

Tartalom

- Cholnoky Győző :
[Régi gondok, makacs főbiák](#)207 [4.18 kB - HTM]

Tanulmányok : felvidéki magyarok az ezredfordulón

- Szarka László :
[Közigazgatási reform és kisebbségi kérdés](#)208-222 [102.15 kB - HTM]
- Gyurgyík László :
A csehszlovákiai magyarság számának és településszerkezeti jellemzőinek változása 1918-tól napjainkig223-235
- Štefan Šutaj :
[Szlovák-magyar interetnikus kapcsolatok és statisztikai asszimiláció a dél-szlovákiai galántai járásban](#)236-247 [45.71 kB - HTM]
- Lampl Zsuzsanna :
["Sok az eszkimó, kevés a fóka", avagy ezredfordulói helyzetjelentés a dunaszerdahelyi járás munkaerőpiacáról](#)248-268 [78.21 kB - HTM]
- Koncsol László :
[A regionális helytörténeti kutatás eredményei és távlatai](#)269-274 [22.14 kB - HTM]

Műhely

- Vizi Balázs :
[Az Európai Unió és a kisebbségek jogai](#)275-287 [51.51 kB - HTM]
- Vaszilij Janalov :
[A finnugor világ a 21. század küszöbén](#)288-296 [29.16 kB - HTM]

Szemle : nemzeti tudat. Nemzeti és etnikai folyamatok

- Solymosi Judit :
[Identitáserősítés és útkeresés](#)297-298 [11.56 kB - HTM]
- Vadász Rezső :
[Mills, C.: Fehéren-feketén a társadalmi szerződésről](#)299-301 [10.18 kB - HTM]
- Kakasy Judit :
[Lhomet, Edith: A kelet-közép- és a kelet-európai államok uniós csatlakozása](#)304 [6.84 kB - HTM]
- Kakasy Judit :
[Magyarország az első helyen. Beszélgetés Orbán Viktorral. \(Bouvet, Béatrice \[rip.\]: La Hongrie qui gagne. Etrelien avec Viktor Orban. = Politique internationale, 2000. 89. no. 187-198. p.\)](#) [6.84 kB - HTM]
- Kakasy Judit :
[Sedivý, Jiří: Mi a helyzet a NATO további bővítésével?](#)305-306 [7.44 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Hofnung, Thomas \(rip.\): Horvátország metamorfózoisa : beszélgetés Stipe Mešić-tyel](#)307 [6.83 kB - HTM]
- Kakasy Judit :
[Senghaas, Dieter: Koszovó mindenhol van!](#)308-309 [5.96 kB - HTM]
- Lukáts János :
[Tugaj, Uladzëměr Vasěl'evic: Lettek Fehéroroszországban egykor és ma](#)310-311 [10.56 kB - HTM]
- Zoltán András :
[Muraška, Lâvon: Fehérorosz jelenlét Litvániában](#)312 [6.13 kB - HTM]
- Zoltán András :
[Brennan, Paul - Hutchinson, Wesley: Új kezdet Észak-Írországban?](#)313-314 [6.27 kB - HTM]
- Lukáts János :
[Edinger, Michael: Politikaváltás Izraelben?](#)315 [6.23 kB - HTM]
- Lukáts János :
[Hedges, Chris: Az új palesztin felkelés](#)316-317 [8.43 kB - HTM]

- Biczó Krisztina :
[Cleary, Matthew R.: Latin-Amerika etnikai konfliktusai](#)318-319 [6.55 kB - HTM]

Nemzeti és nemzetiségi irodalmak

- Komáromi Sándor :
[Bergel, Hans: "Furulyaszó a Kárpátok vállairól"](#)320 [7.66 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Nejedlý, Martin: A Melusine-mítosz és a Luxemburg-dinasztia](#)321-322 [8.05 kB - HTM]
- Cholnoky Olga :
[A szlovákiai magyar irodalom összefüggései](#)323-325 [10.84 kB - HTM]

Kisebbségek nyelvhasználata

- Cholnoky Olga :
[Lanstyák István: Fogják beszélni unokáink is?](#)326-328 [16.67 kB - HTM]
- Zoltán András :
[Bieder, Herman: Nyugat-Poleszje nyelvi helyzete](#)329-331 [9.53 kB - HTM]

Kisebbségek kultúrája

- Solymosi Judit :
[Michael, Banton: Az etnikai és faji kutatások fejlődése](#)332-333 [8.70 kB - HTM]
- Cholnoky Olga :
[Bordás Attila:...Bács Vármegyében levő Ferencz Canalisnak Feltalaloja Fundaloja...](#)334-335 [8.83 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Hahnová, Eva: Vannak-e "történeti akadályai" a cseh és német történészek dialógusának?](#)336 [4.97 kB - HTM]
- Komáromi Sándor :
[Penter, Tanja: Felsőoktatási reform a független Ukrajnában](#)337-339 [13.90 kB - HTM]

Közép-és Kelet-Európai népek és országok kapcsolatai

- Kakasy Judit :
[Rauschenbach, Brigitte: A kollektív traumák emléke és a megbékélés politikája](#)340-341 [12.23 kB - HTM]
- Komáromi Sándor :
[Troebst, Stefan: Hazárd balkáni stratégia a nemzeti beavatkozásért](#)342-343 [5.50 kB - HTM]
- Biczó Krisztina :
[Bracewell, Wendy: Nemi erőszak Koszovóban](#)344-345 [10.40 kB - HTM]
- Komáromi Sándor :
[Voss, Christian: Egy megtört tabu : a görögországi szlavofónia](#)346-347 [7.66 kB - HTM]

Kisebbségi politika

- Futala Tibor :
[Posavec, Zvonko: Milyen államnak van jövője?](#)348 [5.16 kB - HTM]
- Biczó Krisztina :
[Weidenfeld, Werner \(szerk.\): Egy új európai kelet-politika](#)349-350 [9.23 kB - HTM]
- Biczó Krisztina :
[Klein, Patricia - Helweg, Arthur - McCrea, Barbara: Küzdelem a kommunista örökséggel](#)351-352 [11.79 kB - HTM]
- Lukáts János :
[Kuncze, Thomas: Romániai németek - egy újjászerveződő országban](#)353-354 [8.37 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Fedulova, N. G.: A honvédelmi együttműködés és a közösségen belüli biztonság kérdései a FÁK keretében](#)355-356 [7.94 kB - HTM]
- Biczó Krisztina :
[Smith, Zeric Kay: A politikai liberalizáció és a demokratizálódás hatása Afrika etnikai konfliktusaira](#)357-358 [5.67 kB - HTM]

Kisebbségi jog

- Vadász Rezső :

- Biczó Krisztina :
[Gerrits, A. - Berg, G.: Oroszország és az emberi jogok](#)361-363 [13.28 kB - HTM]

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

- Vadász Rezső :
[Barkey, Karen: A nemzetállamiság kialakulása Magyarországon és Romániában a XX. század első felében : összehasonlító vizsgálat](#)364-366 [14.82 kB - HTM]
- Lukáts János :
[Naegler, Doina: Erdélyi szász egyesületek a középkorban és a korai újkorban](#)367-368 [5.93 kB - HTM]
- Lukáts János :
[Nägler, Thomas: Samile konstantinápolyi püspök levele Oswald Wenzelnek, Nagyszeben polgármesterének](#)369 [4.88 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Dejmek, Jindřich: A genfi jegyzőkönyv, a locarnói egyezmény és a garanciális paktumok csehszlovák nézőpontból](#)370-371 [8.93 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Kaminski, Marek Kazimierz: 1918-1919: lengyel-cseh konfliktusok a volt Tescheni hercegség területének felosztása miatt](#)372-373 [9.22 kB - HTM]
- Kakasy Judit :
[Triadafilopoulos, Triadafilos: Erőpolitika és nacionalista vita az Észak-Epirusért folytatott harcban](#)374 [6.34 kB - HTM]
- Zoltán András :
[K'áry, Berndard: A fehérorosz zsidók sorsa a német megszállás alatt](#)375-379 [19.76 kB - HTM]

Régi gondok, makacs fóbiák

Románia után Szlovákiában él a legnagyobb határon túli magyar populáció, ráadásul - az előbbi területtel ellentétben - gyakorlatilag egyetlen egybefüggő területi sávban. S miután a Trianon-komplexus - ismeri el a szlovák értelmiségiek egy része is - inkább munkál a szlovákok gondolkodásában és érzélemvilágában, mint a magyarokéban, a közigazgatási reform kérdése szükségképpen a hungarofóbia áldozatává vált. Az Akadémia keretében frissen megalakult Kisebbségkutató Intézet igazgatója, *Szarka László* mostani tanulmánya is joggal ad nagy nyomatókat a területi átszervezés kérdésének, és kifejti: az etnikai szempontokat éppenséggel a szlovák kormányzat akarja érvényesíteni az észak-déli irányú Nyitra és Nagyszombat megye létrehozásával. És nemcsak a meciari kormány, de a mostani is - finomítva ugyan, de átvette - az elődterület felosztási koncepcióját. *Gyurgyik László* a felvidéki magyarok lélekszámának és térbeli elhelyezkedésének alakulását vizsgálja 1918-tól napjainkig. A magyarok lélekszámának kirívó ingadozásából levont következtetése: a népszámlálási adatok korántsem nyújtanak hiteles képet a nemzetiségek lakta területek etnikai összetételének változásairól, mert ezek az adatok mindig az államhatalom nemzetiségi politikája szerint alakulnak. Az „*audiatur et altera pars*” törvénye jegyében közöljük *Štefan Šutaj* tanulmányát, aki a galántai járás „statisztikai asszimilációját” vizsgálja. A szlovák történész (a szlovák akadémia Társadalomtudományi Intézetének igazgatója) a járás településeinek reszlovakizációját részben jogosnak ítéli mondván, a községek egy részét szlovák etnikum lakta, csak idővel elmagyarosodtak. Az asszimiláció szerinte a galántai járásban kétirányú volt, ugyanakkor elismeri, hogy összességében nőtt a szlovákok részaránya. *Lampl Zsuzsanna* a dunaszerdahelyi járás mai munkaerő-helyzetéről közöl érdekes elemzést, amely a munkaközvetítőkkal, magyar munkaadókkal és munkavállalókkal készített mélyinterjúkra támaszkodik. Központi témája - természetesen - a munkanélküliség megjelenése, s annak esetenként etnikai vonatkozásai. Ami a jövőt illeti, a megkérdezettek - munkaadók, munkavállalók egyaránt - inkább magukban (tehetségükben, szorgalmukban) bíznak, semmint a kedvező társadalmi változásokban vagy a külföldi segítségben. Végül *Koncsol László* - aki, mondhatni, egyszemélyes szlovákiai magyar kulturális intézménynek számít - Diósförgepatony helytörténetírását bemutatva szolgáltat meggyőző (alkotó munkájával hitelesített) példát, hogy egy kis település múltjának feltárása alapot ad egy egész régió - esetünkben Csallóköz - történetének megírásához.

Végül a szerkesztőség újabb költözéséről kell beszámolnunk olvasóinknak: irodánk visszakerül a Várba, régi-új címe: Úri u. 53. A helyváltotatásnak remélhetőleg a T. Olvasó látja majd hasznát, mert nemcsak térben, de szellemiekben is közelebb kerülhetünk az akadémiai kutatóhelyekhez.

Cholnoky Győző
Budapest, 2001. június 5.

[Vissza](#)

Szarka László:

Közigazgatási reform és kisebbségi kérdés

A szlovákiai közigazgatási reform és a Magyar Koalíció Pártjának elképzelései

Administration reform and minority problem

The dictated peace after the First World War led - in a peculiar way - to a trauma not among the Hungarians but the Slovaks. The consequence of this fact was that the Slovakian State enforced an administration system which was disadvantageous for Hungarians.

Az összesen 74 évig fennálló Csehszlovákia és az 1993 óta önállósult Szlovákia történelme közigazgatási szempontból a permanens reformok történeteként is felfogható. Ezt csak részben magyarázzák azok a sajátos körülmények, amelyek közt 1918-ban, illetve 1945-ben a csehszlovák állam kialakult, megújult. Az örökölt osztrák tartományi és az 1918 előtti magyarországi megyerendszer tradíciójával 1938-ig élesen ütköző szudétanémet, magyar és ruszin kisebbségi, illetve morvaországi és a kárpátaljai „tartományi” kérdések jelentették a fő törésvonalat. A csehszlovák nemzetegység ideája jegyében a csehszlovák állameszme alapvetően centralizált állam- és közigazgatási képletekben gondolkodott, s ez a tendencia a kommunista pártállamiság évtizedeiben még inkább felerősödött.

Megyék, tartományok, kerületek, járások

Szlovákia területének 20. századi közigazgatási felosztásában 1918 után összesen nyolc radikális reformot valósítottak meg: 1919-ben a Csehszlovákiához került magyarországi megyékből 16 összevont megyét hoztak létre. Ezeket 1923-ban hat nagymegyébe vonták össze. Öt évvel később, 1928-ban az egész Csehszlovákiára kiterjedő közigazgatási reform keretében létrehozták a tartományi rendszert, amelyben Szlovákia és Kárpátalja – a megyerendszerrel átvett járások fenntartása mellett – egy-egy önálló tartományként szerepelt.

Az 1939. március 14-én kikiáltott első Szlovák Köztársaságban 1940-től visszatértek a nagymegyékhez, míg az első bécsi döntéssel Magyarországhoz visszakerült részeket tíz magyarországi megyéhez, illetve ezeken belül huszonnégy járáshoz sorolták be. A második világháború, illetve a kommunista hatalomátvétel után 1949-ben hat, 1960-ban pedig három kerületre osztották fel Szlovákiát. Az 1969. január 1-jével életbe lépett cseh-szlovák föderáció keretében Pozsony – mint a föderáció szlovák tagköztársaságának fővárosa – kerületi jogú várossá vált. A kerületek átmeneti felszámolása után 1971-től 1990-ig a 3+1 kerületet alakítottak ki. Az 1960. évi reform során a járások számát harmadára csökkentették, s ennek következtében a dél-szlovákiai magyar kistérségekben a magyar többségű járások száma tizenegyről kettőre csökkent. Az 1989. évi fordulat után 1991 januárjától megszűntek a kerületek: fennmaradtak az 1960-ban létrehozott nagyjárasok, de ezeken belül 121 körzetet hoztak létre. Közülük tizenhét rendelkezett magyar többséggel.

A harmadik Meciar-kormány által kidolgozott és a parlamentben 1996. július 3-án – Michal Kováč köztársasági elnök észrevételeinek elutasításával – elfogadott 221/1996. számú törvény alapján nyolc államigazgatási kerületre és 79 járásra osztotta fel Szlovákiát, az önkormányzati régiók létrehozását azonban nem tűzte napirendre.¹ [1 A 20. századi szlovákiai közigazgatási reformok történetére vonatkozóan ld. Kocsis Károly: Közigazgatási változások Szlovákiában, Regio (6) 1995. 4. 29–59; Klimko, Jozef: Vývoj územia Slovenska a utváranie jeho hraníc. Obzor Bratislava 1980; Duray Miklós – Kvarda József – Oriskó Norbert: Az etnokratikus nemzetállam és demokratikus ellenszere. In: Duray Miklós: Önrendelkezési kísérleteink, Méry Ratio, Somorja 1999. 257–298; Bakker, Edwin: Minority Conflict in Slovakia and Hungary? Labyrinth Publication, AR Capelle a/d Ijssel, 1997.] A meciari közigazgatási reform területi megoldásait indokolva a miniszterelnök többször is nyíltan utalt annak etnopolitikai szándékaira, illetve következményeire. A reform során kiemelt szempontnak számított a magyar többségű területek olyan felosztása, amely – Meciar 1996. április 26-i tv-nyilatkozatát idézve – „egyszer s mindenkorra megakadályoz mindenfajta magyar autonómiatörekvést Szlovákiában”. Az érintett közigazgatási egységekben élők véleményét meg sem hallgatva a dél-szlovákiai magyarlakta területeken 13-ról 18-ra nőtt azoknak a járásoknak a száma, amelyekhez olyan magyarlakta települések is tartoznak, ahol a magyarok aránya meghaladja a 20 százalékot. (A poltári és az aranyosmaróti járásba csupán két, illetve egy ilyen községet osztottak be.) A következő járásokról van szó (zárójelben a magyarok aránya, illetve a 20%-nál több magyar lakossal rendelkező községek száma):

Dunaszerdahely (87,25- 66)	Komárom (74,2% - 37)
Rimaszombat (44,3 -72)	Galánta (41,7% - 21)
Érsekújvár (41,5% - 35)	Vágsellye (40,2% - 11)

Rozsnyó (36,3 - 32)	Tótkerebes (33 % -38)
Léva (31,6% - 53)	Losonc (30,9% - 26)
Nagykürtös (30,7% - 31)	Nagyróce (24,6% - 16)
Szenc (23,8% - 15)	Kassa-vidék (16,4% - 24)
Nagymihály (13,2% - 17)	Nyitra (8,2% - 15) ² [2 A meciari közigazgatási reform alapján kialakított járások magyar kisebbségi arányszámait és települési adatait közli Lanstyák István: A magyar nyelv Szlovákiában , Osiris-Kalligram-MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest-Pozsony 2000. 54. p.]

Ez a kerületi és járási beosztás számos esetben teljes mértékben megfelel annak a közigazgatási földrajzban *gerrymandering* kifejezéssel jelölt jelenségnek, amikor a hatalom birtokosai saját politikai céljaik érdekében figyelmen kívül hagyják a felosztandó terület természetes adottságait, s a felosztást saját hatalmi érdekeiknek megfelelően, a kritikus esetekben önkényesen és az ország más részein érvényesített kritériumokat felejtve hajtják végre.³ [3 Bakker, Edwin: *Minority Conflicts*, i. m . 105-107. p.] **A Dzurinda-kormány reformstratégiája** Az 1998 októberében megalakult Mikuláš Dzurinda vezette új szlovák kormány programjában kiemelt helyre sorolta a közigazgatási reformot: a helyi és regionális önkormányzatiság törvényi biztosítékainak megteremtését olyan komplex közigazgatási reform keretében kezdeményezte a Dzurinda-kormány, amely az állami közigazgatás jogköreinek jelentős részét az önkormányzatokra kívánja átruházni, miközben a Meciar-féle közigazgatási reform során létrehozott járásokat felszámolják, a nyolc kerület helyett pedig 12 megyét kívánnak létrehozni.⁴ [4 Vládny program vlády Mikuláša Dzurindu z roku 1998. www. government.gov.sk; (Az internetes források nyomtatott változata megtalálható az MTA Kisebbségkutató Intézetének archívumában). Szarka László: A szlovákiai Magyar Koalíció Pártjának kormányzati szerepvállalásáról. *Regio (11) 2000. 4. 122-149. p.*] Az alábbiakban a Dzurinda-kormány programjában vállalt és 1999 augusztusában stratégiai programként elkészült közigazgatási reformot abból a szempontból vizsgálom, hogy a róla folytatott politikai viták milyen mértékben érintették a dél-szlovákiai magyarok által lakott kistérségeket. Az elemzést a szlovák kormány 2000. júniusi határozataitól a 2001. április 1-jei rendkívüli kormányülésén elfogadott törvénytervezetekig terjed.⁵ [5 A kormány által elfogadott stratégiai anyag magyar-szlovák kétnyelvű kiadásban is megjelent: Neszméri Sándor (szerk.): *A Szlovák Köztársaság közigazgatási reformjának stratégiája - Stratégia reformy verejnej správy v Slovenskej republike , A Demokratikus és Nyitott Társadalomért Társulás, Somorja, 2000.] A Dzurinda-kormány 1998 novemberében Viktor Nižnanskýt, a kormánykoalíció egyik pártjának, a Demokrata Pártnak a képviselőjét kormánybiztosi rangban megbízta a közigazgatási reform előkészítésével. Nižnanský rövid időn belül összeállította a maga szakértői csoportját, amely a szlovákiai közigazgatási reformok tapasztalatai mellett a nyugat-európai országok gyakorlatát és az Európai Unió elvárásait is szem előtt tartva intenzív előkészületeket tett a reformtervezet kidolgozására. A reform stratégiai anyagában éppen ez utóbbi, nyugat-európai, illetve EU-elvárások nyomán fogalmazódott meg a közigazgatási reformmal kapcsolatos két alapelv: „1) Folyamatban van a nemzetállam szuverenitásának fokozatos korlátozása egyrészt az európai unió szerződésben foglaltak által, másrészt a belpolitikai-jogi rendszerekbe való beavatkozás lehetősége által. Szükség van rá ezért, hogy a Szlovák Köztársaság integrációs törekvései jegyében a közigazgatási szervek képesek legyenek a nemzetközi kötelezettségek végrehajtására(...) 2) Folyamatban van a regionalizálódás, ami az integráció következő szakasza, reakció a nacionalizmusra, de a modern állam válságára és az új fejlesztési források kérdésére adott válasz is egyben.”⁶ [6 Uo. 4-5. p.] A stratégiai anyagban rögzített alapelvek, célok, eszközök összehangolását a kormány gazdasági miniszterelnök-helyettesének, Ivan Miklošnak kellett biztosítani. Az a tény, hogy az eredetileg meghatározott megvalósítási tervekhez képest a reform egyik-másik eleme már egymásfél évet késik, elsősorban az ő politikai felelősségének kérdését vehetné fel. Ez azonban, amint azt majd az alábbiakban látni fogjuk, túlságosan leegyszerűsített következtetés lenne. Hiába tervezték például, hogy az egész reform egyik legkényesebb kérdésében, az új közigazgatási egységek határainak kijelölésében, „a Szlovák Köztársaság új területi és közigazgatási szerkezetének meghatározásában”, a kormánykoalíció tagjai legkésőbb 1999 végéig megegyeznek, ha a reformfolyamatban folytonosan a koalíciós partnerek közötti rivalizálás, a pártpolitikai érdekek előtérbe toléása érvényesült. A pártpolitikai rivalizálásoknak a háttérben a következő öt tényező állt:a) az állami kompetenciák decentralizációjának szorgalmazása, illetve fékezése;*

b) aggodalmak a helyi és regionális önkormányzatok jogköreinek növekedésével összefüggésben a pártpolitika háttérbe szorítása miatt;

c) félelem a vidéki szavazóbázis elvesztésétől a meciari reform keretében létrehozott járások tervezett megszüntetése érdekében;

d) a közigazgatási reform által felgyorsuló regionalizáció veszélybe sodorhatja az egységes nemzetállam-koncepció megvalósulását

e) a 435 magyar többségű dél-szlovákiai település önkormányzatai és önkormányzati szövetségei az etnikai alapozású területi autonómia irányába fejlődhetnek.

Az egyik oldalon a Dzurinda-kormány tehát megtette a szükséges szervezeti, egyeztetési, tájékoztatáspolitikai és törvényelőkészítő lépéseket, a másik oldalon viszont az új kormánykoalíció tagjai között már az első konkrét előkészítő tárgyalásokon jelentős nézetkülönbségek mutatkoztak. Így például az előkészületek jegyében eltelt 1999. év feljemenyei világossá tették, hogy a Demokratikus Baloldali Pártja (DBP) és a Polgári Egyetértés Pártja (PEP) meg kívánja akadályozni a meciari reformját, azaz nyolc kerület és 79 járás radikális átalakítását, mert mindkét baloldali párt vezetői attól tartanak, hogy a szavazóik nagy része ezekkel a változtatásokkal nem értene egyet. Részben a helyi közigazgatási pozíciók féltése miatt, részben pedig azért, mert a szlovák választási térképen a nacionalista ellenzéki pártok által uralt északnyugat- és közép-szlovákiai, valamint a Magyar Koalíció szavazóbázisát jelentő dél-szlovákiai régiók mellett a nyugat- és kelet-szlovákiai választói körzetekben élő szimpatizánsaik is végleg elpártolnak tőlük, s ettől – egyebek mellett – valóban megvolt minden okuk tartani.

A Dzurinda-kormánynak először 2000 januárjában kellett szembesülnie a baloldali koalíciós partnerek tartózkodó magatartásával, amikor is jórészt a két párt miatt három hónappal el kellett halasztani a reform koncepciójának megvitatását. Az áprilisban elfogadott koncepcionális anyag már tartalmazta azoknak a jogköröknek a megnevezését is, amelyeket az állami közigazgatástól az önkormányzatoknak át kell majd adni.⁷ [7 Reforma verejnej správy. Mikuláš Dzurinda miniszterelnök honlapja: www.government.gov.sk.] Viktor Nižnanský kormánybiztos 2000 júniusára elkészült a 12 államigazgatási és 12 önkormányzati megye szimmetrikus modelljét szorgalmazó tervezetével, amit a kormány 2000 augusztusában elfogadott és döntött arról, hogy Miklóš miniszterelnök-helyettes irodájának milyen eszközöket bocsát rendelkezésre a tervezet megvalósítására. Ezt követően a kormány szinte minden hónapban több alkalommal is foglalkozott a közigazgatási reform rész kérdéseivel: a reform finanszírozásával, a főváros és Kassa közjogi helyzetének tisztázásával, a reform menetrendjének kényszerű módosításával, a szükséges törvénymódosítások összehangolásával stb.

Mindeközben elkeseredett politikai küzdelem kezdődött a politikai pártok között, amely vitának a fő vonalait fentebb már jeleztem. A szlovák kormánykoalícióban belül sok feszültséget okozott Dzurinda miniszterelnök 2000. évi pártalapítási akciója, illetve a két baloldali párt egyre gyakoribb különutas, ellenzéki pártok felé kacsintgató magatartása. Az MKP-nak szánt „pofozógép”-szerep nyomán pedig a szlovákiai közbeszédben ismét felerősödött a nacionalizmus. Mindezek a tényezők hétről hétre tovább nehezítették a reform híveinek a dolgát. Dzurinda miniszterelnök 2000 nyarán némiképp váratlanul, de nem teljesen indokolatlanul és nem minden előzmény nélkül, pártalapításra kényszerült. A kormánykoalíció legerősebb pártját a Szlovák Demokratikus Koalíciót (SZDK) alkotó anyapártok – köztük a miniszterelnök egykori pártja, a Szlovák Kereszténydemokrata Mozgalom is – mind egyértelműbben jelezték szándékukat, hogy a kormányon belül az eredeti pártok érdekeit kívánják szem előtt tartani, s az SZDK-t mint az 1998. évi meciari választójogi törvény által kikényszerített átmeneti választási koalíciót, nem kívánják fenntartani.

Az egész közigazgatási reformnak óriási a külpolitikai tétje is. Szlovákia, de elsősorban a Dzurinda-kormány a reformlépések késlekedése miatt egyre nehezebb helyzetbe kerül az integrációs politikai szintén, hiszen a kisebbségi nyelvtörvény elfogadásához hasonlóan, a közigazgatás reformja is ott szerepel a csatlakozási tárgyalások sikeres folytatásának politikai feltételei között. Ebből a szempontból is rendkívül nagy a jelentősége az 1992. évi szlovákiai alkotmány 2000. februári módosításának, amely egyebek közt a közigazgatási reform végrehajtásához is megteremtette az addig hiányzó alkotmányos feltételeket.

Külön elemzést érdemelne annak vizsgálata, milyen okok játszottak közre abban, hogy a 2001 februárjában, közel két héten át tartó parlamenti alkotmányvitát az ellenzéki pártok összehangolt módon elsősorban az MKP politikájának minősíthetetlen hangú kritikájára, a magyar kisebbség politikai képviselőinek, az MKP kormányzati szerepvállalásának lehetetlenné tételére igyekeztek felhasználni.

Már a Dzurinda-kormány 2000. őszi „félidős” önértékelése során világossá vált, hogy a kormánykoalíció két baloldali pártja az MKP háttérbe szorításával, a magyar kisebbségi párt kormányzati prioritásainak szabotálásával kívánja a maga süllyedő hajóját az ellenzéki pártok és az erősen kisebbségellenes szlovák közvélemény irányában vonzóvá és meggyőzővé tenni. A Vladimír Meciar vezette ellenzéki Demokratikus Szlovákiaért Mozgalom (DSZM) és a Anna Malíková által irányított Szlovák Nemzeti Párt (SZNP) az alkotmányvitában kapva kapott a kormánykoalícióban belüli MKP-ellenes erők felkínálkozásán, s természetesen durva magyarellenes támadásaival az egész kormánykoalícióval szemben próbált új parlamenti helyzetet teremteni, a baloldaliak dezertálásában reménykedve.

A magyarellenes támadások tehát egy átfogó belpolitikai folyamat kontextusában átértékelhetők. A politikai bírálatok fő céltáblája pedig természetesen a közigazgatási reform legfontosabb magyar követelése, a magyarok régiók felszabdolásának megakadályozása, illetve az önkormányzati választási körzetek megfelelő magyar arányainak biztosítása volt. A magyar elképzeléseket leggyakrabban az etnikai elv erőszakos érvényesítésével vádolták, holott az MKP éppen azt hangsúlyozta, hogy a Csallóköz és a Mátyusföld, vagy a gömöri, illetve a bodrogközi és Ung-vidéki régiók esetében ugyanazokat az elveket kellene alkalmazni, mint a hasonlóképpen természetes földrajzi és etnokulturális egységeket alkotó árvai, liptói, szepességi szlovák régiók kijelölésénél. Az egész szlovák közvéleményen úrrá lett magyarellenes aggályoskodást – az elmúlt évek szlovák politikai publicisztikájában egyedül Miroslav Kusý politológusnál, Csáky Pál miniszterelnök-helyettes politikai tanácsadójánál megtapasztalt bátorsággal – Štefan Hríb, a Domino fórum című politikai hetilap főszerkesztője bírálta: „És a kormány nem engedélyezi Komárom megye létrehozását, de más, többségében magyarok lakta megyéét sem. Inkább a meciari xenofóbiával megbélyegzett területeken hagyja őket élni, mert ők veszélyes kisebbség. Mindenütt biztonságos kisebbségben lesz. (...) Komárom megye koalíciós bírálói azért ellenzik kialakítását, mert elutasítják az etnikai szempontokat. Am ha ránézünk a területrendezési térképre, rögtön megállapíthatjuk, hogy éppen a szlovákiai politikusokat vezérelte az etnikai elv az észak-déli irányú Nyitra és Nagyszombat megye létrehozásában. Csak így lehetett elkerülni, hogy a magyar kisebbség többségben legyen

bármelyik megyében. Igen, ezt Meciar követte el, de a jelenlegi kormány hűen követi."⁸ [8 A szerző a szlovák politikát mindmáig meghatározó magyar ellenségképet és az abból kovácsolható politikai tokefelhalmozókat bírálva a feldolgozatlan trianoni többletre vezeti vissza a hungarofóbiák közös gyökerét: „Magyarjainknak Trianon után meg kellett békélniük hazájuk elvesztésével. Nyolcvan év távlatából elmondhatjuk, megtették. A szlovákok azonban nem. A többség mind a mai napig nem tudja magát beleélni a magyarok helyzetébe. Mintha állandóan az lenne az érzése, hogy Trianon Szlovákiának ítélte azt is, ami nem jár neki, mint ha még mindig nem bízna magában, és félelmét gyerekes erofitogtatással palástolná. Trianon ma nem a magyar, sokkal inkább a szlovák fejekben riogat.” Hríb, Štefan: Ahol a kicsinyesség az úr. Új Szó 2001. március 20. 2.] A támadások a csallóközi és mátyusföldi magyar többségű régiókból létrehozni javasolt Komárom megye elleni össznemzeti felzúdulásban és elutasításban váltak mindenki számára érthetővé és a szlovák politikai közvélemény nagy része által támogatottá. A kormánykoalícióban belül egyedül a Demokrata Párt képviselői, többek között az időközben parlamenti mandátumáról lemondott Peter Zajac, a párt elnöki tisztségéből megválni kényszerült Ján Langoš, a parlament uniós csatlakozási bizottságát vezető František Šebej bizonyultak hajlandónak támogatni az MKP elképzeléseit. A közigazgatási reform kormánybiztosa, az ugyancsak demokrata párti Viktor Nižnanský azonban például több alkalommal is elhatárolta magát a magyar régiók önálló megyévé alakítását célzó MKP-tervezetektől.

Az MKP közigazgatási reformprogramja

A továbbiakban arra keresem a választ, vajon valóban rossz kommunikációs és tárgyalási stratégiát választott-e az MKP, amikor megpróbált magyar egységfrontot teremteni a 13. megye, a magyar többségű Komárom megye mellett.

A Magyar Koalíció Pártjának kisebbségi előpártjai – a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom, az Együttélés, valamint a Magyar Polgári Párt – az 1998. évi egyesülést megelőzően több-kevesebb sikerrel együttes álláspontot tudtak kialakítani a szlovákiai közigazgatási reformfolyamat alapkérdéseiben. A második Meciar-kormány által kidolgozott első reformtervezettel szemben mindhárom kisebbségi magyar párt olyan közigazgatási reformot szeretett volna támogatni, amelyben a magyar többségű dél-szlovákiai kistérségek regionális önkormányzatiságának is helye lehetett volna. Minthogy erre egyetlen szlovák párt, vagy más politikai erő részéről sem kaptak a magyar pártok támogatást, 1994. január 8-án Komáromban megrendezték a szlovákiai magyar választott képviselők és polgármesterek országos nagygyűlését. A nagygyűlés négy állásfoglalást fogadott el, köztük egyet Szlovákia közigazgatási és területi átszervezéséről.

A három magyar kisebbségi párt 1996-ban természetesen egységesen elutasította a meciari közigazgatási reformot. Az 1998. szeptemberi parlamenti választások után a kormánykoalíciós tárgyalások idején a DBP követelésére az MKP tárgyalóküldöttsége három előfeltétel teljesítésére tett ígérvényt. Eszerint az MKP a négyéves kormányzati ciklus idejére eleve lemondott arról, hogy a beneši dekrétumok felülbírálásának, az önálló magyar egyetem alapításának és az etnikai alapozású területi autonómiának az ügyét saját politikai programjában megnevezze. Sokszor felmerült a kérdés, bölcs dolog volt-e ezeket a nacionálpopulista indíttatású feltételeket minden ellentétel nélkül elfogadni, s nem lett volna helyes azonnal éppen a regionális önkormányzatok ügyében olyan ellenígérvényt kicsikarni, amely a közel háromszázéves délnyugat-szlovákiai (csallóközi, mátyusföldi, Garam-vidéki) magyarság számára önálló közigazgatási egység megteremtéséhez adott volna koalíciós támogatást. A közigazgatási reformmal kapcsolatos politikai küzdelmek ugyanakkor meglehetősen kijózanítóan hathatnak az ilyen utólagos, de az 1998. évi választások utáni valóságtól és lehetőségektől egyaránt meglehetősen elrugaskodott feltételezésekkel szemben. Mint ahogy a komáromi önkormányzati állásfoglalások politikai eszmevilágától is kényszerűen messzire sodródott az MKP.

Ennek a kétségkívül ellentmondásos vagy még inkább negatív folyamatnak a háttérben nem egyszerűen a szlovák közvélemény-formálók és politikusok nagyobbik részének gondolkodását meghatározó hungarofóbiákat kell keresnünk. A kelet-közép-európai térség regionalizációs folyamatainak valójában az egyes államokon belül zajló közigazgatási reformok, önkormányzati törekvések kétségkívül a nehezebben megvalósítható, de összességében kisebb jelentőségű elemeit jelentik. Rövid és középhosszú távon sokkal fontosabbnak tűnik az Európai Unió regionális fejlesztési politikája, az annak adaptálásához, befogadásához, alkalmazásához szükséges politikai és kulturális, illetve tömeglélektani feltételrendszer megteremtése. Ennek részeként nem lehet többé megkerülni a kompakt etnikai régiók sajátos nyelvi, kulturális adottságainak, önkormányzati ambícióinak kérdését sem, különösen ha azok az adott kisebbségi közösségek politikai programjainak központi elemét jelentik.

Ugyanígy megkerülhetetlenné válnak a határ menti regionális együttműködési formák. A hosszú évtizedeken át perifériálétre ítélt, kettévágott történeti és gazdasági régiók revitalizálását célzó törekvésekkel szemben nem lehet, vagy legalábbis nem érdemes olyan belső regionális önkormányzati rendszereket jogerőre emelni, amelyek az európai régiók kialakítását éppúgy megnehezítik, mint a regionális fejlesztési támogatási forrásokhoz való hozzáférést.⁹ [9 Szlovákia a harmadik Meciar-kormány idején olyan regionális együttműködési megállapodást kötött, amely szerint Szlovákiában négy NUTS II típusú, azaz az EU regionális fejlesztési politikájához kompatibilis régiót (Pozsony mellett nyugati, közép-szlovákiai és keleti régiót) hoz létre. A Dzurinda-kormány 1999 elejétől meghagyva a négy régiós elképzelést, Pozsony mellett a délnyugati és északnyugati, illetve a kelet-szlovákiai régiót jelölte meg regionális fejlesztési politikai céljaiban. Tuba Lajos: Kifelé mint régió – befelé mint megye. Új Szó, 2001. március 20. 4; A fejlesztési régiók és az önkormányzati régiók összefüggéseire vonatkozóan vö. Reform a politikai stabilitáshoz. Beszélgetés Berényi Józseffel a közigazgatási reform és az európai uniós csatlakozás összefüggéseiről. Uo. 2001. március 21. 5; Igazságtalanok velünk szemben. Kvarda József. Brüsszelben megmondták, hogy a megyék létrehozása nélkül Szlovákia nem kerülhet be az Unióba. Uo. 2001. március 10.] Ebből a szempontból is rendkívül fontos, hogy a pártpolitikai iszapbirkózáson túl az MKP-nek maradt ereje és figyelme arra, hogy olyan komplex regionális elemző munkát kezdjen meg, amellyel hosszabb távon megalapozhatja a párt dél-szlovákiai regionális fejlesztési elképzeléseit.¹ [10 Regióny južného Slovenska – správa o

sociálnoeconomickej situácii. www.mkp.sk] 0 A Berényi József által vezetett elemzőcsoport jelentésében Szlovákia „déli régiójaként” azokat a területeket jelöli meg, amelyek „a déli országhatárhoz kötődő fekvésüknél fogva a szlovák-magyar határ régióhoz tartoznak vagy 10 százaléknál magasabb az ott található településeken a magyar nemzetiségűek aránya”. A gerrymandering taktikájával legtöbb esetben észak-déli metszetekben, a nyelvhatártól délre és északra fekvő magyar, illetve szlovák többségű településekből célirányosan kialakított dél-szlovákiai járások mind népességüket, mind pedig nagyságukat tekintve a legnagyobbak közé tartoznak. Egyáltalán nem véletlen tehát, hogy Szlovákia jelenlegi 79 járásából az első 12 helyen területük nagyságát tekintve 9 dél-szlovákiai járás található. Az egyes kerületeken belül szinte kivétel nélkül a magyar jellegű járások alkotják a legnagyobb kiterjedésű közigazgatási egységeket. Mindezek az aránytalanságok csak megerősítik azt a bevallott diszkriminatív szándékot, amellyel az 1996. évi közigazgatási beosztásakor a magyar többségű kistérségeket igyekeztek beilleszteni a szlovák többségű járási és kerületi határok közé. A közigazgatási reform kérdésében az MKP mindvégig a kormánykoalíció legkezdeményezőbb tagjának bizonyult. A múlt év őszén többször szorgalmazta a koalíciós egyeztetéseket a reform felgyorsítása érdekében. Bugár Béla, az MKP elnöke, Csáky Pál a kormány alelnöke, Duray Miklós ügyvezető alelnök, de a párt többi vezetői is mindent elkövettek annak érdekében, nehogy végleg elakadjon a közigazgatási reform ügye. Miközben az MKP kormányzati működése során több prioritása kárára (kisebbségi nyelvtörvény, nevesítetlen földek ügye, a nyitrai egyetem magyar karának kérdése) a párt hajlandó volt a kudarc határát súroló kompromisszumokat is megkötni, s az alkotmánymódosítás vitájában a magyar módosító javaslatok elutasítása ellenére egy emberként igennel szavazni, a közigazgatási reform kérdésében láthatóan már nincs meg a tisztességes visszavonulás lehetősége. Az év elejétől kezdve a párt országos Tanácsa (OT) több nyilatkozatban sürgette a reform törvényelőkészítő munkálatait, mert amennyiben a nyári szünet előtt a parlament nem fogadja el a vonatkozó törvényeket, ebben az évben már nem lesznek kiírhatók a megyei önkormányzati választások. Az OT 2001. január 13-i politikai nyilatkozata a kormány reformstratégiájában rögzített alapelvek érvényesítését, azaz az államigazgatási jogkörök önkormányzatokra történő átruházását, a hatalmi és pénzügyi decentralizációt, a járási államigazgatási szervezeteknek állami szakigazgatási hivatalokká történő átalakítását, a regionális önkormányzati struktúrák kialakítását szorgalmazta.¹ [11 Az MKP OT politikai nyilatkozata. Pozsony, 2001. január 13. www.mkp.sk] 1 Amikor pedig 2001 februárjában egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a koalíció két baloldali pártja a reform már-már végzetes késedelmének ódióját az MKP-ra kívánja hárítani, a párt Országos Elnöksége 2001. március 4-i állásfoglalásában ellentámadásba ment át: „A Magyar Koalíció Pártja figyelmezteti koalíciós partnereit, hogy elutasító magatartásukkal kormányválságot idézhetnek elő. Az MKP elhatárolódik minden ehhez hasonló felelőtlen lépéstől, amely időnként a Meciar-kormány módszereit idézi. A Magyar Koalíció Pártja az ilyenfajta politizálást az EU-hoz és a NATO-hoz való csatlakozást elősegítő dokumentumok elfogadásának idején huzaként tekint. Az MKP ismételtelen kijelenti, hogy egységes folyamatként hajlandó támogatni a közigazgatási reformot, és felszólítja partnereit a konstruktív tárgyalások folytatására és konszenzuseresésre.”¹ [12 A Magyar Koalíció Pártja Országos Elnökségének állásfoglalása a közigazgatási reform ügyében, 2001. március 4. www.mkp.sk] 2 Március közepén a két baloldali kormánypárt a DBP és a PEP nyíltan felvetette annak lehetőségét, hogy a 2000 júniusában a koalíciós pártok által elfogadott Nižnanský-féle kormányjavaslattal szembeszegülve, a meciari közigazgatási reform 8 kerületet alapul vevő változatát kellene támogatni. A többi koalíciós párt legnagyobb megdöbbenésére a DBP vezetői annak lehetőségét sem zárták ki, hogy javaslatuk támogatása érdekében ideiglenesen az ellenzéki pártok képviselőinek támogatását is kérni fogják. A rendkívül nehéz helyzetbe került kormányfő számára hirtelen sorsdöntő kérdéssé vált, miként foglal állást a Magyar Koalíció Pártjának elnöksége. Hiszen amennyiben az MKP is ragaszkodni kíván a maga „komáromi”, 12+1 megyés változatához, a kormányülésen a három renitens párt miniszterei könnyen megbuktathatták volna a kormányjavaslatot, s vele együtt a miniszterelnököt is.

Kompromisszumkeresés vagy ellenzékbe vonulás

Az MKP elnöksége március 23-i ülésén sokak meglepetésére – feladva a „komáromi megye” elképzelését – a közigazgatási reform 12 megyés változatának támogatását javasolta a párt képviselőinek, illetve minisztereinek a koalíciós tanácsban és a kormányülésen. Egyedül az elnökségi ülésen nem jelen lévő Csáky Pál jelentett be a döntéssel szemben különvéleményt: „Az MKP minden tagjának azt javaslom, legyen mérsékelt és józan. Ez olyan stratégiai téma, amely 40-50 évre fogja befolyásolni az életünket.”¹ [13 Csáky különvéleménye, Új Szó 2001. március 27. 1.] 3 Az MKP elnökségének állásfoglalása nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a szlovák kormány április 1-jei rendkívüli, 150. ülésén a jelen lévő 20 miniszter közül 12 fő a 12 megyés változat mellett, 8 miniszter pedig a 8 megyés tervezet mellett szavazott. Dzurinda kormányfő a rendkívüli kormányülést követő sajtótájékoztatóján nagyra értékelte az MKP elnökségének döntését, mint mondta, úgy látja, az MKP „képes volt átlépni saját árnyékát”. Ugyanakkor meglehetősen ingerülten reagált arra a felvetésre, amely az egyik kereskedelmi televízióban Csáky Pál szájából hangzott el, s a két baloldali kormánypárt ellentmondásos magatartásáról szólva leszögezte: a miniszterelnöknek előbb-utóbb a bizalmi szavazás intézményét is igénybe kellene vennie ahhoz, hogy tiszta vizet öntsön a koalíció poharába.¹ [14 Mimoriadne 150. zasadnutie vlády. 1. apríla 2001. www.government.gov.sk . Csáky Pálnak a TV Markíza adásában kifejtett véleményét ld. a Národná oboroda címu pozsonyi lap 2001. április 2-i számában.] 4 A rendkívüli kormányülés végül a 12 államigazgatási és az ezekkel azonos 12 önkormányzati közigazgatási egység szimmetrikus modellje mellett kötelezte el magát, és két törvényjavaslatot fogadott el: a megyei önkormányzatokról szóló törvényjavaslatot, illetve a megyei önkormányzati választásokról szóló törvényjavaslatot. Ezenkívül feladatul adta az illetékes minisztereknek, hogy május 31-éig terjesszék elő az érintkező törvényekre vonatkozóan szükségessé váló törvénymódosításokat, hogy azokat a kormány még a parlamenti szünet előtt el tudja fogadni, és be tudja nyújtani a parlamentbe.¹ [15 Reforma verejnej správy. Mikuláš Dzurinda miniszterelnök honlapja: www.government.gov . sk; Kiderült, hogy az MKP elnökségi tagjainak többsége két ok miatt szavazta meg a 12 megyés változatot: egyrészt így akarták elkerülni annak veszélyét, hogy az ellenzékieknek is tetsző 8 megyés változat kormányzati alternatívaként szintén a parlament elé kerüljön, másrészt Dzurinda miniszterelnök ígéretet tett arra, hogy a nagyszombati és a zempléni megyéből két, illetve egy szlovák többségű járást más, magyar szempontból indifferens megyéhez csatolnak át. Az április 1-jei

kormánydöntés értelmében a kormányjavaslatban a szeniczi és bazini járások Pozsony megyéhez, a varannói járás pedig a sárosperjesi megyéhez kerül. A 12-es modell a parlament elé. Teljesültek az MKP reformmal kapcsolatos feltételei. Új Szó, 2001. április 2. 1.] 5 A rendkívüli kormányülés óta eltelt hetekben a helyzet tovább bonyolódott azáltal, hogy a PEP kezdeményezésére Schuster köztársasági elnök felajánlotta, hogy közvetít egy sokak számára kielégítő újabb, immár aszimmetrikus megoldás politikai egyeztetése és elfogadtatása érdekében. Ezt a lehetőséget a kormányt alkotó pártok koalíciós tanácsa is megtárgyalta, s bár a tárgyalások idejére minden résztvevő hallgatást ígért, a 4+12-es modell (4 kerület és 12 megye) lehetősége napvilágra került és újabb vitákat gerjesztett. Az MKP közigazgatási reformmal kapcsolatos politizálásában a március 23-i elnökségi döntés a pártegyesülés óta eltelt időszak legkeményebb párton belüli konfrontáció okozhat problémákat. Az elnökségi ülésen jelen volt 15 tagból 11 fő támogatta azt a határozati javaslatot, amely a párt minisztereit arra szólította fel, hogy a kormányban a 12 megyés változatot támogassák. Az elnökségben alulmaradt Duray Miklós, aki ezt követően a nyilvánosság előtt is gazdasági összefonódásokkal vádolta meg a 12 megyés változatot elfogadókat. Duray Miklós véleményéhez az elnökségi ülés idején távol lévő Csáky Pál is csatlakozott, amit sokan úgy értelmeztek, mint Csáky elnöki ambícióinak nyílt bejelentését.¹ [16 Hríb, Štefan: Már a magyarjaink is? Új Szó, 2001. április 19. 2; Mindkét fél a jót akarja. Bugár Béla, a Magyar Koalíció Pártja elnöke: az MKP Országos Tanácsa még nem a reformról döntött. Uo. 2001. április 7. 5; Vélemények és ellenvélemények. Uo. 2001. április 3. 5.] 6 A pártvezetésen belül kialakult kielezett helyzet a március 31-i OT-ülésen további konfliktusokhoz vezetett. Az Országos Tanács ismételtén megvizsgálta a párt minisztereinek és képviselőinek lehetőségeit, de a kibontakozás helyett a vezetésen belüli viták folytatódtak. Az OT tagjai közül többen saját régiójuk magyar lakosságának érdekeit féltve szavaztak a határozati javaslat ellen, mások Duray Miklóst követve szavaztak nemmel. Csáky Pál az őt ért támadásokra, amiért úgymond átlépett a Bugár Béla vezette mérsékelt csoportból az OT radikálisai közé, a következőképpen válaszolt: „Nem én változtattam meg véleményemet, hanem az OT, ugyanis a párt közgyűlése korábban azt a döntés hozta, hogy az MKP számára nem elfogadható a hat magyarlakta járás feldarabolása.”¹ [17 Uo. Csáky Pál azt sem rejtette véka alá, neki is vannak információi arról, hogy az OT egyik-másik tagjának valóban vannak gazdasági érdekeltségei, mégpedig a Transpetrol vállalatnál.] 7Az április 1-jei rendkívüli kormányülésen az MKP-minisztereknek is köszönhetően elfogadott 12 megyés törvényjavaslat valószínűleg csak sürgősségi eljárással kerülhet be a nyári parlamenti szünet előtt a pozsonyi parlamentbe. Ottani sorsát pedig szinte lehetetlen megjósolni, hiszen az ellenzéki pártok egységes elutasításán túl bizonyosra vehető, a két baloldali kormánypárt és az MKP képviselői is számos, a 12 megyés javaslattal nem összeegyeztethető módosító javaslatot terjesztenek majd elő. Kvarda József, az MKP önkormányzati munkáért felelős alelnöke például április elején azt fontolgatta, hogy akár az önálló képviselői javaslat lehetőségét is felhasználja: „Nehéz még elképzelni is, mi lesz a parlamentben, hiszen Dzurinda bennünket használ faltörő kosként a másik két partnerrel szemben. Akár felhatalmaz a párt, akár nem, módosító javaslatokat terjesztek elő. Előállok a több változatban javasolt Duna menti megyével is, tehát mindazzal, amit idáig szorgalmaztunk.”¹ [18 Uo.] 8Mikuláš Dzurinda kormányfő személyes honlapján, az időszerű politikai témáknak szentelt rovatban, 2001 áprilisában a közigazgatási reformra vonatkozó nézeteit tette közre. Magabiztos menetrendet állított fel a 2001-2002. évi reformokra: a nyár elejére tervezett parlamenti szavazásokat követően a nyár folyamán a miniszterelnök szerint a kormány beindítja a közigazgatási jogkörök és pénzalapok tényleges decentralizációját. Ezt követően összesen előkészíti a 2001 végére tervezett megyei önkormányzati választásokat. 2002 januárjában pedig a megválasztott regionális parlamentek átveszik jogköreiket és az azok gyakorlásához szükséges 30 milliárd korona költségvetési támogatást. A közigazgatási reform a szlovák miniszterelnök derűlátó menetrendje szerint még a jövő évi parlamenti választások előtt életbe léphet. A koalícion belüli ellentmondásokat, a két baloldali párt különutas elképzeléseit, az MKP mérsékelt és radikális szárnya közötti különbségeket, s természetesen az ellenzéki pártok folyamatos nyomásgyakorlását látva, 2001 májusának elején igen kevesen bíztak a szlovákiai közigazgatási reform közeli megvalósulásában. A kormányzat a folyamatosan húsz százalék feletti munkanélküliség, a késlekedő külföldi beruházások miatt permanens válsághelyzetben lévő ágazatok, szolgáltatások gondjai mellett akkor sem tudna teljes erejével az EU-csatlakozás fontos feltételét jelentő közigazgatási reformra koncentrálni, ha a koalíció pártjai egymással feltétel nélkül szolidárisak lennének. Minthogy azonban a koalícion belüli feszültségek megjósolhatóan a választások közeledtével tovább nőnek, minden hónappal tovább csökken a közigazgatási reform esélye. A szlovákiai magyar közösség és az MKP a reform körüli politikai harcok tapasztalataiból számos tanulságot vonhatott már eddig is le. Az önálló Szlovákia politikai közvéleménye a köztársaság fennállásának nyolcadik évében nem tekinti elengedhetetlenül fontos lépésnek az ország közigazgatási decentralizációját, sőt hajlik arra, hogy abban valamilyen veszélyforrást, az EU részéről érkező külső nyomást lásson. Az MKP kormányzati szerepvállalása a Dzurinda-kormány első két évében viszonylag sok hívet szerzett a demokratikus szlovák pártok támogatói körében. A párt politikai céljainak határozottabb érvényesítése azonban még a kormánykoalícion belül is kényelmetlenné tette a magyar politikusokkal való együttműködést, kivált, hogy az ellenzék minden lehetőséget felhasznál a magyarelles, kisebbségellenes, MKP-ellenes hangulatkeltésre. Az MKP vezetésének – a közigazgatási reform szlovákiai magyarokra nézve kedvezőtlen változata esetén – jóval kisebb manőverezési lehetőségei lesznek, így mind a kisebbségi nyelvtörvénnyel, az európai regionális és kisebbségi nyelvi chartájával, a nevesítetlen földekkel vagy éppen a nyitrai magyar karral kapcsolatos tervek megvalósítását tekintve. A párt szavazóbázisát, az alsóbb szinteken dolgozó választott magyar politikusok, képviselők, polgármesterek helyzetét, lehetőségeit a közigazgatási reform hosszú távra behatárolhatja. A reform kapcsán a pártvezetésen belül kialakult ellentétes álláspontok a szlovák pártokkal való együttműködés korlátaira éppen úgy rávilágítottak, mint a legtöbbször csupán verbális és demonstratív politikai gesztusokra szorítókozó radikalizmus véges eszköztárára. Néhány elemző az MKP-ban a reform kapcsán kialakult helyzetet máris az RMDSZ-en belül meglévő belső megosztottsághoz hasonlítja. Tény, hogy a kompromisszumok további keresése felerősítheti a belső konfrontációkat, az esetleges kormányból való kilépés következményei között szintén több kockázati tényezővel kell számolni. Amennyiben a Szlovák Nemzeti Tanácsban ellenzéki szavazatokkal mégis olyan közigazgatási reformtörvényt fogadnának el, amely a magyar kisebbség számára elfogadhatatlan, úgy az MKP vezetésén belül valószínűleg többségbe kerülhetnek a kilépés támogatói. A közigazgatási reformnak – amennyiben egyáltalán sikerül némely elemét a gyakorlatban is megvalósítani – tehát jóval kisebb lesz a hatása a kisebbségi kérdés megoldására Szlovákiában, mint a nyugat-európai országok devolúciós, decentralizációs

reformjainak az esetében. A kisebbségi magyar önkormányzati törekvések mindazonáltal mára sokkal konkrétabbak, politikailag körülírtabbak, mint négy-öt évvel ezelőtt. Innen alighanem könnyebben lehet majd folytatni az önkormányzati politikai akciókat, mint az egyszeri komáromi nagygyűlés deklaratív szintjéről. Ez talán még akkor is igaz lehet, ha az MKP-ra a következő választások után ismét az ellenzéki szereposztás várna. Gyurgyik László: A csehszlovákiai magyarság számának és településszerkezeti jellemzőinek változása 1918-tól napjainkig

Hungarians in Czechoslovakia: changes in their population and system of settlements from 1918 up to now

As a result of an examination of ethnic-demographic changes in Slovakia between 1918 and 2000 the author of the study establishes: the official census data is untrustworthy because it does not reflect the real facts but the intention of the existing Slovakian policy on nationalities.

2001. május 25-i eszmei időpontban került sor – az 1993-tól önálló – Szlovák Köztársaság területén végrehajtott első népszámlálásra. Ez több vonatkozásban is eltér a korábbiaktól. (A teljesség igénye nélkül itt csak néhány, dolgozatunk szempontjából meghatározó vonatkozásra térünk ki.) Első alkalommal kerül sor – a csehszlovák hagyományokat követő önkitöltős módszerrel végzett – anonim lekérdezésre. Azaz a lekérdezett kérdőíveken a megkérdezett neve nem szerepel, s csak közvetve (volna) lehetséges a lekérdezettek beazonosítása. A kérdőív nemzetiségi listája is eltér az 1991-estől, s a kérdőív egy korábbi változatától is. A végső változatban 6 nemzetiség van tételesen felsorolva (szlovák, magyar, roma, cseh, ruszin, ukrán), az egyéb kategória mellett. A (cseh)szlovák népszámlálások során immár harmadik alkalommal (1970 és 1991 után) kerül sor az anyanyelv lekérdezésére, s hasonlóan harmadszor tudakolják a felekezeti hovatartozást a 2. világháború utáni népszámlálások alkalmával. A kérdőívek feldolgozására is eltérő technikával kerül sor. Az adatok egy részét optikai eljárással rögzítik, ez lehetővé teszi bizonyos eredmények gyorsabb közzétételét.

Felmerül a kérdés, hogy milyen volt a szlovákiai magyarság demográfiai társadalm szerkezeti összetétele az 1990-es években, és milyen változások várhatók a millennium utáni első évtizedben. Ennek vizsgálatához tekintsük át a szlovákiai magyarság számának alakulását a csehszlovák érában, majd vizsgáljuk meg a leglényegesebb demográfiai és társadalm szerkezeti jellemzők alakulását összevetve az országos adatokkal.

A csehszlovákiai népszámlálások nemzetiségi vonatkozásai

A Csehszlovák Köztársaság megalakulásakor sokszínű, többnemzetiségű államalakulat volt. A cseh országrészben 6,7 millió cseh és 3 millió német, 103 ezer lengyel, 13 ezer ukrán és további néhány nemzetiség mellett mindössze 7 ezer magyar élt. A magyarok száma az elkövetkező évtizedekben ugyan fokozatosan emelkedett, de még 1991-ben sem érte el a 20 ezret.

Szlovákiában az 1921-es népszámlálás 1,95 millió szlovák mellett több mint 650 ezer magyart, majdnem 90 ezer orosz, rutént és ukránt, továbbá több mint 140 ezer németet és 73 ezer zsidót mutatott ki (1. táblázat). Csehszlovákia lakossága nemzetiségi megoszlásában az 1921 és 1991 között bekövetkezett változásokat – a 2. világháború utáni területre átszámítva – az 1. sz. tábla szemlélteti. A cseh és szlovák elem részaránya már a két háború közti időszakban is jelentős mértékben emelkedett, 1921 és 1930 között 67,65%-ról 69,42%-ra. A második világháború utáni Csehszlovákia nem „csehszlovák” nemzetiségű lakosságának részaránya az 1930-as állapothoz viszonyítva az 1945 utáni szláv nemzetállam megteremtését célzó intézkedések következtében mintegy 1/5-ére csökkent. A nemzetiségi összetétel eltérő módon változott meg Csehországban és Szlovákiában.

Nem könnyű az 1918 után létrejött új államalakulat részét képező Szlovákia nemzetiségi megoszlását számszerűleg is meghatározni. Az 1910-es magyarországi és az 1921-es csehszlovákiai népszámlálás nemzetiségi adatai jelentős mértékben eltérnek egymástól. A mai Szlovákia területén 1910-ben 2,9 millió lakos élt, ebből 884 ezer magyar (30,3%), 1688 ezer szlovák (57,8%), 198 ezer német (6,8%), 97 ezer ruszin (3,3%), 10 ezer lengyel (0,3%), 7 ezer cseh (0,3%), 34 ezer egyéb és ismeretlen (1,2%) anyanyelvű élt. 1921-ben a magyar nemzetiségűek száma 651 ezerre (21,7%) apadt, a szlovák nemzetiségű lakosságé 1952 ezerre (65,1%) nőtt. A többi szlovákiai nemzetiség lélekszáma szintén megfogyatkozott. A csehek számát a Szlovákiába történő jelentős számú hivatalnokréteg és katonatiszt beköltözése közel 73 ezerre növelte (2,4%) (2. sz. táblázat). Az 1910-es népszámlálás az anyanyelvi hovatartozás alapján rögzítette a nemzetiséget, így az 1910-es népszámlálás adatainak összevetése a későbbiekkel ebből a szempontból mindenképpen problematikus. A csehszlovák elem térhódítása röpké két év alatt jelzi a százezres nagyságú migrációs változásokat, másrészt az eltérő népszámlálási kategóriák következtében beállt változásokat is. Nemcsak az anyanyelvi hovatartozást felváltó nemzetiség szerinti adatfelvétel hozott lényegesen eltérő megoszlást, de a zsidó nemzetiség felvétele az adatlapra is több tízezerrel csökkentette a magyar nemzetiségűek számát.

1921 és 1991 között Szlovákia lakosainak száma 3 millióról 5,27 millióra (75,6%-kal) növekedett. [Az 1921-es népszámlálás adatait általában Szlovákia mai területére átszámítva adják meg. Kisebb mértékben eltérőek ettől az 1921-es területre vonatkozó adatok. Az 1920-as évek első felében még sor került bizonyos határmódosításokra, másrészt Szlovákia területe növekedett 1945 után is, a három, Pozsony alatti község Szlovákiához történt csatolása következtében. Ezenkívül Kárpátalja és Szlovákia adminisztratív határa is eltért a jelenlegitől. Szlovákia Kárpátaljával együtt közzétett adatai már százezres nagyságrenddel térnek el a szlovákiai adatoktól. A különböző területnagyságra vonatkoztatott adatok mellett az elso csehszlovák népszámlálás nemzetiségi számsorait még a rendezett, illetve rendezetlen és idegen állampolgársággal rendelkezők száma is jelentősen befolyásolta. Popély, 1991. 59. old.] A magyar nemzetiségűek lélekszáma 651 ezerről 567 ezerre, 12,9%-kal, Szlovákia lakónépességén belüli részaránya a felére csökkent, 21,7%-ról 10,8%-ra. Az 1950-es mélypontot 1961-ben jelentős gyarapodás, 1970-ben mérsékelt növekedés, majd 1980-ban és 1991-ben minimális emelkedés követi, mindez a magyarság részarányának állandó csökkenése mellett. A szlovák nemzetiségűek száma 1953 ezerről 4519 ezerre, 131,4%-kal, az országrész lakónépességén belüli részaránya 65,1%-ról 85,7%-ra növekedett. A húszas években

minden szlovenszkói nemzetiség lélekszáma növekedett, kivéve a magyart, melynek lélekszáma az 1930-as népszámlálás adatai szerint (651 ezerről 585 ezerre) 10%-kal csökkent. A magyarság számának fogyásához hozzájárult a hivatalnok-, tisztviselő-, egyéb értelmiségi rétegek jelentős hányadának Magyarországra történő kivándorlása, valamint a nemzeti identitásában bizonytalan – korábban magát magyarnak valló – népesség többségi nemzethez való csatlakozása. Figyelmet érdemel, hogy a bécsi döntést követő terület-visszacsatolás után magyar fennhatóság alatt végzett népszámlálás eredményei nem erősítették meg az 1921-es és 1930-as népszámlálások demográfiai változásait, másrészt jelzik, hogy a nemzetiségi hovatartozás népszámlálások által történő felmérése korántsem nyújt objektív képet a nemzetiségek lakta területek lakossága etnikai összetételének változásairól. A vegyes nemzetiségű államalakulatok bevallott, illetve kimutatott nemzetiségi összetétele nagymértékben az adott terület feletti fennhatóságot gyakorló államhatalom nemzetiségi politikájának függvénye. Az 1941-es magyarországi népszámlálás eredményei – a bécsi döntést követően Magyarországhoz visszacsatolt területeken – a magyar nyelvterület viszonylagos épségéről, regenerálódásáról tanúskodnak. Ugyanebben az évben került sor a szlovák állam területén is népszámlálásra, de a községsoros adatokat nem tették közzé. Az 1951-ben kimutatott nemzetiségi összetétel a szlovákiai magyarság történelmének eddigi legtragikusabb – objektív és szubjektív – változásait tükrözi. A magyar nemzetiség sorsának alakulását maradandóan a háború utáni néhány esztendő határozta meg: 31 780, a trianoni Magyarország területéről beköltözött magyar személyt utasítottak ki, kb. 70 ezer magyart telepítettek ki a magyar–csehszlovák lakosságcsere keretén belül, mintegy 6000-en menekültek el az üldözések elől. A cseh országrészbe deportáltak száma mintegy 50 ezer lehetett. A szlovákiai magyarságot erkölcsileg legnagyobb mértékben a reszlovakizáció sújtotta. 1947 végéig 410 820 reszlovakizációs kérvényt nyújtottak be, a kérvényezett személyek felét szlovákká is nyilvánították. Mindezen intézkedések hatásai következtében fellazult és megváltozott a két háború közti időszakban még egységes magyarlakta területek településszerkezete, és vált e terület többé-kevésbé vegyes lakosságúvá. Így alig két esztendővel a magyarság egészét sújtó megpróbáltatások után az 1950-es népszámlálás eredményei nem is tanúskodhattak másról, mint egy identitásában elbizonytalanodott, megtört, megalázott népesség megfogyatkozásáról. (A kimutatott 354 532 magyar – Szlovákia lakosságának 10,3%-a – nem a szlovákiai magyarság valós számát adja meg. Az eredmény elsősorban azt fejezte ki, hogy oly rövid idővel e megpróbáltatások után hányan vállalták magyarságukat.) A negyvenes évek végétől kezdve a nemzetiségi kérdés – elsősorban magyar kérdés – kezelésében lényeges változás következett be. A szláv nemzetállam megteremtését célul kitűző rendszert a Gottwald-féle sztálinista hatalom váltotta fel. A magyar lakosság jogfosztottsága megszűnt (más szempontból természetesen az ország egész lakosságát jogfosztottnak tekinthetjük e korszakban), elkezdődött a magyarság reintegrálása az ország egész gazdasági és társadalmi életébe. A kelet-európai államokat szövetségbe kovácsoló szovjet érdek, ezenkívül a hivatalos ideológia rangjára emelkedett lenini nemzetiségi politika sem tette lehetővé a korábbi évek gyakorlatának folytatását, de a szláv nemzetállam megteremtésének víziója továbbra is a csehszlovák politikai hatalom hosszú távú célkitűzései között szerepelt. Az 1961-es népszámlálás a magyarság számának 150 ezres növekedését mutatta ki. A szlovákiai magyarok száma ekkor 518 782 fő volt, Szlovákia lakosságának 12,4%-a. A népszámlálási eredmények rácafoltak a demográfusok számításaira és előrejelzéseire. A szakirodalom utólag csak nagyon óvatosan és visszafogott hangnemben kérdőjelezte meg az 1950-es adatok objektivitását. Nyilvánvaló volt, hogy a „legpozitívabb nemzetiségi politika” sem képes egy kisebbség szaporodását (egy évtized alatt) ily mértékben (46,3%-os növekedés) befolyásolni. Másrészt a szlovákiai magyarság biztonságérzetét és meggyengült öntudatát is megerősítette a magyarság számának ily mértékű emelkedése. Az 1968-as erjedéssel párhuzamos nacionalista megnyilatkozások, melyek retorikájukban nem sokban maradtak el a negyvenes évek második felében uralkodóktól, tanújelét adták, hogy az azóta eltelt húsz év alatt a homogén nemzetállam megteremtésének eszméje tovább élt, csak nem manifesztálód(hat)ott. A konszolidáció éveiben a nemzetek és nemzetiségek példaértékűnek hirdetett együttélését a valóságban a propagandaszövegekben foglaltaktól eltérő viszonyok jellemezték. A hetvenes évek kisiskolákat felszámoló, körzetesített iskolákat létrehozó iskolapolitikája lehetőséget nyújtott a magyar iskolahálózat megritkítására. A legfelső párt- és állami vezetés utasítására több kísérlet történt a magyar iskolahálózat fokozatos kétnyelvűsítésére, illetve magyar nyelvet (is) oktató iskolákká történő degradálására. Az 1970-es népszámlálás eredményei szerint a magyar lakosság száma 552 006 fő volt (Szlovákia lakosságának 12,2%-a). A 33 ezres növekedés mintegy 2 ezer fővel meghaladta a népmozgalmi számításokat. Valószínű, hogy néhány ezer – 1961-ben még magát szlováknak valló – reszlovakizált 1970-ben magyar nemzetiséget jelentett be, s ezáltal lett némileg magasabb a magyarság lélekszáma. 1970-ben a nemzetiségi összetétel mellett a lakosság anyanyelvi megoszlásáról is viszonylag objektívabb kép rajzolódott ki. Újból megerősítést nyert a korábban is ismert jelenség: többen vállalják egy kisebbséghez való kötődésüket az anyanyelvi hovatartozás alapján, mint a nemzeti, nemzetiségi azonosulás szintjén. A szlovákiai magyarság száma anyanyelvi hovatartozás alapján közel 10%-kal volt magasabb, mint a nemzetiségi hovatartozás szerint. 1980-ban a szlovákiai magyarság száma 559 490-re, 7,5 ezerrel növekedett. Szlovákia összlakosságán belül a magyarság részaránya tíz év alatt 12,2%-ról 11,2%-ra csökkent. Az 1980-as népszámlálás eredményei meglepetést okoztak nemcsak a magyar lakosságnak, de a demográfusoknak is. Nyilvánvalóvá vált, hogy e minimális növekedés, gyakorlatilag stagnálás a magyar lakosság növekvő rétegei nemzetváltásának, illetve asszimilálódásának következménye. Ebben több tényező játszott meghatározó szerepet. A ritkuló magyar iskolahálózat, s részben ennek következtében a nem anyanyelvi oktatásban részesülő magyar tanulók számának emelkedése, és valószínűleg a nemzetváltást, asszimilációt előidéző tényezők legsúlyosabbika, a vegyes házasságok részarányának fokozatos emelkedése is. Nem hanyagolhatók el az urbanizációs folyamatok, elsősorban a – városokba költözés – közvetett kihatásai sem. E tényezők hatását bizonyos belső mechanizmusok, téveszmék, propagandaszólamok, védekezési mechanizmusok alapozták meg. Mindenesetre a '70-es évek lassú őrldése, a nemzetiségi lét vállalása értelmének a megkérdőjelezése, a beletörődés, a fásultság jelei a '80-as népszámlálás során számbelileg is megmutatkoztak. Folytatódott a magyarság fokozatos elöregedése, nemzetrészünk iskolai végzettség szerinti hátrányos megoszlása, a tanulói fűség kedvezőtlen iskoláztatási és – ennek következményeként – foglalkoztatási struktúrájának konzerválódása. A '80-as évek során a magyar iskolarendszer felszámolására tett újabb próbálkozások kiváltották a magyar lakosság szélesebb rétegeinek az ellenállását, és a tudatos nemzetiségi lét vállalásának problémája egyre inkább a magyar kisebbségi társadalom közgondolkodásának szerves részévé vált a '89-es változásokat megelőző időszakban. Az 1989. novemberi változások utáni időszak ellentmondásos légkörében került sor az 1991-es

népszámlálásra. Hosszú évtizedek óta 1991-ben nyílt először lehetőség a népszámlálás szabadabb, demokratikusabb körülmények közötti lebonyolítására, másrészt a nemzetiségek elleni – elsősorban magyarellenés – uszítás, gyűlöletkeltés intoleráns légköre is érezhető volt. Az 1991. március 3-i népszámlálás lebonyolítása több szempontból is eltért a korábbi népszámlálásoktól. Az adatlapon 1950 óta először szerepelt a vallási, felekezeti hovatartozást pontosító kérdés, s 1970 után újra kérdezték az anyanyelvet is. (1980-ban ez hiányzott.) A nemzetiségi összetétel alakulását nem kis mértékben befolyásolta a nemzetiségi összetételt pontosító kérdésskála jelentős mértékű megváltoztatása is. Az 1961. 1970. és 1980. évi népszámlálás a nemzetiségi megoszlás vizsgálatát megközelítőleg azonos módon megfogalmazott kérdésskálával végezte. Ettől a megközelítési módtól lényegesen eltérő módon került a kérdés az 1991. évi kérdőívre. Egyrészt a cseh nemzetiség a morva és a sziléziai nemzetiségi kategóriákkal „bővült”, helyet kapott az ukrán mellett a rutén nemzetiség is, valamint néhány szlovén nemzetiség. Külön említést érdemel a roma (cigány) etnikum nemzetiségként való felvétele az adatlapra, mert ez a magyar nemzetiség hivatalosan kimutatott számbeli alakulását is bizonyos mértékben befolyásolta. 1991. március 3-án Szlovákia összlakossága 5 274 335 fő volt, ebből szlovák nemzetiségű 4 511 679, magyar nemzetiségű 567 296 volt. Az igencsak alacsony – 7,8 ezres – növekedés részben kijózanítólag hatott a túlzott optimizmusba hajlóakra, másrészt bizonyos, valószínűleg már visszafordíthatatlan demográfiai változásokra is utal. 1970 és 1991 között a szlovák nemzetiségűek számának növekedése hatszorosan meghaladta a magyar lakosság számbeli növekedését. A magyar lakosság lélekszáma 2,8%-kal, a szlovák lakosság száma 16,7%-kal növekedett az említett időszakban. **Anyanyelv szerinti megoszlás**A csehszlovák népszámlálások során – a nemzetiségi hovatartozásra történő rákérdezés mellett – két alkalommal kérdezték rá a lakosság anyanyelv szerinti megoszlására is, 1970-ben és 1991-ben. Szlovákiában – a cseh és szlovák nemzetiségű lakosságon kívül – valamennyi nemzetiség lélekszáma az anyanyelvi kötődés szintjén magasabb, mint a nemzetiségi hovatartozás alapján. 1970 és 1991 között a magyar nemzetiségű lakosság anyanyelv szerinti megoszlásában bizonyos változások mutathatók ki. A magyar nemzetiségűek száma 552 006-ról 567 296-ra növekedett, a magukat magyar nemzetiségűnek vallók 98,1%-a (556 447 fő) volt magyar anyanyelvű, míg 1970-ben némileg magasabb volt a magyar anyanyelvűek részaránya 98,6%, (554 654 fő). **A magyar anyanyelvű lakosság száma 600 249-ről 608 221-re növekedett, Szlovákia lakosságán belüli részaránya 13,2%-ról 11,5%-ra apadt. Érzékelhetően megváltozott a magyar anyanyelvűek nemzetiségek szerinti összetétele is.**

Az anyanyelvi és a nemzetiségi hovatartozás összefüggéseinek jobb megismerését a községsoros adatok összevetése nagyban elősegíthetné. Sem az 1970-es, sem az 1991-es népszámlálás anyanyelvi adatait községsoros bontásban nem hozták nyilvánosságra. Bizonyos támpontot nyújt a járások szerinti megoszlás, és ez lehetővé teszi a népszámlálás egyes vetületeinek jobb megértését is.

A magyar anyanyelvű lakosok száma mind a 15 dél-szlovákiai közigazgatási egység területén magasabb a magyar nemzetiségűeknél. 1970 és 1991 között a járások többségében a magyar anyanyelvűek és nemzetiségűek számának különbségei csökkentek. Azaz a népszámlálás során kimutatott igen alacsony magyar népességnövekedéshez – a korábban magukat szlovák nemzetiségűnek, de magyar anyanyelvűnek vallók is hozzájárultak. Az anyanyelv és nemzetiség szerinti megoszlásban a legnagyobb eltérések a kisebb magyar részarányú járásokban (városokban) mutathatók ki. Ugyanakkor nagyon jelentősek az eltérések az egyes területek földrajzi elhelyezkedése szerint is.

A magyar lakosság anyanyelv és nemzetiség szerinti megoszlásának változásai több tényezőre vezethetők vissza. Az elmúlt években folyamatosan növekvő vegyes házasságok és a szlovák tanítási nyelvű iskolákat látogató magyar tanulók számának emelkedéséből arra lehetett következtetni, hogy a kettős kötődésű, identitású, kettős gyökerű lakosság száma emelkedni fog, azaz a magyar lakosság anyanyelv és nemzetiség szerinti megoszlási különbözete növekszik. Annak, hogy a népszámlálási eredmények más módon alakultak, több oka van. Valószínű, hogy voltak, akiket az 1991-es népszámlálás kedvezőbb körülményei, másokat a társadalomban bekövetkezett nemzetiségpolitikai változások készítettek más módon dönteni. A magyar anyanyelvűek és nemzetiségűek arányának csökkenésében szerepe van az identitástudat és identitásvállalás bizonyos mértékű erősödésének is.

Azokban a sokszor egy-egy járás területén is különböző térségekben, ahol a nemzetiségi hovatartozás, kötődés e két különböző kategóriájának arányai nem térnek el lényegesebb mértékben egymástól – a magyar népesség nemzetiséglélektani és demográfiai alakulásának távlatai is kedvezőbbek. A nemzetiség és az anyanyelv területekre bontott arányszámait a kettős kötődés bizonyos – pontosabban nem meghatározott – indexeként is értelmezhetjük. Magasabb arányú jelenlétük egy-egy térségben a kedvezőtlen nemzetiségi folyamatok nagyobb mértékű jelenlétére utal.

A szlovákiai magyarság területi megoszlása

A szlovákiai magyarság által lakott községek helyenként keskenyedő, másutt szélesedő, többnyire összefüggő nyelvterületet határolnak be Pozsonytól a szlovák-ukrán határig. Az összefüggő magyar nyelvterület Közép-Szlovákiában a Nagykürtösi járás területén két ponton is egy-egy község területére zsugorodik, majd Kelet-Szlovákiában hosszabb, több tíz kilométeres szakaszon megszakad. A harmadik, térben elkülönülő magyar nyelvterületet, nyelvszigetet a Nyitra-környéki községek képezik.

A magyar nyelvterület kiterjedése az elmúlt 70 év során jelentős mértékben csökkent. A leggyorsabb és legnagyobb mértékű területzsugorodás a '20-as évek elején és a '40-es évek második felében következett be.

A két háború közötti időszakban a magyar nyelvterületre cseh, morva, szlovák népességet telepítettek. Részben új telepésfalvakat hoztak létre, de betelepítettek „csehszlovák” lakosságot a magyar községekbe is, szétszórtan vagy új településrészek kialakításával. [E betelepítési stratégiák korridorok kialakítását célozták azért, hogy a viszonylag kompakt kiterjedésű magyar nyelvterületet több kisebb területre szabadalják, s ezáltal a magyar nyelvterület fokozatosan vegyes nyelvűvé válva megkönnyíti a további asszimilációs stratégiák alkalmazását. Az első köztársaság időszakában a viszonylag zárt magyar nyelvterülettel északra is jelentős számú magyar élt többnyire városias jellegű településeken. A magyarság csökkenése, a nyelvhatártól északra elterülő területeken már ebben az időszakban is igen jelentékeny volt, egyrészt az elvándorlás, másrészt a többnyelvű, kettős vagy többes identitású, korábban magát magyarnak valló népesség körében.] A nyelvterület kiterjedése az ötvenes évektől alig változik. **A szlovákiai magyar nemzetiség sorsának alakulását döntő módon a háború utáni néhány esztendő határozta meg maradandóan, a kitelepítéseket, lakosságcsereit, deportálásokat, reszlovakizációt átélő magyarság településszerkezete jelentékeny mértékben megváltozott. (A két háború közötti**

időszakban megkezdődött ugyan a magyar nyelvterület eróziója, de a települések zömének etnikai jellege lényeges mértékben nem változott.)

A változást több dimenzió mentén lehet értékelni, egyrészt a magyarlakta terület jelentékeny mértékben összezsugorodott, másrészt a nyelvhatár feletti (nyelvterületen kívüli) magyarság száma igen nagy mértékben csökkent, így a korábban nagyrészt kompakt magyar nyelvterület fellazult, s a települések nagy része többé-kevésbé vegyes lakosságúvá vált.

Az 1970-es és a későbbi népszámlálási adatok tartalmaznak használható kimutatást a 10%-nál nagyobb magyar arányú települések megoszlásáról, illetve az itt élő magyarok számáról. A szlovákiai magyar közgondolkodás is a 10%-nál nagyobb magyar részarányú településeket veszi tekintetbe magyarlakta területként.

Az 1961-es és a későbbi népszámlálási adatokból arra következtethetünk, hogy a magyar nyelvterület kiterjedésében 1950 és 1991 között lényegesebb változások nem történtek, azonban megváltozott a magyar nyelvterület etnikai összetétele: fokozatosan csökkent mind a magyar nyelvterületen élő, mind a magyar többségű településeken élő magyar népesség aránya.

1970-ben a magyar nyelvterülethez tartozó községek száma 534 volt, 1980-ban 486 község, 1991-ben 523 község tartozott ebbe a csoportba. Egyidejűleg a jelzett időszakban a szlovákiai községek száma is módosult (3099, 2725, illetve 2825 volt a jelzett időpontokban).

A magyarlakta települések korábban csaknem homogén etnikai összetétele az elmúlt évtizedekben nagymértékben megváltozott: - hivatalos szóhasználatnál élve - „vegyeslakosságúvá” vált, de napjainkban is fellelhetők egyes régiókban, térségekben a néhány évtizede még markáns etnikai összetétel jegyei.

A magyar többségű községek a magyar nyelvterület községeinek több mint 82%-át teszik ki, s ez az arány az utóbbi évtizedekben alig változik. 1991-ben a magyar nyelvterület 432 községe volt magyar többségű, relatív többsége további 5 községben volt. 20% feletti magyar részarány 503 községben volt kimutatható.

A túlnyomó mértékben magyar jellegű községek (azok a községek, ahol a magyar lakosság aránya meghaladja a 80%-ot) aránya fokozatosan csökken, de még mindig a magyar nyelvterülethez tartozó községek többségét alkotják. (1970-ben 286, 1980-ban 258, 1991-ben 272 községben haladta meg a magyar lakosság részaránya a 80%-ot.)

Az 50-80%-os magyar többségű helységek száma némileg, 156-ról 160-ra növekedett, részarányuk - a nyelvterület községeinek számában bekövetkezett változások következtében - 29,2%-ról 30,6%-ra nőtt. A magyar kisebbségű 10-50%-os helységek száma 92-ről 91-re csökkent, részarányuk 17,2%-ról 17,4%-ra növekedett. Tehát a magyarlakta települések bizonyos eróziója figyelhető meg. A (csaknem) színmagyar lakosságú községek száma érzékelhetően csökkent, a magyar többségű, de szlovákok által is sűrűn lakott községek száma nem változott meg jelentősebb mértékben, a magyar minoritású községek aránya viszont stagnál.

A magyarlakta helységeknek a magyar lakosság részaránya szerinti megoszlása lényeges mutatója ugyan a településszerkezetben lejátszódó etnikai változásoknak, azonban az utóbbi évtizedekben végbement, sokszor ellentétes irányú településszerkezeti változások következményei (a községek összevonása, majd napjainkban egy részük újbóli önállósodása) nem mindig értelmezhetők ezekből az adatokból közvetlenül.

A magyar nyelvterület nemzetiségi vonatkozású változásainak árnyaltabb összefüggéseit a magyarlakta településeken élő magyar lakosság számában és arányában végbement változások jelentik. A két adatsor hasonló tendenciájú változásokat mutat, időrendi, de a nemzetiségi arány szerint is. 1970-ben még a magyar lakosság száma a községekben élő magyarok részarányemelkedésével fokozatosan emelkedett. 1991-ben ez a növekedés már távolról sem volt oly egyenletes.

A magyar nyelvterület 523 községében (520 968 magyar) a szlovákiai magyarság 91,8%-a él. (1970-ben 534 községben 528 548 magyar lakosság 95,4% élt.) A 10% alatti magyar részarányú településeken élő magyarok száma (25 362-ről 47 328-ra) és részaránya is (4,6%-ról 8,2%-ra) csaknem megduplázódott. A magyar többségű helységekben 1970-ben élt a szlovákiai magyarság 83,1%-a (460 488 magyar), 1991-ben már csak 78,0%-a (437 788 magyar) élt.

A leghomogénabb településeken él a magyarság a legnagyobb számban. 1970-ben a 80% feletti magyar részarányú településeken élt az összmagyarság 52,2%-a, (289 327 magyar lakos), 1991-ben már csak 44,5%-a, (252 296 magyar lakos). Ez az apadás az elmúlt évtizedekben lejátszódó, a falvak nagy részét fokozatosan elsorvasztó „településfejlesztési politika” egyik következménye. Többnyire a hetvenes években végrehajtott községösszevonások jelentős mértékben csökkentették a magyar népességű községek részarányát is, másrészt a 80%-nál magasabb magyar részarányú települések többsége kisebb, fogyó népességű település, s ez is nem kis mértékben meghatározta a vázolt tendenciát. Meglehetősen megnőtt a nyelvi szórványokban, a délszlovákiai járások területén kívül élő magyar lakosság száma is.

Három nagyvárosban (Pozsony, Kassa, Nyitra) a magyar lakosság részaránya ugyan nem éri el a 10%-ot, azaz a formális jegyek alapján (az állandó népességen belüli 10%-nál magasabb részarány), de a jelentős számú, több tízezres magyar népességük, történelmi gyökereik a - szűkebb értelemben vett - magyar nyelvterület peremvidékén való elhelyezkedésük, a magyar nyelvterületről történő állandó bevándorlás is egyfajta átmeneti jelleget biztosított e városoknak a viszonylag összefüggő magyar nyelvterület és a magyar nyelvi szórványok között.

A magyar népességnek a községek nagyságrendi csoportjai szerinti megoszlása a magyarság rurális, vidéki jellegéről nyújt látéleletet, s gyökerei a két háború közti időszakra nyúlnak vissza. 1921-ben még a magyarság az országos átlagnál kedvezőbb településszerkezeti jelleggel bírt, ekkor a szlovákia népességének 17,8%-a élt 5000-nél nagyobb lélekszámú településeken, szemben a magyarság 18,1%-val. (A legnagyobb arányban élt városias jellegű településeken a zsidó és a német nemzetiség.) A '20-as években megkezdődött a városok elszlávosítása, de ekkor még viszonylag jelentős számú és részarányú magyar lakos élt a nyelvhatár feletti szlovák etnikumú városokban is. 1930-ban már a városias jellegű településeken élő magyarság aránya (20,8%) nem érte el a szlovákiai értéket (22,2%). Ebben a változásban minden bizonnyal jelentős szerepe van a korábban magukat magyarnak valló rétegek fokozatos, bár kezdetben csak formális identitásváltásának. A '40-es évek második felében lezajló etnikai tisztogatások nagyobb mértékben apasztották a városokban élő magyarságot, mint falvakon élőket. Az '50-es években megkezdett intenzív iparosítás következtében ugrásszerűen megnőtt a városlakók száma, s bár a magyar városi népesség száma is gyarapodott, de részaránya távolról sem közelítette meg a szlovákiai átlagot.

Szlovákia összlakosságának több mint a fele (50,16%-a) már 1980-ban városias jellegű (5000 főnél nagyobb lélekszámú) településeken élt, részarányuk 1991-re meghaladta az 56%-ot. Az 5000-nél nagyobb lélekszámú helységeken 1980-ban a magyar népességnek 35,6%-a, 1991-ben is csupán 41,0%-a élt. (Városi jogállással bíró településeken, 1980-ban Szlovákia összlakosságának 1991-ben már 56,7%-a élt, a magyar népesség 39,5%-ával szemben.) A falvak magyar népessége a '80-as években érzékelhetően csökkent (25 554 fővel), de 1990-től a korábbi években összevont községek újból visszanyerhették korábbi közigazgatási jogállásukat. Ennek következtében a megelőző évtizedekben rohamosan csökkent az aprófalvak – 500-nál kisebb lélekszámú községek – népessége. Az 500-5000 lakosú községekben él a szlovákiai magyar lakosság több mint fele (50,91%-a) közel 290 ezer fő. Az 5000–20 000 lélekszámú helységeket, többnyire városok – magyar lakosainak a száma is némileg (130 ezerről 114 ezerre) csökkent. E kisebb városok fejlődésében több, egymással ellentmondásos tendencia érvényesült. Lélekszámuk az elmúlt évek visszafogott, csökkenő lakásépítkezései következtében csak kis mértékben változott, ugyanakkor nem elhanyagolható e helységekből a nagyobb városokba történő elvándorlás sem. Lélekszámukat a '80-as évek elejéig még e városokhoz csatolt községek lakónépessége gyarapította, de 1990-től a korábbi évtizedekben idecsatolt helységeket egy része újból visszanyerte korábbi közigazgatási önállóságát. A magyar lakosság részaránya az 50 ezernél több lakost számláló városokban igen alacsony (6,13%), a szlovákiai lakosság 27,22%-os részarányához viszonyítva.

A kilencvenes évek etnodemográfiai változásairól

Két népszámlálás közti időszakban a lakosság számának alakulását úgy becsülhetjük, hogy az utolsó népszámlálási adatokhoz az eltelt években bekövetkezett természetes szaporulat (fogyás) és a vándorlási különbözet összegét hozzáadjuk. Ez a megközelítés elsősorban a népesség számának országos, regionális vagy lokális szinten történő vizsgálatára alkalmas, de a nemzetiségek számának becslésére is használatos. Ez utóbbi esetben igen komoly problémával kell szembesülnünk. A becslés adatai igen jelentős mértékben eltérhetnek a valós adatoktól, amennyiben a vizsgált kisebbség jelentős mértékben asszimilálódik. Ezért a nemzeti kisebbségek asszimilációjának méréséhez a népszámlálási és a népmozgalmi adatok mérlegének különbségét is használják.

Az elkövetkezőkben a fenti megjegyzések figyelembevételével az 1990-es évek népmozgalmi adatait értékeljük. Az 1989 novemberét követő időszakban lezajlott társadalmi, gazdasági, szociálpolitikai változások igen nagy mértékben befolyásolták Szlovákia lakosságának népesedési folyamatait. Már a '80-as években a születések számában megmutatkozó fokozatos apadás és az elhalálozások számának lassú emelkedése a korábbi időszakban igen magas természetes szaporulat jelentékeny csökkenését eredményezte. A szlovákiai magyarság számában bekövetkezett változások tendenciáiban követték az országos trendeket. A szlovákiai magyarság demográfiai mutatói ugyan az országostól kedvezőtlenebb népesedési tendenciákról tájékoztatnak, azonban a szlovákiai magyarság így is a Kárpát-medence magyarságának egyik legjobb népesedési jellemzőkkel bíró részét alkotta. A '89-es időszakot követően a szaporulat csökkenése felgyorsult, s a '90-es évek közepére a korábbiakban elképzelhetetlennek tűnő alacsony értékeket vett fel mind az össznépesség, mind a szlovákiai magyar lakosság vonatkozásában.

A termékenység csökkenésének éves adataival párhuzamosan halad a házassági statisztika két jellemző mutatója: a házasságkötések és a válások számának alakulása is. Az ezer lakosra jutó (szlovákiai) házasságkötési arányszám az 1990 és 2000 közötti időszakban igen nagy mértékben (7,6 ezrelékről 4,8 ezrelékre) csökkent, a válások száma és aránya pedig 1991-től napjainkig mutat emelkedést (1,5 ezrelékről 1,72 ezrelékre). A házassági statisztika nemzetiségi bontású adatait a Szlovák Statisztikai Hivatal 1992-től nem teszi közzé, így nem áll módunkban ezzel részletesebben foglalkozni, azonban az országos adatokból a magyar házasságkötések tendenciái is jó megközelítéssel becsülhetők.

A házasságkötések fogyatkozó száma tovább csökkenti az amúgy is egyre alacsonyabb termékenységet. A természetes szaporulat országos adatai látványos apadásról tanúskodnak. Az 1990-es 25 370 főről (4,8 ezrelékről) 2000-re 2427 főre (0,45 ezrelékre) esett vissza. A magyar lakosságra vonatkozó adatsorok párhuzamosan haladnak a szlovákiai értékekkel, a termékenységi mutatók jelentékenyen alacsonyabb értéket vesznek fel. A magyar természetes szaporulat első alkalommal 1990-ben nem érte el az ezer főt (846 fő, 1,5 ezrelék), s négy évvel később pedig a szaporulatot fogyás váltotta fel. 1994-ben 4, 1995-ben 450, 1999-ben 823 fővel volt magasabb a születések számánál az elhalálozások száma.

A termékenység csökkenése természetesen közvetlenül megmutatkozik a lakosság számának alakulásában is. Szlovákia lakosságának száma az 1990-es években egyre kisebb mértékben emelkedett, az 1991-es népszámlálás során kimutatott 5 274 335 főről 2000 végére 5 402 547 főre emelkedett. A magyar népesség száma 1999 végére 567 296 főről 567 359 főre gyarapodott.

Ez az igen alacsony növekmény valójában már fogyatkozást jelent, mivel a népmozgalmi értékek nem tartalmazhatják a nemzetváltásból származó asszimilációs veszteségeket.

Kitekintés

Milyen változások elé nézhetünk, hogyan alakul majd a szlovákiai magyar nemzetiség lélekszáma a 2001-es népszámlálás során, illetve az ezt követő években. Ennek becsléséhez több szempontot veszünk tekintetbe. A '90-es évek népmozgalmi adatai mellett ismerjük a korábbi censzusok alkalmával a népszámlálások és a népmozgalmi adatok mérlegét, mely szerint a '70-es és '80-as években a természetes szaporulatnak csak egy kisebb része mutatkozott meg a népszámlálási adatokban is. Másrészt ismeretes, hogy az egyes nemzetiségekhez tartozók nemzeti hovatartozásuk megvallását a népszámlálást megelőző időszakban jelentős mértékben befolyásolja az adott ország nemzetiségpolitikája s az is, hogy az „anyaország” hogyan viszonyul a határon túl élő magyarsághoz. Nem kis jelentősége van annak is, hogy mennyiben tér el a korábbiaktól a népszámlálás gyakorlata elsősorban nemzetiségi vonatkozásaiban. Nos az elmúlt években viszonylag jelentős változásokra került sor a fentiekben ismertetett egyes tényezők tekintetében. A helyzetet csak bonyolítja, hogy nincsenek olyan mutatóink, amelyek segítségével ezeknek a tényezőknek az együttes hatását becsülhetnénk.

Mindezeket figyelembe véve az elkövetkező idősakra vonatkozólag az alábbi trendeket tartjuk valószínűnek:

- A magyar (és az országos) születések számának csökkenése nagy valószínűséggel tovább folytatódik, csupán a fogyatkozás mértéke kérdéses.
- A vándorlási mozgalom jelentősebb mértékben nem módosul. A korábbi évtizedekben jelentős mértékű, Csehországba irányuló migráció gyakorlatilag megszűnt, de az utóbbi években megnőtt a Magyarországon tanulók, munkát vállalók száma. Áttelepülésük Szlovákia társadalmi-gazdasági - s ebben nem elhanyagolható módon kisebbségi - viszonyainak alakulásától is függ majd.
- A generációk közötti asszimilációs folyamatok irányában és nagyságrendjében - az évtized folyamán jelentős mértékű kisebbségpolitikai ingadozások ellenére - lényegesebb változásokra nem került sor.
- Ugyanakkor az utóbbi években néhány kedvező változás első jele is megmutatkozott, melyek közül talán a legjelentősebb, hogy növekedett a magyar tanítási alapiskolákban tanuló magyar gyerekek aránya. Ennek ellenére valószínűnek tartjuk, hogy az 1991-es népszámlálás idején a magyar népesség számát növelő jelentősebb mértékű reasszimilációval - azaz a korábban magukat nem magyarnak vallók „visszatérésével” - nemigen számolhatunk.
- **Az elkövetkező időszak etnikai változásainak egyik talánya a roma lakosság számának az alakulása. Feltételezhetőleg a magukat romának vallók száma tovább emelkedik, de hogy ez milyen mértékben következik be, és mennyivel csökkenti a magyarság lélekszámát, s ennek a formális nemzetváltáson kívül milyen valós nemzetiségpolitikai, illetve kulturális következményei lesznek - erre nézve még támpontjaink sincsenek.**

Tekintetbe véve, hogy a magyarság számának alakulását befolyásoló tényezők többségének számszerűsítéséhez - kivéve a népmozgalmi adatokat - támpontjaink sincsenek, csak szubjektív becslésekbe bocsátkozhatunk. Feltételezhetjük, hogy a különböző népmozgalmi és a nemzeti identitást befolyásoló tényezők eredményeként a magyarság lélekszáma az ezredfordulón nem éri el az 1991-es év értékét, de a magyar népesség Szlovákia lakónépességén belüli arányának csökkenése nem haladja meg a korábbi évtizedekben kimutatott csökkenést. Ha figyelembe vesszük, hogy a korábbi évtizedekben oly jelentős mértékű szlovák természetes szaporulat is néhány éven belül negatív értékeket vesz majd fel, ez nem is olyan rossz eredmény.

Irodalom

Bilancia pohybu obyvatelstva podla národnosti a rodinného stavu v roku 1995. ŠÚSR Bratislava 1996

Dávid Zoltán: A Kárpát-medence nemzetiségi viszonyainak várható alakulása 2000-ig. In: *Magyarságkutatás* 1988. Budapest 1988.

Demografická příručka FŠÚ Praha 1982.

Demografický vývoj obyvatelstva Československej socialistickej republiky podla výsledkov scítania ludu s prihliadnutím na jeho národnostné zloženie. Sekretariát rady vlády SSR pre národnosti Bratislava 1983, c. 951/1983.

Gyönyör József: *Államalkotó nemzetiségek*. Bratislava 1989.

Gyurgyik László: *Magyar mérleg*. Kalligram, Pozsony, 1994

Historická štatistická ročenka CSSR. FŠÚ Praha 1985.

Konečná, Alena: Národnostní homogamie a heterogamie v CSSR. *Demografie* 1977/1. 1-10.

Národnostné zloženie obyvatelstva Slovenskej republiky v rokoch 1991 a 1992. ŠÚSR Bratislava 1994.

Obyvatelstvo Slovenskej republiky podla národnosti v rokoch 1980-1989. SŠÚ Bratislava 1990.

Scítania ludu, domov a bytov k 3. marcu 1991 v Ceskej a Slovenskej Federatívnej Republike. FŠÚ Praha 1991.

Összesen	2919794	3000870	3329793	3442317	4174046	4537290	4991168	5274335
	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

*A lakosság száma Szlovákia II. világháború utáni területére átszámítva

Az 1921-es, 1930-as, 1950-es adatok a jelenlévő népességre, az 1961-es, 1970-es, 1980-as, 1991-es adatok a lakónépességre vonatkoznak.

** - 1910-ben a nemzetiségi megoszlás az anyanyelvi hovatartozás alapján feltüntetve.

*** - az 1921-es és az 1930-as népszámlálás egyéb kategóriája tartalmazza a zsidó nemzetiségűeket is. Számuk 1921-ben 73 211 (2,44%), 1930-ban 72 026 (0,22%).

****- Az 1991-es népszámlálásban először szerepelnek morvák, 6 037 (0,11%), sziléziaiak 405 fő (0,01%), romák 75 802 fő(1,44%), rutének 17 197 fő(0,33%).

Táblázatunkban az egyéb és ismeretlen kategóriában vannak feltüntetve.

1991-ben az ukrán+orosz kategória az ukrán és rutén nemzetiség összesített adatait (az orosz nélkül) tartalmazza.

[Vissza](#)

Štefan Šutaj:

Szlovák-magyar interetnikus kapcsolatok és statisztikai asszimiláció a dél-szlovákiai galántai járásban*

[* A tanulmány Slovensko-madarské vzťahy a štatistická asimilácia na juhu Slovenska (na príklade okresu Galanta) címmel a Pozsonyban megjelenő Etnologické rozpravy című folyóirat 1998. évi 2. számában jelent meg. Az itt közölt változat a szlovák szöveg rövidített, statisztikai táblázatok nélküli fordítása.]

Slovak-Hungarian interethnic relations and statistic assimilation in the South-Slovakian district of Galánta

By examining the „statistic assimilation” in Galánta county in Slovakia the author of the study considers the re-slovakianization of the Hungarian population that lives in the settlements there partially justifiable. He claims that the original population of these settlements was Slovakian which was „Magyarized” in course of time. He says that the assimilation process was two-directional, admitting at the same time that the proportion of Slovaks in the whole society increased all in all.

Az asszimiláció napjaink szlovákiai társadalmi életében az egyik leggyakrabban használt fogalommmá vált. Olyan összefüggésekben találkozhatunk vele, mint Csehszlovákia kettéválása, a szlovákok élete Csehországban és Magyarországon, a történelmi Magyarország szlovák múltjának értékelése, a szlovákiai magyarok, ruszinok, ukránok helyzetének értékelése, sőt a szlovákok helyzete Dél-Szlovákiában.

A figyelem középpontjában elsősorban a szlovák-magyar kapcsolatok állnak. A magyar politikai pártok követeléseit, érvelésük alapján, nem kis mértékben a szlovákiai magyar kisebbség lehetséges asszimilációjától való félelem motiválja, abban az esetben, ha nem biztosítják számukra az önkormányzatiságot a kultúra és az oktatás területén. Hasonlóan a szlovák oldalon is munkál az asszimilációtól való félelem Dél-Szlovákiában, amit a közép-európai régió történelmi fejlődési sajátosságaival lehet magyarázni, s ezek a szlovák aggodalmak fontos részét jelentik a szlovák-magyar kapcsolatokkal foglalkozó szlovák politikusok cikkeinek és felszólalásainak. Mi több, a dél-szlovákiai szlovákok úgynevezett surányi mozgalmának érvrendszerében ez a jelenség központi szerepet játszik. Az egyes etnikai csoportok politikusai és publicistái folyamatosan azt bizonygatják, hogy az asszimiláció a nemzet kárára van.

Például a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának képviselője, Csáky Pál 1993-ban, a szlovák parlamenti delegáció strasbourgi tartózkodása idején átadta a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom memorandumát, amely egyebek közt a következőképpen fogalmazott: „Az asszimiláció hatására csökken a szlovákiai magyarok arányszáma, amely 1961-ben az összlakosság 12,4%-a, 1970-ben 12,2%, 1980-ban 11,2%, 1991-ben pedig 10,8%” volt. A memorandum ezt a csökkenést néhány szlovákiai város példáján mutatta be. Erre Pozsony, Dunaszerdahely, Léva, Nagykürtös és a tóketerebesi járás esetét hozta fel. Az ezzel ellentétes meggyőződést vallók számára biztosan nem lenne nehéz olyan városokat felsorolni, ahol ez éppen fordítva van.

J. Kostelný más nézőpontból mutatott rá a problémára. „Az egyik oka annak, hogy a szlovákok száma csökken Dél-Szlovákia városokban és községeiben, a szlovákoknak szlovák környezetbe való elköltözése is lehet. Ennek a belső migrációnak különböző okai vannak. Többségében családi jellegű okokról van szó, de bizonyára az a tény is közrejátszik, hogy a többségében magyarok által lakott régiók sok szlovák számára nem felelnek meg, mert nem akarnak állandóan a magyar kisebbséghez alkalmazkodni abban a környezetben, amelyben élnek. Kostelný szerint közvetlen vagy közvetett nyomás esetei is előfordulnak, amikor a szlovákok elköltözésének az okát a helyi többségnek arra irányuló magatartásában jelölhetjük meg, hogy a magyarok etnikailag „tisztább” környezethez „jussanak”.

I. Minár kiszámolta, hogy Dél-Szlovákia tizenegy járásában 1991-ben 642 811 szlovák élt, ami 54,4%-os arány. Ez 2%-kal kevesebb, mint 1961-ben volt. Ezzel szemben a szóban forgó járásokban 506 845 (42,9%) magyar élt, ami 0,1%-kal több, mint 1961-ben. Ebben az összefüggésben Minár aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy ebben a régióban Szlovákia európai uniós csatlakozásával kapcsolatban sor kerül az eurorégiók kialakítására. A szövegből kiderül: a szerző fél, hogy a további fejlődés az itt élő szlovákoknak a magyar kisebbséghez való asszimilációjához vezethet.

A szlovákiai magyarok asszimilációjával kapcsolatosan határozott véleményének adott hangot Duray Miklós, a Magyar Koalíció Pártjának vezető politikusa, aki egyebek közt a következőket állította: „A Szlovákiában élő magyarság a hetvenöt éves szervezett és erőszakos asszimiláció áldozata. Az éves statisztikák és a népszámlálási adatok különbségéből az 1970-es évektől ki lehet számolni a szlovákiai magyarság számának alakulását. A születési és halálzási adatok összevetése alapján a magyar kisebbség asszimilációs veszteségét évente a természetes szaporulat 50-70%-ára tehetjük.”¹ [1 Slovenské národné noviny, 20. szám, 1995. 05. 16. Duray, M.: Sedemdesiatpäť rokov felvidéckych Madarov – 2. rész.] Léteznek ezzel szemben olyan állítások is, melyek szerint a szlovákiai magyar lakosság számának növekedése, az alacsony természetes növekedést tekintve a szlovák nemzetiségű lakosság asszimilációjának eredménye. „A szlovákiai magyarság lélekszámának csökkenését hangsúlyozva gyakran elfelejtik azt a tényt, hogy az utóbbi tíz évben a magyarok száma 7 251 fővel nőtt, és hogy ezt a növekedést – tekintettel a magyar lakosság reprodukciójának alacsony szintjére – főként a magyar

környezetben élő nem magyar lakosság asszimilációja eredményezte. Ha az egyes vegyes dél-szlovákiai helységek állapotából indulunk ki, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a magyar nemzetiségű lakosság százalékos aránya éppen annyival nőtt, amennyivel az ott élő szlovák nemzetiségű lakosság száma csökkent."² [2 Deák L. és kol.: Štátnopolitické záujmy Slovenska v medzinárodnom kontexte. In: Slovakia puls . Bratislava 1993. 181. p.] A magyar nemzetiségű lakosság természetes növekedésének alacsony szintjét alátámasztják a szlovákok és magyarok természetes szaporodásának adatai is (lásd az 1. számú táblázatot).³ [3 Ocovský, Š.: Demogeografické podklady a vyskum národnosti. In: Slovakia puls . Bratislava 1993. 207.p.] Fontos azonban figyelembe venni azt is, hogy a számok növekedése mindkét nemzetiségnél a romák rovására történik. Érdekes tényeket közölt ezzel kapcsolatban Vladimír Srb, cseh statisztikus. Kiszámolta, mennyiben különböznek a lakosság számának növekedését, illetve csökkenését tükröző nemzetiségi adatok a rendszeres népszámlálások során felmért állapottól, illetve azoktól az adatoktól, amelyeket az újszülöttek és az elhunytak nemzetiségei szerinti különbségéből kiszámított népmozgalmi egyenleg alapján (ezek forrásai a születési és halotti anyakönyvi kivonatok) tartanak nyilván. 1961–1970 között a népmozgalmi egyenleg adatai és a népszámlálási adatok között jelentős különbség figyelhető meg a lakosság nemzetiségi megoszlásában: a népszámlálás során 11 044 fővel volt kevesebb a szlovák nemzetiségű személy, míg a magyarok 3 026 fővel többen voltak. Ez a trend igen látványosan megváltozott 1970–1980 között. Az összehasonlításból kitűnt, hogy az 1980. évi népszámlálásnál 22 740 fővel több szlovák nemzetiségűt írtak össze a mérlegben kiszámíthatóhoz képest, míg a magyarok népszámlálás szerinti száma 22 784 fővel kevesebb volt. Az 1980–1991 közötti népmozgalmi adatok és a népszámlálási eredmények összehasonlítása alapján a roma nemzetiséghez való tartozás vállalása mértékét is pontosítani lehetett. Ennek következtében mindkét nemzetiségnél csökkenés regisztrálható: a szlovákoknál ez a szám 55 354 fő, a magyarok esetében pedig 7 224 fő. Bár Srb tanulmányának címe az asszimilációról szól, ennek ellenére maga a szerző ezekre a nemzetiségi módosulásokra a nemzetiség megváltoztatásának fogalmát használta.⁴ [4 Srb, V.: Assimilace a preklánení národnosti obyvateľ v Československu ve svetle scítaní lidu 1950–1991. Demografie , 38. 3. 160. p.] 1960–1991 között a nyilvántartási adatok és a népszámlálási adatok alapján a különbség a szlovák nemzetiség esetében 43 658 fő hiányt jelzett, míg a magyaroknál a népmozgalmi adatok alapján feltételezett számnál 26 982 fővel kevesebb személyt írtak össze a népszámlálások. A szlovákok, magyarok és ukránok veszteségei mellett – az 1991. évi népszámlálás alapján – egyidejűleg nőtt a romák száma. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a nemzetiségi változások csak ebben az irányban következtek volna be. A nemzetiségi identitásváltás folyamata a szlovákok és magyarok között ebben az időszakban szintén megfigyelhető. Magától értetődő, hogy a felerősödő nemzetiségi önazonosulási folyamattal, mely a szlovákiai romák körében végbemegy, a további népszámlálások is elfedik az asszimilációs folyamatokat (nemzetiségváltási jelenségeket) a szlovákok és a magyarok között, ami tág teret nyújt annak találgatására, ki kit is asszimilál. Ha a fent közölt adatok nem is teszik lehetővé az asszimilációs folyamat irányának meghatározását, rámutatnak az asszimilációval kapcsolatos jelenségek bonyolultságára, és az ezekkel kapcsolatos megnyilatkozások leegyszerűsítéseire. Még maguk Szlovákia szlovák és magyar nemzetiségű lakosai is – a kutatások alapján – visszaigazolják az asszimilációtól való félelmet, amelytől fenyegetettnek érzik magukat. 1990 májusában Szlovákia nemzetiségileg vegyes területein végeztünk kutatásokat, melyeknek célja a szlovákok és a nemzeti kisebbségek viszonyának feltárása volt. Ez volt az első szociológiai vizsgálat, amely a nemzetiségi viszonyokat mérte fel az 1989. évi fordulatot követően. Ebben a magyar nemzetiségű válaszadók 55,3%-a fejezte ki azt a véleményét, hogy Szlovákiában nagymértékű elszlovákosodás figyelhető meg, és 1,8%-a mondta azt, hogy elmagyarosodás volt. A szlovák nemzetiséghez tartozó válaszadók többségében azt a nézetüket fejezték ki, hogy nem történt sem aránytalan elmagyarosodás, sem elszlovákosodás. Ennek ellenére a válaszadók 12,1%-a azon a nézeten volt, hogy aránytalan elszlovákosodásra került sor, míg a megkérdezett szlovákok 14,1%-a azt állította, hogy az elmagyarosodás volt aránytalanul magas. **Egy másik közvélemény-kutatásból (melyet a Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala végzett a Szlovák Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Intézetével közösen 1993 júniusában Dél-Szlovákia nemzetiségileg vegyes lakosságú járásaiban reprezentatív minta segítségével), a szlovák-magyar együttélés jövőjéről vallott nézetekről és az asszimilációból eredő félelmekről kaphatunk képet. A mintából körülbelül a szlovákok fele fejezte ki félelmét a szlovákok asszimilációjával kapcsolatosan Dél-Szlovákiában, míg a minta magyar része ellenkezően nyilatkozott. A magyar nemzetiséghez tartozó válaszadók is kifejezték ugyan félelmüket az asszimilációval kapcsolatban, a kutatás eredménye alapján azonban megállapítható, hogy a magyarok asszimilációtól való félelme kisebb (a minta 15%-a jelezte ilyen irányú aggodalmát), mint a szlovákok félelme az asszimilációtól ezeken a területeken.**

Az asszimiláció az ember belső, rejtett dimenziójában lezajló folyamat: az ember etnikai identitásának önkéntes változtatása, a többségi környezet külső etnikai jegyeihez, nyelvéhez és kultúrájához való alkalmazkodás. Ezt a többségtényező folyamatot az emberben nem lehet leegyszerűsítve szemlélni, hiszen például már az asszimiláció bekövetkezése előtt ki kell alakulniuk a belső átalakulás bizonyos feltételeinek. Szlovákia déli része ebből a szempontból ideális hely az asszimilációhoz. Hosszú évszázadok óta élnek egymás mellett szlovákok és magyarok. Létezik a kultúrák közvetlen egymáshoz kapcsolódása, például a népi, falusi építészet, a táplálkozás, folklór és az életmód terén.⁵ [5 Abból a számos munkából, melyek ezt a tényt támasztják alá: Králiková, G.: Niektoré poznatky zo štúdia vzájomných vplyvov obyvateľov Košíc a okolitých obcí. Národopisné informácie , 1990. 2, 125–127. p. Škovierová, Z.: Kooperácia a spolužitie v etnicky zmiešanom dedniskom spoločenstve. Etnologické rozpravy , 1994. 1. 68–72. p. Paríková, M.: Problematika výskumu slovenských presídlencov z Madarska v obciach južného Slovenska. In: Krupa, O. (ed.) 275 rokov Békésskej Caba . Békésska Caba, 1995. 79–85. p. Krupa, O.: Vzájomné interetnické vplyvy vo výročnom zvykosloví v Pribete a Nesvadboch. In: Etnokultúrny vývoj na južnom Slovensku . Bratislava 1992. 127–147. p. stb.] Az alapvető korlátot a nyelv jelenti, mivel a szlovák és a magyar nyelv között nincsen nyelvszerkezeti, szókincsbeli hasonlóság, azonosság. A múltban mindkét nyelv kölcsönösen gazdagította egymást, és átvettek szavakat egymástól. A már felsorolt különbségek ellenére Dél-Szlovákia lakosságának egy része, nem csak a magyarok, de a szlovákok is, mindkét nyelvet ismerik.⁶ [6 Errol ír például Szabómihály G.: Niektoré znaky publicistického štýlu v menšinových podmienkach. In: Krupa, O.: (ed.) 275 rokov Békésskej Caba . Békésska Caba, 1995. 79–85. p. A magyarországi szlovákok helyzetéről: Gyivicsán, A.: Anyanyelv, kultúra,

közösség. A magyarországi szlovákok . Budapest, 1993. Kadlecová, A.: Jazyk – jeden z faktorov tvorby etnického povedomia. Národopisné informácie , 1993. 2, 7-17. p. stb.] Az asszimiláció mindenkinek a belügye, s a belső feltételek, a konkrét személy életfeltételei alapján valósul meg. Olyan tényezők játszanak szerepet, melyek közvetlenül összefüggnek az ember legközelebbi családi környezetével (vegyes házasságok, rokoni kapcsolatok) vagy a külső körülményekkel (a környezet, melyben az ember él, s annak szükséglete, hogy alkalmazkodjon a környezetéhez), annak a társadalomnak a gazdasági és politikai feltételeivel, melyben az egyén él. Abban az esetben, ha az asszimiláció tömeges méreteket ölt, kollektív jelenséggé is értelmezhető. Az etnikai asszimiláció mellett a mi közép-európai régiókban létezik a nemzetiségváltásnak az a formája is, amely politikai nyomás eredménye. Az asszimilálódott személyek továbbra is megmaradnak saját, eredeti kultúrájuk keretei között, a családon belüli kommunikációban azt a nyelvet használják, mely közelebb áll hozzájuk. Az asszimiláció csak a statisztikai mérésekben mutatkozik meg. Régiók történetében éppen ez a statisztikai asszimiláció az, mellyel a valóságban legtöbbször találkozunk. A politikai nyomás a határváltoztatások, a gazdasági és politikai előnyök megszerzése által motivált döntések eredménye. Az etnikai identitás, melyet úgy tekinthetünk, mint „a csoporthoz való tartozás és lojalitás megélését, mégpedig ahhoz a csoporthoz, melyhez az egyén saját bevallása szerint tartozik.”⁷ [7 Bacová, V.: Etnická identita a historické zmeny . Bratislava, 1996. 78. p.] Az etnikai identitás tehát nem mindig van összhangban a deklarált etnikai hovatartozással és a népszámlálás statisztikai kérdőívére adott válasszal. Van-e akkor értelme asszimilációról beszélni? Nem csupán a nemzetiségnek olyan külső módosulásáról beszélhetünk, ami a politikai, gazdasági feltételektől függ? Vagyis az asszimiláció olyan politikai akciók függvénye, melyek a lakosságot a nemzetiség megváltoztatására kényszerítik. Az asszimiláció, mely természetes ráhatással, a szomszédos, progresszív kultúra közeledésével és elfogadásával megy végbe, természetes jelenség az etnikailag vegyes társadalomban. Veszélyessé akkor válik, ha a társadalom egyik fele olyan feltételeket alakít ki, hogy a más nemzetiséghez tartozó lakosság kénytelen a többségi lakossághoz alkalmazkodni, kisebb régiókban (egy-egy községben) vagy nagyobb területi egységekben. Ennek a tanulmánynak nem célja, hogy az asszimiláció problémáját politikai ügyként kezelje, s bebizonyítsa, ki kit magyarosított vagy szlovákosított el, hanem egy adott régióban komplex módon szeretnénk megvizsgálni az etnikai folyamatokat a statisztikák és néhány demográfiai mutató alapján. Ezzel együtt elemezni kívánjuk azokat a történelmi eseményeket, melyek jelentős mértékben befolyásolták az adott terület etnikai arculatát. Kutatási módszerekkel az összlakosságot tekintve elsősorban a statisztikai asszimiláció figyelhető meg. A már befejezett kutatásaink egyértelműen alátámasztják, hogy Dél-Szlovákia etnikai csoportjain belül olyan rejtett folyamatok zajlanak, melyek nem egyeznek a statisztikai megfigyelések eredményeivel és a kommunizmus bukását követően új méreteket öltenek.⁸ [8 Šutaj, Š.: Reslovakizácia. Zmena národnosti casti obyvateľstva Slovenska po 2. svetovej vojne . Košice, 1991, 41-44. p., Šutaj, Š. – Bacová, V.: Reslovakisation. The Changes of Nationality and Ethnic Identity in Historical Development in Slovak-Hungarian Environment. In: Small Nations and Ethnic Minorities in an Emerging Europe . Slavica Verlag, dr. Anton Kováč, München, 1993, 239-243. p.] Az 1930-as évek történéseivel és fejlődésével összefüggésben, amikor felerősödött a nyomás Dél-Szlovákia területének Magyarországhoz való elcsatolására, egyrésztől kívülről, Magyarországról, másrészt belülről, a szlovákiai magyar nemzeti politikai pártok részéről, s főként az egész folyamat végállomását jelentő 1938. októberi komáromi tárgyalásokkal összefüggésben született meg Branislav Varsík egyedülálló könyve a szlovák-magyar nyelvhatár 18-20. századi változásairól.⁹ [9 Varsík, B.: Národnostná hranica slovensko-maďarská v ostatných dvoch storočiach . Bratislava, 1940.] Ebben a szerző 1930-ig bezárólag dolgozta fel a szlovák-magyar nyelvhatár változásait. A könyv megjelenése óta több mint 50 év telt el, és a szlovák-magyar kapcsolatok kérdésköre újra időszerűvé vált Szlovákia és Magyarország életében. Ha más összefüggésben is, mert a történelem soha nem pontosan ismétlődik, itt az ideje feltenni a kérdést. Hogyan fejlődött 1930 óta a szlovák-magyar „etnikai (nyelv-) határ”? Milyenek voltak a fejlődés tendenciái Dél-Szlovákia lakosságának etnikai hovatartozását tekintve 1930 után, a második világháború után és most? Figyelmet érdemel maga az „etnikai (nyelv-) határ” fogalma is, melyet Varsík használt. Az állítás, hogy Szlovákia és Magyarország között nem hozható létre „politikai vagy államhatár” a lakosság etnikai hovatartozása alapján, ma is indokolt. A jelenlegi államhatárok azonban nem a végbement etnikai folyamatoknak, hanem egyértelműen a nagyhatalmak – a közép-európai fejlődés korabeli etnikai, gazdasági és stratégiai-politikai aspektusait szem előtt tartó – első és második világháború után meghozott politikai döntéseinek az eredményei. Ha „etnikai (nyelv-) határról” beszélünk, akkor azt úgy kell értelmeznünk, mint egyfajta segédfogalmat, mely segít regisztrálni a dél-szlovákiai régió etnikai összetételében bekövetkezett változásokat. Magáról az „etnikai határról” a szó szoros értelmében nem beszélhetünk, már csak azért sem, mert az itt elhelyezkedő községek többsége etnikai szempontból nem tiszta. Ez a terület inkább olyan zóna, ahol a két etnikum, nyelv érintkezik egymással. Az etnikai határ tehát csak elméleti jelenséggé írható le. A múltban nagyobb területekre voltak jellemzőek az etnikai átmeneti övezetek, mégpedig nemcsak a jelenlegi Szlovákia területén, hanem egész Magyarországon is. Meg kell állapítanunk, hogy a határ magyar oldalán a 20. századi magyar politikának sikerült homogénné tennie az ott élő lakosságot. A 20. századi magyar kormányok asszimilációs politikájának eredményeként az etnikai határövezet ténylegesen a dél-szlovákiai területre korlátozódott.¹ [10 Erre a tényre mutat rá például M. Šipický, a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetségének volt elnöke, aki megállapítja, hogy az utóbbi 30 év alatt (1960-1991) a magyarországi szlovákok száma 58%-kal csökkent, míg a szlovákiai magyarok száma 9,3%-kal nőtt. Lásd Európsky dialóg , 1, 1998, 28. p.] OA München előtti Csehszlovák Köztársaságban „a többségi csehszlovák társadalom asszimilációs nyeresége minimális volt. Ezt többek között a saint-germain-i és trianoni békeegyezmények biztosították, illetve a jól működő kisebbségi oktatás, az általános iskolától a felsőoktatásig. Az állam lehetséges nemzetiségi homogenizálásáról szóló elképzelések nem voltak reálisak”.¹ [11 Srb, V.: Asimilace a preklánení národnosti obyvateľ v Československu ve svetle scítání lidu 1950-1991. Demografie , 38. 3. 157. p.] 1A szlovákiai lakosság nemzetiségi összetételének fejlődését az első, 19. századi népszámlálástól napjainkig több történelmi statisztikai munkában is feldolgozták.¹ [12 Például: Konečný, S.: Formovanie polyetnického zloženia obyvateľstva Slovenska. In: Gajdoš, M. – Matula, P. (eds.): Niektoré otázky vývoja národnostných menšín na Slovensku . Košice, 1997, 35-67. p., Paukovic, V.: Etnická štruktúra Slovenska, jej vývoj, demografické a sociálne charakteristiky. Sociológia , 26, 1994, 5-6, 425-438. p.] 2 Ezért a történelmi háttérről csak rövid vázlatot adunk, amennyi elemzésünk szempontjából feltétlenül szükséges. A Csehszlovák Köztársaság megalakulásától kezdve a magyarok száma Szlovákiában 1930 óta százalékosan csökken (kivéve az 1961. évi

népszámlálási adatokat). A magyar nemzetiségű lakosság abszolút számának 1961-ig tartó csökkenését a két világháború között a korábban elmagyarosodott lakosság természetes visszaszlovákosodása, a második világháború után pedig a Csehszlovákia és Magyarország között lezajlott lakosságcsere, valamint az állam által szervezett reszlovakizáció okozta. Ezt követően, tehát az 1961 utáni időszakban megfigyelhető, hogy a magyar nemzetiségű lakosság abszolút száma nőtt. Hasonló tendenciát várhatunk a következő népszámlálásnál is, még ha a roma lakosság etnikai tudatosodásának folyamata ezt a tendenciát módosíthatja is. A roma csoport tagjai ugyanis az előző népszámlálások idején etnikailag a többségi csoporttal azonosultak, Szlovákia déli részén a magyar, Szlovákia többi részén pedig a szlovák nemzetiséggel. A dél-szlovákiai járásokban és a két nagyvárosban, ahol a magyar nemzetiségű lakosság nagy számban él, 1970–1991 között lehetőségünk van a lakosság összetételének összehasonlítására. Mérsékelt növekedés figyelhető meg a magyar nemzetiségű lakosság körében az abszolút számok tekintetében, ugyanakkor mérsékelt csökkenés a százalékos jelenlétben. A magyar nemzetiségű lakosság számának csökkenése egyes járásokban migrációs folyamatokkal magyarázható, ami viszont alátámasztja a magyar lakosság számának növekedését a nagyvárosokban. A logikus fejlődési trendből némiképp kimaradni látszik a Kassa-vidéki járás, ami külön elemzést érdemelne. A dél-szlovákiai szlovák-magyar etnikai határterület egész kérdéskörét fel lehet és fel is kell térképeznünk. Olyan munka ez, mely erőfeszítést és kellő alaposítást követel. A jelen tanulmányt az első lépésnek szánjuk egy ilyen munka előkészítésében. Az ok, amiért éppen a galántai járást választottuk, egyszerű. Egyrészt Galántán az abszolút számok és a százalékos arány tekintetében is csökken a magyar lakosság száma, másrészt ezen a példán szokták bizonyítani Dél-Szlovákia elmagyarosodását. Fontos forrásként szolgálnak a galántai járás etnikai viszonyaira vonatkozó olyan adatok, melyeket a reszlovakizáció előkészítésében részt vállalt szlovák szakemberek gyűjtöttek össze 1946-ban. Ha lehetnek is fenntartásaink azzal az állítással szemben, hogy a reszlovakizáció célja a magyar nemzetiségű lakosság számának csökkentése volt Szlovákia déli részén, fontos elmondani, hogy a reszlovakizáció alapjait korábban előkészítették, még mielőtt az intézkedést hivatalosan végrehajtották volna. Amikor a reszlovakizáció előkészítése folyt, elsősorban azt próbálták feltérképezni, milyen következményei voltak a megelőző években a magyarosításnak, és mi vitte rá Edvard Beneš elnököt arra, hogy elfogadja az állampolgárság megfosztásáról szóló dekrétumát, amely azokra is kiterjedt, akik az 1930. évi megelőző népszámlálás valamelyikén magyar nemzetiségűnek vallották magukat. Azokban a munkákban, melyek a második világháborút követően születtek, a „statisztikai magyar” fogalmát használták azokra a szlovákiai lakosokra, akik a népszámlálás során magyar nemzetiséghez tartozónak jelentették be magukat. A szlovák szakértők a szlovákiai községek etnikai jellegének elemzésében szlovák, magyar és osztrák statisztikusokra, geográfusokra és történészekre támaszkodtak.¹ [13 Petrov, A.: Prispěvky k historické demografii Slovenska v XVIII–XIX. století . Praha, 1928. A munkához hozzá van kapcsolva a magyarok nemzetiségi atlasza az Urední lexikon osad, 1773. alapján. Korabinszky: Geographisch-historisches und Produkten lexicon von Ungarn . Pressburg, 1786. Vályi, A.: Magyarország leírása . Budapest, 1796–1799. Fényes E.: Magyarország...mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben . Budapest, 1836–1840. Írt róla J. Sveton a Náš národ címu folyóiratban, II. évfolyam, 3. szám. Thiele: Das Königreich Ungarn . 1933. Petrov, A.: Sborník Pestyho z roku 1864–1865 , Praha, 1927. Balogh: A népfajok Magyarországon . 1902. Granatier, A.: Etnické rozhranie slovensko-madarské . Bratislava, 1930. Varsík, B.: Národnostná hranica slovensko madarská v ostatných dvoch storoch . Bratislava, 1940. Sveton, J.: Slováci v Madarsku . Bratislava, 1942. Sveton, J.: Slovenskost Košíc v 19. storoch. Náš národ , 1993. évfolyam. Czoernig, Ethnographie der Oestereichischen Monarchie . Wien 1855–1857.] 3 A reszlovakizációs bizottság számára előkészített anyagban például a következőket írták a galántai járásról: „A galántai járásban a statisztikai magyaroknak több mint a fele jelentkezett a reszlovakizációra. Ebben a járásban az eredmények közel megegyeznek a magyarosítási sikerekkel. Az elmúlt 150 év alatt Petrov atlasza alapján a teljesen elmagyarosodott Jánosháza, Dunaújfalú, Torony községekben és Borsán a szlovákok kisebbségbe kerültek. Czoernig és Korabinszky alapján szlovák község Dunasáp, Korabinszky és Vályi szerint Kis- és Nagysúr. Balogh szerint elmagyarosodott Tósnýarad, Boldog, Vága és Szenc. Erősen elmagyarosodott maga Galánta is. Fényesnél még vegyes Kosút, ahol a sematizmusok szerint 1783-ban még szlovák istentiszteleteket tartottak, Diószeg és Egyházfa, ahol a lakosság teljesen kétnyelvű. Vághosszúfalú Korabinszky szerint 1715-ben szlovák.”¹ [14 Szlovák Nemzeti Levéltár, Bratislava, f. Slovenská liga, 71. Feljegyzések a dél-szlovákiai lakosság nemzetiségi összetételének fejlődéséről és állapotáról.] 4A reszlovakizációs törekvések szempontjából a szakemberek három kategóriába osztották a galántai régió községeit: a) községek, melyek „minden vitán felül” elmagyarosodottak voltak, b) azok a községek, ahol a reszlovakizációt területi megfontolásokból ajánlották, c) községek, ahol csak politikai okokból kellett reszlovakizálni, mert mélyen az „etnikai határ”¹ [15 Szlovák Nemzeti Levéltár, Bratislava, f. Reszlovakizációs bizottság, 52.] 5 alatt fekszenek. Nézzük meg az egyes községek helyzetét az 1946–1948 között végrehajtott reszlovakizáció szempontjából, amely a mai galántai járás területén ment végbe. Ezzel párhuzamosan vizsgáljuk meg a járás etnikai viszonyait a statisztikai fejlődés szempontjából is, mely 1930–1991 között következett be az említett községekben.

A. Az elmagyarosodott és szlovák községek csoportja

Ebbe a csoportba sorolhatók a legutóbbi népszámlások alapján a szlovák többségű Borsa, Jánosháza, Vágsellye és Tornóc, illetve a reszlovakizációra a feltételezhetőnél nagyobb számú jelentkezések alapján Egyházfa, Nagysúr, Vága, Vághosszúfalú és Vágkirályfa. Az etnikai keveredés szempontjából 1930-ban az egyes községekben különböző fokozatokat figyelhetünk meg. Vágsellye városában 1930-ban a lakosság 27,8%-a volt magyar nemzetiségű, Vágtornóc és Nagyborsa lakosságának is kevesebb mint 50%-a vallotta magát magyarnak. Egyházfa és Jánosháza községek abba a kategóriába tartoztak, ahol a lakosoknak kevesebb mint 60%-a volt magyar nemzetiségű. A többi községekben, annak ellenére, hogy a szlovák szakemberek szlováknak vagy elmagyarosodottnak jelölték őket, a magyar lakosság volt többségben. Az etnikai megoszlás statisztikai adataira a háború utáni években nagy hatással volt az államilag szervezett reszlovakizáció. Az első csoportba besorolt községekben a reszlovakizáció nagy visszhangot váltott ki. Ebből a községtípusból származott a reszlovakizáltaknak az a csoportja – Szlovákiában összesen körülbelül 90 ezer fő¹ [16 Šutaj, Š.: Reslovakizácia. Zmena národnosti casti obyvateľstva Slovenska po 2. svetovej vojne . Košice, 1991.] 6–, akik annak ellenére jelentkeztek szlováknak, hogy 1930-ban is szlovák

nemzetiséghez tartozónak vallották magukat. A reszlovakizáltak A-kategóriás csoportjáról volt szó, ahova azok kerültek, akiket vizsgálat nélkül reszlovakizáltak, mégpedig szinte 100%-os arányban. Első pillantásra ez a szituáció abszurdnak tűnhet, azonban abból a tényből adódott, hogy abban az időben történt mindez, amikor az említett községeket, 1938-ban a Horthy-féle Magyarországhoz csatolták, és sokaknak – ha nem akartak elköltözni szülőföldjükről, vagy mert tartottak Magyarország területén az etnikai üldöztetéstől – magyar nemzetiséghez tartozónak kellett vallaniuk magukat. Ugyanakkor a köztársasági elnök 1945. évi 33. számú dekrétuma alapján megfosztották őket a csehszlovák állampolgárságtól, együtt mindazokkal, akik az 1929-et követő népszámlálások egyikén magyar vagy német nemzetiségűnek vallották magukat. Ez a magyarázata annak, hogy az 1930. évi népszámlálási és az 1946-ban reszlovakizációra jelentkezett lakosok száma közötti statisztikai adatok nem voltak összhangban egymással. Pont ennek a csoportnak a községeiben reszlovakizáltak lényegesen több lakost, mint ahányan 1930-ban magyar nemzetiségűnek vallották magukat. Csak Vágkirályfa községében jelentkezett közülük csaknem 90%, Vágsellyén és Vágtornócon ez az arány megközelítette a 100%-ot. A községek nagyságát tekintve éppen ezek a községek tartoztak az első csoportban a legnagyobbak közé. Érdekes, hogy éppen Vágsellye és Tornóc tartoztak azon települések közé a csoporton belül, ahol a magyarok száma nem haladta meg az 50%-ot. Ebből az állapítható meg, hogy ezekben a községekben 1938 után jelentős mértékben nem változott meg a lakosság nemzetisége, és így ez a csoport a reszlovakizáltak számát jelentősen nem befolyásolta. A magyar nemzetiségű lakosság száma 1930–1961 között a községeknek ebben a csoportjában 7–18%-kal csökkent, amit egyértelműen a lakosságcsere és a reszlovakizáció rovására írhatunk. A községek közül az egyikben (Egyházfán) annak ellenére, hogy a második világháború utáni időszakot a lakosságcsere, a reszlovakizáció és a Csehországba való áttelepítés jellemezte, a magyar nemzetiségű lakosság aránya 1,2%-kal nőtt. A későbbi etnikai fejlődés szempontjából ez a község azért is érdekes, mert a következő időszakban tovább nőtt a magyar nemzetiségű lakosság arányszáma. 1991-ben ebben a faluban a magyar lakosság aránya 75,8% volt, ami 22,9%-kal több, mint 1930-ban.¹ [17 Egy ilyen növekedésre a község belső fejlődésében kell, hogy magyarázat legyen, melyet a kutatás jelenlegi állapotában még nem vagyunk képesek objektíven bizonyítani.] **7. Érdekes tény az is, hogy 1961-től 1991-ig ebből a csoportból az összes községben nőtt a magyar nemzetiségű lakosság száma, ami azért is meglepő, mert a szlovák-magyar etnikai határterület kérdéskörét vizsgáló szlovák szakemberek véleménye szerint itt olyan községekről volt szó, melyek eredendően szlovák vagy elmagyarosodott lakosságú települések voltak, minden esetben jelentős számú szlovák népességgel. Bizonyos, hogy az 1961. évi népszámlálás adatait még nem tekinthetjük teljes egészében megbízhatónak, a reszlovakizáció következményei ekkor még éreztették hatásukat. A kommunista rezsim internacionalista törekvéseinek és a nemzetiségileg vegyes területek magyarbarát politikájának ellenére, a reszlovakizáltak egy része, akik csak formális okokból váltottak nemzetiséget, 1961-ben még mindig szlovák nemzetiségűként regisztrálták magukat. Ezért 1961–1970 között a magyar nemzetiség felé való eltolódás bizonyos mértékben érthető, és nem tekinthető egyértelműen a magyarosítás jelenségének. Olyan tény ez, melyről közvetlen terepkutatással a tóketerebesi, Kassa-vidéki és érsekújvári járások néhány községében is meggyőződünk.**

Ebben az összefüggésben azonban egyértelműen megállapíthatjuk, hogy 1970 és 1991 között a magyar nemzetiségű lakosság számának további növekedését figyelhetjük meg Nagyborsa, Egyházfa, Vágsellye és Vágtornóc településeken (ez utóbbi községben azonban 1961-ig nem történt növekedés a magyar lakosság számában). Ebben a tényben más tényezők is közrejátszhattak, mint például a közeli városokba, a nagyobb központokba vagy a Csehországba történő áttelepülés. Ha a régió központi városait, Galántát és Vágsellyét vizsgáljuk, a fent említett időszakban a magyar lakosság számának növekedése figyelhető meg, ami nem támasztja alá azt a feltevést, hogy a szlovákok számának csökkenését az említett községekben a közeli központokba való átköltözés magyarázza.

A régióban lezajlott statisztikai etnikai változások tendenciájának feltárásában döntő fontosságúnak tekinthetjük az 1930-as és az 1991-es népszámlálási adatok összehasonlítását. Annak ellenére, hogy az etnikai szerkezet fejlődését olyan események befolyásolták, mint az első bécsi döntés vagy az 1945 utáni a magyar lakossággal szembeni megtorlások, a két említett év népszámlálási adatainak összehasonlítása módot ad arra, hogy tárgyilagosan megállapíthassuk e térség etnikai jellegének statisztikai idősorát. 1930–1991 között összességében Jánosháza, Nagysúr, Vága, Vágsellye, Vágtornóc, Vághosszúfalu és Vágkirályfa községekben csökkent a magyar lakosság arányszáma, Nagyborsa és Egyházfa községekben pedig nőtt.

B. Települések, ahol területi okokból szorgalmazták a reszlovakizációt

Ebbe a csoportba Diószeg, Galánta, Réte és Nagymácséd községek tartoztak, tehát olyan települések, amelyeknek 1930-ban viszonylag nagyobb volt a lélekszámuk, a nyelvhatáron feküdtek, tehát politikai, demográfiai és geográfiai szempontból egyaránt stratégiai fontosságúnak számítottak. A magyar lakosság számaránya ezekben a községekben jelentős szórást mutatott. Galántán a magyar lakosság számaránya alacsony volt, Nagymácsédon viszont majdnem 100%-os. Míg Galántán és Diószegen, tehát a két központi településen és Rétén a reszlovakizációt a lakosság nagyobbik része tudomásul vette, Nagymácsédon a reszlovakizációra az 1930-as szám alapján csak a magyarok 20%-a jelentkezett. Kimutatható, hogy minél magasabb volt a magyar nemzetiségű lakosság koncentrációja, annál kevesebb a reszlovakizáltaké. Kivételt képeztek azonban az olyan járások, mint Nagykapos és Királyhelme.¹ [18 Lásd Šutaj, Š.: Reslovakizácia. Zmena národnosti casti obyvateľstva Slovenska po 2. svetovej vojne. Košice, 1991.] **8** A nagyságrend érzékeltetésére jelezzük, hogy az akkori galántai, illetve vágsellyei járásban a csehszlovák államhatalom intézkedései közül a reszlovakizáltak száma 20 995, illetve 10 556 fő volt, míg a lakosságcsere keretében 7400, illetve 5000 fő kényszerült elhagyni szülőföldjét.¹ [19 Szlovák Nemzeti Levéltár, Bratislava, f. Slovenská liga, Poznámký k vývinu a stavu národnostného zloženia obyvateľstva južného Slovenska] **9** A galántai járás községeiben a szituációt az a tény is befolyásolhatta, hogy ezen a területen a magyar nemzetiségű lakosság egy részét Csehországba telepítették át. A korabeli galántai és vágsellyei járás területén 20 községből telepítettek ki Csehországba magyarokat: összesen 1 556 családot, melyekhez összesen 6 849 személy tartozott. A

Csehországba telepítettek társadalmi összetételük szerint elsősorban szegényparasztok és ipari munkások voltak. Közülük csak 278 családnak volt egy holdnál nagyobb földtulajdona.² [20 Pontosabb adatok a következő munkában található: Šutaj, Š.: Madarská menšina na Slovensku v rokoch 1945–1948, Bratislava, 1993.] 0 1948 után a kitelepítettek nagyobb része visszatért szülőfalujába, vagy Dél-Szlovákia más községeibe telepítették le.² [21 Pontosabb adatok a következő munkában található: Šutaj, Š.: „Akcia juh”. Odsun Madarov zo Slovenska do Ciech v roku 1949. Sešity ústavu pro soudobné dejiny AV CR, Praha 1993.] 1 Mindez 1961-ben ezekben a községekben az etnikai összetétel további alakulásában is megmutatkozott. Az összes községben a magyar nemzetiségű lakosság száma együttesen csökkent, viszont az említettek következtében az ide sorolt településeken a magyar lakosság számaránya 1970-ben megnőtt. A változás további iránya 1970-től kezdődően azonban ellentmondásos. Galántán, a járás központjában a magyar nemzetiség számarányában nagyon gyors növekedés figyelhető meg. Az okot elsősorban abban kell keresnünk, hogy Galánta a régió természetes centrumává vált, ami felerősítette a lakosság számának növekedését a városokban és csökkenését a községekben. A város elsősorban a vonzáskörzetéhez tartozó települések magyar nemzetiségű betelepülői révén indult növekedésnek. Ezt a jelenséget közvetlenül össze lehet kapcsolni a ténnyel, hogy 1970–1991 között az első és második csoport egyes községeiben, valamint az alábbiakban ismertetett harmadik csoport némely községében is a magyar nemzetiségű lakosság számának csökkenése figyelhető meg. Ide tartozott például Jánosháza, Nagysúr, Vága, Vágkirályfa, Diószeg, Réte, Nagymácséd, Nagyfödemes, Szelőce.

C. Azok a magyar községek, ahol a reszlovakizációt csak politikai okokból szorgalmazták

Ebbe a csoportba tartoztak a galántai és vágsellyei járás déli részén fekvő magyar többségű falvak: Királyrév, Nagyfödemes, Kajal, Kosút, Nádszeg, Tósnýárasd, Feketenyék, Alsószeli, Felsőszeli, Taksony, Tallós, Vízkelet, Pozsonyvezekény, Deáki, Pered, Zsigárd, Farkasd, Negyed, Szelőce. Ezekben a községekben a „reszlovakizációs” szakemberek nem ajánlották a reszlovakizációt, mert a községek mélyen az etnikai határvonal alá esnek. „Részleges reszlovakizációra nem lehet semmiféle indokot találni. Ezek a községek tiszta magyar települések voltak, illetve ma is azok.”² [22 Szlovák Nemzeti Levéltár, Bratislava, f. Reszlovakizációs bizottság, 52. kart.] 2 A reszlovakizáció Kosút, Szelőce, Nagyfödemes községek kivételével a községeknek ezt a csoportját nem érte el. (...)Érdekes, hogy azokban a községekben, ahol a reszlovakizáció a legnagyobb mértékű volt, 1961–1991 között már nem figyelhető meg a magyar nemzetiségű lakosság számának jelentősebb növekedése. Ez azt jelentheti, hogy vagy már az 1961. évi népszámlálásnál ismét magyarnak vallották magukat ezekben a községekben, vagy a nemzetiség megváltoztatása ezeknek a községeknek a lakosságánál tartósabban éreztetette hatását. A magyar nemzetiségű lakosság százalékos arányának növekedése ezeken a településeken hozzátéve olyan arányú volt, mint azokban a községekben, ahol a magyarok arányszáma 1946 után a lakosságcsere hatására csökkent radikálisan. Ez azt is jelenthetné, hogy ezekben a községekben a szlovák áttelepítettek fokozatosan átvették a magyar kultúrát és asszimilálódtak, vagy a magyarok arányának növekedése más tényezőnek tudható be (például a szlovák nemzetiségű lakosság beköltözött a városközpontokba). Ezt a feltevést támasztja alá az a tény is, hogy 1970–1991 között az összes községben, ahol a magyar nemzetiségű lakosság növekedése több mint 7%-os volt, a népesség száma csökkent. Például Negyeden 20,5%-kal, Vezekényben 25,4%-kal, Tallóson 23,2%-kal, Felsőszeliben 15,3%-kal. Ha ehhez azt is hozzászámoljuk, hogy a magyar nemzetiségű lakosság inkább a mezőgazdasági termeléshez kötődik, s figyelembe vesszük a magyarok alacsonyabb műveltségi mutatóit, s nem utolsósorban a régióba betelepültek körében az érzelmi kötődés alacsonyabb szintjét, s mindezen tényezőknek a lélektani kísérőjelenségeit, nem nehéz megmagyarázni a magyar nemzetiségű lakosság számarányának növekedését a községeknek ebben a típusában.* * *Összességében tehát megállapíthatjuk, hogy a galántai járás 1996 előtti területén az etnikai fejlődést az elmúlt 60 esztendőben a szlovák nemzetiségű lakosság arányának a növekedése jellemezte. A dél-szlovákiai községekben, így a galántai járásban is az etnikai változásokat nagymértékben befolyásolták a második világháború után lezajlott gazdasági folyamatok. A vizsgált időszak jelentős részét a szocialista periódus jelentette, amelyben kiterjedt átalakulási folyamatok mentek végbe. Az iparosítás jelentős számú népességet nyelt el, amely a városokban, Szlovákia, sőt Csehország különböző ipari régióiban telepedett le. A szövetkezetesítés az eredeti falusi népességnek igen nagy részét „szabadította fel”, természetesen nem csupán Dél-Szlovákiában. Különösen az 1970-es években felerősödött migrációs folyamatok ugyancsak jelentős mértékben befolyásolták a települések etnikai arculatának változásait. A dél-szlovákiai települések etnikai összetételét természetesen számos más tényező is meghatározta: a mezőgazdasági termeléstől való elszakadás, az új ipari vállalatok létrehozása, ezeknek az életmódra gyakorolt hatása, továbbá a többgenerációs családok számának csökkenése, a központilag irányított lakótelepi építkezések elterjedése, a lakosság foglalkozási és iskolázottság szerinti szerkezetének változásai, a műveltségi szint emelkedése stb. Mindezeket a szempontokat tehát figyelembe kell vennünk, ha az egyes településekre lebontva azt vizsgáljuk, hogy a népesség növekedésével vagy csökkenésével párhuzamosan a két nemzetiség aránya miként változik.² [23 A tanulmány szlovák változata az 1930–1991 és az 1971–1991 közötti időszakban a növekvő és a csökkenő lélekszámú településeket a helyi magyar népesség arányszámának változása szerint csoportosítja. A növekvő népességű települések közül 1930–1991 között mindössze négy, 1970–1991 között pedig csupán három településen nőtt a magyarok arányszáma. A csökkenő lélekszámú települések közül 1930–1991 között két településen, 1970–1991 között viszont 19 településen nőtt a magyarok arányszáma. A 19 településen élő magyarság arányszámának ezt a húsz éves periódusra kivetített növekedését a szerző mint „a 20. század meghatározó fejlődési tendenciájától eltérő” változást értékeli.] 3

Lampl Zsuzsanna:

„Sok az eszkimó, kevés a foka", avagy ezredfordulói helyzetjelentés a dunaszerdahelyi járás munkaerőpiacáról

„There are always more round pegs than round holes"

- a survey report at the turn of the millenium on the labour-market of the district of Dunaszerdahely

This interesting study provides an analysis of the labour-situation in the Slovakian county of Dunaszerdahely (which is mostly populated by Hungarians), based on deep-interviews with employment agents, Hungarian employers and employees. The author focuses - of course - on the appearance of unemployment and its eventual ethnic relations. As for the future, the people that were questioned (both employers and employees) rely on themselves (their talents and diligence) rather than on any favourable changes in the society or on any foreign aid.

Bevezetés

2000-ben a Fórum Társadalomtudományi Intézet részt vett „Az ezredforduló munkaerőpiaci kihívásai" című nemzetközi kutatásban, amelynek koordinátora a budapesti Márton Áron Szakkollégium volt. Kutatásunk során a Kárpát-medence kiemelt magyarlakta régióinak munkaerőpiacán uralkodó állapotokat vizsgáltuk. Szlovákiában két régiót vettünk górcső alá, a nyugat-szlovákiai területben a dunaszerdahelyi járást, a kelet-szlovákiai területben pedig a tóketerebesi járást. Kétféle módszerrel dolgoztunk:

- a Szlovák Statisztikai Hivatal adatai alapján részletes elemzést végeztünk a két járás demográfiai, gazdasági és munkaerőpiaci helyzetének alakulásáról 1989-től napjainkig,

- összesen nyolcvan - azaz járásonként negyven - mélyinterjút készítettünk a munkaerőpiac három fő cselekvő alanyával, tehát munkaadókkal, munkavállalókkal és a kettejük közötti információcsere-áramlást szolgáló munkaerőpiaci közvetítő intézmények képviselőivel.

2001 tavaszán elkészült a **bőséges anyag első elemzése**. [A teljes elemzés az osz folyamán jelenik majd meg a Fórum Társadalomtudományi Intézet Nostra Tempora sorozatában.] Erre az elemzésre épül az itt következő tanulmány, amely a dunaszerdahelyi járás munkaerőpiacán kialakult állapotot ismerteti - előbb egy rövid statisztikai helyzetkép segítségével, azaz makromegvilágításban, majd a mélyinterjúk alapján, [A dunaszerdahelyi járásban felvett 40 mélyinterjú alanyai közül 10 munkaadó, 27 munkavállaló, 3 pedig munkaerőpiaci közvetítő.] azaz a munkaerőpiac cselekvő alanyai szemszögéből. **I. A dunaszerdahelyi járás munkaerőpiaca a statisztikák tükrében** Szlovákiában a munkanélküliség tíz év alatt a tizenkétszeresére emelkedett. 1990-ben 1,55% volt a munkanélküliek részaránya, 1999 első félévében 16,7%, 2000 novemberében pedig 17,73%. Ez azt jelenti, hogy az ország 2 694 634 gazdaságilag aktív lakosa mellett múlt év végén 477 770 munkanélkülit tartottak nyilván. Ebben az időszakban főképp az építőiparból és a mezőgazdaságból bocsátottak el alkalmazottakat. Az adatok járások szerinti bontásából kiderül, hogy Pozsony város kivételével, ahol 0,2 százalékkal csökkent a munkanélküliség, az ország valamennyi járásában emelkedett a munkanélküliek részaránya. A magyarlakta járások többségében 2000 végén túlszárnyalta a 17,73 százalékos országos átlagot. A szenci járásban volt a legalacsonyabb a munkanélküliek részaránya (8,17%), a vizsgálatunk tárgyát képező dunaszerdahelyi járásban pedig szorosán az országos átlag alatt helyezkedett el (17, 65%). A dunaszerdahelyi járásban a munkanélküliség nem új keletű jelenség. Az 1. táblázat az összehasonlíthatóság kedvéért országos és járási bontásban szemlélteti a jelenség alakulását az elmúlt tíz évben.

1. táblázat - A munkanélküliség alakulása

Esztendő	Munkanélküliség			
	Szlovákia		dunaszerdahelyi járás	
	abszolút érték	%	abszolút érték	%
1990	39 603	1,5	766	1,6
1991	301 951	11,8	8 012	16,9
1992	260 274	10,4	7 231	16,3
1993	368 095	14,4	10 025	20,4

1994	371 481	14,8	10 465	20,9
1995	383 291	13,1	9 573	16,6
1996	329 749	12,8	9 052	15,2
1997	347 753	12,5	9 229	14,4
1998	428 209	15,6	9 474	16,4
1999*	469 143	16,7	10 366	17,2
2000**	477 770	17,7	10 395	17,65

*Az 1999-es statisztikai adatok az első félévre vonatkoznak

**2000 novemberéből származó adatok

A munkanélküliség alakulása (lásd 1. táblázat) a dunaszerdahelyi járásban követte az országos tendenciát, azt leginkább a vizsgált időszak elején és végén közelítette meg. A közbeeső években a járási adat mindig túlszárnyalta az országos átlagot, 1995-ig évente mintegy 6 százalékkal. 2000-ben mind a munkanélküliek száma (10 395), mind részaránya (17,65%) megdőntött minden korábbi csúcstól. Több vállalatnál voltak elbocsátások, s a mezőgazdaság rossz gazdasági eredményei még inkább súlyosbították a helyzetet. Számos munkahelyen csupán nyilvántartják az alkalmazottakat, valójában csak bizonyos időszakokban tudnak nekik munkát adni.

A lakosság negyven százaléka a járási székhelyen, Dunaszerdahelyen és a járás másik két városában, Somorján és Nagymegyeren él, a többiek kisebb-nagyobb községekben. Falun kevesebb a munkalehetőség, ezért a járásban nagy a munkaerő-vándorlás. Ez a jelenség azonban nem csupán a községekben élőköt érinti, hanem a városlakókat is: a dunaszerdahelyiek 25 százaléka naponta ingázik, leginkább Pozsonyba, amely ötven kilométerre fekszik Dunaszerdahelytől.

Vannak települések, amelyekben a járási átlagnál jóval magasabb volt a munkanélküliség. Nagyudvarnok és Nagymagyar a munkaerőpiac szempontjából legrosszabb helyzetben levő községek. Nagymagyaron 41,36%, Nagyudvarnokon 30,51% volt a munkanélküliek részaránya. A nagymagyari állapotok egyik oka, hogy ebben a községben él a járás roma-közösségének döntő hányada. Munkakultúrájuk alacsony szintje miatt a munkaadók nem szívesen alkalmazzák őket, másfelől ők sem erőltetik a dolgot.

A romákon kívül a legtöbb munkanélküli a következő csoportok tagjaiból kerül ki: [A zárójelben található számadat azt fejezi ki, hogy 1998 decemberében hányan voltak - nem mindegyik csoport esetében sikerült beszerezni ezt az adatot.] - a fél éven belül elhelyezkedni nem tudók, - a börtönbüntetésből szabadultak,- a csökkent munkaképességűek, főleg a pszichiátriai diagnózisokkal kezelt személyek (549),- a peremterületek lakói. A munkanélküliek újbóli állásvállalását az is akadályozza, hogy több településről nincs megfelelő autóbusz-összeköttetés, vasút pedig csak a Komárom-Nagymagyar-Dunaszerdahely-Pozsony vonalon szeli át a járást (egy nyomtávú, nem villamosított). További probléma a magas viteldíj.- kisgyermekes anyák és háztartásbeli nők (5177),- alapfokú végzettséggel rendelkezők,- fiatalkorúak (497),- pályakezdők (654). Az iskolából frissen kikerült fiatalok sikeres elhelyezése komoly nehézségekbe ütközik. Legtöbbjüknek érettségi nélküli szaktanintézeti végzettsége van, s az ilyen munkaerő iránt eleve kisebb az igény. További esélycsökkentő tényező a szakmai gyakorlat hiánya, ugyanakkor a munkahivatal referensei gyakran figyelmeztetnek arra, hogy ezeknek a fiataloknak egy része igazából nem is akar elhelyezkedni. A munkanélküli abszolvenszek legkisebb csoportját a távúton továbbtanulók alkotják, ugyanis az ő délutáni, hétfégi tanrendjüket a munkaadók nem respektálják. A dunaszerdahelyi járás abszolvenszeinek többsége igazából csak Pozsonyban talál állást.Bár a felsoroltak hozzájárulnak a munkanélküliek számának szaporodásához, a járás munkaerőpiacán kialakult túlkínálatot elsősorban az elegendő megfelelő munkahely hiánya okozza.

II. A dunaszerdahelyi járás munkaerőpiaca a munkaközvetítőkkal, munkaadókkal és munkavállalókkal készült mélyinterjúk alapján1. Munkaközvetítők

A munkaerőpiac közvetítő intézményeinek képviselői közül a Nemzeti Munkaügyi Hivatal három alkalmazottjával készült interjú. Kettő a Dunaszerdahelyi Járási Hivatal nevében nyilatkoztak, a harmadik a pozsonyi IV. Városkerületi Hivatalt képviselte. [Azért szólaltattunk meg pozsonyi munkaközvetítő-szakértőt is, mert a dunaszerdahelyi járásból nagyon sokan ingáznak Pozsonyba, ezenkívül a pozsonyi IV. városkerületi munkaügyi hivatalnak jó eredményei vannak a munkaközvetítés terén. Ennek is köszönhető, hogy a legutóbbi kimutatások szerint szlovákiai méretben épp itt a legalacsonyabb a munkanélküliség, nem éri el az 5% százalékot.]

A Nemzeti Munkaügyi Hivatal a munkanélküliek nyilvántartásával, szabad munkahelyek felkutatásával és regisztrálásával, valamint munkaközvetítéssel foglalkozik. További tevékenységei: munkaerő-börzék szervezése, a munkanélküliek lelki gondozása, különböző klubok szervezése. A tanácsadói részlegek a csoportos szaktanácsadás mellett egyéni szaktanácsadást is végeznek, amennyiben ezt a munkanélküli igényli. A pozsonyi interjúalany elmondta, hogy hivatalukban külön közösségeket létesítettek az iskolából frissen kikerült fiatal munkanélküliek részére, külön klubjuk van a kisgyermekes munkanélküli anyáknak, és külön foglalkoznak azokkal a munkanélküliekkel, akik már több mint egy éve nem tudnak munkát találni. A munkanélküliek kötelesek háromhetenként felkeresni a munkaügyi hivatalt, ezenkívül részt kell venniük valamelyik klub rendezvényein. Ez azért fontos, mert *„a klubokban alkalom nyílik a kliensek jobb megismerésére, főleg ami az igényeiket és képességeiket illeti, és ha felbukkan a megfelelő munkahely, akkor telefonon értesítjük őket”*.

Azokat a munkanélkülieket, akik nem működnek együtt a munkaügyi hivattal, nem járnak tanácsadásra, nem jelennek meg a klubrendezvényeken, a munkaügyi hivatal kiiktatja nyilvántartásából, és átadja a járási/kerületi hivatal szociális ügyekkel foglalkozó osztályának.

2000. augusztus elsejétől létezik a közhasznú munka intézménye, amely úgyszintén a munkaügyi hivatalok hatáskörébe tartozik. A munkaügyi hivatalok kezdettől fogva szkeptikusan tekintettek a közhasznú munka intézményére. [2000 végén Pavel Tomasta, a Nemzeti Munkaügyi Hivatal elemzője a következőket nyilatkozta: *„Az összes pesszimista előrejelzésünk valóra vált. Az állam által művelve létrehozott és csak átmeneti jellegűnek tekinthető közhasznú munkákon kívül a gazdaság egyelőre képtelen új munkahelyek teremtésére”*. A köz hasznára munkálkodtak, Új Szó , 2001. január 11.] Közhasznú munkát csak meghatározott munkaadónál lehet végezni, például alapítványokban és egyéb nem haszonorientált szervezetekben, községi hivatalokban, egészségügyi szervezetekben. 2000-ben a Nemzeti Munkaügyi Hivatal 2 milliárd koronát kapott a közhasznú munkákra, ebből 1,4 milliárd koronát használtak fel, a fennmaradó 600 milliót pedig visszautalták a költségvetésbe. A nyolcórás munkaidőben végzett munkáért a közalkalmazott havi 4537 koronát kap. Az interjúalanyok által adott munkaerőpiaci jellemzés teljes mértékben fedi az I. fejezetben leírtakat. Az új munkahelyek létesítésének üteme, valamint az újonnan létesült munkahelyek száma nem képes korrigálni a munkaerőpiacon bekövetkezett anomáliákat, amelyek főleg 1998-ban sújtották a járást. Ekkor ugyanis tömeges munkaerő-elbocsátásokra került sor a dunaszerdahelyi Polnohospodárske stavby részvénytársaságnál, a KABÁT kft.-nél, a PVT rt.-nél, a BELAR-DUNAJ rt.-nél, a madi szövetkezetben és a nagymagyari VARIAPROGRES kft.-nél. A dunaszerdahelyi járás területén nincs annyi szabad munkahely, hogy minden munkanélküli szakképzettségének megfelelő munkát kapjon. Így a munkára várók számára a következő lehetőségek nyílnak: - szakképzettségüknek nem megfelelő munkát vállalnak, - közhasznú munkára jelentkeznek, - más járásba mennek dolgozni. *A szakképzettségüknek nem megfelelő munkát vállalók* többnyire a legnehezebben elhelyezkedő csoportok, vagyis az ötven év feletti férfiak és a 40 év feletti nők csoportjából kerülnek ki. Közülük sokan érettségivel rendelkeznek, sőt egy részüknek egyetemi végzettsége van, mégsem tudnak elhelyezkedni. Ezt mindhárom interjúalany egybehangzóan állította. Ugyancsak nehezen találnak munkát az anyasági szabadságukat befejező nők, mert a munkaadó eleve tart a gyermek betegsége miatti gyakribb távolléttől. Ugyanakkor ezek a kisgyermekes anyák sem vállalhatnak napi ingázással járó munkát. Így sokszor be kell érniük az olyan elfoglaltsággal, amelyet munkavállaló-interjúalanyaink az „alantas”, „piszkos” munka jelzővel illettek. *Közhasznú munkára* csak azok jelentkezhetnek, akik legalább egy éve folyamatosan munkanélküliek. Közéjük tartoznak az ún. tartósan munkanélküliek, vagyis azok, akik két éven keresztül nem találtak munkát. A dunaszerdahelyi járásban vegyes tapasztalatokkal rendelkeznek munkájukról. Dunaszerdahelyen a városi önkormányzat felügyelete alatt 60 közmunkást foglalkoztattak, de elégedetlenek voltak velük, ezért 2001-ben már csak tizeneggyel kötötték szerződést. Bősön 36 közmunkást az illegális személtlerakatok felszámolásával és a falu tisztántartásával bízott meg a helyi önkormányzat, s mivel elégedettek voltak a munkájukkal, 2001-ben meghosszabbították a munkaszerződésüket. Nagymegyeren 88 ember tartotta rendben a várost, a fürdőt és a hozzájuk tartozó 100 hektáros erdőt, s ők is jó munkát végeztek. [A köz hasznára munkálkodtak, Új Szó , 2001. január 11.] A pozsonyi interjúalany elmondta, hogy körzetében 120 közhasznú munkahely kialakítására kaptak pénzt, de csak 60 munkanélküli élt a felkínált lehetőséggel. *„A pozsonyiaknak ez a bér nagyon alacsony a létminimumhoz és a létfenntartás költségeihez képest, amelyek itt lényegesen magasabbak, mint vidéken. Tehát úgy érzik, ennyi pénzért nem érdemes dolgozniuk. De nem is volt elegendő megfelelő munkahely. Mivel nem tudtuk betölteni a nekünk kiszabott kvótát, az erre kijelölt pénzüsszeget a Nemzeti Munkahivatal más régiókba csoportosította át”*. Az ingázók inkább a fiatalok közül kerülnek ki, mert az interjúalanyok elmondták, hogy *„néhány iskolák abszolvensei is nehezen találnak munkát”*, az egyik pedig hozzátette, *„néha az az érzésem, hogy az iskolarendszerünk egyáltalán nem veszi figyelembe a munkaerőpiaci szükségleteit”*. Sajnos, a fentebb említett lehetőségek sem adatnak meg mindenkinek. A munkanélküliek legalább 15 százalékát egyszerűen nem lehet elhelyezni, *„gyakran a saját hibájukból, aztán ők azok, akiket guberálni látunk”*. Vannak olyan munkanélküliek is, akiknek irreális elképzeléseik vannak, kevés munkáért szeretnének sok pénzt keresni, szakképesítést igénylő munkahelyre vágnak, holott nincs szakképesítésük, állami intézménynél nem akarnak munkát vállalni, mert keveslik a fizetést, magánvállalatnál viszont kizsákmányolásra panaszkodnak. Erre a jelenségre mindhárom interjúalany felhívta a figyelmet, s a pozsonyi hivatal igazgatója konkrét példát is mondott: *„Városkörzetünk kuriózuma, hogy itt található a Volkswagen részvénytársaság, amely 7 ezer munkahelyet kínál, de Pozsonyból csak kétezer alkalmazottat sikerült összeszedni, ebből a mi körzetünkben nyolcszázat. Pedig köztudott, hogy ez az üzem az átlagnál többet fizet, és figyelemre méltó szociális programmal rendelkezik. Másrészt viszont szigorú munkaerőkölcsöt követel, és úgy látszik, ez sokaknak nem felel meg”*. További problémát jelent a tartósan munkanélküliek csoportja. Ők egyrészt elszoktak a rendszeres munkától, így egyre nehezebben tudnak elhelyezkedni. Másrészt erősen csökken az önbizalmuk, és ez már nemcsak az elhelyezkedési esélyeikre hat vissza, hanem egész életükre és kapcsolatrendszerükre, amely fokozatosan beszűkül. Az illegálisan végzett, ún. feketemunka is nagy gondot okoz. Erről az egyik interjúalany így nyilatkozott: *„Vannak spekuláló munkaadók, akik szerződésre alkalmaznak munkanélkülieket, vagy egyszerűen csak dolgoztatják őket, és kézből kézbe fizetnek, hogy ne kelljen adózniuk az alkalmazott után, és ne kelljen befizetniük a kötelező járulékokat. Mit tehetünk ez ellen? Ellenőrzéseket tartunk, van egy postaládánk, amelybe ilyen jellegű bejelentéseket lehet írni. De a*

kompetenciánk korlátozott, például nem igazoltathatjuk a polgárokat. Sok munkanélküli és munkaadó már kiismerte a feketemunka adta lehetőségeket, tudja, mit, hogyan kell csinálni, hogy titokban maradjon az egész tevékenységük".

2. Munkaadók

2.1. A cégek főbb jellemzőiTíz munkaadóval készítettünk mélyinterjút. Egy közülük állami intézményt képviselt, a többiek saját vállalatuk tulajdonosaként és egyben igazgatójaként, illetve cégük üzletvezetőjeként nyilatkoztak.

A magáncégek közül három cégnek egy tulajdonosa van. Hat cégnek - melyek közül egy szlovák-magyar vegyesvállalat - egynél több tulajdonosa van. A többszörös tulajdonosú cégekre jellemző, hogy a tulajdonostársak már korábban ismerték egymást, például egyetemi évfolyamtársak voltak, vagy korábbi munkahelyükön kollégák, azonban egyik cég sem családi vállalkozás, vagyis a tulajdonosok nem állnak rokoni viszonyban. Bár ez a téma nem képezte a kutatás tárgyát, azért némelyik interjúból kiderül, hogy a társtulajdonosi státus inkább a körülmények (feltehetőleg az anyagi körülmények), mondhatni, a kényszer eredménye. Némelyik interjúalany ugyanis közvetve vagy közvetlenül, de kimondja, hogy jobb volna egyedüli tulajdonosnak lenni: [A tulajdonosi szerkezet leszüklésére irányuló tendenciákat korábbi kutatásaink során is megfigyeltük. Lásd: Lampl Szuzsanna: Vállalkozások és vállalkozók 1989 után , Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 1999, 58-64. oldal] „Hárman vagyunk tulajdonosok, ezen nem szándékozunk változtatni. Azt szokás mondani, az a legjobb kft., ahol páratlan számú vezető van. De a három egy kicsit sok. Legjobb lenne egy."Azok a megkérdezettek, akik egyedüli tulajdonosai a cégnek, teljes mértékben elégedettek a státusukkal, s nem kívánnak rajta olyan értelemben változtatni, hogy társtulajdonost vegyenek maguk mellé: „Egyedül vagyok tulajdonos. Ebben nem lesz változás. Már volt tulajdonostársam, de elég volt egyszer. Legjobban magamban bízom, és győzöm is, akkor minek vennék még be valakit társtulajdonosnak?„A cég az én tulajdonom. Én találtam ki, én építettem fel, szinte a semmiből hoztam létre, erre nagyon büszke vagyok. A tulajdonviszony terén nem kívánok változtatni, a jövőben is maradok mint egyetlen tulajdonos". Az általunk vizsgált cégek hosszabb-rövidebb múltra tekinthetnek vissza. A legrégebben működő cég 1990-ben alakult, mezőgazdasági termeléssel foglalkozik. Öt céget 1995-1998 között alapítottak, voltaképpen ezeket is már bejártott cégeknek tekinthetjük. A maradék négy egészen friss vállalkozás, illetve újonnan alakult intézmény (az állami tulajdonban levő is 2000-ben alakult meg), egy közülük 1999-ben, három pedig 2 000-ben jött létre. Az állami intézmény központi állami szerv, amelynek hatáskörébe a közbeszerzés felügyelete tartozik. A magáncégek közül csupán egy foglalkozik termeléssel, méghozzá mezőgazdasági termeléssel, a többi a kereskedelem és szolgáltatások terén működik. Konkrétan elektronikai cikkek - számítógépek és tartozékaik, féhélelektronika, azaz háztartási gépek, fogyasztói elektronika - adásvételével és esetenként szervizelésével, továbbá vendéglátó ipari, nyomdai, idegenforgalmi, szépségápolási szolgáltatásokkal, valamint szellemi tanácsadással foglalkoznak. Bár vállalkozástörténettel kapcsolatos kérdéseket nem tettünk fel az interjúalanyoknak, s ezért nem tudjuk pontosan meghatározni a vállalkozás beindításának okait sem, annyi bizonyos, hogy a vizsgált cégek közül egyik sem kényszerszállításként jött létre. Egyetlen olyan cég van, amely a falu volt szövetkezetének privatizációjából kelt életre, vagyis a mostani tulajdonosok felvásárolták a volt szövetkezeti tagok és egyéb korábbi tulajdonos egy részének vagyonrészeseledését. A többi cég szabad vállalkozású jogi személy (a kereskedelemmel foglalkozók), vagy koncesszióhoz kötött tevékenységet folytató jogi személy (pl. a vendéglátó ipari vállalkozások, a fodrász és kozmetikai szalon, utazási iroda stb.). Három kivétellel valamennyi általunk vizsgált vállalkozásnál meghatározó a tulajdonos(ok) szakképzése, valamennyien a szakmájukhoz szorosan kötődő területen vállalkoznak. Például az egyetemet végzett programozók számítástechnikai berendezések forgalmazásával foglalkoznak, a palacsintasütődének kitanult szakács a tulajdonosa, a szépségszalonnak érettségizett kozmetikus stb. Ezeknél a vállalkozásoknál szembetűnő, hogy a vállalkozó „nem keresi önmagát", úgy tűnik, a vállalkozás beindításának első pillanatától tudja, mit akar, s a közeljövőben is az adott területen szeretne mozogni, nem tervez változtatást, más vállalkozási területre való „kiruccanást". Más a helyzet annál a három interjúalanyánál, akik nem a szakképzésüknek megfelelő területen vállalkoznak: a gimnáziumi érettségivel rendelkező, azaz szakképzés nélküli nagykereskedőnél, az ünnepszervező közigazdásznőnél és az egyetemen tolmács-képzést szerzett gyorsbűfé tulajdonosnőnél. Az ő vállalkozásaik flexibilisek, abban az értelemben, hogy a piaci követelményeknek megfelelően eveznek eredeti vállalkozási területükről más vállalkozási területre (ma már nem azt csinálják, amit a vállalkozás beindításakor), s elmondásukból következően a jövőben is a piac szükségleteinek megfelelően fognak mozogni. Ehelyütt nem áll szándékomban a jelenség mélyebb elemzésébe bocsátkozni, csupán arra szeretnék rámutatni, hogy ennek lényege nem a „mrev" és „rugalmas" vállalkozás-ellentétpáron nyugszik. Hiszen a szakterületükön vállalkozók is rugalmasak, ám valószínűnek tűnik, hogy épp a tanult szakma tüzetes ismeretének köszönhetően, azon belül maradva is tudnak újítani és alkalmazkodni a változó piaci követelményekhez. Ugyanakkor a tanult szakmájukon kívül eső vállalkozást folytató vagy éppen szakképzettség nélküli vállalkozók talán azért váltanak gyakrabban vállalkozási területet, mert a szerzett szakma, azaz a vállalkozás folyamán „menet közben" elsajátított ismeretek kevesebb támpontot tudnak nyújtani az adott vállalkozási terület mélyebb kiaknázásához. A cégek tavalyi forgalmából három interjúalany nem kívánt nyilatkozni, a többség viszont mondott egy számot, amely a nem verbális kommunikáció jegeit figyelembe véve talán nem mindig fedte a valóságot, ám válaszként hangzott el a feltett kérdésre, így elvileg és formálisan mindenképpen értékelhető. Ennek értelmében a vizsgált cégek tavalyi éves forgalma 1 millió koronától 60 millió koronáig terjedt. A legnagyobb forgalmat bejelentő cég a legrégebben működő, s az egyetlen termelő cég egyben, ám a többinél a forgalom nem igazán függ össze sem a cég alapítási évével, sem a működési területtel, sem az alkalmazottak számával. A legtöbb alkalmazottja (106) az állami intézménynek van, a magáncégek közül pedig a mezőgazdasági termeléssel foglalkozó vállalatnak (72). A többi cég alkalmazottainak száma kettőtől tizenkettőig terjed, tehát mikro- és kisvállalkozásokról van szó.

2.2. A cégek munkaerőpiaci jellemzői

Valamennyi általunk vizsgált cég alapvető munkaerőpiaci jellemzője, hogy munkaerőt alkalmaz, vagyis munkaadó szerepet tölt be. A továbbiakban a következő kérdésekre keressük a választ:1. Van-e elég olyan szabad munkaerő a munkaerőpiacon, akikkel a vizsgált cégek potenciális alkalmazottként számolhatnak?2. Milyen elvárásokkal rendelkezik a cég jelenlegi és leendő alkalmazottaival szemben? Mennyire felelnek meg a jelenlegi alkalmazottak ezeknek az elvárásoknak? 3. Mit kínál a cég jelenlegi és leendő alkalmazottainak?

A munkaerőkinálat

Amint arról a tanulmány I. részében már volt szó, a dunaszerdahelyi járás területén egyértelműen munkaerő-túlkínálatról beszélhetünk. A munkaadó szempontjából ez kedvező jelenség, hiszen válogathat a szabad munkaerőkből.

A interjúalanyok is igazolták, hogy a járás területén nagy mennyiségű nem foglalkoztatott munkaerő van. Többen szinte ugyanazzal a szavakkal fogalmazták ezt meg:

„nem probléma új embereket találni", „nem probléma munkásokat találni", „nem gond betölteni az állásokat".

Sőt inkább „sok szakember jelentkezik, meg az asszonyok is a háztartásokból", „túljelentkezés van", „nincs hiány munkatársban, helyben képezik őket, nem is tud mindegyik elhelyezkedni", „túljelentkezés van, sok fiatalnak nincs munkahelye", vagy a legkifejezőbb vélemény: „munkaerőhiányra nem panaszkodhatunk, sok az eszkimó, kevés a foka".

Arra a kérdésre tehát, hogy van-e elég potenciális munkaerő a dunaszerdahelyi járás munkaerőpiacán, az interjúalanyok határozott igennel válaszoltak. Ugyanakkor azt is elmondták, hogy sem most, sem a közeljövőben nem áll szándékukban új embereket alkalmazni, mert a cégben „telt ház van". Ahhoz, hogy új alkalmazottakat vegyenek fel, a régiék közül kellene valakit elbocsátani, ám mivel jelenlegi alkalmazottaival mindegyik interjúalany elégedett, így nincs ok az elbocsátásukra. [Egyetlen olyan munkaadó volt, aki függetlenül attól, hogy elégedett az

alkalmazottaival, úgy gondolta, valójában jobban járna, ha csökkentené az alkalmazottak számát: „ha növelni akarjuk a termelékenységet, akkor még kevesebb emberre volna szükségünk, de mivel itt vannak, igyekszünk nekik munkát találni. Még soha senkit nem bocsátottunk el, mindenkinek sikerült munkát találni. De most már az volna jó, ha modern gépeket vásárolhatnánk, minél magasabb legyen a termelékenység, és akkor kevesebb ember kellene.”] Az alkalmazottak számának bővítéséről másrészt akkor lehet szó, ha terjeszkedik a cég, vagy ha lényegesen növekszik a forgalma, de ez egyik esetben sincs kilátásban. A forgalom szezon jellegű növekedésével inkább csak a vendéglátóipari cégek számolnak, ezek viszont idénymunkások felvételével fogják megoldani a munkaerőhiányt, nem pedig állandó munkaerő alkalmazásával. Úgy tűnik tehát, hogy az általunk megszólított munkaadók a közeljövőben tudnak tevőlegesen hozzájárulni a dunaszerdahelyi járás munkaerőpiaci gondjainak enyhítéséhez. Megnyugtató viszont, hogy stabil, működőképes, sőt sikeres cégekről van szó, amelyek feltehetőleg képesek lesznek megtartani alkalmazottaikat.

A munkaadó elvárásai az alkalmazottakkal szemben

„Itt aztán nincs munkaerőhiány, akármennyi munkaerőt fel lehetne venni, más dolog, hogy ezek milyenek”, mondta az egyik interjúalany. Ez a vélemény újfent jelzi, hogy van kiből válogatni, de szükséges is válogatni, mert nem mindenki felel meg a munkaadó követelményeinek. Melyek ezek a követelmények?

A munkavállalók gyakran panaszkodnak arra, hogy a munkaadók nem és kor szerint diszkriminálják a konkrét állásra jelentkezőket: inkább vesznek fel férfiakat, mint nőket, főleg ha az utóbbiak kisgyermekes anyák, tehát még fiatalok. Fiatalokat azért sem akarnak felvenni, mert még nincs gyakorlatuk, idősebbeket pedig azért nem, mert már kevésbé terhelhetők. A munkavállalók panaszai ennél persze sokrétűbbek, itt csak az ütköztetés kedvéért utaltam rájuk. Az általunk megszólaltatott munkaadók ugyanis állították, hogy nekik nem számít a munkavállaló neme és kora. Ha vannak is e téren elvárásaik, szerintük ezek inkább a munka tartalmától függenek: *„ennél a fajta árunál, mint az elektronika, a vevők megbízhatóbbnak tartják a férfiakat, merthogy azok jobban értenek a gépekhez. Mondjuk, én is így gondolom, ezért vannak férfi eladóink is. A nyomdai szolgáltatásokat viszont nő intézi, mert ott meg valahogy jobb, ha mosolyog az alkalmazott, s ezt egy nő tudja igazán”.* Vagy: *„a kor nem számít, a legfiatalabb alkalmazott 18 éves volt, a legidősebb hölgy 52 éves”,* ugyanakkor ezt is mondja *„a vásárló inkább egy sovány helyes szőke lányt szeretne látni, mint egy 150 kilós ronda valakit a pultnál, persze legyen okos is. A pulthoz különben nemcsak lányokat veszünk fel, hanem fiúkat is, fele-fele alapon”.*

E helyen nem nyílik lehetőség az interjúk belső ellentmondásainak, illetve a válaszadók deklarált és valós cselekedetei közötti különbségeknek elemzésére. Azt azonban a fenti két példa is jelzi, hogy a munkaadók döntéseiben bizony jócskán közrejátszanak egyrészt saját előítéleteik, másrészt a vélt vagy esetleges tapasztalaton alapuló, de semmiképpen sem általánosítható elképzeléseik arról, hogy mit szeretne a vevő.

A *nemzetiség* nem döntő kritérium az elhelyezkedésnél, állítják egybehangzóan a munkaadók és a munkavállalók is. Az interjúk alapján azonban az derül ki, hogy a munkát kereső magyar nemzetisége a dunaszerdahelyi járás magyar nemzetiségű munkaadóinál – legalábbis a megszólaltatottaknál – fontos szempont. A munkaadók ezt különbözőképpen juttatják kifejezésre:

A) Van, aki a környékről vesz fel embereket, a környéken lakók pedig szinte mind magyarok. Ennél a választásnál több szempont is közrejátszhat:

1. magyar nemzetiségűeket alkalmaz, hogy csökkentse a magyar nemzetiségű munkanélküliek számát,
2. környékbeliakat, falubeliakat alkalmaz, hogy javítsa a járás, a falu foglalkoztatási helyzetét,
3. olcsóbb munkaerőhöz jut így, mintha például Pozsony-vidékieket alkalmazna.

Ha a legutolsó szempont lenne a legfontosabb, akkor a munkaadók akár Kelet-Szlovákiai munkaerőt is alkalmazhatnának, amely a helybelinél is olcsóbb (van is rá példa, hogy a dunaszerdahelyi járásban foglalkoztatják őket, de ezek nem magyar vállalkozók). E téren azonban minden bizonnyal a nemzetiség és a lokálpatriotizmus a meghatározó szempont.

B) Van, aki kertelés nélkül kimondja, hogy elsősorban magyarokat vesz fel:

„Én Szerdahelyen nem vennék föl szlovákokat. (...) Ez nem diszkrimináció, de (...) kimész végézni, és ott van a falakon, hogy kurva Madari. Nekem nem is annyira a nemzetiség a fontos, hanem az, hogy tudjon magyarul. Aki viszont Szerdahelyen tud magyarul, az biztos, hogy magyar, még ha le is tagadja. (...) De egy megrögzött szlovákokat nem vennék föl. Olyat, aki nem szereti a magyarokat.”

C) Van, aki elsősorban magyarul tudó alkalmazottakat akar, és mivel nem igazán jellemző, hogy a szlovák nemzetiségű alkalmazott tudjon magyarul, [Azért van ilyen eset is, pl. „az alkalmazottak többnyire magyarok, két szlovák van, de azok is tudnak magyarul, sőt inkább olyan magyar szlovákok”.] magyarokat keres. *„A nemzetiség sem volt követelmény, de azért vannak magyar nemzetiségű alkalmazottaink, mert magyarul csak ők tudnak. És nekünk a magyar nyelv is követelmény volt”.* A következő munkaadói elvárás a *nyelvtudással* kapcsolatos. Ezt már részben érintettem az előző kritérium, a nemzetiségi szempontok taglalásánál. A nyelvtudás általában nagyon fontos elvárásként szerepel a munkavállalók tudatában, s általában idegen nyelv tudását (angol, német) jelenti. A megkérdezett munkaadók számára is fontos a nyelvtudás, de elsősorban az alkalmazottak magyar és szlovák nyelvtudását értik rajta, hiszen a vizsgált cégek vegyes nyelvterületen működnek. A szlovák és a magyar nyelven való szóbeli (esetenként írásbeli) kommunikáció szinte kivétel nélkül fontos követelmény az interjúalanyok részéről. Egyéb nyelvtudást csak azoknak az állásoknak a betöltésénél követelnek meg, amelyeknél az alkalmazott külföldiekkel is kapcsolatba kerülhet (az árut külföldről is szállító sofőr, külföldi vendégeket is kiszolgáló gyorsbúfé, utazási iroda). **Az eddig ismertetett munkaadói követelmények olyan területeket érintettek, amelyek első látásra, egyetlen kérdéssel felmérhetők. Vannak azonban olyan elvárások is, amelyeknél az alkalmazásigot nem mindig lehet első pillantásra felmérni. S a munkaadók valójában épp ezeket a követelményeket helyezik az első helyre: a konkrét munkához való hozzáértést és motivációt, a viselkedéskultúrát és külső megjelenést, a munkaadóhoz, munkahelyhez és a kliensekhez való viszonyt.**

A munkához való hozzáértésen és motiváción nem okvetlenül a szakképzettséget és a tapasztalatot kell érteni. Bár munkája válogatja, elmondhatjuk, hogy az olyan munkahelyek betöltésére, amelyekre van szakképzett jelentkező, előnyt élvez a képzett ember.

„attól függ, mire veszik fel, de ha géphez veszik fel, értsen hozzá, mert drága a gép”, „amíg vannak kész emberek, minek vennék fel olyanokat, akik semmit sem tudnak? A fiataloknak nincs tapasztalatuk, az igaz, de ez nem azt jelenti, hogy semmit sem tudnak. Én nem a tapasztalatról beszélek, hanem a tudásról, hogy ért-e ahhoz, amit csinál”.

Minél magasabb szakképzettséget igénylő munkáról van szó, annál fontosabb a munkaadó számára, hogy az alkalmazott szakképzett legyen. De még ilyen esetben is tesznek kivételeket, ha a leendő alkalmazott hajlandóságot mutat a betanulásra, és meg tudja győzni leendő munkaadóját, hogy nagyon szeretné megkapni az állást. **„Nem is annyira az iskola a fontos, hanem hogy szerezze a munkáját, szeressen dolgozni, iparkodjon minden helyzetet megoldani”.**

A munkaerővel kapcsolatos legfontosabb munkaadói elvárások tehát a következők:

- szeressen, tudjon és akarjon dolgozni,
- szeresse a munkáját, csinálja szívvel-lélekkel,
- akarjon fejlődni, ha nincs szakképesítése, törekedjék megszerezni, ha van szakképesítése, kívánjon továbbfejlődni.

A tapasztalat is csak akkor nyom a latban, ha a munkaerő megfelel a fentebb említett követelményeknek.

„A tapasztalat sem garancia arra, hogy valaki jó szakács. A szakácsnak olyannak kell lennie, hogy akarjon dolgozni. Van egy lány, akinek nincs sok tapasztalata, de fölvettem mint szakácsot, de egy nap után lehetett látni, hogy szeretne dolgozni, elárasztott különféle kérdésekkel (...). Egy hónap után kitűnő szakács lett”.

„A szakácsok között is van kitanult, lehet harminc éves tapasztalata, és meg van szokva, hogy mindig valaki bedolgozott neki, és ő csak a finálét csinálja, és akkor gondok vannak, ha egyedül marad, és nem tudja megcsinálni a kaját”.

„Amikor felvettem őket, már volt tapasztalatuk, mert mindketten dolgoztak már a szakmájukban, de ott csupán utasításokat teljesítettek, nem engedhették szabadjára a képzeletüket”.

A viselkedéskultúrát, külső megjelenést illetően a leggyakoribb követelmények:

- kulturált viselkedés, jó modor,
- kulturált beszédmód,
- talpraesettség,
- kreativitás,
- hajlam a másokkal való együttműködésre.

„Fontos volt a jó fellépés, mert ha szép elárusítónők vannak, akkor miattuk is fognak járni a vevők, és vásárolnak majd. Nagyon jól néznek ki és kedvesek is”.

„Fontos az ápoltság is, hogy a fodrász nőnek jó frizurája legyen, a kozmetikusnak ápoltsága, mert az nagyon visszataszító, ha a fodrásznak például le van nőve a haja”.

A munkaadóhoz, munkahelyhez és klienshez való viszony tekintetében a következő elvárásokkal találkozunk:

- megbízhatóság, becsületesség,
- lojalitás a céghez,
- jó modor,
- kedvesség, barátságosság,
- tisztaság és rend fenntartása

„Az alkalmazott legyen becsületes, tiszta, megbízható, ha valahova el kell mennem, akkor ne azon izguljak, hogy kasszarablás lesz - voltak ilyen problémák -, nemcsak az étel kiadása fontos, hanem a pult rendben tartása is”.

„Kulturáltan viselkedjenek, a vevőt maximálisan kielégítsék, bármit kérdeznek tőlük, tudjanak választ adni. Azon kívül elvárom, hogy az üzletben mindig tisztaság legyen”.

Ezek tehát a munkaadók munkavállalókkal szembeni legfontosabb elvárásai. A megkérdezett munkaadók nem szándékoztak senkit sem elbocsátani, így kézenfekvő a kérdés: jelenlegi alkalmazottaik valamennyi fentebb ismertetett kritériumnak megfelelnek-e?

Az interjúalanyok többsége elégedett alkalmazottai szakértelmével, szakképzettségével, munkához, a céghez és a kliensekhez való hozzáállásával. Van munkaadó, aki kimondottan dicséri az alkalmazottait:

„Elégedett vagyok a mostani alkalmazottakkal, mindegyik szereti a munkáját, a vendégeink visszatérnek hozzánk, és ez a legjobb reklám”.

„Az alkalmazottak aranyosak, fiatalok, egy hölgy mondta, hogy azért jött be, mert olyan kedvesek az eladók”.

Van persze olyan munkaadó is, aki tisztában van alkalmazottai hiányosságaival, de mivel ezek nem zavarják a vállalkozás sikeres működését, tolerálja őket - legalábbis egyelőre.

„Egy-kettőnek a személyes dolgaival nem értek egyet, például az egyiknek két fiúja van. (...) Vagy az, hogy a fiúk egésznap itt szobroznak. (...) A másiknak nyavalygásai vannak (...). De a hozzáértésükkel azért elégedett vagyok. Csak egy-kettőnek a természetéből adódóan vannak bogarai. (...) De azért nagyjából rendben van minden”.

„A munkakultúra mindig lehetne jobb, mint amilyen. Lehet még változtatni például azon, ahogy beszél az eladó a vásárlóval, néhányan nagyon faragatlanok”.

Mit kínál a munkaadó a munkavállalónak?

Annak ellenére, hogy a dunaszerdahelyi járás munkaadói előnyös helyzetben vannak, hiszen válogathatnak a munkavállalók közül, nekik sem mindegy, hogy hosszú távon számolhatnak-e a jó munkaerővel, akibe már esetleg investáltak is, vagy abban a tudatban

kell élniük, hogy bármikor elcsábíthatja a kvalifikált alkalmazottat a konkurencia. Mit tesznek annak érdekében, hogy az alkalmazott náluk maradjon, mit kínálnak neki?

A megkérdezett munkaadók közül többen is tisztában vannak azzal, hogy az alkalmazottak fizetését tekintve nem mindig tudják felvenni a versenyt a konkurens cégekkel. De nem is akarják. Az ugyanis veszélyeztetné a vállalkozásuk jövőjét, márpedig számukra elsődleges fontosságú a cég távlati működése. Hangsúlyozzák is, hogy stratégiájuk révén tulajdonképpen a legfontosabbat kínálják alkalmazottaiknak is, hiszen biztonságos, stabil munkahelyet kínálnak.

„Van itt nem messze egy másik szövetkezet, (...) kétszer annyit keresnek, csak nem biztos, hogy az a szövetkezet jövőre is létezni fog. (...) ha így csináljuk, hogy gondolunk a jövőre, talán be van nekünk biztosítva a közeljövő is, és a hosszabb jövő is, úgyhogy nem fog kelleni nekik máshova menni munkát keresni”.

„Még amit nyújtani tudok, az a biztonság. Akik itt dolgoznak, tudják, tapasztalták, hogy nem érnek meglepetésként a piac kilendülései. Tudok alkalmazkodni. (...) nem kell nekik attól félni, hogy ha holnapról nem lesz vevő a mikrosütőkre, akkor bezárunk. Akkor lesz más! Azt hiszem, a biztonság ma fontos az embereknek”.

Az interjúkból az is kiderül, hogy a munkaadók tisztában vannak a munkavállalók követelményeivel, elképzeléseivel. Tudják, hogy a jó fizetés relatív fogalom. Nemcsak a havi bér összegét illetően, hanem a munkavállalók egyéb követelményeivel összevetve is. Épp ezért a következőképpen gondolkodnak: ha a munkavállalónak nem kell ingáznia, ha jó a munkahelyi kollektíva, ha az alkalmazott olyan munkát végezhet, amely érdeklő is, amelyet szívesen csinál, ha a munkaadó részéről bizalmat élvez, akkor talán nem megy át a konkurens vállalkozóhoz, még ha ott többet is kereshet, ám egyéb elvárásai nem teljesülnek. Jó fizetésről nem nagyon beszélnek az interjúalanyok, annál többet beszélnek viszont a kompenzáló tényezőkről:

„Jó kollektíva van, nem kell beleszakadni a munkába, nem kapsz púpot a hátadra, van lakás és van munka”.

„Én megadom a lehetőséget az alkalmazottnak, hogy ő mondja meg, mikor akar dolgozni. Megegyezés alapján adtam meg a munkaidőt, tehát tizenkét óráznak, aztán van két szabad napjuk. (...) Az étkezés ingyen van, ki amikor éhes, akkor eszik, amit akar, azt eszik”.

„Jó, hogy helyben vannak, nem kell nekik utazni. (...) Megélhetést kínálok nekik. Azt csinálhatják, amit szeretnek. (...) Szép, tiszta munkahelyük van, illatos, modern, ilyen helyen szeretnek [dolgozni] a nők”.

„Tisztességes vagyok az alkalmazottakkal szemben”.

„Már az is előny, hogy van hol dolgozni. Amit még ezen felül kínálok, az a kötetlen munka, önállóság, a kreativitás megengedése, sőt elvárása. (...) Konkurenciát jelenthetne valaki, aki többet fizet. De ebben a szakácsszakmában nagyon sokat kellene dolgozni ahhoz, hogy valaki többet fizethessen. Azt hiszem, az alkalmazottaim meggondolnák, feladnák-e a heti három-négy munkanapot, amelyből kettő az igazán feszített tempójú, a hétnapos gürcölésért”.

Némely interjúalany ugyanakkor megjegyzi, hogy azért a fizetésük sem olyan rossz az alkalmazottaknak: „van fix bérük és a borra való is az övéké, és egyelőre még senki sem kért fizetésemelést”.

A munkaadók szemszögéből nézve tehát a következőképpen jellemezhető az általuk kínált juttatások palettája:

- **biztonságos munkahely** (elsősorban nem pillanatnyi nagy üzleti sikerekre, hanem folytonosságra építő cégvezetés)

- **megfelelő munkakörülmények** (munkaidő, kollektíva, távolság, munkahely, fizetés)

- **az alkalmazott személyiségének tiszteletben tartása** (megbízhatnak benne, önállóan dolgozhatnak, kreatívan dolgozhatnak)

2.3. A cégek munkaerőpiaci stratégiája

A munkaadók munkaerőpiaci stratégiáját úgy értelmezem, mint a munkaadó hosszú távú elképzeléseit arról, hogy kiket és milyen módon kíván foglalkoztatni, honnan szerzi a szabad munkaerőről szóló információkat, kik közül és milyen módszerrel fogja kiválasztani a munkaerőt, továbbá tesz-e valamit azért, hogy alkalmazottai szakképzettségét továbbfejlessze, s ezáltal saját piaci helyzetét is tovább stabilizálja. Ezért ebben a fejezetben a következő kérdések elemzésére kerül sor:

1. Kiket foglalkoztatnak a munkaadók?

2. Milyen módszerrel keresik és találják meg a megfelelő munkaerőt?

A munkaerő foglalkoztatottságának formái és stratégiái

A megkérdezett munkaadóknak nemcsak teljes állásban levő alkalmazottaik vannak. Az interjúkból kirajzolódnak a munkaerő foglalkoztatásának további formái is: a *specialisták*, az *idénymunkások* és a *feketén foglalkoztatottak*.

A cégek által mindennap foglalkoztatott munkaerő valamennyi esetben kizárólagosan a tartós munkaviszonyban levő alkalmazottak soraiból kerül ki.

A **specialisták** [Valószínűleg mindegyik cég dolgozik ilyen specialistákkal, még ha az interjúalanyok nem is említik, hiszen a könyvelést, jogi tanácsadást a legtöbb kisvállalkozónak nem a saját alkalmazottai végzik.] olyan személyek, akik más munkaadó tartós munkaviszonyban levő alkalmazottai vagy maguk is vállalkozók, esetleg egyben munkaadók. Őket az interjúalany időszakos fontos feladatok elvégzésével bízza meg, olyanokkal, amelyek nagy szakértelmet igényelnek, s elvégzésükre a cég tartós munkaviszonyban levő alkalmazottai közül senki sem alkalmas. Minden bizonnyal a specialisták-szakértők anyagi jutalmazása is magasabb az átlagosnál. „Ma már elég sok cég volna, aki adna jó tanácsokat, csak tudni kell, ki után menjen az ember. Vannak nagyon jó externistáink, akik nagyon jó takarmányt tudnak adni”, vagy „Egészen Kassáról jártak hozzánk állatorvosok” „Besegített egy budapesti szakács, aki megnyitott több ilyen centrumot, mondjuk Pesten a Westendet vagy a Pólus Centerben, megkértük, tanítsa be a szakácsunkat különféle ételekre”. „Könyvelni a férjem könyvel, neki ez a foglalkozása”. „Van egy adótanácsadónk és egy jogászkunk, de ők nem alkalmazottak, velük mint vállalkozókkal dolgozunk. Kifaktúrázzuk az elvégzett munkát, és kész. (...) Nekünk nem kell egyetemi végzettségű munkaerő (...) ha kellene ilyen ember, akkor azt úgy oldanám meg, mint az adótanácsadót és a jogászt. Munkáért fizetném, de nem alkalmaznám. De ez nekik is jobb így”. Csaknem valamennyi munkaadó foglalkoztat idénymunkásokat is. A feketemunka, a nem legálisan alkalmazott munkaerő kérdéskörének felvetésére az interjúalanyok különbözőképpen reagáltak. Többségük tagadta, hogy ily módon foglalkoztatna munkaerőt, például „egyesek úgy képzelik, hogy lehet alkalmazni feketén munkanélkülit, de ez nem megy. Nagyon kell vigyázni arra, hogy az alkalmazottnak meglegyen a kilépés az előző munkahelyéről, a beszámított évek, hogy védeve legyen, nehogy utólag derüljön ki, hogy ő szedi a szociális segílyt vagy bármi mást. Nálunk a feketemunka ki van zárva, mert apróságokon megspórolt tízezer koronán nem hagyom, hogy leguruljon a fejem. Veszélyesnek tartom”. Ugyanakkor olyan munkaadóval is beszélgettünk, aki kiteszi magát a nem legális foglalkoztatás veszélyének: „Van egy munkanélküli barátnóm, ő szokott takarítani, benne megbízok. De sem neki, sem nekem nem érné meg, hogy felvegyem őt takarítónői állásba”. „Brigádosokat nem foglalkoztatok abban az értelemben, hogy idénymunka, de sokan dolgoznak nekem egyszerű alkalmakkor (...) Van, akinek kézre fizetek...” Úgy gondolom, épp az utóbbi interjúrészlet bizonyítja, hogy nagyon nehéz szétválasztani az idénymunkás és a nem legálisan foglalkoztatott munkaerő problematikáját. Feltételezhető, hogy ha nem is mindig, nem is rendszeresen, de időnként fedi egymást ez a két foglalkoztatási forma. Arra pedig konkrét példák vannak, hogy az egyes foglalkoztatási formák idővel felcserélődhetnek (pl. specialistából vagy idénymunkásból tartós munkaviszonyban levő alkalmazott lesz). Az interjúalanyok foglalkoztatási stratégiái a következőképpen összegezhetőek: a munkaadók tartós munkaviszonyban levő alkalmazottat annyit vesznek fel, amennyi okvetlenül szükséges, sohasem többet, és lehetőleg nem is kevesebbet, - nem mindennapos feladatok megoldásával a munkaadók inkább specialistákat-szakértőket bíznak meg, akik

nem az alkalmazottai, - új alkalmazottakat csak tartós munkaerőhiány esetében vesznek fel, az időszakos többletmunka elvégzésére inkább ideiglenes munkásokat alkalmaznak, akiket foglalkoztathatnak legálisan, de ugyanúgy illegálisan is.

Munkaerőkeresési stratégiák

A munkaerőkeresés tudatos tevékenység, amelynek az a célja, hogy a munkaadó a rendelkezésre álló szabad munkaerő közül ki tudja választani azokat, akik megfelelnek az elvárásainak. Amint az interjúkból kiderült, ez nem is olyan egyszerű dolog, még az olyan sok szabad munkaerővel rendelkező régióban sem, mint a dunaszerdahelyi járás. Épp ezért a megkérdezett munkaadók saját megbízható, működőképes „fejlesztés-stratégiákat” fejlesztettek ki, melyek alapján két csoportra oszthatjuk őket: a) *a dominánsan formális csatornákat működtető munkaadók* b) *a dominánsan informális csatornákat működtető munkaadók*. A két csoport szinte azonos arányban képviselteti magát az interjúalanyok között. A dominánsan formális csatornákat működtető munkaadók az intézményesített munkaerőpiaci csatornákat használják munkaerő keresésére. Elsősorban hirdetnek (leggyakrabban az Új Szóban, azután a járási lapban, a falurádióban, az interneten keresztül). A hirdetést nagyon jó módszernek tartják, mert egy-egy hirdetésre nagyon sok munkavállaló jelentkezik, így tényleg van kiből válogatni, s ha nem is tudnak mindenkit felvenni, a jelentkezők adatait tárolják. Így amikor újabb munkaerőre van szükség, már nem kell újra hirdetni, elég elővenni a korábban jelentkezettek névsorát. Figyelemre méltó, hogy a munkaügyi hivatalok és a munkaközvetítő irodák, ügynökségek, vagyis azok az intézmények, amelyek hivatászerűen foglalkoznak a munkaerőpiac szabályozásával, nem igazán népszerűek a munkaadók körében. Sőt, egyesek nagyon elmarasztaló véleménnyel vannak a szóban forgó intézményekről. „A munkaközvetítő fölösleges”. „Munkaközvetítő irodáról még nincs tapasztalatom (...) ha szükségem van alkalmazottra, akkor azonnal, nem tudom, ők milyen gyorsan tudnának reagálni. (...) És vannak rossz tapasztalatok is, hogy leveszik az emberektől a pénzt, és munkát nem közvetítenek”. „Munkaközvetítőben nem jártam (...) minek bonyolítsak valamit, ha el tudom egyszerűbben is intézni. A munkahivatal nem érdekel. Szerintem ott a munkanélküliek nagy része dologkerülő, iszákos, lusta, miért kellene nekem ilyet alkalmazni? Azért, hogy fölvegyem rá a pénzt, aztán a többszörösétől megszabadítson?” A dominánsan formális csatornákat működtető munkaadóknál is sor kerülhet esetleg arra, hogy ismerősön keresztül ismerőst alkalmazzanak. A munkaadóknak ezt a csoportját a dominánsan informális csatornákat működtető munkaadóktól e téren alapvetően az különbözteti meg, hogy soha nem alkalmazzák a saját barátait, ismerőseiket. Erre különös gonddal ügyelnek. Némely interjúból az is kiderül, hogy van rá okuk. „Rokonokkal, ismerősökkel és barátokkal szeretném továbbra is megtartani a baráti viszonyt és a rokon kapcsolatokat, nem szeretném munka miatt tönkretenni”. „Nekem az ismerőseim nincsenek a cégben. Nekem az egyik jó ismerősöm volt a társam két évig, de a végén alig tudtam tőle megszabadulni, pedig ha még együtt vagyunk, már nincs ez a cég, az biztos. Akkor elhatároztam, hogy semmiféle ismerős, barát, rokon nem jöhet ide. Nehogy azt gondolják, hogy nekem tesznek szívességet, ha nálam dolgozhatnak”. A dominánsan informális csatornákat működtető munkaadók elsősorban ismeretség útján keresik a munkaerőt. Ismerőseiknek szólnak, ha munkaerőre van szükségük, és ismerősök közül válogatnak. A kiválasztottak nem okvetlenül a saját személyes ismerőseik, de mindenképpen egy a munkaadó által megbízhatónak tartott személy (pl. a már bevált alkalmazott) ismerősei. Ezek a munkaadók abból indulnak ki, hogy az ismerőst eleve le lehet informálni, az ismerős mindig megbízhatóbb, mint egy teljesen idegen munkaerő, aki csak annyit árul el magáról, amennyit jónak lát. „Az alkalmazottaink a személyes ismerőseim. Informatikára jártam, onnan van sok ismerősöm, ha ők nem tudnának jönni, biztosan tudnának ajánlani embereket. Ismerősökön keresztül megbízhatóbbnak tűnik az alkalmazottak keresése. Jobban megbízom azokban, akiket mások ajánlanak”. „Az alkalmazottakat személyes ismeretség alapján vettem fel, mert olyanokkal akartam dolgozni, akiket személyesen ismerek és tudom, hogy megbízhatóak, mert nagyon sok pénzről van itt szó”.

Speciális eset, amikor a munkaadónak alkalmi nyílik arra, hogy nem alkalmazottként ismeri meg a munkaerőt, így később már mint ismerőst foglalkoztatja: például a cégnél gyakorlatozó diákokból választ.

Természetesen a dominánsan informális csatornákat működtető munkaadóknál is előfordulhat, hogy formális csatornákat vesznek igénybe, például akkor, ha ismerősökön keresztül nem találnak megfelelő munkaerőt. Viszont igazán csak az ismerősökben bíznak. Előző kutatásaink alapján [Lampl Zsuzsanna: Vállalkozók és vállalkozások 1989 után , lásd: Emberi kapcsolatok a vállalkozásban.] azonban megkockáztatható a feltételezés, mely szerint előfordulhat, hogy ezek a munkaadók mélysegesen csalódnak az ismerősökben, s akkor átkerülhetnek majd a dominánsan formális csatornákat működtető munkaadók táborába. **3. Munkavállalók** A munkavállalókkal készült nagyon alapos, részletes mélyinterjúk rávilágítanak a munkaerőpiaci szükségletek, elvárások és a munkavállalók szakképzettségének kölcsönös összefüggéseire. A problémakör annyira bonyolult és sokrétű, hogy komplex elemzése túllépne a tanulmány terjedelmi határait, így a továbbiakban csupán néhány aspektus tömör elemzésére vállalkozhatom.

3.1. Az interjúalanyok iskolázottsága, szakképzettsége

A dunaszerdahelyi járásból származó interjúalanyok közül kettő alapiskolai, négy szaktanintézeti végzettséggel rendelkezik. Hatan szakközépiskolai, tizen gimnáziumi érettségit szereztek. Öt interjúalany egyetemest végzett.

Az alapiskolai végzettséggel rendelkező két válaszadó fiatalember az alapiskola után a pozsonyi magyar gimnáziumban folytatta tanulmányait, de az egyik otthagyta a gimnáziumot, a másikat pedig eltanácsolták, mert sokat lógott. Ezután egy szakközépiskolában tanult, de onnan is kidobták, újfent a sok hiányzás miatt.

Az egyik fiú munkanélküli, a másik megfordult már néhány munkahelyen. Jelenleg könyvesbolti eladó. Bár ehhez az álláshoz szükséges lenne az érettségi, mégis dolgozhat itt, nyilvánvalóan csak azért, mert az édesanyja a főnöke. Mindkét fiatalember tudatosítja, hogy alapiskolai végzettséggel nincs sok esélyük a munkaerőpiacon, legfeljebb csak segédmunkát végezhetnek. Épp ezért mindketten azt tervezik, hogy leérettségiznek. Az egyik a pozsonyi magyar gimnáziumban, a másik egy ismert, s mondhatni, hírhedt pozsonyi szlovák magángimnáziumban, amely a más gimnáziumokban kudarcot vallott, főleg tehetősebb családok csemetéinek biztosítja az érettségizés lehetőségét. Az utóbbi interjúalany a jövőben édesapja családi vállalkozásában szeretne segíteni.

A szaktanintézeti végzettséggel rendelkezők közül ketten a legfiatalabb, ketten pedig a nyugdíjkorhatár előtt álló nemzedéket képviselik. Esetükben az előzőektől teljes mértékben eltérő életutakról van szó. A két idősebb nő nem saját akaratából választotta az inasiskolát. Az egyik óvónő szeretett volna lenni, a másik egészségügyi nővér, de a családi körülmények nem tették lehetővé, hogy középiskolába járhassanak. Maradt tehát az inasiskola, amelyet könnyedén elvégeztek, de egész életükben többre vágytak. Az egyik megpróbált változtatni a helyzetén, minden adódó alkalmat megragadott, hogy továbbképezhesse magát. Jelenlegi munkahelyével elégedett, sőt úgy érzi, most van végre igazán jó munkahelye, amely a szakképzettségéhez is közel áll. A másik személy erejéből nem futotta továbbképzésre, sem egyéb, a szakképzettségét adó kurzus elvégzésére, mert a család miatt erre nem volt ideje. Pedig a kezdeti időszakról eltekintve a szakmájában sosem tudott elhelyezkedni. Sokat kellett változtatnia, munkanélküli is volt, de most újra dolgozik.

Mindkét interjúalany vallomásából kicsendül az eltékozolt lehetőség miatti szomorúság. Talán ezért is – s természetesen a munkaerőpiacon szerzett tapasztalataik miatt – fontosnak tartják a szakképzettséget. A

gyermekeik már magasabbra jutottak a társadalmi ranglétrán. Ugyanakkor szembeűnő a két asszony optimizmusa: nem félnek a munkanélküliségtől, éreznek magukban annyi pozitív tulajdonságot, erőt és alkalmazkodókészséget, hogy szinte biztosra veszik, bármikor találnának munkát, még ha nem is a szakképzettségüknek megfelelőt. De számukra ennél a szempontnál sokkal fontosabb, hogy dolgozhassanak.

A másik két szaktanintézeti végzettséggel rendelkező interjúalany két fiatalember. Az egyik már most ígéretes vállalkozó, legalábbis munkaszeretete, szakértelme, saját életútjához való pozitív viszonya, tanulási kedve erre a következtetésre jogosít fel. Jelenleg távoktatáson vesz részt egy gimnáziumban, mert érettségizni akar, mellette pedig egy magánvállalkozónak dolgozik, így szerez tudása mellé szakmai gyakorlatot is. A másik interjúalany eredetileg szakközépiskolába járt, de azt otthagyta, mielőtt még kidobták volna rossz magaviselete miatt. Ezután végezte el a szaktanintézetet. Szakmájában azóta sem talált megfelelő állást. Most fűtőként dolgozik, ami teljesen kívül esik a szakmáján, de elégedett az állással, mert „nem kell sokat dolgozni, a kereset viszont ahhoz mérten jó”. Már ez a mondat is jelzi, hogy a két fiatal interjúalany életfelfogása között jókora különbség van. Amíg az első fiatalember tudatosan készül a jövőre, a másik (egyelőre) csak lavíroz, ismerősei segítségével „él”, valójában nem tudja, mit is szeretne csinálni.

A *szakérettségizett* interjúalanyok valamennyien a szakmájukban helyezkedtek el – egy kivételével. Akik a szakmájukban helyezkedtek el, a mai napig dicsérik volt iskolájuk színvonalát, s azt vallják, hogy újra ugyanazt az iskolát választanák. Konkrétan gépipari, egészségügyi, kereskedelmi és vendéglátóipari szakközépiskolákról van szó. Közülük a kétnyelvű kereskedelmi akadémiát végzett interjúalany a legsikeresebb, akinek fiatal kora ellenére – még nincs harminc éves – máris felelős beosztása van, s az előreléptetés útjai is nyitva állnak előtte. Szaktudásán kívül nem kis szerepet játszik ebben mind a magyar, mind a szlovák nyelv tökéletes tudása is.

A többiek szintén elégedettek a munkahelyükkel, még az az interjúalany is, aki nem a szakképzettségének megfelelő helyen dolgozik. Igaz, nála tudatos választásról van szó. Azért hagyta ott eredeti szakmáját, mert sohasem érdekelte, úgy került a szakközépiskolába, hogy számára csak ott volt hely, oda kerülhetett be. Jelenlegi munkahelyén viszont már több továbbképzésen vett részt, több szakmát megtanult, így sokkal biztosabban áll a lábán, mint amikor elvégezte a szakközépiskolát.

A legtöbb interjúalany *gimnáziumi érettségije* van, s a legtöbbben a pozsonyi Duna utcai Magyar Tannyelvű Gimnáziumban érettségiztek. Valamennyi interjúalany újra a régi gimnáziumát választaná.

A gimnáziumban érettségizettek valamennyien tovább akartak tanulni. Az egyik férfi felépítményi tanulmányokat végzett, ilyen szakképesítést is szerzett, s máig a szakmájában dolgozik. A többiek egyetemre jelentkeztek. Néhányukat nem vették fel, másokat felvettek, de ők otthagyták az egyetemet, mert nehéznek találták. Akár így volt, akár úgy, valamennyi harminc éven aluli interjúalany szeretne diplomát szerezni, s ennek érdekében újra jelentkeznek az egyetemre. Az átmeneti időszakot különbözőképpen töltik: vannak akik munkanélküliek, mert nem is akarnak elhelyezkedni, ugyanis szakképesítés nélkül csak segédmunkásként dolgozhatnak. Ehhez viszont nincs kedvük, másrészt pedig készülnek az egyetemi felvételekre. Vannak azután olyan fiatalok is, akik elhelyezkedtek, a munkahelyen betanították őket, s most egész jól érzik magukat, de azért nem az a vágyuk, hogy egész életükben például pizzát süssenek vagy sofőrködjenek.

A negyven éven felüli gimnáziumi érettségivel rendelkező interjúalanyok egy kivételével iskolai végzettségüknek megfelelő munkát végeznek, s mondhatni elégedettek, bár ha újra kezdenék az életet, újra próbálkoznának a továbbtanulással.

Az egyetlen interjúalany, amely kilóg a sorból, iskolai végzettségének nem megfelelő munkát végez, de attól eltekintve, hogy egyesek szemében ezáltal „nagyot esett”, jól érzi magát, hogy egyáltalán van munkája. Szerinte egy negyvenéves, gimnáziumi érettségivel rendelkező nő manapság nem nagyon tud labdába rúgni a munkaerőpiacon.

Az *egyetemi végzettséggel rendelkező* interjúalanyok egy kivétellel a negyven évesek korosztályából kerültek ki, így az ő vallomásaikban már kész életutak tárulnak fel.

Az idősebb válaszadók nem bánták meg, hogy az adott szakmát választották. Van köztük pedagógus, gyógyszerész, logopédus, újságíró. Valamennyien a szakmájukat gyakorolják, s úgy érzik, sikerült már valamit teljesíteniük. Szakmájuk nem tartozik minden esetben az anyagilag legjobban jövedelmezők közé, de teret ad az önmegvalósításra, s ezt legalább annyira fontosnak tartják, mint az anyagiakat. Önművelődés és tanfolyamok formájában állandóan továbbképzik magukat, s egyelőre nem érzik úgy, hogy a munkaerőpiac vesztesei közé tartozhatnának, bár annak is tudatában vannak, hogy a munkanélküliség veszélyének elvben ők is ki vannak téve.

Az egyetemi végzettségű interjúalanyok között egy harminc éven aluli is van. Pedagógiát végzett, de már hosszabb ideje nem tud elhelyezkedni a szakmájában. Jelenleg munkanélküli. Bár szarkasztikusan fogalmaz, vallomásából érezhető az elkeseredettség. Szakmáját érintő elképzelései, tervei még nem halványultak el, még bízik abban, hogy szerencséje lesz, s valamelyik nyugdíjba vonuló pedagógus helyét mégiscsak elfoglalhatja, de a kétségek érezhetően jelen vannak tömören, de frappánsan fogalmazott mondataiban.

3.2. A munkanélküliséggel szembeni attitűdök

A munkavállalók munkanélküliséggel szembeni attitűdjeit több szempontból is megvizsgáltuk. Ezúttal azonban csak két szeletét ismertetem ennek a komplex problémakörnek:

1. Az interjúalanyok véleményét arról, hogy a munkanélküliség mint társadalmi jelenség szükségszerű velejárója-e a piacgazdaságon alapuló társadalomnak?

2. Milyen kihatással van a munkanélküliség az egyénre és a társadalomra?

Szükségszerű-e a munkanélküliség vagy nem?

Erre a kérdésre nem mindenki tudott válaszolni, de a válaszolók véleménye sem egységes. Három véleménycsoportot különíthetünk el:

a) A többség szerint a munkanélküliség nemcsak a piacgazdaságon alapuló társadalomra jellemző, hanem valamennyi társadalomra, csak különböző formákban jelenik meg. A munkanélküliség természetes állapot, mert nincs annyi munkahely, amennyi szabad munkaerő. Munkanélküliség tehát mindig volt, és mindig lesz. Ezt a véleményt prezentálják a következő kijelentések:

„A munkanélküliség bizonyos szempontból szükségszerű, ezt a gazdaság dinamikája hozza magával”. „Szerintem munkanélküliség azelőtt is volt, azt mondják, rejtett munkanélküliség, de ez talán természetes, mert nincs annyi állás, amennyi a nép”. „Szlovákiánál fejlettebb országokban is van”. „Mindig is lesznek olyanok, akik nem fognak akarni dolgozni”. „Szükséges rossz, de ez minden demokratikus államban így van”.

b) A másik csoport véleménye szerint a munkanélküliség szükségszerű, de átmeneti állapot, mégpedig mind a társadalom, mind az egyén szempontjából.

„A munkanélküliség ebben az országban átmeneti állapot, mert a maszek vállalkozások még nem indultak be”. „Biztos, hogy van egy mérték, ami normális a munkanélküliségben, például, ha az ember váltani akar, egy ideig munkanélküli, azalatt felkészül, és utána már új területen helyezkedik el”.

c) Az interjúalanyok harmadik csoportjának véleménye szerint a munkanélküliség egyáltalán nem szükségszerű, hanem a rossz társadalmi helyzet következménye, s a rossz csakis rosszat szülhet. A munkanélküliség tehát patológikus jelenség.

„A munkanélküliség az állam hibája, nem természetes dolog”. „Kriszisben vagyunk, meg voltunk is”. „Nem lehet törvényszerű a munkanélküliség, mert ha nincs munka, azért mégiscsak meg kéne valamiből élni”.

A munkanélküliség egyénre és társadalomra gyakorolt hatásai

Bár a munkanélküliség szükségszerűségét illetően megoszlanak a vélemények, abban viszont minden interjúalany egyetért, hogy a munkanélküliség negatív hatással van az egyénre. Ugyanakkor a többség a munkanélküliség társadalomra gyakorolt hatását is kedvezőtlennek minősíti. Miben nyilvánul meg ez a hatás?

a) Az egyén esetében depresszió, rossz közérzet, lemondás a munkáról, idegesség, veszekedések a családban, válások,

b) A társadalom esetében mindez kihat az általános közérzetre, életminőségre, növekszik a bűncselekmények száma, sokan élnek meg az állami juttatásokból.

3.3. A jövővel szembeni várakozások

A vizsgált kérdést illetően alapvetően két csoportra oszthatjuk az interjúalanyokat: a *reménykedők és a nem reménykedők, másképp fogalmazva, az optimista jövőképek és a pesszimista jövőképek* csoportjára. A pesszimisták vannak többen, a válaszadók kb. kétharmadát teszik ki. A határozatlan álláspontra helyezkedők száma elenyésző.

Mi az oka annak, hogy az interjúalanyok többsége nem reménykedik abban, hogy négy-öt éven belül szebb jövő köszönt az országra? *„Nincs kitől és mit várni”, „bekövetkezhet egy kedvezőtlen politikai fordulat”, „nincs összefogás és közös érdek”, „minden párt lop, csak meg akarnak gazdagodni”, „minden drágul”, „nincsenek állások”, „az állam nem tudja megoldani a munkanélküliséget”* - olvashatjuk a visszatérő válaszokat, amelyekből kiderül, hogy a válaszadók sem politikai, sem gazdasági téren nem érzik biztonságosnak az országot, és úgy gondolják, hogy a (mindenkori) politikusok csakis a saját érdekeiket helyezik előtérbe az ország, a lakosság érdekeivel szemben. Ezért nem tudják megoldani az égető gazdasági és szociális problémákat.

A reménykedők nem tudják felsorolni azokat a konkrét okokat, amelyek bizakodóvá teszik őket. Csupán egyetlen személy válaszolta, hogy *„ez a kormány már tesz is az országért”,* a többiek optimizmusának megfoghatatlan, nehezen definiálható alapja van. Leginkább talán a sorsszerűségben bíznak, abban, hogy *„a sok rossz után már törvényszerű, hogy jöjjön valami jó”.* S ezen a ponton tulajdonképpen az optimisták sem nagyon különböznek a pesszimistáktól, hiszen ők sem látják a javulás jeleit, ők sem hiszik, hogy az ország vezetőitől várhatják a felemelkedési stratégiák beteljesítését. Kérdés tehát, hogy egyáltalán beszélhetünk-e olyan reménykedőkről, akik reális alapokra építenek.

Egy távoli, tíz-húsz éven belüli változásban azért mindenki bízik. Ugyanakkor a javulást elsősorban nem időhorizonthoz, hanem konkrét feltételekhez kötik: a politikai és gazdasági helyzet változása (arról nem esik szó, hogy a változás milyen irányt vegyen), Szlovákia EU-taggá válása, a külföldi tőke beáramlása, külföldi befektetők megjelenése a szlovák piacon, külföldi munkaadók gyarapodása. A legtöbben úgy gondolják, hogy csak a külföldi cégek megjelenése garantálná a munkanélküliség csökkenését, az ország belső forrásból nem lesz képes megoldani ezt a problémát.

„Ha tényleg jönne ide egy külföldi vállalkozó és jól fizetne, akkor szerintem mindenki teljesítene, mert féltének az

emberek a munkájukat. Megbecsülnék a munkahelyüket. Az már olyan kölcsönös lenne, a munkaadó megbecsülné a munkását, a munkás a munkaadóját, és a munka is meg van fizetve, akkor nincs probléma, az már a mennyország".

Az ország jövőjét érintő borúlátó prognózisoknak nyomuk sincs a család jövőjét érintő véleményekben. Legalábbis nem az interjúalany családjára vonatkozó jövőképben. Mintha csak azt gondolnák: „lehet, hogy másoknak nehezebb lesz, rosszabbul fognak élni, de mi nem, nekünk biztosan jobb lesz!"

Csupán egyetlen interjúalany fél attól, hogy a családja helyzete romlani fog. Sokan úgy gondolják, hogy családjuk életében lényeges változásokra nem kerülhet sor, mert idáig is megvoltak valahogyan, és ezután is meglesznek. Ugyanúgy fognak élni, mint eddig.

„Nehéz volt idáig is, jobb nem lesz, ugyanúgy fogunk gürcölni a betevő falatért, mint idáig. Igen nagy spórolást az ember soha nem tehetett meg, most se lesz ez másként. De ha tudok egy picit spórolni, és meglesz az egészségem, akkor meg leszek elégedve".

A legtöbben azonban meg vannak róla győződve, hogy a saját maguk és a családjuk jövőjét illetően nincs miért aggódniuk. A fiatalabb interjúalanyok abban bíznak, hogy ha elvégzik az iskolát, találnak egy jó munkahelyet, vagy a meglévő munkahelyükön kerülnek magasabb pozícióba. Tehát mindenképpen egy szakmai karrierépítési szándék mint a pozitív jövőkép alapja lebeg a szemük előtt. Az idősebb válaszadók tulajdonképpen ugyanennek köszönhetően bizakodnak: a gyerekeik önállóvá válnak, szakmát szereznek, elhelyezkednek, s ezáltal jelentősen csökkennek a családi költségvetés terhei.

Az ország közeljövőjét illetően tehát inkább pesszimizmus uralkodik az interjúalanyok körében. A távoli jövőt illetően is csak abban az esetben látnak reményt a fellendülésre, ha megjelennek Szlovákiában a külföldi befektetők, akik új munkahelyeket létesítenek. Saját családjuk jövőjét illetően viszont sokkal optimistábban nyilatkoztak a megkérdezettek. Jobb esetben felemelkedést, rosszabb esetben az elért szint megtartását várják. Mi erre a garancia? Elmondásuk szerint a saját maguk és családtagjaik személye. Vagyis önmagukban még bíznak. Vagy már csak önmagukban bíznak?

[Vissza](#)

Koncsol László:

A regionális helytörténeti kutatás eredményei és távlatai

Egy felvidéki régió példája

The results and prospectives of regional history research

As a prominent personality of the Hungarian literature in Slovakia, the author and his work provide an example of how the research of the history of a small local settlement can be gradually extended to the elaboration of the culture and history of a whole region.

A helytörténeti kutatások lassan visszanyerik jogaikat, és egyre inkább beépülnek a „nagy” történeti munkákba. Különösen hatékony ez a kapcsolódás, ha a helyi kutatások nem egymástól izoláltan, hanem szerves regionális - kulturális és gazdasági töltetű - érintkezéseiket felmutatva tájegységi historiákká növekednek. Ez történt - történik - a csallóközi Diósförgepatony esetében Koncsol László jóvoltából, mert mint az a következő írásból is kiténik, ő másfél évtized alatt nem egyszerűen könyvek sorát írta meg a faluról, de munkája, mondhatni, origója lett az egész Csallóköz múltját feltáró sorozatnak. (A szerk.)

1985 őszén kerültem Diósförgepatonyba, hogy ott egy sajátos, fél-illegális státusban fölkutassam a falu történetét. A község vezetői, s ez érthető, gyors eredményt vártak, úgy képzelték, hogy egy éven belül már meg is lesz a könyv kézírata, de egy rövid terepszemle tapasztalatainak birtokában sikerült velük elfogadtatnom, hogy a feladat sokkal bonyolultabb, mint gondolják. A falu több szállal beleszövődött környezetének életébe, római katolikusai a többi patonyiével együtt a szentmihályfai plébániához tartoztak, Szentmihályfa viszont nem a pozsonyi váré és a Pálffy-szeniorátusé, hanem az Illésházy-, majd a Batthyány-, végül a Pongrácz-család jószágá volt, míg reformátusai 1866-1870-ig a dunaszerdahelyi s a hodosi templomba-iskolába jártak, ez pedig a Komáromi Református Egyházmegye és a Dunántúli Református Egyházkerület szervezetebe köti őket, szemben az Esztergomi Főegyházmegyéhez tartozó katolikusokkal. Zsidó közösségét a dunaszerdahelyi rabbínatus gondozta, gazdaságilag viszont a falut a húsz-huszonkét jobbágytelepülést igazgató Gelle-vidék uradalmi apparátusa irányította. Jobbágyságot a Pozsony Megyei Törvényszék ítélkezett. A falu hadkiegészítő parancsnoksága Pozsonyban székel, megyei törvényhatósága Pozsony, körjegyzősége Szentmihályfa volt. Egy falu történetét sem tárhatjuk föl, ha ilyen kapcsolatait, amelyek gazdasági, személyi, közigazgatási, felekezeti, oktatásügyi, kereskedelmi és egyéb természetűek, nem vesszük figyelembe. Itt van például a társasélet, a szórakozások és a kultúra kérdésköre: törvényszéki irataink is bizonyítják, hogy a falvak népe kölcsönösen látogatta egymás mulatságait, vitákba és verekedésekbe bonyolódott, vagy ha nem, legalább tanúskodott a szolgabíró és a vármegye előtt. Fuvarosokat, vásárosokat, cselédeket és szolgákat távoli falvak határában ért sérelem, vándorcigányok garázdálkodtak, vidéki vásárosok szerdahelyi zsidó boltosokat loptak meg, zabolátlan legények ünneplő zsidókból úztek csúfot stb. Illik kideríteni, mit írt egy-egy településről a regionális, a megyei vagy az országos, netán az egyházi sajtó, melyik rovata milyen történelmi titkokat rejteget. Minden járás, vármegye vagy tájegység egy-egy többé-kevésbé zárt szervezet, amelynek részei együtt élnek, mozognak, lélegeznek a többivel s a nagyobb egésszel. Ugyanakkor a helytörténeti kutatást nemcsak az teszi bonyolulttá, hogy a vele foglalkozó ember nem szakosodhat egyre szűkebb korszakokra és részproblémákra, család-, gazdaság-, had-, egyház- vagy iskolatörténetre, mint modern pályatársai, hanem minden lében meg kell magát mártania, s a célba vett települést környezetében s a hozzá kapcsolódó falubolyokban kell bemutatnia.

Ilyen szellemben láttam hozzá a falu múltjának föltárásához, s mint az alagútfúrók, két irányból ástam bele magam a hegybe, az ismeretlen regionális ezer év titkainak tömegébe: a jelen felől vissza s a kezdetektől előre. Tanácselnököm sugallatára gyorsan megírtam a diósförgepatonyi Barátság Kórus történetét, fölkutattam a két háború közti patonyi községi iskola egyik Budapestre települt tanítónőjét, s megírtam vele emlékeit; ezeket saját kutatási eredményeimből előszóval és jegyzetekkel láttam el, amelyekből a falu egész oktatás- és egyháztörténete kirajzolódott. Nagy vonalakban föltártam a vészkorszakig tíz családnnyira nőtt diósförgepatonyi zsidó közösség történetét, összeállítottam, 60 oldalnyi történelmi vázlattal és jegyzetekkel láttam el egy kétkötetes diósförgepatonyi történelmi dokumentumanyagot, gyűjtöttem mintegy 60 patonyi parasztdalt, amelyet a kutatásba bevont Ág Tibor és Barsi Ernő anyagával együtt 1997-ben kis is adtunk, végre a család hozzájárult egy korábban elhalálozott patonyi pékmester, Brányik Béla könyvnyi terjedelmű önéletírásának kinyomtatásához. *Kacsa, Kacsa, boszorkány vagy!* címmel az akkor frissen alapított Kalligramnál kijött egy irodalmilag enyhén földolgozott, de meg nem hamisított nemesi törvényszéki pergelyemem, néhány patonyi és egy izgalmas kisfaludi bűnügyi történettel, s immár a Csallóközi Kiskönyvtár egyik köteteként *Patonyföld I.* c. levéltári forrásgyűjteményem is napvilágot látott. Most dolgozom folytatásán, a *Patonyföld II.*-n, s ha kész, és Házi Jenő oklevél-regesztá gyűjteményének birtokában (Csallóközi Kiskönyvtár 1999) megvalósítható a *Patonyföld III.* koncepciója. A *Patonyföld II.* a szentmihályfai plébánia Canonica Visitatiói fogja tartalmazni a XVII. századdal kezdődőleg, latin eredetűjűkben és magyar fordításukban. Patonyi anyagainkból az sem maradhat ki, amit résztanulmányokban a győri Tanítóképző Főiskola, az Apáczai magyarságkutatóval együtt írtunk a faluról, s amely munkák különböző évkönyvek és tanulmánykötetek, részben egy Diósförgepatonynak szentelt kisgyűjtemény lapjain jelentek meg. Majdnem készen van, csak befejezésre vár egy bő tanulmány az alsó és felső Patonyok református egyház- és iskolatörténetéről. Ennek érdekességét növeli, hogy a most mindössze 145 éves alsópatonyi református egyház két zsidómentő lelkészt, egy világbajnok-atlétát és Topa József személyében egy fiatalon elhunyt, de tehetséges papköltőt adott nemzetünknek. Kóczán Mór sportkarrierje közismert, Topa, Sedivi László és Puskás Lajos pályája földolgozásra és kellő méltánylásra vár. Sorsuk Esterházy János zsidómentő munkájába is beleszólt.

Ilyen a tizenöt-tizenhat patonyi esztendő mérlege. A szintézis még nem állt össze, de ahhoz a semmihez képest, amely akkor fogadott, rengeteget tudunk, én pedig még annál is sokkal, de sokkal többet tudok a község s az érintett falucsoport múltjáról. Tudásunk értékét hatalmasan megnöveli, hogy időközben két tucatnál is több könyvet jelentettünk meg a Csallóközi Kiskönyvtárban, amelyek az egész régió múltját világítják be kötetről kötetre élesedő és tisztuló fényvel, s hogy általuk nemcsak az a bizonyos fönt említett kontextus bővül és erősödik, hanem a nagy sziget, a régió, a Csalló- és Csilizköz, sőt a Szigetköz és a Mátyusföld települései is profitálhatnak belőle. Ma már egyre kevésbé jelenthet gondot egy-egy csallóközi település krónikájának történelmi alapozása; úgy vélem, ilyen szempontból a régió községei európai viszonylatban is mind előnyösebb és előkelőbb helyzetbe jutnak. Ha várnak még vagy tizenöt évet, a tervezett és jórészt munkába fogott újabb kötetek birtokában minden különösebb, bár egyébként nélkülözhetetlen levéltári kutatás nélkül is megírhatják 80-100 oldalas falutörténeteiket jól képzett és jól fogalmazó történelemtanáraik. Az eddig megjelent 26 kötet mellé jelenleg – összeírtam – 59 új könyvet készítünk elő kiadásra. Ez a betűtömeg, ha egy 15-20 szakembernyi csapat most mindjárt elvállalná, s pénzt is varázsolhatnánk hozzá, két-három éven belül eláraszthatná a könyvpiacot. Sorozatunk ezzel gyorsan 90 kötetesre duzzadna. A Kiskönyvtár tervezésében a 150. kötetnél tartok

Mi kell egy ilyen kutatáshoz, illetve egy ilyen kiadói sikertörténethez? Jó volna egy intézmény, amely néhány embert ilyen irányba terelne, s a föltáró és szerkesztő munkát teljes vertikumában jól finanszírozná. Ha ez nincs, mert még nincs, akkor szükség van valakire, aki ezt a munkát rendhagyó, mintegy társadalmon kívüli feltételek között vagy nyugdíjasként napi tizenhat órában végezheti. Igyekezete azonban mit sem érne néhány személy és intézmény támogatása és biztatása nélkül. Esetünkben ilyen a diósförgepatonyi önkormányzat tizenhat esztendeje tartó folyamatos, több összetevőjű támogatása s a Kalligram Kiadó ügyszeretete a Kiskönyvtár körüli dolgokban. Egyéb alkalmi támogatóinkról, a győri Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola kutatói és szponzori munkájáról, a különböző szlovákiai és magyarországi alapítványok s a Soros Alapítvány eseti támogatásáról sem szabad megfeledkeznünk. Nélkülük szinte minden tervünk hamvába holna.

1985 őszén szinte semmit sem tudtunk biztosan a sziget múltjáról. Akkori tudatlanságunk okairól nem kell újra beszélnem. Innen-onnan előkerült néhány könyv, Baranyay József *A régi Csallóköze*, Machnyik tudományos látletele az 1920-as csehszlovák földreform dél-szlovákiai, elsősorban csallóközi szociális következményeiről, amelyekkel a régió népének és politikai képviselőitünknek ma is farkasszemet kell néznie, Földes György *Kukkónia lelke* c. lektúrja, a *Vasárnapi Ujság* 1858-as évfolyamában rejtőzködő *Csallóközi úti-képek* Ipolyi Arnold tollából, a Borovszky-féle vármegye-monográfiák s a szlovák honismereti lexikonok rövid helytörténeti és műemlék-leírásai – de ez volt körülbelül minden, amihez az ember több-kevesebb utánjárással hozzáfért. Püspöki Nagy Péter munkáit és terveit ismertük, s nagy reményeket fűztünk az általa is megígért együttműködéshez, de hivatása elsodorta tőlünk. Az irodalomkritikából vetődtem a helytörténet világába, s érthető, ha különösen tájékozatlan voltam. Meg kellett viszont tapasztalnom, hogy a szakma sem állt sokkal jobban a korábbi munkák ismeretében, különösen pedig birtoklásával.

Hol tartunk ma, milyenek eddigi, 1994 óta elért, hétéves eredményeink? Van – Püspöki Nagy disszertációjával együtt, amely nem a Kiskönyvtárban jelent meg – két csallóközi település-monográfiánk, egy könyvünk a szigettel határos Nagyfödéméről, s kiadásra kész két mű, egy református egyháztörténeti és egy római katolikus ágyazatú munka, Czibor József és Ipolyi Arnold könyve Deákiról. Nem rendszeres településtörténet, hanem levéltári forrásanyag, amit Kocsis Aranka rendezett sajtó alá és látott el részletes bevezető tanulmányával a vajkai érseki nemesi szék falvaiban fölvett hagyatéki leltárakból; könyvét számos társadalomtudományi diszciplína kiaknázhajta, az ottani használati eszközöket az egész csallóközi nép forgatta és ugyanúgy nevezte, s mindenki a leltárakból rekonstruálható társadalmi viszonyok között élte életét. Ha a szerző alkalmas intézményi keretben dolgozhatna, a vajkai szék levéltárából még számos anyagot ki tudna bányászni. Jelenleg a pannonhalmi bencés főapátság füssi nemeseiről gyűjt levéltári forrásokat. Három alsó-csallóközi község református egyházának történetét foglalta össze Kúr Géza *Küzdelmeink* c. könyvecskéje, Csicsóét, Kolozsnémáét és Füssét, s bár az anyag elnagyolt és helyenként pontatlan, a szerző például nem ismerte, körülményei folytán nem ismerhette a régió Pápán őrzött egyházlátogatási jegyzőkönyveit s az egyházmegyei közgyűlések anyagát, kiindulásnak egy-egy későbbi falumonográfiához jól szolgál. A könyvet bevezetővel s a Nemesócsán őrzött füssi református anyakönyv szövegével egészítettük ki. Strešnák Gábor történész-levéltáros dolgozik Kisfaludy Zsigmond XIX. század végi Somorja-történetének sajtó alá rendezésén, fordítja a mű függelékébe másolt hatalmas oklevélananyagot, amely csorbítatlan teljességében csak a plébános kéziratában maradt ránk. Ez a mű egy modern somorjai várostörténeti monográfia szilárd alapjául fog szolgálni. Katolikus lelkészeink a múlt század második felétől kezdték megírni plébániájuk történetét. Néhány ilyen munkát közre is adtak, s amíg alaposabb művek megírására nem lesz mód, tájékoztatásnak, helytörténeti részanyagként ezek a közös kötetbe tervezett összefoglalók is meg fognak felelni. Külön kiadványokat szánunk a régióknak működött szerzetesrendek történetének; itt főképp a Ferenc-rendiek és a bencések múltjáról van szó, de a somorjai paulánusok, a margitszigeti és pozsonyi klarisszák, a pozsonyi és a komáromi jezsuiták és a zirci ciszterciek csallóközi kapcsolatait sem kerülhetjük meg. Itt egyelőre korábbi feldolgozásokból gazdálkodunk. Úttörő munkát a csallóközi plébániák Canonica Visitatióinak kiadásával végzünk majd. Ezek a források a XVI. sz. második felétől a XX. sz. derekáig terjedően pontos képeket adtak az anyaegyházak és filiáik egyházi és világi állapotáról, templomáról és iskolájáról, papjáról és rektoráról, felekezeti viszonyairól, népességéről és erkölcséről, vallási szokásairól. A számos kötetnyire tervezett alorozatot egyetlen történész sem kerülheti meg. A munkát legalább két plébánia jegyzőkönyveivel hamarosan elindítjuk, de folytatásához munkatársakat kell keresnünk. A középkori – egyházi – latin nyelv ismerete nélkül a kétnyelvűnek szánt kiadványok gondozása elképzelhetetlen; az első két kötet szerepül azt is szánjuk, hogy a feladatára vállalkozó fiatal kollégákat a latin szövegek fordításában segítse. Azért is fontosak lesznek a vizitációk, mert sokkal könnyebb és vonzóbb megírunk egy templomos, sőt két- vagy háromtemplomos település történetét, mint azét a faluét, amelynek temploma és iskolája nem volt. Ha az egyházi intézményekhez kastély vagy egy nagyobb középnemesi kúria is társult, az külön fontos történelmi, közigazgatási, családi és művelődési vonatkozásokkal járt; s a települést a járási, megyei, sőt országos közélet hálózatába is bekapcsolta. A városokon kívül Felbár, Csicsó,

Várkony, Fél, Éberhard, Nagyszarva, Csallóközcstörtők, Pozsonypüspöki, Egyházzelle s még számos csallóközi település tarthat számot a regionális történetírás különös figyelmére. Művelődéstörténeti súlyuk is bizonyos, jóllehet egyelőre megméretlen. A serpenyőbe először az Amade-család történelmi, irodalom- és művészettörténeti teljesítményét szeretnénk egy legalább háromkötetes alsorozattal belevetni. Folytatnánk a sort a felbári Mészáros Ignác és a szavai Illésházyak történelmi szerepének számbavételével.

A református egyháztörténet korábbi összefoglaló műveit egy munka, Czibor József *Viharok szárnyán* c. deáki gyülekezettörténete híján kiadtuk. Itt külön figyelmet érdemel Thury Etele nagy szintézisének második kötete a pozsonyi vértörvényszék és a gályarabok sorsának aprólékos rajzával, illetve Valesius Antal János esperes 1725–1740-es levelezése Csémy professzor kismonográfiányi, saját kutatásokra épülő utószavával s a műhöz kapcsolódó forrásanyaggal, az első rétei anyakönyv teljes szövegét is ideértve. Most készítjük elő új kiadásra Czibor könyvét, s írjuk számítógépbe a Komáromi Ref. Egyházmegye 1815–1848-as egyházlátogatási és közgyűlési jegyzőkönyveit. Ez az alsorozat mintegy hatszor 600 nyomtatott oldalt fog tartalmazni. Ezek után a református regionális sajtó anyagaiból kell válogatnunk egy-két kötetre való történelmi érdekű anyagot, s a parókiális levéltárak közérdekű dokumentumaiból kell kiszűrniünk szintén néhány száz könyvoldalt. Jóllehet a XVI–XIX. századokban számos nádfedeles csallóközi parókia hamvadt el irataival és anyakönyveivel mindenféle tüzekben, tapasztalataim szerint mindenikben maradt néhány érdekes kinyomtatni való iromány.

A csallóközi zsidóság történetéről Engel Alfréd dunaszerdahelyi témájú könyvét jelentettük meg, de az izraeli szerző az alistáli, tejfalu-somorjai és nagymagyari hitközség életébe is nyújt némi betekintést. Ha Raab Ferenc ígért kiegészítését megkapjuk, akkor a komáromi és a gútai hitközségről is kiadhatunk egy könyvecskét. A régió zsidó életéről a sajtó is fog szolgáltatni anyagokat.

A sziget népzenejét eddig Szomjas-Schiffert György és Ág Tibor egy-egy könyvében mutattuk meg. Az idén jön ki Nagy Iván dudanóta-gyűjtése, s jövőre várjuk Ág Tibor szerkesztésében azt a két vaskos kollektiót, amely a Bartóktól Lajthán át Barsi Ernőig lejegyzett csallóközi dalokat fogja tartalmazni. Mellettük kiadásra vár még Szomjas-Schiffert kb. tízezer dalt tartalmazó, kiadatlan csallóközi gyűjtése (1957–1967), amelynek sajtó alá rendezéséhez csapatot kell találnunk. Ha hozzávesszük Takács András néptánc könyvét, végleg búcsút kell mondanunk a tévhitnek, hogy a Csallóköz rég polgáriasult népe elfeledte volna dalkincsét. Nem feledte el, s a Kiskönyvtár a jövő nemzedékek részére is átmenti az egész lejegyzett, tekintélyes anyagot.

A régió mai felszínrajzának kialakításában oly fontos szerepet vitt lecsapolásokról s az árvédekezésről és folyamszabályozásról eddig négy könyvet írtak. Földes Gyula és Rudnay Béla gyorsmérlegét már kiadtuk. A napokban írták gépbe Gyulai Rudolf monográfiáját, s pár hete tudtam meg, hogy az 1920-as években a negyedik könyv is megszületett a tárgyról; ezt már két nagy, színes térképéért is érdemes lesz kiadni. Az alsorozatot egy olyan könyv zárhatja le, amely a bósi vízmű építésével kapcsolatos dokumentumokat tartalmazná.

Alapkönyvnek számít Házi Jenő hatalmas műve, a *Pozsony vármegye középkori földrajza*, továbbá Fényes Elek 1851-es *Komárom vármegyéje*, Ipolyi Arnold eddig megjelent két könyve, a *Csallóközi úti-képek* és a *Csallóköz műemlékei* s a most az előkészítés szakaszában levő, 1860. évi akadémiai székfoglalója, amely *A deákmonostori XIII. századi román basilika (Hely- és műtörténeti monographia)* címet viseli Deáki templomáról, továbbá Bél Mátyás *Komárom vármegyéje* és Alapy Gyula könyve a csallóköziek egyik ősfoglalkozásáról, a halászatról. Súlyos és tartalmas kiadványnak ígérkezik az a két kötet, amelyet Baranyay József nagyobb munkáiból állítottunk össze; anyagát több évig gyűjtöttük két ország különböző lelőhelyein, magánkönyvtárakat is beleértve. A mű a történelmi Csallóköz és Komárom vármegye múltjának valóságos enciklopédiája; az egyik kis Baranyay-könyv például az aranymosás történetével és eszközeivel foglalkozik. Az új kiadásban megjelenő munkák többlete a nagyon gazdaságos, de nélkülözhetetlennek látszó elő- vagy utószó, a szerző fényképe és a majd minden kötetet kísérő Névmutatók. Az alpművek közé kell számítanunk azt az enciklopédikus igényű, háromkötetes településtörténeti szöveggyűjteményt, amelynek első kötete pár héten belül, június végéig, folytatása jövőre jelenik meg *A Csallóköz városai és falvai* cím alatt, darabonként mintegy 600-600 oldalas terjedelemben, s Horváth Ildikó és Telekiné Nagy Ilona csallóközi földrajzi névgyűjtése, amely mű csak első kötete a Kiskönyvtár 4-5 kötetes, a teljes mai Csallóköz földrajzi névanyagát föltérképező alsorozatának.

Tervezzük a régió teljes boszorkányper-anyagának és a nemesi törvényszékek bűnügyi aktáinak kiadását és sok minden mást, de ez már inkább a főt említett 150 kötetes abszolút vagy még annál is abszolútabb tervbe tartozik. Úgy vélem, minden álszerénység nélkül megállapíthatom, hogy Kiskönyvtárunk egy ma még nem létező társadalomtudományi kutatóintézet szerepét kezdi betölteni, s egy majdani intézet vagy annak keretét biztosító szlovákiai magyar egyetem kutatóinak keze alá dolgozik. Itt az ideje, hogy köteteinek tartalmát felnőtt és gyermek szakkörökben a régió magyarjainak elméjébe ültessük, s hozzáállásunk egy új, alapos ismeretekkel kibélelt öntudatú csallóközi nemzettest fölneveléséhez. Köszönetünk mindenkinek, aki ebben a nagyon fontos munkában eddig valami módon részt vett, s a jövőben részt vállal, az ugyanúgy a jövőt építi vele, mint pedagógusaink, politikusaink vagy azok az emberek, akik régióinkban ipart, kereskedelmet, kultúrát fejlesztenek, munkaalkalmakat kínálnak. Ismétlem: köszönet érte.

(Elhangzott a mátyusföldi Udvardon, 2001. április 28-án a szlovákiai magyar helytörténészek ötödik országos összejövetelén.)

[Vissza](#)

Vizi Balázs:

Az Európai Unió és a kisebbségek jogai

[A 2000/2001-es tanévben a Leuveni Katolikus Egyetem Soros-OE tanulmányi ösztöndíjában részesültem.] - Rövid bevezető egy még kiforratlan viszonyhoz -

The European Union and the rights of ethnic minorities

The main challenge for the European Union in the enlargement by Eastern-European states is the protection of minorities. It is namely a prerequisite to political stability which is necessary to economic integration.

Az Európai Unió (EU) [A mai Európai Unió több eloszervezetből alakult ki: 1951-ben hozták létre az Európai Szén és Acél Közösséget (ESZAK avagy Montánunió); 1957-ben írták alá az Európai Gazdasági Közösséget (EGK) és az Európai Atomenergia Közösséget (Euratom) megalapító Római Szerződéseket. E három közösséget, vezető testületeik összevonása után, 1967 óta nevezték Európai Közösségeknek és ezekre épülve alapította meg 1992-ben a Maastrichti Szerződés az Európai Uniót. Jelen dolgozatban az Európai Unió megnevezést kiterjesztőleg értelmezve a korábbi integrációs szervezetekre is értem.] számos ellentmondással terhelt alakult ki a második világháború után. A gazdasági integráció elsőrendűnek vallott érdekét [Lásd pl. a Maastrichti Szerződés preambulumban.] sokszor keresztettk a tagállamok nemzetállami stratégiákra épülő politikai vitái és ellentétei. Az integráció egész folyamatát végigkíséri ugyan az európai népek uniójának politikai eszméje, de ez - a gazdaságpolitikát kivéve - máig nem tudta a tagállamok politikai önállóságát komolyan átalakítani. A politikai integráció módjának kérdése még mindig nem jutott nyugvópontra: az Unión belül a politikai közbeszédben a föderalista ötletek együtt keringenek a tagállami szuverenitás minél teljesebb megőrzését hangoztató elvekkel. Különösen gyakran fordul elő nézeteltérés olyan területeken, amelyek az Unió kül- és belpolitikáját egyaránt érintik. Ilyenkor jelentkezik a legélesebben az eltérő érdekek, amik kívülről az Unió határozatlanságában öltenek testet, amint az a bővítés vagy a közös védelmi politika kialakításában megfigyelhető. Ennek ellenére sok területen sikerült már az Unió államainak közös álláspontra jutniuk, és ebből alakul ki rendszerint valamilyen egységes uniós megközelítés, ami az EU szerveinek későbbi politikáját meghatározza az adott kérdésben. Ilyen területnek tekinthető az utóbbi évtizedben az emberi jogok védelme is. Sokáig úgy tűnt, az EU-tagállamok az emberi jogok nemzetközi védelmének kiépítésében kizárólag más nemzetközi szervezetek, elsősorban az Európa Tanács (ET) kereteit használják ki, de a kilencvenes évekre elkerülhetetlenné vált, hogy az emberi jogok védelme az EU-n belül is kifejezésre jusson. Ezt jelzi, hogy az emberi jogok védelmének fontossága a nyolcvanas évek óta egyre erőteljesebben jelenik meg az Unió - és a tagállamok közös - külpolitikájában, valamint hogy hosszas előkészületek után 2000 decemberében a nizzai csúcson a Tanács jóváhagyta az Unió saját emberi jogi dokumentumát, az Alapvető Jogok Chartáját. A kisebbségi jogok tekintetében azonban, amint azt látni fogjuk, egyáltalán nem sikerült ilyen előrelépést elérni. Az alábbiakban elsősorban az Európai Unió ma rendelkezésre álló jogi, helyesebben jogi jellegű kisebbségvédelmi eszközeiről, valamint a kisebbségi jogoknak az EU külpolitikájában betöltött szerepéről kívánok rövid áttekintést nyújtani. Szögezzük le: ma nem léteznek uniós szinten rögzített kisebbségi jogok. Sőt egységes uniós kisebbségpolitika sincsen. Sokszor elhangzik, hogy „Európa a kisebbségek Európája”. [Legutóbb pl. Romano Prodi, az Európai Bizottság elnöke emelte ki ezt budapesti látogatásán. Magyar Távirati Iroda, 2001. április 5.] De azt ma még nem lehet megmondani, hogy ez a kisebbségek jogainak Unió-szintű biztosítását is jelenti-e majd. A jelenleg meglévő szerény eszközök ebben a tekintetben csak jelzésértékűek lehetnek. Ma a nemzetközi közösségen belül egyre inkább elfogadott, hogy a kisebbségek jogai az alapvető emberi jogokkal együtt - azokból származtathatóan - nemzetközi védelemben részesüljenek. Ezt az Unió vezető intézményei és tagállamai is gyakran elismerik. Az 1990-es évtized a kisebbségvédelmi jogalkotás fellendülésével köszöntött be az európai nemzetközi szervezetekben: az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ, 1994 óta Szervezet - EBESZ) keretein belül éppúgy, mint az Európa Tanácsban a '90-es évek első felében a korábbi évtizedekhez képest rendkívül figyelemreméltó és fontos dokumentumok születtek a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogainak nemzetközi védelmében. Ennek érzékeltetésére elég csak az EBEÉ Koppenhágai Okmányára (különösen a 32-40. cikkekre) (1990) vagy a két alapvető ET-szerződésre, a Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Chartájára (1992) és különösen a Kisebbségvédelmi Keretegyezményre (1995) gondolni. [Minderrol részletesebben lásd: Kovács Péter: Nemzetközi jog és kisebbségvédelem (Osiris, Budapest, 1996) 106. oldaltól; Bíró Gáspár: Az etnikai és nyelvi kisebbségek kulturális jogai a nemzetközi jogi dokumentumokban, in: Az identitásválasztás szabadsága (Osiris-Századvég, Budapest, 1995) 49-62. p. vagy Bíró Gáspár-Taubner Zoltán: A nemzeti kisebbségek jogainak kodifikációs munkálatai az Európa Tanácsban 1992-1993, in: Bíró Gáspár: i. m. 66-87. p.] A nemzetközi szervezetekben az államok nagy jelentőséget tulajdonítottak a közép- és kelet-európai egyeduralmi rezsimek felbomlása nyomán feléledt etnikai ellentétek békés rendezésének. Ezek a törekvések azonban sokszor elbuktak, felhígultak az állami szuverenitás vélt vagy valós sérelmétől való félelemben. Emellett Európában az utóbbi évtizedben a kisebbségek ügye gyakran átlépte a nemzetközi szinten kialakított jogi kereteket, sőt az államok belpolitikai „felségterületeit” is, és a nemzetközi politika legégetőbb kérdései között jelent meg (pl. Koszovó). Ilyen értelemben többször is kiderült, hogy a kisebbségi kérdés rendezése nem pusztán a megfelelő jogi környezet megteremtésén múlik. A kisebbségvédelem kettős, politikai és jogi természete az EU-n belül is megjelenik: s éppen ez a kettősség az, ami az egész Unióban érvényes kisebbségi jogok megteremtését az emberi jogokhoz képest roppant megnehezíti. Az Unió tizenöt tagállamában több mint 30 millió ember él valamely nyelvi, etnikai vagy kulturális kisebbség tagjaként. [Estébanéz: i. m. 133. p.] Az ilyen kisebbségeknek rendkívül eltérő jogokat biztosítanak az egyes tagállamokban. A tagállamok még a kisebbségek létének elismerésében sincsenek közös nevezőn. [A klasszikus példa Franciaország, amely következetesen fenntartja, hogy területén nem élnek kisebbségek. Lásd pl. a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 27. cikkéhez fűzött fenntartásait. Idézi Estébanéz: i. m. 133. p. Illetve elérhető az ENSZ honlapján: www.un.org] Másfelől viszont az

Unió közös külpolitikájában, különösen a keleti bővítésnél az elmúlt évtizedben egyre nagyobb figyelmet fordított (harmadik államokkal szemben) a kisebbségvédelem kérdésére, mint a politikai stabilitás és az emberi jogok kiteljesítésének egyik zálogára. [Vö. Agenda 2000 kisebbségekre vonatkozó részeit, elérhető az interneten: http://www.europa.eu.int/comm/enlargement/intro/ag2000_opinions.htm] Az EU vezető tisztségviselői számtalanszor kifejezték, hogy az EU a külkapcsolataiban fontos alapelvnek tekintik a kisebbségek jogainak védelmét mint a nemzetközi biztonság és stabilitás egyik feltételét, ennek pontos tartalmát viszont nehezen lehetne az EU belső jogszabályai vagy politikája alapján meghatározni. Erre még közvetett módon sem lehet következtetni. Például annak ellenére, hogy sokszor maga az EU is hangsúlyozza mennyire fontosnak tartja az Európa Tanács szerepét és kodifikációs eredményeit a kisebbségvédelem terén, [Lásd pl. a Bizottság "Agenda 2000" c. jelentését (1998)] a tagállamok tartózkodtak attól, hogy az ET valamelyik kisebbségvédelmi egyezményét az uniós jogba illesszék, sőt egyes tagállamok még az ET-egyezményekhez csatlakozás gondolatát is elvetik. [A Regionális és Kisebbségi Nyelvek Chartáját az Európai Unió tizenöt tagállama közül 1992 óta mindössze öt ratifikálta (Dánia, Finnország, Hollandia, Németország és Svédország), és Belgium, Görögország, és Portugália még alá sem írta. A Kisebbségvédelmi Keretegyezményt – ugyancsak az EU-tagállamok körében – pedig Belgium és Franciaország nem írta alá eddig, és Görögországban, Luxemburgban, valamint Portugáliában nem került sor a ratifikációjára. (2001. március 1-jei állapot)] Az EU és a kisebbségvédelem viszonyának megértéséhez az is szorosan hozzátartozik, hogy annak ellenére, hogy a maastrichti szerződés (1992) óta korábban soha nem tapasztalt mértékben erősödött az Unió politikai dimenziója, a szerződő tagállamok mind a mai napig nem adtak egyértelmű felhatalmazást az Unió szerveinek az etnikai és nyelvi kisebbségekre vonatkozóan. Az EU tagállamai mindig is belügynek tekintették [Ez a domináns felfogás gyakran a Tanácsban is. A görög parlament 2000 januárjában elfogadott egy törvényt a FÁK-államokban élő görögök visszatéréséről és letelepítéséről azokon az észak-görögországi területeken, ahol jelentős számú macedón és török kisebbség él. A tervezet politikai elfogadhatóságát firtató írásos kérdésre válaszolva a Tanács kijelentette, hogy "a Tanács nem kommentálhat a tagállamok kizárólagos belügyeibe tartozó intézkedéseket". OJ 2001 C 26/E092, Written Question to the Council E-0636/00] a kisebbségi kérdést és néhány közismert kivételt leszámítva (mint pl. a finnországi svédek és lappok vagy a dél-tiroli németek kisebbségi jogai) nem is szívesen foglalkozt(n)ak a kisebbségvédelemmel. Ha végiggondoljuk, hogy az EU-tagállamokon belül mennyire eltérő az egyes országok jogrendje a kisebbségek védelmének tekintetében, és milyen jellegű kisebbségi ügyek vannak napirenden (pl. Korzika, Észak-Írország, a baszk szeparatista mozgalom, hogy csak a legsúlyosabb konfliktusokat említsem), akkor a jog és a konfliktusok kialakulása közötti összefüggés nyilvánvaló. Mi lehet a fentiekben kívül az oka annak, hogy növekvő érdeklődése ellenére az EU nem jutott el odáig, hogy maga is egyértelműen kinyilvánítsa elkötelezettségét a kisebbségi jogok mellett? Az egyik ok természetesen az, hogy az európai integráció (annak ellenére, hogy a politikai szempontok is végig jelen voltak benne) alapvetően egy gazdasági folyamat. [Általánosságban az EU politikai gyökereiről röviden lásd pl. Neill Nugent, *The Government and Politics of the European Union* (London, Macmillan, 1997) 4–81. p. vagy Kende Tamás (szerk.): *Európai közjog és politika* (Osiris, Budapest, 1998) első három fejezete. A kisebbségvédelemről általában lásd: Bruno de Witte, *Politics versus Law in the EU's Approach to Ethnic Minorities* (Florence, European University Institute, 2000) EUI working papers, RSC No. 2000/4; Martin Estébanez, 'The protection of national or ethnic, religious and linguistic minorities' in: N. A. Neuwhal – A. Rosas (eds.), *The European Union and Human Rights* (Martinus Nijhoff, The Hague, 1995) 133–163. p. vagy rövid áttekintésben Gabriel Toggenburg, 'A Rough Orientation Through a Delicate Relationship: The European Union's Endeavours for (its) Minorities' elérhető a *European Integration online Papers* (EioP) sorozatban az interneten: <http://eiop.or.at/texte/2000-016a.htm> címen.] S mert a gazdasági szféra élvez prioritást, fel sem merült a gondolat, hogy az EU olyan jogköröket kapjon, amelyekkel a tagállamok etnikai és kulturális kisebbségeikkel szembeni bánásmódját befolyásolni vagy összehangolni tudná. Jogi szempontból, e – végeredményben történelmi – ok mellett az „érdektelenségben” az is közrejátszott, hogy más európai regionális szervezetekkel szemben az EU nem egy klasszikus nemzetközi, hanem nemzetekfeletti szervezatként definiálható, ami azt is jelenti, hogy az európai integrációban sokkal nehezebb olyan kiforrott megoldásokat alkalmazni, amelyek a politikai vagy kvázi-jogi intézkedések körébe tartoznának. Az EU jogrendjében – más nemzetközi szervezetekhez képest – kiemelt helye van a jogalkalmazásnak és a végrehajtás ellenőrzésének. Ennek értelmében fontos, hogy egészen az amszterdami szerződés aláírásáig (1997. október 2. hatályba lépett: 1999. május 1-jén) egyetlen szerződéses cikkelyt sem lehetett a kisebbségek védelmére még csak közvetve sem vonatkoztatni (eltekintve a korábbi csatlakozási szerződésekben előforduló kódsza utalásokról), márpedig az integráció egyik alapelve, hogy minden közösségi aktusnak az alapítószerződések valamelyik cikkelyére kell épülnie. S az amszterdami szerződésben ez csak a (többek között) „faji vagy etnikai származás, vallás vagy hitbéli meggyőződés” alapján történő diszkriminációval szembeni küzdelem formájában jelenik meg. (13. cikkely) Ma ez a legmagasabb szintű (és szinte egyetlen) utalás az uniós joganyagban ami – közvetve ugyan, de – a kisebbségek védelmére is vonatkoztatható. Mindemellett két okból érdemes az EU és a kisebbségek jogainak viszonyával foglalkozni: 1.) az elmúlt évtized külpolitikai változásai és a kelet-európai bővítési folyamat miatt a kisebbségi kérdés felértékelődött az EU kül- és biztonságpolitikájában – ebben a tekintetben nem valószínű, hogy sokáig tartható az a kettős mérce, amelyet külső és belső elvárásaiban ma az EU alkalmaz; 2.) 1997 óta különösen felerősödött az Unió szerepvállalása az alapvető emberi jogok és szabadságok védelme és kiteljesítése terén, s hosszú távon ugyancsak nem valószínű, hogy ebben a megközelítésben a kisebbségeket továbbra is kikerüljék. [Mint ahogy ez megtörtént a 2000-ben elfogadott Alapvető Jogok Európai Chartájában: hosszas viták után, de végül is a kisebbségekre vonatkozó szakasz még a tervezetbe se került be.] Azt gondolom, az ellentmondásos helyzet ellenére a kérdés valószínűleg egyre erőteljesebben fog megjelenni az EU politikájában (és egyszer talán jogában is). A következőkben egyfelől az EU jelenlegi belső politikai és jogi eszközeiről, másfelől a kisebbségvédelemnek az EU külpolitikájában betöltött szerepéről igyekszem rövid áttekintést nyújtani. Ugyanakkor csak röviden utalok a kisebbségi kérdés szerepére az EU bővítési politikájában, mert ennek átfogó és pontos bemutatása külön elemzést igényelne. [Így nem térek ki a Bizottság éves jelentéseiben a tagjelölt országok kisebbségeit érintő megállapításokra sem, mert azok sokkal inkább az adott ország kisebbségi politikájáról szólnak, semmint hogy könnyen egy egységes bizottsági megközelítést lehetne mögöttük felfedezni.] Az EU belső jogának a nemzeti jogokkal szembeni elsőbbsége miatt egyes szerzők különbséget tesznek „pozitív megközelítés” és „negatív megközelítés” között, értve az előbbi az EU szerveinek kifejezetten a kisebbségeket érintő aktusait és az utóbbival

jelölve az EU-jog és a nemzeti jogok kisebbségekre vonatkozó jogszabályai/intézkedései közötti összhangot. [Lásd Gabriel Toggenburg: i. m. 2. p.] Itt kizárólag – bár a teljesség igénye nélkül – az EU-szervek kisebbségekre vonatkozó aktusaival foglalkozom, az EU-jog és a nemzeti jogok (amúgy szövevényes) kapcsolatától most eltekintek.

Az Európai Parlament

Az EU fő szervei (a Tanács, a Bizottság, a Parlament és a Bíróság) közül az Európai Parlament volt az, amely már 1981-ben külön állásfoglalásban (*resolution*) foglalkozott a kisebbségekkel. A Parlament alapvetően politikai intézmény, közvetlen jogalkotásra nincs felhatalmazása. Ennek ellenére fennállása óta szerepe és jelentősége folyamatosan növekedett, s a Parlament áll legközelebb az Unió polgáraihoz is. A képviselőket 1979 óta közvetlenül választják, és ez lehetővé tette, hogy szerepe olyan területeken is növekedjen, amelyekkel a Bizottság vagy a Tanács nem szívesen foglalkozik. A demokratikus választás legitimitációja függetleníti a képviselőket országuk kormányától, ugyanakkor a Parlament erősen korlátozott döntéshozatali képessége eleve csökkenti politikai felelősségüket. Ez együtt teszi lehetővé, hogy a kényes kérdések határozott megoldásaiban a parlamenti javaslatok az élen járjanak. Ugyanakkor az Unió fő szervei között a Parlament a lehető legteljesebb politikai integráció legelkötelezettebb szószólója. [Lásd pl. Kende Tamás (szerk.) i. m. 238–252. p.] Ez teszi érthetővé a Parlament kiemelkedő aktivitását a kisebbségvédelem terén is. 1981 óta négy állásfoglalásban is foglalkozott az Unión belül élő kisebbségek jogaival. Ezen kívül számos egyéb alkalommal felszólalt egyes harmadik országokban élő kisebbségek ügyében is. Az **1981-es** állásfoglalásban [European Parliament Resolution on a Community Charter of Regional Languages and Cultures and on a Charter of Rights of Ethnic Minorities OJ 1981 no. C 287, 106. p.] a Parlament felszólította a tagállamok országos, regionális és helyi szerveit, hogy biztosítsák és segítsék elő a regionális nyelvek és kultúrák oktatásának lehetőségét az óvodától az egyetemi szintig; biztosítsanak lehetőséget a regionális nyelveknek a helyi rádióadókban és televíziókban; valamint tegyék lehetővé, hogy a hivatalos ügyintézésben, valamint a bírósági eljárásokban mindenki az anyanyelvét használhassa. A Parlament továbbá ajánlásban fogalmazta meg, hogy a területfejlesztési alapokból a regionális és népi kultúrák is támogatásban részesüljenek. Végül felhívta a Bizottságot a közösségi joganyag és joggyakorlat a nyelvi kisebbségeket hátrányosan megkülönböztető rendelkezéseinek felülvizsgálatára. [4–6. bekezdés.] Az **1983.** február 11-én elfogadott úgynevezett Arfé-állásfoglalásában [Gaetano Arfé tervezete alapján elfogadott állásfoglalás, European Parliament Resolution on Measures in Favour of Linguistic and Cultural Minorities , OJ 1983 No. C 68, 106. p.] a Parlament abból a tényből kiindulva, hogy a Közösségekben legalább harmincmillió olyan állampolgár él, akinek valamilyen regionális vagy kisebbségi nyelv az anyanyelve – ismételten felkérte a Bizottságot, hogy tegyen gyakorlati lépéseket a kisebbségi, regionális nyelvhasználat lehetőségeinek bővítése érdekében. A nyolcvanas évek utolsó kisebbségeket érintő parlamenti állásfoglalása az **1987-es** úgynevezett Kujpers-állásfoglalás volt. [Willy Kujpers tervezete alapján. European Parliament Resolution on the Languages and Cultures of the Regional and Ethnic in the European Community, OJ 1987 C 318, 160. p.] Ebben az állásfoglalásában a Parlament, miután határozott sajnálkozását fejezte ki amiatt, hogy a korábbi ajánlásai ellenére a kisebbségi és regionális nyelvhasználat tekintetében nem történt előrelépés, újabb javaslatokat tett a nyelvhasználat kiterjesztésére a tömegtájékoztatási eszközökben, a kulturális, gazdasági és társadalmi életben egyaránt. Külön is ajánlotta az állásfoglalás a regionális vagy kisebbségi nyelv szerinti vezetéknevek és helységnevek elismerését, valamint kiemelte, hogy külön intézkedések szükségesek a „*regionális és kisebbségi nyelvek használata érdekében a postai szolgáltatásokban, a termékmegnevezések és a fogyasztói tájékoztatás, valamint az utcanévtáblák és közúti jelzőtáblák és egyéb közérdeklő jelzések tekintetében*” (9. bekezdés). A Parlament hozzáfűzte, hogy mindezen intézkedéseket csak a megfelelő pénzügyi háttér birtokában lehet meghozni. Javaslatot is tett, hogy az 1988-as évben legalább egymillió ECU-t fordítsanak a kisebbségi nyelvek ügyére. Ez azonban csak a már 1982-ben elindított költségvetési keretek között valósult meg. (A kisebbségi nyelvek védelmére 1982-ben határozott úgy a Parlament, hogy külön költségvetési bekezdést szán erre a célra. Az erre fordított összeg 1982-ben 100 000 ECU-ról folyamatosan emelkedett és a kilencvenes évek közepén elérte a 4 millió ECU-t.) Ugyancsak ebben az időszakban, 1988-ban készült el a Parlament számára az „Etnikai csoportok jogainak chartájá”-ra vonatkozó ún. Stauffenberg-jelentés. [PE 156. 208] A jelentés egyértelműen kiállt egy ilyen jellegű jogi charta szükségessége mellett, ám a közelgő választások miatt a Parlament nem tárgyalta meg a jelentést, és nem hozott döntést róla. Mindazonáltal érdekes megfigyelni, hogy a Stauffenberg-jelentés (amely a tervezett Chartának egy szövegszerű javaslatát is tartalmazta) egyértelműen és következetesen „etnikai csoportokról” beszélt, egyszerűen figyelmen kívül hagyva a csoportjogokkal szemben várható – amúgy általános, nemcsak a nyugati országokra jellemző – erős ellenérzéseket. Talán ez a túl nagyilelkű megközelítés is lehetett az oka, hogy a későbbi időszakban, a Stauffenberg-jelentést már nem tekintették a képviselők aktuálisnak, és a javaslat átdolgozásával bízták meg a Parlament jogi bizottságát. Az újabb, Stauffenberg utódjáról, Siegbert Alberről elnevezett Alber-jelentést 1993-ban nyújtották be a Parlament elé, ám a megváltozott légkört jól tükrözi, hogy ekkor a Parlament már nem kívánt önálló kezdeményezéssel fellépni a kérdésben, és ezért a Tanács véleményét is kikérte a javaslatról. Annak ellenére, hogy ez a javaslat jóval visszafogottabban fogalmazta meg a védeni kívánt kisebbségi jogokat, a Tanács azóta sem tűzte az Alber-jelentést napirendjére, ezért a mai napig a Parlamentben sem született döntés róla. A dolgok pillanatnyi állása szerint erre nem is fog a közeli jövőben sor kerülni. Mindazonáltal a Parlament **1994-ben** egy újabb állásfoglalást fogadott el a kisebbségi és regionális nyelvek védelmének érdekében. [Az ún. Killilea-jelentés alapján elfogadott állásfoglalás, a European Parliament Resolution on Linguistic Minorities in the European Community OJ 1994 No. C 61, 110. p.] Ebben ismételten megerősítették az Arfé-állásfoglalásban kifejtett elveket, és rámutattak, hogy a tagállamoknak konkrét intézkedésekkel kellene végre fellépniük nyelvi kisebbségeik védelmében, megteremtve ezeknek a nyelveknek a megőrzéséhez és fejlesztéséhez nélkülözhetetlen minimális feltételeket. Ahogy az állásfoglalás fogalmaz, ezeknek a jogszabályoknak és intézkedéseknek ki kell terjedniük legalább „*az oktatás, az igazságszolgáltatás és közigazgatás, a média, a földrajzi elnevezések körében és a kulturális és közélet egyéb területein az ilyen nyelvek és kultúrák használatára és támogatására*” (4. bekezdés). A Parlament felhívta továbbá a tagállamokat az Európa Tanács Regionális és Kisebbségi Nyelvek Chartájának mielőbbi ratifikálására, valamint a Bizottságot és a Tanácsot arra, hogy biztosítsák a megfelelő költségvetési

eszközöket a kevésbé elterjedt nyelveket támogató programokhoz, valamint hogy készítsenek elő többéves akcióprogramokat ezen a téren. Az állásfoglalás kiemeli, hogy ezeket az intézkedéseket a nem őshonos, nem egy területen élő kisebbségekre (pl. a roma és szinti kisebbségekre) is alkalmazni kell. A Parlament azt is ajánlotta, hogy a Regionális Fejlesztési Alapból különítsenek el ezekre a célokra további pénzeszközöket, valamint kérte, hogy a közép- és kelet-európai országoknak szánt közösségi programokban adjanak teret a kevésbé használt nyelvek védelmét célzó intézkedéseknek. A Parlament a fentiekben túl általában minden olyan állásfoglalásában, határozatában megemlíti a kisebbségeket, amelyek az emberi jogokat, [Lásd pl. European Parliament Resolution on Human Rights in the World in 1997 and 1998 and European Union Human Rights Policy (20–26. bek.) OJ 1999 No. C 98, 270. p.] a rasszizmus elleni küzdelmet [Pl.: European Parliament Resolution on Racism, Xenophobia and Anti-Semitism and on Further Steps to Combat Discrimination, OJ 1999 No. C 98, 488. p.] érinti. Külön csoportba tartoznak az egyes (harmadik országban) élő kisebbségek helyzetével foglalkozó parlamenti állásfoglalások. [Ezek, többnyire harmadik országokban élő kisebbségek jogait érintik, mint pl. az 1999. okt. 7-én elfogadott European Parliament Resolution on Abuses against Roma and Other Minorities in the New Kosovo, OJ B5-0147, 0151, 0166 és 0174/1999] Ebben a tekintetben érdemes kiemelni, hogy a Parlament eléggé átfogó kisebbség-fogalomban gondolkodik. Annak ellenére, hogy a Stauffenberg-jelentés a hagyományos kisebbségek [Az Európa Tanács 1201/1993-as Parlamenti Közgyűlési ajánlásának definíciója szerint: „...nemzeti kisebbség alatt az embereknek egy államon belüli olyan csoportja értendő, amelynek tagjai: a.) ennek az államnak a területén laknak és annak állampolgárai, b.) régi, szilárd és tartós kapcsolatot tartanak fenn ezzel az állammal, c.) sajátos etnikai, kulturális, vallási vagy nyelvi jellegzetességekkel rendelkeznek, d.) kelloen reprezentatívak, bár számszerűleg kisebbségben vannak ezen állam egy körzetének lakossága körében, e.) arra törekednek, hogy közösen megőrizsék azt, amiből közös identitásuk fakad, nevezetesen kultúrájukat, hagyományait, vallásukat vagy nyelvüket.” (1. cikkely)] védelmére irányult és az etnikai csoportok fogalmából kizárta a bevándorlókat, az állampolgársággal nem rendelkezőket és a menekülteket, a Parlament más dokumentumaiban egy ennél jóval tágabb értelmezés tűnik elő. Amint azt az emberi jogok Európai Unió belüli védelméről szóló állásfoglalásban a csatlakozni kívánó államokról szólva kifejtették, szó sem lehet olyan államok csatlakozásáról, „amelyek nem tartják tiszteletben az alapvető emberi jogokat, és /a Parlament - VB/ felkéri a Bizottságot és a Tanácsot, hogy a bővítési tárgyalások során különleges hangsúlyt fektessenek a kisebbségek **(etnikai, nyelvi, vallási stb.)** jogaira...” [Kiemelés tolem. European Parliament Resolution on Human Rights in the World in 1997 and 1998 and European Union Human Rights Policy OJ 1999 No. C 98, 279. p. (10. bek.)] Ugyancsak fontos, hogy a rasszizmus és a diszkrimináció elleni fellépéseiben a Parlament mindig különös figyelmet fordít a különböző kisebbségekkel szemben megnyilvánuló hátrányos megkülönböztetésnek. Itt is a legtágabban értelmezve a védett csoportokat (a hagyományos faji, származásbeli vagy vallási, stb. megkülönböztetés mellett szól a szexuális beállítottság vagy a társadalmi helyzet miatti diszkrimináció tilalmáról is). Egyik vonatkozó állásfoglalásában a Parlament világosan kifejtette, hogy nagy fontosságot tulajdonít e tekintetben „a kulturális, faji és etnikai kisebbségek részvételének a társadalmi és politikai döntéshozatali eljárásokban” annak érdekében, hogy a hátrányos megkülönböztetés jobban kiküszöbölhető legyen. [OJ 1999 No. C 98, 488. p.] A diszkrimináció tilalma, a minél szélesebb körű tényleges esélyegyenlőség megteremtése az Unió egyik legfontosabb alapelve. Ahogy a fentiekből is kitetszik, az Európai Parlament a kisebbségvédelemről két - egymással komplementer - megközelítésben foglalkozik. A kifejezetten ilyen témájú állásfoglalásai elsősorban a nyelvi kisebbségeket helyezi a középpontba, és konkrét megoldásokat kínál, ugyanakkor a másutt előforduló utalások egyértelműen mutatják, hogy az etnikai, vallási (és egyéb) kisebbségeket is védelemben kívánja részesíteni, ám az már nem világos, hogy konkrétan (anti-diszkriminációs védelmükön kívül) milyen jogokat biztosítana számukra.

Egyéb kisebbségvédelmi rendelkezések az EU-ban

Az EU-n belül a kisebbségek védelmét célzó politikai dokumentumok köre ezekkel a parlamenti állásfoglalásokkal nagyjából ki is merül. Tekintettel arra, hogy a kisebbségek védelme egyik alapítószerződésben sem szerepel, a Bizottság vagy a Tanács nem is volt abban a helyzetben, hogy ebben a kérdésben normatív intézkedéseket tegyen, kisebbségvédelmi rendeleteket vagy irányelveket fogadjon el. Ennek ellenére három területen is lehetőség van arra, hogy bizonyos mértékig kiterjesztő értelmezésben, de kisebbségek védelmére is alkalmazható intézkedéseket hozzanak. Az egyik ilyen lehetőséget természetesen maguk a kisebbségi nyelvek védelmére fordított pénzügyi támogatások jelentik. Az Európai Parlament még 1982-ben létrehozta a fent említett B3-1006 elnevezésű költségvetési sort a kevésbé használt kisebbségi és regionális nyelvek védelmét célzó intézkedésekre. 1999-ben ez az összeg 2 250 000 euró volt, amelyet a Bizottság olyan programok társfinanszírozására (a költségek max. 50%-ig) használhat fel, amelyek a regionális és kisebbségi nyelvek védelmét és fejlesztését segítik elő. [OJ 1999 No. 125, 14–18. p.] Mindazonáltal ezt a költségvetési tételt minden évben újra kell tárgyalnia a Parlamentnek, ami nem teszi lehetővé a több évre szóló programok elindítását. A Bizottság mindenesetre vizsgálja ennek a lehetőségét és emellett több tanulmány elkészítését is támogatta, amelyek a kisebbségek helyzetét vizsgálta. [Pl. a MERCATOR programban, amely négy egyetemi kutatóintézet munkáját hangolja össze. Lásd részletesebben pl. www.fa.know.nl/mercator] Az Unión belül egy további lehetőséget rejthet a kisebbségi jogok tekintetében az Unió, Maastricht-i szerződéssel megerősített kulturális profilja. Az egységes amszterdami szerződés 151-ik (korábban 128.) cikke külön hangsúlyozza az európai integráció kulturális jellegét, a tagállamok kultúráinak fontosságát, elismerve és kiemelve a regionális és nemzeti sajátosságok védelmét. Ezt egyes szerzők úgy értelmezik, hogy az EU kötelezettséget vállalt a kisebbségi kultúrák védelmére is (bár e köteletségét nem teljesíti maradéktalanul). [Pl. Estébanez, i.m. 140. p.] A tavalyi nizzai csúcson hasonló szellemben jóváhagyott Alapvető Jogok Chartájába, [Elérhető az interneten: http://www.europa.eu.int/comm/justice_home/unit/charte/index_en.html] hosszas viták után, de nem került be egy külön kisebbségi cikkely, ugyanakkor a Charta 22. szakasza tömören fogalmazva kimondja: „Az Unió tiszteletben tartja a kulturális, vallási és nyelvi sokszínűséget (diversity)”. Nem kell túlzottan tág értelmezés ahhoz, hogy ezt a szakaszt a kisebbségek jogainak védelmében is alkalmazni lehessen.

A Bíróság

Annak ellenére, hogy az EU egyéb szervei részéről általában nem jogi, hanem politikai természetű intézkedések, állásfoglalások születtek a kisebbségek védelmére, a Bíróság mégsem zárta ki annak lehetőségét, hogy a kisebbségek jogai a közösségi jogi alapelvek közé tartozzanak. Egy 1998. november 24-i, a Bickel/Franz ügyben hozott ítéletében, (amely arra a kérdésre keresett választ, hogy vajon a külföldi (de EU-s) állampolgárokat is megilletik-e helyi német kisebbség védelmében alkalmazott német nyelvű hivatalos eljáráshoz való jogok) a Bíróság – ugyan a keresetet elutasította – de kijelentette, hogy „*természetesen egy ilyen kisebbség védelme legitim, jogos célkitűzése lehet*” az államnak. Ezen felül a Bíróság a diszkrimináció tilalmának értelmezésében is hajlik arra, hogy elfogadja a kisebbségek védelmének jogosságát. [Phillip Alston, Human Rights and the EU (Oxford, Oxford University Press, 1999)] Mindazonáltal ezek az intézkedések még messze állnak attól, hogy a kisebbségek védelmét a közösségi jog egyik alapelveként lehessen tekinteni. A Bíróság azonban előrelátóan készen áll arra az időre, amikor a kisebbségvédelem elve megjelenhet az EU jogi alapelvei között is.

A kisebbségi jogok az EU külkapcsolataiban

A Parlament nyomására a Tanács és a Bizottság a nyolcvanas évek közepe óta kezdte el az EU külkereskedelmi politikáját az emberi jogok védelmének előmozdítására is felhasználni, és 1989-ben, első alkalommal az EU külkapcsolataiban a IV. LOMÉ egyezményben, már szerződéses formában is megjelent egy záradék az emberi jogok védelméről. Ebben a szellemben 1995 óta az EU-egyezmények mind vagy az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatára vagy – ha EBESZ-tagállam a másik szerződő fél – az EBESZ okmányokra utalnak. Az emberi jogok mellett ugyancsak a '90-es évek legelején a Jugoszláviában és a Szovjetunióban megjelenő etnikai átrendeződések hatására a kisebbségvédelem is megjelent az EU külpolitikai kapcsolataiban. Az akkor még tizenkét tagállam 1991-ben egy szakértői bizottságot állított fel a Jugoszlávia felbomlása következtében felmerült jogi kérdések elemzésére. Az ún. Badinter-bizottság ennek keretében jelentést készített a kisebbségi jogokról kialakult véleményéről is. [Ebben a javaslatban egyébként, azóta is egyedülálló módon, a Badinter-bizottság a kisebbségi jogok védelmét erga omnes kötelezettségként kezelte.] Ennek a jelentésnek a hatására az európai politikai együttműködés keretében a tagállamok külügyminiszterei közös nyilatkozatot fogadtak el az új kelet-európai államok elismerésének alapelveiről. [Bull. EC 12-1991, 119.] Ebben a nyilatkozatban egyebek mellett kijelentették, hogy az elismerés egyik feltétele „*a nemzeti és etnikai csoportok és kisebbségek jogainak biztosítása az EBEÉ keretében vállalt kötelezettségeknek megfelelően*”. [Uo.] Ezzel a kitételrel tulajdonképpen az Unió az államként való elismerés egyik kritériumaként rögzítette a kisebbségek védelmét. Nehezen képzelhető el, hogy ettől az elvárástól más államok elismerésénél a jövőben eltekintsenek a tagállamok. Hasonlóképpen a később a közép- és kelet-európai országokkal aláírt partnerségi vagy együttműködési megállapodásokban is szerepel egy ilyen kisebbségvédelmi záradék. Az EU legjelentősebb vállalkozása, legalábbis amihez a bővítésen kívül a legtöbb reményt fűzték az érintettek ezen a területen, a Balladur francia miniszterelnök által kezdeményezett Európai Stabilitási Egyezmény (ESE) patronálása volt. A közép- és kelet-európai vitás kérdések rendezését célzó stabilitási egyezmény ötlete abból a feltevésből indult ki, hogy az Európai Közösségek gazdasági ereje, politikai befolyása és az esetleges jövőbeni tagság reménye kellő ösztönzést adhat a térség országainak ahhoz, hogy határvitáikat és egyéb nézeteltéréseiket a jószomszédi kapcsolatok kialakítása és a kisebbségek védelme szellemében véglegesen rendezzék. Az eredeti elképzelés szerint a közép- és kelet-európai államok csak akkor lesznek képesek az európai integrációba bekapcsolódni, ha a gazdasági fejlődéshez szükséges politikai stabilitást sikerül megteremteni a térségben. A kezdeményező francia kormány úgy vélte, hogy „*ez a konferencia szervezné meg a határ- és kisebbségi problémákkal terhelt közép- és kelet-európai államok közötti preventív tárgyalások kereteit*”. [Idézi Kovács Péter, i. m. 146. p. Lásd még a Magyar Szemle 1993. szeptemberi számát.] A cél az volt, hogy az érintett országok kétoldalú szerződésben rögzítsék a jószomszédi kapcsolatokat, a határok sérthetetlenségét és a kisebbségek védelmét. Ennek érdekében regionális kerekasztal-tárgyalásokat rendeztek az érintett államok képviselőinek részvételével, de ezeken semmilyen komoly áttörést nem sikerült elérni. A felkínált jövőbeni EU-tagság reménye valóban vonzó volt, de mivel ez semmilyen konkrét előzetes támogatást, felvételi határidőt nem tartalmazott, nem tudott az Unió részéről a hatékony politikai nyomásgyakorlás eszközévé válni. A vitás kérdésekben, különösen a kisebbségek védelmének ügyén az ESE vajmi keveset tudott lendíteni. Ugyan a Közösségek sajátjának tekintette a kezdeményezést, és a soros elnökségben lévő tagországok vezetői folyamatosan pártolták a stabilitási egyezmény ügyét, gyakran látogattak el a térségbe, hogy személyes fellépésükkel biztassák az érintett feleket a megállapodásra, az ESE mégsem hozta meg a kívánt eredményt. Amikor 1995-ben Párizsban az EBESZ 52 tagállamának képviselői kézjegyükkel látták el a közös nyilatkozatot, az egyetlen komoly sikernek az ott helyben aláírt magyar-szlovák alapszerződés számított. [Amelynek kisebbségi vonatkozású részére még aznap árnyékot vetett a szlovák fél „ultimátuma” a kollektív kisebbségi jogokra történő utalás korlátozó értelmezéséről.] Maga az Egyezmény mindössze egy általános hangvételű, jogilag semmire nem kötelező nyilatkozatból és egy 130 kétoldalú szerződést felsoroló mellékletből állt, amelyek legnagyobb részét (az ESE-től függetlenül is) már korábban megkötötték. Mivel közös egyezmény sem született, semmilyen ellenőrzési mechanizmus vagy szankcionálási lehetőség nem került napirendre, a nyugat-európai államok inkább az egyezmény meglétét s nem a tartalmát tartották fontosnak. Az aláírást követően azonban nem is az EU, hanem az EBESZ lett az egyezmény letéteményes szervezete, és az EU azóta sem vállalt közvetlenül részt hasonló kezdeményezésben. A kisebbségi jogok ma a legmarkánsabban az Unió bővítési politikájában vannak jelen. 1993-ban, a kopenhágai csúcson elhatározott tagfelvételi kritériumok közé a kisebbségek jogainak védelme is bekerült. A kopenhágai politikai kritériumok (demokratikus intézmények megléte, jogállamiság, az emberi és kisebbségi jogok védelme) azonban nem tartoznak a tagjelöltekkel folytatott bővítési tárgyalások témakörei közé. Ezek olyan alapfeltételnek tekinthetők, amelyek nélkül, elméletben a felvételi tárgyalások megkezdéséről sem lehet szó. A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy amennyiben az Unió úgy véli, hogy a többi gazdasági és politikai feltételnek megfelel egy jelölt állam, akkor a kisebbségvédelmi kritériumot sem értelmezi szigorúan. Az uniós kisebbségpolitika alapján egyáltalán nem tűnik életszerűnek, hogy egy tagjelölt országot az Unió kizárólag a kisebbségi jogok korlátozott érvényesülése vagy látványos romlása miatt kihagyjon a bővítésből, ha az amúgy a többi kritériumot teljesítette. Tulajdonképpen az emberi jogok tömeges és súlyos megsértése valószínűsíthető egyedül úgy, hogy mindenképpen akadálya lenne egy tagjelölt ország felvételének. A kisebbségek védelmének kérdése mint politikai kritérium az

Unió szempontjából alapvetően az, hogy az adott jelölt országban élő kisebbségek mennyire elégedettek sorsukkal, milyen mértékben veszélyeztethetik az ország politikai stabilitását, és mennyire foglalkoztatja vagy osztja meg az adott ország közvéleményét az ott élő kisebbségek jogainak kérdése. Ezt érzékletesen mutatja Törökország példája, amely annak ellenére válhatott az Unió tagjelöltjévé, hogy a korábban az EU részéről élesen kritizált kisebbségi (és emberi jogi) politikája lényegesen megváltozott volna. Ma az Unió tagjelöltjeinek listáján 13 állam szerepel, köztük Törökország is, amelyet legerélyesebben az Európai Parlament kritizál már régóta a kurd kisebbséggel szembeni bánásmódja miatt. [Toggenburg, i. m. 15. p.] A Törökország tagjelöltségéről is döntő 1999-es helsinki csúcson Ecevit török miniszterelnök kifejtette, hogy országában először a terrorizmust kell legyőznie a kormánynak, és azután lehet a kisebbségek jogairól beszélni. Egy ez ügyben megfogalmazott írásos kérdésre adott válaszában Verhaugen bővítesért felelős EU-biztos azt mondta, hogy az EU tudatában van a kurdok gondjainak, és 1998-as jelentésében a Bizottság a békés megoldás szükségességét hangsúlyozta a kérdésben, ugyanakkor a demokratikus intézményi berendezkedés jegyei is megvannak Törökországban, és a Bizottság ezért lehetőséget lát arra, hogy Törökország megfeleljen a koppenhágai kritériumoknak, de ígéretet tett arra, hogy a Bizottság előcsatlakozási politikájában külön figyelmet fog szentelni a politikai feltételek teljesítésének. [Recognition of Kurds as a minority and the accession of Turkey, Written Question E-0637/00, Official Journal 2001/C 26 E/093] A kisebbségek védelméről más országokkal szemben általában felmerülő kritikák a Bizottság éves jelentéseiben ugyancsak felemás képet mutatnak. A cigányság helyzete a legkiemeltebb, minden tagjelöltnél előforduló téma, ez nemcsak a roma kisebbség, mindenhol jellemző rendkívüli társadalmi elkülönültsége miatt van így, hanem a hátrányos megkülönböztetés elleni küzdelemnek az EU emberi jogi politikájában betöltött elsőrendű szerepe miatt is. Ezenkívül gyakran szerepelnek a nyelvi jogokkal kapcsolatos kérdések. Az éves országjelentések elemzéséből azonban nagyon nehéz lenne egy markáns, jól körvonalazható uniós álláspontra következtetni a kisebbségek jogait illetően. Általános gyakorlat, hogy a Bizottság csak azokat a kérdéseket hozza fel a jelentésekben, amelyek amúgy is nagy nyilvánosságot kapnak, fontos politikai ügyek az adott tagjelölt országban is. Hasonló módon minden tagjelöltet önmagához mérnek, azaz pl. azért mert a magyarországi kisebbségi önkormányzati modellt a Bizottság rendszeresen megdicséri a magyar országjelentésben, ez nem jelenti azt, hogy más országnál (pl. Bulgáriában) a politikai részvételi jogok kritikájában ezt a megoldási lehetőséget egyáltalán felvetné. [Az éves országjelentéseket lásd www.europa.eu.int/comm/enlargement/index.htm] A Bizottság tagjainak vagy a tagországok kormányai részéről a bővítéssel kapcsolatban a kisebbségi kérdésben elhangzó megnyilatkozásokat ugyanilyen politikai aktualitással lehet csak értelmezni. Feltehetően nem áll messze az igazságtól, hogy a kisebbségek védelmének politikai kritériuma „lebegő” feltétele a bővítésnek. A tagjelölt országok kormányai, valamint az EU nevében megszólaló politikusok és intézmények megnyilatkozásai ebben a kérdésben igencsak eltérő megközelítéseket mutatnak. Mivel jelenleg nincsen a bővítés minden érintett szereplője által elfogadott tartalma a „kisebbségvédelem” fogalmának, ebben a kérdésben van a legnagyobb politikai mozgástere az Uniónak és a tagjelölt országok kormányainak egyaránt. E kritérium teljesítésének megítélésében lehet a legjobban tükröztetni az aktuális politikai változásokat, hangsúlyeltolódásokat. Elég itt pl. Szlovákiára gondolni, ahol a meciari politikával szembeni fellépésként az EU többek között a kisebbségekkel szembeni bánásmód miatt is elmarasztalta az országot. Mindezt azonban úgy, hogy a legutóbbi kormányváltást követően a legkisebb pozitív változásokat is e téren jelentős fordulatként értékelték a EU politikusai. [Peter Vermeersch, *Minority Rights for the Roma and the Political Conditionality of EU Accession: the Case of Slovakia*, IEB Working Papers, (KUL, Leuven, 2000)] Az is hozzájárul a kisebbségvédelmi kritériumok 'megfoghatatlanságához', hogy - mint láttuk - az EU tételes joganyaga egyáltalán nem foglalkozik a kisebbségek jogaival. S erre nincs is még meg a közös politikai szándék sem. Ezt az mutatja, hogy a tagállamok a Koppenhágában felállított politikai kritériumokat a kisebbségvédelemre vonatkozó kitétel nélkül emelték az amszterdami szerződésben a közösségi jogba. Ez annyit jelent, hogy az alapítószerződésben lefektetett alapelveket minden tagállamnak, valamint minden csatlakozni kívánó országnak egyaránt tiszteletben kell tartania. Az a tény, hogy a kisebbségvédelmi klauzulát szándékosan kihagyták, egyértelműen bizonyítja, hogy semmilyen formában nem akartak az unión belüli államokkal szemben ilyen kötelezettségvállalást teremteni. [Toggenburg, i. m. 17. p.] Ezzel ugyanakkor a tagjelölt országokkal szemben is jelezték, hogy a kisebbségvédelem nem része az *acquis communautaire*-nek, azaz jogilag továbbra is megfoghatatlan, értelmezhetetlen kritériuma marad a csatlakozásnak. Felmerül a kérdés: milyen alapon képes az Unió megítélni, hogy a tagjelöltek kisebbségi politikája mennyiben és mikor felel meg a koppenhágai kritériumoknak, mikor az EU-nak, erre sem belső joganyag, sem egyéb kisebbségvédelmi intézmények, eljárások, de egységes gyakorlat sem szolgálhat mércével? A legkézenfekvőbb válasz erre a már meglévő Európa Tanács-i és EBESZ-dokumentumok figyelembevételére lenne. A Bizottság anélkül, hogy az Unió szintjén bármilyen kötelezettséget vállalna vagy fogadna el, a más európai szervezetek kisebbségvédelmi eszközeinek alkalmazását állíthatja mérceként az (amúgy az ET-ben, illetve az EBESZ-ben tagsággal rendelkező) tagjelöltek elé. Tény, hogy a Bizottság rendszeresen konzultál az EBESZ Kisebbségi Főbiztosával a kisebbségek helyzetéről a tagjelölt államokban, azonban ezen kívül semmilyen utalás nincs arra, hogy a már meglévő európai nemzetközi dokumentumokban foglalt kisebbségi jogokat az EU figyelembe venné. Ráadásul, ahogy fentebb kiderült, az ilyen más európai nemzetközi egyezményekben foglalt alapelvek még csak a mai tagállamok között sem jelentenek közös nevezőt, ami például az EU soros elnöki tiszteit betöltő ország képviselőinek helyzetét is megnehezíteni, amikor egyszerre kellene az EU és saját országának (ez esetben esetleg ellentétes) álláspontját a külvilág előtt képviselnie. A kisebbségek jogai ugyanakkor nem csak a koppenhágai kritériumban jelentkeznek. Fontos megjegyezni, hogy a csatlakozási tárgyalások során is számos témakörben fordulnak elő olyan kérdések, amelyek a kisebbségek jogait, életkörülményeit is komolyan érintik (pl. az oktatás, a decentralizált közigazgatás kialakítása, a regionális támogatások stb. terén). Ezek a témák viszont már a tagjelölt állam és az EU közötti politikai alkudozás tárgyát képezhetik. A mentességek megítélése, a közösségi joganyag bizonyos részeinek fokozatos átvétele, illetve a támogatásra számító területek megjelölése a két fél megállapodásának kizárólagos hatáskörébe tartozik. A kétoldalú tárgyalásokon azonban a kisebbségek képviselői nem lehetnek jelen, érdekeiket ott az ország kormányának kell(ene) képviselni. Vannak olyan elképzelések az Unióban, hogy az ilyen kérdéseknél a tagjelölt országok kisebbségeit is bevonják valamilyen formában a tárgyalásokba, vagy legalábbis kikérjék véleményüket pontosan annak érdekében, hogy a kormányok „ne játszassák ki” az uniós csatlakozást a kisebbségekkel szemben. Ennek mikéntjéről, idejéről azonban semmilyen döntés nem született még. Mivel a csatlakozási

tárgyalások pl. Szlovénia, Málta vagy Magyarország esetében már igen előrehaladott stádiumba érkeztek és egyelőre egyetlen témában sem történt egyeztetett konzultáció a kisebbségekkel, nem várható, hogy erre érdemi kérdésekben sor kerüljön. Összességében tekintve a közösségi tevékenységet, az EU kisebbségi politikája alapvetően inkonzisztens. A politikai szándék hiánya a kisebbségi jogok belső szabályozására a külpolitikai hitelességet is megkérdőjelezi. Az előrelépést az jelenti, hogy az egységes uniós kisebbségpolitika iránti igény már több fórumon is megfogalmazódott. Való igaz, az EU-n belül a kisebbségek különböző csatornákon keresztül, de adott esetben képesek közvetlenül is befolyásolni helyzetüket: pl. az Unió jól fejlett regionális és decentralizációs mechanizmusai sok tekintetben segíthetik az egy területen, egy tömbben élő kisebbségi népcsoportok identitásának megőrzését. Ugyanígy, a konfliktusos helyzeteket a tagországok, erős demokratikus hagyományaikra építve sokszor külön, külső nyomás nélkül is rendezni képesek (lásd pl. a skót és a walesi parlament létrehozását Nagy-Britanniában). Persze mindez nem jelenti azt, hogy nem lenne szükség a kisebbségi jogok átfogó szabályozására az Unión belül, de mindenesetre a fenti példák némi magyarázattal szolgálhatnak arra, hogy miért nem jelenik meg egy általános igény, erős politikai nyomás a tagállamokban, hogy az Unió szintjén is foglalkozzanak a kérdéssel. A valódi kihívást az Uniónak a keleti bővítés jelenti a hagyományos kisebbségvédelem terén. A csatlakozni kívánó közép- és kelet-európai országokban a kisebbségi kérdés, az ott élő kisebbségek létszámánál fogva is sokszor előkelő helyet foglal el a politikai életben. Amint láthattuk, ezt az Unió sem hagyja figyelmen kívül. Az egységes uniós politika kialakítása azonban itt sem könnyű. A jogi eszközök teljesen hiányoznak ehhez, s a politikaiak sem adnak egységes képet. Azonban elkerülhetetlennek látszik, hogy az EU hosszabb távon kénytelen legyen nagyon is komolyan – nemcsak politikai esetlegességgel – szembenézni a kisebbségek jogainak kérdésével a bővítés során. A gazdasági integrációhoz szükséges politikai stabilitás nélkül nehezen lesz megteremthető.

További irodalom

G. Amato - J. Batt, *Minority Rights and EU Enlargement to the East*, RSC Policy Paper No. 98/5 (Firenze, European University Institute, 1998) Barbara Brandner - Allan Rosas, *Human Rights and the External Relations of the European Community*, *European Journal of European Law*, 9 (1998) Boris Cilevics, *A view of a Parliamentarian on the Role of Minority Issues in the Process towards European Integration*, Balkan HR mailing list - <http://www.egroups.com/message/balkanhr/559?source=1> Bruno De Witte, *Free Movement of Persons and Language Legislation of the Member States of the EU*, *Academia* no. 18 (1999), p. 1. Andre Liebich, *Ethnic Minorities and Long-Term Implications of EU Enlargement*, RSC Policy Paper No. 98/49 (Firenze, European University Institute, 1998) Francesco Palermo, *Diritto comunitario e tutela delle minoranze: alla ricerca di un punto di equilibrio*, *Diritto Pubblico Comparato ed Europeo*, 2000-III European Academy Bozen/Bolzano, *Package for Europe - Measures for Human Rights, Minority Protection, Cultural Diversity and Economic and Social Cohesion* (1998) <http://www.eurac.edu/publications/package.htm> Vaszilij Janalov* [* Janalov Vaszilij Georgijevics a Finnugor népek konzultatív bizottságának tagja, az Összmari Tanács alelnöke.] :

[Vissza](#)

A finnugor világ a 21. század küszöbén

The Finno-Ugrians on the edge of the 21. century

The three Finno-Ugrian states - Hungary, Finland, Estonia - are aware of their duty by the ethnic minorities in Russia that are related to them linguistically, however it is first and foremost up to Russia to provide conditions to development for Finno-Ugrian minorities living in the country.

A kutatók az emberiség fejlődésének globális kérdései között tartják számon a kis népek fennmaradásának és fejlődésének problémáját is. Jelenleg a világon csaknem három és fél ezer különböző nyelven beszélő nép és törzs él. Közülük mindössze háromszáz az ún. nagy nép, amely egy milliónál több lelket számlál. Mi lesz a sorsa a 21. században a kis népeknek?

A történelmi fejlődés logikája szerint gyakorlatilag valamennyi nép megéli a fejlődés természetes szakaszait: megszületik, fejlődik és kihal. Az új etnoszok születése évszázadokat vesz igénybe. A kihalás viszonylag rövid idő alatt is bekövetkezhet. Századunkban több tucatnyi nép tűnt el a föld színéről.

Az etnosz társadalmi fejlődésének a legmagasabb foka, amelyre többségük törekszik, a saját államiság megteremtése. Napjainkban több mint hatszáz nemzeti mozgalom küzd azért, hogy elismertesse államiságát. Köztük van egyfelől a csaknem negyvenmillió kurd nép, másfelől az alig százezres lélekszámú abházok. Nyilvánvaló, hogy elképzelhetetlen hatszáz új állam megjelenése a világtérképen, ezt már csak a nagyhatalmak sem tennék lehetővé, belátva, hogy a nemzetközi jog ilyen sok új szubjektumának a megjelenése egyre újabb konfliktusokat és háborúkat szülne, s tovább fokozná a nemzetközi feszültséget. A kis létszámú népek abszolút többségének tehát ma nincs is gyakorlati esélye a saját államiság megteremtésére, a nemzeti *túlélés* viszont annál aktuálisabb valamennyiük számára. A 20. század tanúsítja: az etnikai, nemzetiségi problémák egyaránt fejfájást okoztak a fejlett demokráciáknak (Kanada, Nagy-Britannia) csakúgy, mint a fejlődő országoknak (India, Kína) és a posztoszocialista tábor államainak (Jugoszlávia, Oroszország). A nemzeti kisebbség sorsára jutott őslakos népek jogainak védelme a legjelentősebb nemzetközi fórumokon lett vitatéma. Az ENSZ és az Európa Tanács bizottságai ajánlásokat fogadnak el e kérdésben, s azok teljesítését politikai feltételül szabják mindazon esetekben, amikor az államoknak bizonyos nemzetközi szervezetekbe és szövetségekbe való felvételéről van szó. A világot tehát súlyosan aggasztja az etnikai sokféleség megőrzésének problémája, az attól való félelem, hogy a másság elvesztése annak eltűnéséhez vezet. A világ etnikai sokféleségének megszűnését sokan olyan planetáris katasztrófaaként élik meg, amely rokon jellegű lehet azzal, amit a természetben a termodinamika harmadik törvénye jelent, hogy ti. a hőmérsékletnek az abszolút nullához való közelítése esetén bekövetkezik a fizikai rendszer entrópiája.

Az alábbiakban megkíséreljük felvázolni az Orosz Föderáció területén élő, mintegy három és fél millió összlétszámú finnugor népek fennmaradásának és fejlődésének problémáját. Ennek a világnak mindenekelőtt azt a sajátosságát kell leszögeznünk, hogy ezt az etnikai közösséget, pl. a türk népeketől eltérően, nem tartja össze egy közös vallás. Talán ezért is mondják néha Európában, hogy a finnugor közösség csupán mítosz. Még Lennart Meri élt elnök is, aki pedig a finnugor problémák alapos ismerője, úgy véli, hogy e rokonnépek kölcsönviszonyaiban valamifajta romantikus szellem dominál.

Valóban: alig van a világon még egy másik olyan etnikai közösség, amelynek alkotórészei valamennyi - antropológiai, vallási, társadalmi - vonatkozásban ennyire különböznenek egymástól. Vannak közöttük pravoszláv és katolikus népek csakúgy, mint protestánsok és pogányok. A finneket joggal a Föld virágzó nemzetei között tartják számon, míg a hantik és a manszik a nyomor és a kétségbeesés szélén élnek. A magyarok beszédét nem értik a legközelebbi nyelvrokonaik, a hantik és a manszik sem. Számos finnugor etnosz képviselője nem tud tolmács nélkül társalogni egymással.

S mindezek ellenére az egységes finnugor világ a szemünk láttára kezd kialakulni. Leginkább a finn nyelvi közegben érzékelhető ez. A nemzetközi finnugor mozgalom Európában számottevő társadalmi erővé vált, és nem fér kétség ahhoz, hogy ez elő fogja segíteni a nyelvcsaládot alkotó népek fennmaradását és fejlődését.

Ha a központosított orosz állam keletkezésének korát ábrázoló történelmi térképre tekintünk, azt látjuk, hogy a ma oroszoknak nevezett kelet-európai síkság hatalmas térségeit akkoriban finnugor népek lakták. A Volga és az Ural között elterülő erdős vidék volt valamennyi finnugor nép közös hazája mindaddig, míg a Kr. e. harmadik évezredben ezek széjjel nem települtek. Mára csupán az európai Oroszország északkeleti területeinek földrajzi neveiben maradt fenn az őslakosok emléke. A finnugor szubsztrátum kétségkívül az egyik hangsúlyos elem volt a magyarországi nemzet kialakulása során, jóllehet a mai oroszok nem veszik szívesen, ha erre emlékeztetik őket.

Amikor az előző ezredév vége felé a szláv törzsek a Don és a Dnyeper tájáról a kontinens északkeleti része felé kezdtek nyomulni, az ottani finnugor népeket az államiság kialakításának a stádiumában találták, ezért a Moszkvai Oroszország a 15-16. században már korántsem valamiféle vad finnugor törzsek ellenállásába ütközött keleten. Megerősített városaik voltak, és jól szervezett, nagy létszámú katonai egységeik, melyeket tapasztalt parancsnokok, a fejedelmek irányítottak, ismerték a kézműves művészeteket, a kovácsmesterséget, a kereskedelmet, a hadászatot.

Ezeket a rebellis népeket tűzzel és vassal kellett meghódítani. A mezei marik fejedelmei még Kazany bevétele (1552) után is csaknem negyven éven át megtagadták Moszkva hatalmának elismerését, és felkelések láncolatát alkotó harcot folytattak, amiket a történelem a cseremiszi háborúk néven jegyez.

A rákövetkező három évszázad során a keleti finnugor népeknek az orosz birodalom keretén belül nem volt lehetőségük arra, hogy számottevő előrehaladást érjenek el nemzeti fejlődésükben. A finnugorok etnikai kialakulásának megtörésével előbb a tatár-mongol uralom, később pedig Oroszország fojtotta el a nemzeti fejlődésre irányuló törekvésüket. Az orosz birodalom a maga geopolitikai céljait követve nem számolt azoknak a kis népeknek a problémáival, amelyeknek kiterjedt földjei a területét gyarapították. De nem is tudta volna azokat civilizált módon megoldani a maga hatalmas területén, hiszen sem elegendő eszköz, sem kommunikáció nem állt a rendelkezésére, nem beszélve a célok és feladatok tudatosulásáról.

Nem adott számottevő lökést e népek társadalmi és kulturális fejlődésének az sem, hogy a 18. század végén saját írásbeliségre tettek szert. Még a huszadik század is (amikorra a magyarok kivételével már valamennyi finnugor nép Moszkva fennhatósága alá került) a birodalom elhagyatott periferiáján érte őket, szegénységben, jelentős nemzeti és termelőerők híján, alacsony kulturális és műveltségi színvonalon. S csak századunk elejére (a finneknél és az észteknél valamivel korábban) jelentek meg az első nemzeti felvilágosítók, ekkorra alakult ki a nemzeti nyelvük, szépirodalmuk, anyanyelvi oktatásuk. Ugyanekkor dolgozta ki a népekből kinevelődött demokratikus értelmiség az egyes népek nemzeti fejlődésének programját is.

Bonyolult és ellentmondásos lett a 20. század a finnugor népek számára. Össz-lélekszámuk, igaz, megkétszereződött, és elérte a 25 milliót, ám a finnugor világ sokszínűségéből elvesztek az élénk színek: gyakorlatilag eltűntek a föld színéről a vótok, az izsorok, a lívek, s a kritikus ponthoz közelítenek a hantik és a manszik, a vepszék, az oroszországi szaamik stb. De még a nagyobb, saját államisággal rendelkező népek is nélkülözik napjainkban azokat a megbízható mechanizmusokat, amelyek megvédenék őket az asszimilációs folyamatoktól, vagyis őket is ugyanúgy fenyegeti a tulajdon nyelvük elvesztése. S ez arról tanúskodik, hogy önmagában még az állami intézményrendszer megléte sem garantálja egy-egy kis létszámú nép fennmaradását és nemzeti fejlődését. Figyelembe kell venni más, nem kevésbé fontos, nemzeten belüli és külső tényezőket is, amelyek befolyással vannak a nemzeti közérzetre: a belső energia szintjét, amely szorosan összefügg a földrajzi fekvéssel, a nemzeti mentalitás sajátos vonásait, amelyek meghatározzák a nép adaptációs képességét a viharos társadalmi változások közepette stb. Ebből kiindulva nem nehéz megjósolni pl. azt, hogy az abházok viszonylag kis létszámú közösségének jóval nagyobb az esélye a nemzeti fejlődésre, mint mondjuk a mordvinoknak (őket formálisan a nagy népek közé kell sorolni, hiszen többen vannak egy milliónál), az udmurtoknak (750 ezer) vagy éppenséggel a mariknak (627 ezer) stb.

Az Oroszországban élő finnugor népeknek mintegy 70%-a különböző okokból kifolyólag falun él. Ezt a tényt e népek nemzeti elitje korántsem egyértelműen ítéli meg: egyrészt, hangsúlyozzák, jó, mert fékezi a városokban és városi jellegű településeken folyó erőteljes asszimilációt, s lehetővé teszi a folklór, a szokások, a népi mindennapi kultúra fennmaradását. Másrészt viszont a falusi emberek életviszonyai ma is annyira megerőltetők, hogy az hátráltatja a művelődésüket és egészségi viszonyaik javulását. Nem utolsósorban ezért van az, hogy Oroszország népei között a finnugorokat a legalacsonyabb iskolázottsági szinten állók között találjuk. 10 ezer fő közül a komik között 133 a főiskolai hallgató, a mordvinoknál ez 118, a mariknál 116, az udmurtoknál 115, a hantik és manszik között 113, a karéloknál 106, a komi permjakoknál 83. Hogy mindez mennyire kevés, azt a következő számok mutatják: ugyanez a mutató a burjátoknál 354, az abházoknál 327, a kalmikoknál 304, a zsidóknál 257, az oroszoknál 190. A finnugor népek a sereghajtók abban is, mennyi tudományok kandidátusa és doktora van közöttük 100 ezer főre kivetítve.

Mindennek az oka természetesen nem az, mintha a finnugorok kevésbé lennének tehetségesek a bonyolultabb szakmák vagy éppen a tudomány műveléséhez. Véleményünk szerint e népek etnopszichológiai sajátosságai játszanak itt fontos szerepet. A mai finnugorok azon erdei etnoszok (közeli) utódai, akik mind mentalitás, mind pedig a társadalmi iránypontok és hagyományaik tekintetében jelentősen különböznek a sztyeppe vagy a hegyi lakóktól. Az erdei vadászok, méhészek és halászok utódait ma is a gyöngye személyiség típus jellemzi, ezek az emberek sérülékenyek, zárkóztak, szerények. Ennek a következménye az, hogy többségüknél fokozott problémák jelentkeznek a társadalmi kapcsolatok terén. Ez mutatkozik meg pl. a szuicidiumra való hajlamban is: a magyaroknál, udmurtoknál és mariknál 60-70 öngyilkosság esik 100 ezer lakosra. E tragikus tény elemzése során az orvosok génfáradtságról beszélnek, a hosszú ideig tartó bezárkózottság következményeként fellépő öregedésről, ui. a finnugorok a többi néppel való szomszédkapcsolataikat a „tojássárgája és a fehérje össze nem keveredésének” elve alapján építették. Úgy tűnhetne: a vegyes házasságok elterjedése hozzájárul a genotípus erősödéséhez, ám a mai viszonyok közepette az éppenséggel az asszimilációt erősíti, s a nemzeti identitást mossa össze.

A 21. században az integrációs folyamatok nyilvánvalóan erőteljesen tovább fejlődnek majd, s már nem csupán a gazdaságot, a politikát és a tudományt fogják át, hanem a kultúrát is. Utódainkra vár a nemzeti kultúrák és nyelvek védőmechanizmusának a kialakítása, annál is inkább, mivel egyre nagyobb lesz a kísértés a „nemzeti attribútumok” félredobására a globális problémák megoldása érdekében: hogy biztosítható legyen a folyamatosan növekvő létszámú lakosság élelmiszerral való ellátása, hogy meg tudják előzni a fenyegető energetikai válságot, a környezetvédelmi katasztrófát és a természeti kataklizmákat, hogy ellenőrzés alá vonhassák az új technológiákat, melyeknek fejlődése beláthatatlan következményekkel járhat, s hogy fékentarthassák az agresszív katona-politikai tömböket, eredményesen harcolhassanak a járványokkal, örökletes betegségekkel stb.

Számunkra ez a kísértés különösen jelentős lesz: alapos okunk van attól tartani, hogy Oroszország még azon az áron is kész kijutni súlyos társadalmi-gazdasági válságából, hogy leveti a válláról a néhány tucat kis népet, közte (ha nem elsősorban) éppen a finnugor, szamojéd népeket. Ez a tendencia már ma is jól kitapintható: az állam az egyre irányíthatatlanabbá váló piacgazdaság viszonyai közepette szemmel láthatóan nem rendelkezik adaptációs programmal az ilyen népek tekintetében, hiányoznak a szétszórtan élő népek fennmaradását és fejlődését biztosító hatékony mechanizmusok, a költségvetés nem tartalmaz eszközöket kultúrájuk, művészetük, tömegtájékoztatási eszközeik fejlesztésére. Nem beszélve arról, hogy a föderális központ a „föderáció szimmetriája” abszurd

eszméjének jegyében azonos státusra hozta a köztársaságokat és a területeket.

Ennek az eszmének a tarthatatlansága nyilvánvaló: a föderáció valamennyi szubjektumának „egyformasága” ténylegesen magának a föderatív jellegnek az eltűnéséhez vezetne, holott az orosz állam ilyen berendezkedése éppenséggel az „aszimmetriáját” kell, hogy jelentse, máskülönben egysíkú képződménnyé változik. Különben is, a „szimmetriára” való törekvés ellentmond a dolgok reális állásának: az államalkotó népek nagyon különböző önszervezési szinten állnak, egymástól eltérő történelmi tapasztalatokkal rendelkeznek, korántsem egyforma a gazdasági potenciáljuk, a természeti erőforrásaik is más-más szinten állnak. Mindez a föderáció szubjektumainak, s mindenekelőtt a köztársaságoknak a tényleges sokféleségét jelenti.

A Komi köztársaságot kivéve valamennyi finnugor köztársaság szegény, nem rendelkezik tényleges lehetőségekkel a nemzeti állami intézményrendszer hatékony kifejlesztésére, nem is beszélve etnikai diaszpórájuk támogatásáról. Am ha a köztársaságoknak még van is programja a mari, udmurt, mordvin és komi diaszpórák támogatására, az oroszországi területek a legjobb esetben is csupán tudomásul veszik a területükön élő nemzetiségi kisebbségek létezését. Baskíriában pl. az ott élő 106 ezer mari 256 nemzetiségi iskolában tanulhat, három újság jelenik meg a nyelvükön, a biri tanárképző főiskolán nemzetiségi tanítóképző tagozat működik, Nyikolo-Berjovszkban pedig önálló mari tanítóképző. A vjatkai határvidék 45 ezer marija számára viszont, akik az anyaköztársasággal szomszédos járásokban élnek, csak nemrég nyílt meg az anyanyelvi oktatás – mindössze három iskolában. A mari gyerekeknek csaknem fele jelenleg egyáltalában nem tanulja az anyanyelvét, ezért ha felnő, ténylegesen nem lesz képes bekapcsolódni a népe írásos és szellemi kultúrájának vérkeringésébe, következésképpen nem is tudja azt semmilyen módon gazdagítani. Pedig a marik helyzete még nem is a legkritikusabb: 80%-uk a marit vallja az anyanyelvének. Más rokonnépeknél a helyzet sokkal tragikusabb.

Tulajdonképpen az Orosz Föderációban élő valamennyi finnugor nép nyelvének a helyzete nyugtalanító a 21. század küszöbén. Mindnyájan a társadalmi élet peremére szorultak, s az a tény, hogy a Komi, Mari és Karél köztársaságban államnyelvvé nyilvánították nyelvüket, önmagában nem fokozta ténylegesen e nyelvek presztízsét, nem szélesítette ki használatuk körét. Tovább csökken a finnugor nyelven megjelenő oktatási, módszertani szakirodalom, valamint a műszaki és a szépirodalom színvonala. Összevetésképpen: egy finnugorra számítva évente 0,05 könyv jelenik meg az anyanyelvén, míg egy oroszra számítva – 7 könyv. Tegyük hozzá: az időszaki kiadványok példányszáma is hallatlanul alacsony, és jelentéktelen a nemzetiségi nyelveken folyó rádió- és tévéadások időkerete is. Más szóval, a nemzetiségi nyelven hozzáférhető információ mennyisége katasztrofális módon csökken. A finnugorok a számukra szükséges oktatási, társadalmi-politikai, gazdasági, szakmai információhoz csupán az anyanyelvükön kívül juthatnak hozzá, ennek következtében a fiatalság nem is hajlandó tanulni ősei nyelvét, mivel nem látja annak szükségességét saját életcélja és szakmai karrierje eléréséhez. Ha a finnugor nyelvek fontos, társadalmilag jelentős információ hordozóivá válhatnának, a 21. századi fennmaradásuk problémája jelentősen leegyszerűsödne.

A kérdés illetően megoldása jelenleg több mint problematikus: az anyanyelven történő oktatást az iskolákban és a szakmunkásképző intézetekben azért is lehetetlen bevezetni, mivel hiányoznak az ehhez szükséges tankönyvek, módszertani segédeszközök, szak- és terminológiai szótárak, kézikönyvek, valamint az ilyen oktatáshoz nélkülözhetetlen szakemberek. Arról pedig még álmodni sem lehet, hogy növeljék a műsorszórás idejét a nemzetiségi nyelveken, mivel a köztársaságoknak erre nincsen pénzük.

Szerencsére azonban – legalábbis – elvben ezek a problémák megoldhatók: idézzük fel a húszas-harmincas éveket, amikor a finnugor nyelvek ténylegesen hivatalos státusban voltak, a komik, karélok, mordvinok, udmurtok és marik anyanyelvükön kapták az információ csaknem 90%-át. Ma a kis népek nyelveinek újjászületését aktívan támogatja a világgözösség, s támogatja az orosz közvélemény is. Fontos az is, hogy a finnugor népek legmagasabban kvalifikált nemzeti értelmisége az utóbbi időben egyre aktívabbá válik. Más kérdés, hogy az újjászületés programjának megvalósítása hosszú időt és jelentős anyagi eszközöket igényel, s éppen ezért már a 21. század legelején hozzá kell látni ennek megvalósításához. Sajnálatos tény, hogy az állami hivatalnokokból hiányzik a hit és a politikai erő a kardinális erőfeszítések megtételéhez, bár az is igaz, hogy a nyelvi építés bonyolult kérdéskomplexumának megoldása nem csupán direktívák kérdése.

A mai jogi normatívákat tekintve, véleményünk szerint, helytelen az az álláspont, hogy az anyanyelv tanulása önkéntes jellegű. Emiatt sok szülő úgy véli, hogy a gyermeke majd csak el lesz valahogy az anyanyelv tudása nélkül is, ez a hiány aligha szolgál akadályul jövőendő boldogulása előtt, s éppen ezért nem is foglalkozik ezzel. Az ilyen nyárspolgári logika abszurd módon eltorzítja az anyanyelv jelentőségét: őseink nyelve, mely a többi embertől megkülönböztet bennünket, s a finnugor ember mentalitását meghatározza, itt tehernek nyilváníttatik. A pragmatikus szülők arra panaszkodnak, hogy a nemzetiségi iskolák színvonala alacsonyabb, mint az orosznyelvűeké, s ezen az alapon azt a következtetést vonják le, hogy az etnográfiailag tiszta kultúra sokkal kevésbé fontos, mint a művelt, egészséges, dinamikus, az európai kultúrába integrálódott nemzet, amely kizárólag ebben az esetben képes nyomot hagyni maga után a 21. században.

Nézetünk szerint az ilyen szembeállítás mesterkélt jellegű, jóllehet a jelenlegi oroszországi élet logikájából táplálkozik. Az igazság más: a finnugor etnoszok jellege olyan, hogy a történelmi tapasztalattól és a szellemi örökségtől elvonatkoztatott külső jellemzésekkel távolról sem meríthető ki azok belső lényege. S éppen ez a belső, az első pillantásra nem látható történelmi szellemi poggyász az, ami nagy életerőt kölcsönözhet neki. És az állami politika a finnugor népek tekintetében köteles e tényezőt figyelembe venni.

Ismétlem: kizárólag társadalmi okai vannak annak a műveltségbeli lemaradásnak, amely nem tagadható a finnugor népek körében. És ha azonos nevezőre hoznák azokat az együttes állami kiadásokat, amelyeket egy (emlékeztetünk: zömmel falun élő) mari vagy udmurt, másrészt egy orosz gyermekre költenek, nincs kizárva, hogy az országra a jövőben a kirobbanó tehetségek olyan tömeges megjelenése várhatna, amely újabb

Kljucsevszkijekkel, Erzjákkal, Pityirim Szorokinokkal, Sesztalovokkal, Espajokkal és Ligyija Ruszlanovákkal gazdagíthatna mindnyájunkat. Ám jelenleg az uralkodó orosz állami stratégiát a gazdasági szemlélet kizárólagossága jellemzi: csupán a termelési programok pénzügyi és műszaki biztosítását tekinti céljának. Más kérdés, hogy ez mindmáig nem hozott számottevő eredményt, és aligha fog a jövőben is hozni.

Létezik azonban, más típusú állami politika is, ezt a tudósok kultúráközpontúságnak nevezik, s azon tény elismerésére épül, hogy a kultúra egybefoglalja az ember egész intellektuális tevékenységét és létállapotát. Ez a modell a népgazdaság humanitárius (társadalmi-szociális) ágainak prioritásos finanszírozását tételezi fel, és végső fokon egy másfajta gazdaság létesítésére irányul, olyanéra, amelyet művelt, kulturált és becsületos emberek teremtenek meg.

Oroszország nyilvánvalóan csak akkor lesz majd képes kijutni a civilizált élethez vezető főútvonalra, amikor véglegesen lemond az anyag elsődlegességének marxista elvéről, és elismeri a szellemiség lényegi fontosságát. A történelmi fejlődés logikája rá fogja majd kényszeríteni országunkat is arra, hogy felülvizsgálja a prioritásait. Addig viszont a kultúrára, a tudományra, az oktatásra a nemzeti összterméknek csupán jelentéktelen morzsái jutnak. A finnugor körzetekben pedig aligha oldható meg a műveltség emelése kizárólag a tehetséges gyermekek (főként művészeti és zenei) iskolái révén.

A jövő évszázad, ehhez nem férhet kétség, bizonyára igazolja annak a helyességét, amit a fejlődő országokban tapasztalunk: hogy ti. a nép nemzeti fejlődését elsősorban a kulturális fejlődése jelenti, s a „nemzeti” annál inkább lesz mindig önmaga, minél kevésbé lesz arra kényszerítve, hogy politikailag, területileg és gazdaságilag védelmezze identitását, vagyis amikor a népek, miután megszabadultak a területi és állami önállóság gondjaitól, maximálisan a kultúrára tudnak koncentrálni (lásd V. Dmitrijev, Szvobodnaja miszl, 1997, 12. sz.)

Finnország, Magyarország és Észtország, elismerve Oroszország felelősségét a keleti finnugor népek sorsáért, maguk sem szemlélik közömbösen a Volgamelléken és az Ural-vidéken élő „rokonaik” sorsát. Az Európai Parlament finn küldötte, Tütti Isohookan-Asunmaa kezdeményezésére az Európai Tanács kulturális bizottságában beszámolót hallgattak meg azokról az intézkedésekről, amelyek hivatva vannak biztosítani a finnugor népek sajátosságának megőrzését Európa kulturális térképén. Mindhárom országban működik olyan társadalmi szervezet, amely támogatja a keleten élő rokonnépek kulturális fejlődését. Ugyanakkor ezen országok népei is mint a finnugor világ részei, maguk is bonyolult kérdések előtt találták magukat a 21. század küszöbén.

A szocialista gazdálkodás és a kommunista múlt öröksége nyilvánvalóan még sokáig kísért majd pl. Magyarország társadalmi és gazdasági fejlődésében. Jóllehet Kádár János annak idején a szocialista vezetők közül elsőként járult hozzá a piaci viszonyok bizonyos elemeinek bevezetéséhez, s ez lehetővé tette Magyarországnak, hogy a szocialista tábor összeomlása után gyorsabban és hatékonyabban lépjen hozzá a gazdasági átalakításhoz. Ennek ellenére a gazdag és fejlett szomszédhoz, Ausztriához képest továbbra is előnytelen képet nyújt. Bizonyára növekedni fog itt ennek a német nyelvű országnak a befolyása is, annál is inkább, mivel még eleven az Osztrák-Magyar Monarchia emléke. Az ország belépése a NATO-ba nyilvánvalóan erőteljes ösztönzést ad majd az összes európai struktúrába való integrálódásához. Európa is a leghamarább ezt ismeri el „sajátjának”, hiszen már akkor is, amikor még Moszkva diktált itt, Magyarország volt „a legvidámabb barakk a lágerben”. Ma Budapest is teljesen az európai integrálódásra orientálódik, s mérsékelt szinten tartja a kapcsolatait az egykori kommunista szomszédaival. Az országnak kétségkívül nagy esélye van arra, hogy a 21. században a gazdasági világverseny élvonalába kerüljön: a magyar gazdaság sikeresen honosítja meg az új technológiákat, s ezt nagymértékben elősegíti az eddig elért magas tudományos és kulturális potenciál, s az előnyös földrajzi fekvés is. A magyar mechanikai és matematikai iskola, a magyar sakk máris a világlémezőnybe tartozik, a Nobel-díjasok számát tekintve (ideszámítva a külföldi magyarokéit is) a 10 milliós magyarság a „legokosabb” népek között van. Magyarország további fejlődése minden bizonnyal a német gazdaság és tudomány jelentős befolyása mellett folytatódik majd. Magyarország jelenleg nem mutat különösebb aktivitást a nemzetközi finnugor mozgalomban, e tekintetben a vezető szerepet átengedte Finnországnak. Ez a körülmény azonban természetesen változhat, hiszen a magyarok között hagyományosan eleven a saját nemzeti kultúrájuk és a rokonnépek kultúrája iránti szeretet és megbecsülés.

Suomi különleges helyet foglal el a finnugor világban. Ma a rokonnépek mozgalmában részt vevő valamennyi nép elismeri Finnország vezető szerepét. Az országnak hosszú távú programja van a keleti „rokonoknak” nyújtandó segítség terén az anyanyelv és a kultúra, benne a könyvkiadás tekintetében. Az Európai Tanácsban éppen a finn képviselők kezdeményezték az Oroszországban élő finnugor népek fejlődésének támogatását, és e program egy része (Tasis, Tempus) kifejezetten Finnországon át realizálódik, tekintettel annak Oroszországgal fenntartott hagyományos kapcsolataira. A rohamosan előregedő Finnország számára, amely most az európai integráció és egyidejűleg az amerikai kultúra hatalmas nyomása alatt áll, a Volga-mellék és az Ural-vidék rokonnépei egyfajta romantikus vonzalom tárgyai lettek, s olyan ablakká Kelet felé, ahonnan, mint arrafelé vélik, a 21. század legfőbb változásai várhatók.

Amint Finnország az Európai Unióban, Észtország pedig az Európai Tanácsban számít új tagnak, s ezért nyilvánvalóan mindkettő úgy fog ott szerepelni, hogy mielőbb „észrevegyék” őket. Egyéb kezdeményezései mellett bizonyára ez az állam is fel fogja vetni a finnugor kulturális integráció kérdéseit, melynek gyakorlati megvalósítása továbbra is jórészt a társadalmi szervezetek szintjén zajlik.

Aligha jön el az az idő, amikor az etnikai közeledés válik domináns tényezővé népeink kapcsolataiban, hiszen mindhárom európai finnugor állam tudatában van a politikai és gazdasági érdekek primátusának. Ám az sem áll érdekünkben, hogy passzív szemlélők maradjanak oroszországi „rokonaik” történetének utolsó szomorú lapjai láttán, következésképpen e kis népek számíthatnak a nemzetközi támogatásra. És mégis elsősorban Oroszország feladata és felelőssége a kis finnugor népek fejlődése. Szeretnénk azt hinni, hogy Oroszország nem hanyagolja el e felelősségből adódó kötelességét.

Fordította *Fenyvesi István*

[Vissza](#)

Identitáserősítés és útkeresés:

Allen, Michael: From Ecstasy to Power. Marian Apparitions in Contemporary Irish Catholicism,
Cohen, Robin: The incredible vagueness of being British/English

Allen, Michael: From Ecstasy to Power. Marian Apparitions in Contemporary Irish Catholicism. = Britain Today. Anthropological Journal on European Cultures. 9. vol. 2000. 1. no. 11-35. p.

Cohen, Robin: The incredible vagueness of being British/English. = International Affairs, 76. vol. 2000. 3. no. 575-582. p.

Vajon mi lehet a magyarázata annak, hogy 1985 óta eddig soha nem tapasztalt számú szemtanú számol be arról, hogy Írország egyes vidékein megjelent előttük a Szűzanya, és általuk küldött üzeneteket az ír népnek? Hogyan kapcsolódik a másfél évtizede virágzó és még napjainkban is tartó „jelenéshullám” Írország gyors modernizációjához? Hogyan alakul át az egyéni, mélyen személyes és érzelmi alapú élmény társadalmi tényé?

Ilyen és ehhez hasonló kérdések foglalkoztatták a szerzőt, amikor 1988 augusztusában elkezdte tanulmányozni, milyen módon reagál az ír katolicizmus Írország megkésett és villámgyors modernizálódására. Korábbi, mindmáig kiadatlan tanulmányában már megpróbált magyarázatot találni a Mária-jelenések egyre szaporodó előfordulására, és az okot az ír társadalmi és kulturális közeg megváltozásában vélte felfedezni. Egy alapvetően mezőgazdasági, rurális és vallásos társadalom alakul át hatalmas ipari, urbánus és világi jellegű társadalommá. A szerző nem tartja véletlennek, hogy az első jelenés éppen egy, a közvetlen környéken elkövetett csecsemőgyilkosság után következett be. A '80-as évek Írországában a fogamzásgátlás, az abortusz és a válás a leggyakrabban előforduló és legvitatottabb társadalmi kérdések közé tartozott, leginkább abból a szempontból, hogy ezekben a női sexualitást érintő kérdésekben vajon a nők maguk dönthetnek-e, avagy a döntés továbbra is a férfiak uralta intézmények (egyház, állam, igazságszolgáltatás, egészségügy) kezében marad. A média szünet nélkül az angol kórházakban ezrével abortuszt végeztető ír asszonyokról, a házasságon kívül szülő nők számának drámai növekedéséről, az élettársi kapcsolatok mind gyakoribbá válásáról adott hírt. Ebben a társadalmi környezetben a hagyományos erkölcsi és vallási értékek elkerülhetetlenül konfliktusba kerültek az elvilágiasodó valósággal. Az nem lehet véletlen, állítja a szerző, hogy a Szűzanya üzeneteit döntő többségükben vagy a szexuális érés küszöbén álló fiatal lányok, vagy (kevésbé boldog) házasságban élő, többgyermekes (és várhatóan további gyermekeknek is majd életet adó) családanyák kapták. Ezek a lányok, asszonyok a hagyományos katolikus erkölcs megerősítésével kerestek megoldást problémáikra.

Az *Anthropological Journal*ban megjelentetett tanulmány részletesen ismerteti a két legnagyobb hatású jelenést, az ezeket követő eseményeket és további jelenéseket. Aprólékosan leírja a látomások helyszínét és körülményeit, bemutatja a látókat, az őket feltétel nélkül követő és (gyakran óriási anyagi áldozatokat is vállaló) híveket, az eseményeket lejegyző vagy más módon rögzítő szereplőket, az önkívületi állapotot vizsgáló orvosokat és természetesen magukat a jelenéseket: a megmozduló Szűz Mária-szobrokat, a fénnel övezetten megjelenő nőalakokat, a bűjtölésre, bűnbánatra felszólító, kérlelő üzeneteket.

A szerző figyelmének középpontjában ezúttal az áll, hogyan változik át az általa „gazdag képzelőerőnek” minősített egyéni élmény objektív társadalmi tényé, hogyan alakulnak át az érzelmek képekké, a képek eszmévé, az eszme hitté és a hit hatalommá, az egyén képességeit kibontó és társadalomalakító tényezővé. Ami eleinte ugyanis pusztán egy gyermek fantáziadús elképzelése, az a folyamat végeztével olyan kollektíven elfogadott vallási igazsággá válik, amely hegyeket mozgat meg: templomok építésére, Ukrajnáig, Oroszorszáig, sőt egészen Szibériáig eljutó, többszöri karitatív zarándokutakra, kiadványok és filmek megjelentetésére mobilizál.

Ebben a folyamatban az emberek nem fordulnak el a hagyományos templomlátogatástól, de a jelenésekhez kapcsolódó tevékenységekre sokkal több erőt, lelkesedést és energiát fordítanak, mivel hitük szerint ezáltal lesznek képesek megmenteni az ír társadalmat az erkölcsi széteséstől, a világot pedig a bizonyosan bekövetkező szörnyű katasztrófától. Az eredetileg marginális helyzetben élő egyének tehát olyan folyamatot képesek elindítani, amely során látomásaik a népi vallásosság kulturálisan elismert elemeivé, sőt idővel esetleg az intézményes vallás részévé válnak.

Ami az ír kontextusban a vallási, hitbéli gyökerek megerősítésének igényében manifesztálódik, az az Egyesült Királyságban a nemzeti identitás keresésében ölt testet. A közelmúltban négy könyv is megjelent, amely valamilyen szempontból a kollektív identitás fontosságának kérdését feszegette. [1 Norman Davies: *The isles: a history*. Basingstoke, 1999. Macmillan. 1222 p. 2 Ian Baucom: *Out of place: Englishness, Empire and the locations of identity*. Princeton, NJ. 1999. Princeton University Press. 249 p. 3 Tom Nairn: *After Britain. New Labour and the return of Scotland*. London, 2000. Granta. 335 p. 4 Jeremy Paxman: *The English: a portrait of a people*. London, 1999. Penguin. 309 p.] Robin Cohennek a négy könyvet részben összefoglaló, részben a továbbgondoláshoz kiindulópontként használó írása arra keres választ, miért voltak meg mind ez idáig egészen jól a britek, illetve az angolok erős nemzeti identitás nélkül, és vajon mi váltja ki belőlük napjainkban ennek keresését. Hol húzódik a határvonal a *britség* és az *angolság* között, miért ennyire megfoghatatlanok ezek a fogalmak, és miért olyan nehéz mindegyik szerző számára a két identitás különválasztása? Egyáltalán, miért szükséges választ találni ezekre a kérdésekre? Cohen véleménye szerint négy súlyos tényező fedezhető fel az okok között. Az első a globalizáció folyamata, amely erőteljesen befolyásolja és megváltoztatja a nemzetállamok szerepét. A szuverenitás csökkenése

mellett a nemzetállamoknak folyamatosan, sőt egyre erősebben ki kell elégíteniük lakosságuk érzelmi és szimbolikus identitási igényeit. A második tényezőt a belső kihívások: az Egyesült Királyság belső törésvonalai jelentik. Nairn, aki nyíltan vállalja skót nacionalista érzelmeit, csaknem bizonyos abban, hogy a skót decentralizáció, a *devaluation* nem áll meg azon a szinten, ahol Tony Blair miniszterelnök szeretné. Norman Davies óvatosabb ugyan, de ő is számol ezzel a lehetőséggel. Véleménye szerint, ha a brit birodalmi nemzet elveszíti állampolgárainak bizalmát, a kis nemzetek új erőre kapnak, és megpróbálják saját szuverén státusukat létrehozni vagy visszaállítani. Elképzelhető lenne az államok egyfajta szabad szövetsége, amely határokon átnyúló intézményeket működtetne, de ez sem egyöntetű vélemény: Nairn például eltúlzott szörnnyűlködéssel kezeli a többnemzetiségű államokat az Osztrák-Magyar Monarchiától kezdve a török birodalmon át egészen a Szovjetunióig. A harmadik tényezőt az Egyesült Királyság Európai Unió tagja jelenti. A briteknek/angoloknak saját birodalmukban is nehézséget jelentett önmaguk meghatározása, és ugyanez a nehézség merül fel egy viszonylag új regionális tömörülésen belül, amelybe a régi ellentétek, gyanakvás és rivalizálás okán amúgy is vonakodtak belépni. Hiszen Brüsszel még a hagyományos angol mérföld és a pint ellen is támadást intéz ...A brit/angol identitás kettőssége összebékítésének igényét táplálja végezetül az is, hogy az angol identitás nem látványosan, de határozottan erősödik. Ennek jele például, hogy megjelentek a Szent György napi üdvözlőkártyák vagy erőteljesen megugrott az *Ez Anglia* c. folyóirat példányszáma. De vajon lehetséges-e meghúzni a határvonalat a brit és az angol identitás között és meghatározni mindegyik tartalmát? Sokan próbálják az angolokat bizonyos lényegi tulajdonságokkal felruházni és jellemezni. Az angolok nagylelkűek, becsületesek, bátrak, toleránsak, flegmatikusak és így tovább. Ez persze bukásra ítélt próbálkozás. Minden ilyen jellemzés ugyanis világosan kapcsolódik az időhöz, a helyhez, az osztályhoz, a neveltetéshez és a nemhez. Az *angolság* lényege talán könnyebben megtalálható a tájhoz kötésben. Paxman azonban joggal jegyzi meg, hogy a hosszú árnyak és zöld mezők Angliáját már vajmi kevéssé ismerik a zömmel városlakó, folyton szirénázó mentőautókat halló és ablakukból műanyag szemeteszsákokra látó polgárok. Cohen mégis az angolság helyszínhez, tájhoz kapcsolását módszerként használó Baucom könyvét találja az intellektuálisan legambiciózusabb írásnak. A Baucom által részletesen elemzett hat helyszín között - a gótikus építészet és a Bombay-i Victoria pályaudvar mellett - szerepel a krikettpálya is mint az angol nemzeti kultúra egyik - vitathatatlanul nem- és osztályspecifikus - alkotóeleme. A brit identitás, a *britség* talán még nehezebben megfogható fogalom. Cohen úgy látja, nem létezik alapvető britség, és leginkább úgy tudjuk meg, *mik* is vagyunk, ha egyetértünk abban, hogy *mik nem* vagyunk. Miért lehet mégis előnyös vagy akár hátrányos az angollal szemben a brit identitás feltárása és meghatározása? Az ulsteri unionisták makacsul ismételt britsége nem éppen vonzó, és minden bizonnyal vannak olyan brit állampolgárok is, akik nem azonosulnak a birodalmi történelem minden aspektusával. Másfelől viszont léteznek olyan, büszkeségre okot adó brit intézmények, mint például a BBC. A brit útlevel, a brit állampolgárság erős érzelmi jelképet jelent. A *brit* elnevezés fontos mindazon etnikai kisebbségek önmeghatározása szempontjából is, akik például kurd britként, fekete britként azonosítják magukat, hiszen angolnak mégsem lennének mondhatók. Valaki a mecsetben muzulmán, az utcán ázsiai, a szónoki emelvényen ázsiai brit, külföldi utazásakor pedig egyszerűen brit. Cohen óva int mindenkit az egyszerűsítésektől és az uniformizálástól: a birodalmi múlt és az újabb kori történelem sajátosságai miatt az identitás több rétegből álló, bonyolult jelenséggé vált.

[Vissza](#)

Solymosi Judit: Fehéren-feketén a társadalmi szerződésről

Mills, Charles W.: Race and the Social Contract Tradition. = Social Identities, 6. vol. 2000. 4. no. 441-462. p.

Charles W. Mills, az chicagói egyetem filozófia tanszékének tanára, tanulmányában a faji megkülönböztetés és a Jean-Jacques Rousseau „A társadalmi szerződésről” (1762) című munkájában leírt államelméletének sajátos, a történelem által kialakított kapcsolatát mutatja be. A cikke jellemző bonyolult elméleti fejtegetés leegyszerűsítése érdekében, szükségesnek látszik a szerző gondolatait röviden összefoglalni.

A rousseau-i társadalmi szerződés alapvetően a csoportdominancia eszköze volt, annak legitimizációját kívánta szolgálni. Ez azt jelenti, hogy a történelem során különböző osztályok, nemzetek, illetve a férfiak a nőkkel szemben alkalmazták felsőbbrendűségük elméleti igazolására. S noha már túl van népszerűségének zenitjén, még ma is ez az uralkodó társadalmi szervező elv és meghatározó forma Nyugat-Európában. A szerző kiemeli, hogy a társadalmi szerződés egy konstrukció, így nem a társadalmak eredetének irodalmi, szociológiai vagy filozófiai megfogalmazása, hanem a szociális valóság megértését segítő eszköz. Éppen ez adja a társadalmi szerződés elméleti és stratégiai jelentőségét: sokan sokféle célra használták, merítettek belőle. Úgy is meg lehet fogalmazni, hogy a társadalmi szerződés egy olyan elméleti keret („framework”), amelybe szinte bármilyen társadalom elméleti háttere belefér, az ókori görögöktől kezdve, Platón államelméletén és Kant „Jogállam”-án („Rechtsstaat”) keresztül egészen a XX. századi neokolonializmusig.

Mivel ilyen tág értelmezésekre ad lehetőséget, számos elméleti irányzat használta fel és alkotta meg azt a sokféle társadalmi szerződést, amit röviden így lehetne katalogizálni:

- van az *elméleti* társadalmi szerződés, és van annak *gyakorlati* manifesztációja, és ez a kettő ritkán esik egybe;

- létezik *deskriptív* (leíró) társadalmi szerződés és *normatív* (előíró). Míg az előbbi azt mondja meg, hogy milyen az adott társadalom felépítése és az egyének viszonyai, addig az utóbbi egy megvalósítandó idealizált állapotot fogalmaz meg, vagyis azt, hogy milyenné kellene lennie a társadalomnak ahhoz, hogy tökéletes legyen, és biztosítsa minden tagjának jólétét;

- a leíró típusú társadalmi szerződésnek három további altípusa létezik: *a történelmi* (J. Locke), *a hipotetikus* (J.J. Rousseau) és *a modellszerepű*, amely egyfajta gondolkodásmódot közvetít (J. Hampton, P. Laslett);

- O. Gierke felosztása különbséget tesz az ún. „*Gesellschaftsvertrag*” és a „*Herrschaftsvertrag*” között. Az első létrehozza a társadalmat, míg a második az államot teremti meg, és a politikai rendszer legitimizációját szolgálja. Ez utóbbinak további két típusa létezik: az első az „*alattvalói*” szerződés, amelynek értelmében a nép önként ruházza át hatalmát az uralkodóra elismerve ezzel saját alattvalói státusát. A másik típus a „*a képviseleti*” szerződés, ahol az uralkodó személye csupán megtestesíti, képviseli a néptől kölcsönkapott hatalmat.

- megkülönböztetünk még ezeken kívül *domináns* (másokat a hatalomból kirekesztő) és *konszenzuális* társadalmi szerződést;

- és végül létezik *morális*, *polgári* (*civil*) és *alkotmányos* társadalmi szerződés is.

Ezek után azt lehetne tehát mondani, hogy a társadalmi szerződés egy politikai filozófia, amely a különböző államok és társadalmak létrejöttét, felépítését, működését és etikai legitimizációját vizsgálja. A valóság azonban egészen más, ennél sokkal egyszerűbb: valamennyi társadalmi rendszer élén ugyanis egy-egy, a hatalmát az ideológiai igazolás érdekében a társadalmi szerződés nyújtotta tág keretbe beillesztő szűk csoport áll, amely három tulajdonság alapján szerveződik (ez az ún. „big three”): *az osztály* (uralkodók – alattvalók), *a nem* (férfiak – nők) és *a rassz* (fehérek – nem fehérek). A társadalmi szerződés konzervatív hívei kitartanak az egyenlőség és egyetértés mint normatívák mellett, liberális gondolkodók (vagy más néven progresszívek, haladók), az egyenlőtlenségre és az elnyomásra hívják fel a figyelmet (ebbe a csoportba tartozik egyébként a tanulmány szerzője is).

A rousseau-i társadalmi szerződés egy osztályok közötti szerződés, ahol a gazdagok és az általuk irányított szegények olyan rabság felé igyekeznek, amelyről azt, hiszik, hogy a teljes szabadságot adja meg nekik. Ez az elgondolás a történelmi fejlődés eredménye, és egy, a természettől teljesen elszakított emberi társadalom képét adja. Ezzel ellentétben Charles W. Mills szerint a társadalmi szerződés egy nemi és faji alapokon létrejövő szerződés, amely ugyan szintén csoporturalomra épül (ennyiben tehát a rousseau-i gondolatot viszi tovább), de az emberek közötti természetes felosztás nem az uralkodó–alattvaló csoportosítás, hanem a nemi és embertípus szerinti megkülönböztetés. Azért viszont, hogy ebből a felosztásból elnyomó–elnyomott szereposztás lett, a mindenkor politikát teszi felelőssé, amely saját elképzeléseihez idomított Rousseau klasszikus elméletét. Ennek megfelelően a társadalmi szerződés két újabb típusát kell bevezetnünk: a „*Nemek közötti szerződés*”-t és a „*Rasszok közötti szerződés*”-t.

Az emberek közötti faji megkülönböztetés nem biológiai kérdés, hanem (szociál)politikai. Ez a distinkció teljesen természet-idegen, mivel ma csak egyetlen embertípus létezik (a homo sapiens). Annál is inkább, mivel a különböző emberi rasszok megítélése országonként eltér, sőt egy adott ország történelme során is többször változott. A társadalmi valóság tehát az, hogy az emberek faji identitását az egyes országok élén álló szűk uralkodói csoportok

határozzák meg. A mai világ a nyugat-európai terjeszkedés révén alakult ki, a hódítások, a rabszolgaság és a gyarmatosítás eredményeként. Ezeknek a folyamatoknak alapvető szervező elve volt a fehérek uralma a nem fehérek (feketék, színes bőrűek) felett. A történelem tehát elfogadottá és természetessé tette a fehérek számára uralmukat az egész világ felett, a férfiak dominanciáját a nők felett. Ehhez segítségükre voltak olyan ideológiák, mint például a fejlődélmélet, a predestináció (fehér bőrűek hivatottak arra, hogy irányítsák az egész világot) vagy a fajelmélet. A különböző társadalmi, politikai és gazdasági struktúrákban tehát fehér bőrűek felsőbbrendűsége jut kifejezésre. Ez azt jelenti, hogy ezek a rendszerek a fehérek uralmára és a nem fehér bőrűek hatalomból való kirekesztésére épül. A szerző jellemző példaként az USA-t hozza, ahol szerinte nem csak faji diszkriminációval találkozhatunk, ahol a politika révén az emberek közötti természetes különbség (eltérő bőrszín) politikai kérdéssé vált, és létrejött az egész „fajkérdés”. Elmondhatjuk tehát, hogy a „feketék” hátrányos megkülönböztetését a politikai dominancia és elnyomás eszközeként alkalmazták a „fehérek”.

A szerző eddig a társadalmi szerződés leíró funkcióját alkalmazta a színes bőrűek helyzetének megvilágítására. Tanulmányának végén viszont a szerződés normatív lehetőségeivel él, amikor hitet tesz a liberalizmus mint megvalósítandó szemléletmód mellett. Itt nem mint egyéni szabadság-eszmére tekint a liberalizmusra, hanem mint normatív gondolatvilágra, amely faji előítéletektől mentes liberalizmust jelent, s amelynek feladata a „*Rasszok közötti szerződés*” megszüntetése (rabszolgaság, szegregáció felszámolása, egyenlő esélyek biztosítása).

Végkövetkeztetésként elmondhatjuk, hogy a tárgyalt problematika lényege az, hogy a különböző korok és eszmerendszerek beillesztették saját politikai céljaikat Rousseau társadalmi szerződésébe, rugalmas keretként használva azt. Így lett a társadalmi szerződésből egy rasszok és nemek közötti „szerződés”, amelyet a fehér bőrű férfiak kényszerítettek a „feketékre” és nőkre. Ahhoz, hogy ez megszűnhessen, nem elsősorban a különböző intézményrendszereket kell átalakítani, hanem a „fehérek” gondolkodásmódjának kell megváltoznia. A mai társadalmak ugyanis nem közös akaratra épülnek, hanem egy szűk hatalmi csoport kényszeríti rá az akaratát a többi emberre, kizárva őket olyan jogokból és lehetőségekből, amelyek a hatalmi csoport tagjait automatikusan megilletik. Mindezek feltárása segítheti a társadalmi igazságosság megteremtését.

Vadász Rezső

[Vissza](#)

Magyarország az első helyen. Beszélgetés Orbán Viktorral

Bouvet, Béatrice [rip.]: La Hongrie qui gagne. Eretien avec Viktor Orban. = Politique internationale, 2000. 89. no. 187-198. p.

A jelenlegi gazdasági mutatókat, a munkanélküliség mértékét tekintve mércének, a kelet-közép-európai, volt kommunista országok sorában Magyarország első helyen áll az EU-hoz csatlakozni várók sorában. Ezt a győztes helyet az 1998-ban megválasztott miniszterelnök, Orbán Viktor személye jól reprezentálja. Politikai karrierjét a közvetlen, támadó stílus jellemzi. Pártja, a FIDESZ-MPP autentikus kormánypárt, konzervatív programmal; céljuk a korábbi nomenklatura kiváltságainak megszüntetése, a korrupció felszámolása, a vidéki kispolgárság védelme a fővárosi elitel szemben és a keresztény értékek visszaállítása.

Orbánnak alkotmányadta joga a minden fronton folytatott harc, melynek látványos példája a 2000 elején meghirdetett Széchenyi-terv. A program célja a közlekedés és lakásépítés területén a nagyberuházások támogatása, a régiók közötti egyenlőtlenség megszüntetése, a gazdasági növekedésben szerepet játszó nagy, nemzetközi cégek befektetéseinek bátorítása. Külpolitikájában – konkrétan az osztrák FPÖ előretörése kapcsán – a miniszterelnök Brüsszeltől független véleményre formált jogot.

B. Bouvet újságíró első kérdése a „jobbboldaliságra” vonatkozott. Orbán Viktor válaszában elsőként említette a hagyományhoz való kötődést, ami miatt ma Magyarország megpróbálja újra megtalálni saját történelmét, hogy békeességben éljen vele. Elsőrangú szerep jut a családnak a jobboldali értékek sorában. Az állam kötelessége azt támogatni például új munkahelyek teremtése révén. Jobboldali nézet szerint az Európához csatlakozás a nemzeti kultúra kibontakozására kapott lehetőség. De – Orbán szerint – az Egyesült Államoknak is mindenképpen jelen kell lennie Közép-Európában. Az európai politikai életet még jó ideig a jobb-bal, bipoláris politika fogja jellemezni.

A MIÉP-pel kapcsolatos válasz lényege: a jelenlegi 14 parlamenti hely a legutóbbi parlamenti választásokon való gyenge részvétel következménye. A tágabb értelemben (Ausztria, Svájc) „szélsőjobb”-bal kapcsolatban érdemes megvizsgálni, mihez, kikhez képest jelent szélsőséget, mielőtt angyalnak vagy ördögnek kiáltjuk ki. Az EU látszatra ítélő politikája voltaképpen a demokráciát kérdőjelezi meg. Ugyanis vagy elfogadjuk, hogy egy politikai párt törvényes keretek között működik, vagy bevezetünk egy európai normát, amelyhez az európai államoknak igazodniuk kell. A történelem fintora, hogy az ún. „szélsőségesek” napjainkban éppen Nyugat-Európában erősödtek meg.

A német külügyminiszter, J. Fischer, 2000. május 12-én javaslatot tett az egy alkotmánnyal, egy parlamenttel, egy választott elnökséggel irányított Európai Unióra. Vajon ez-e a jövő útja? Orbán miniszterelnök ezzel kapcsolatban meglepetését fejezte ki, de megjegyezte, hogy csak egy a polgárai által átlátható, érthető elvek alapján működő Európa lehet életképes. Világosan meg kell tehát határozni a városok, régiók, nemzetállamok kompetenciáját az Unióhoz képest. Az euroszeptizmus a magyarokat egyelőre korántsem jellemzi annyira, mint a nyugatiakat.

A NATO-csatlakozással kapcsolatban Orbán Viktor elmondta, hogy az elmúlt 500 év magyar történelmének legnagyobb eseménye ez. Kettős haszna is van Magyarországnak tagságának: az V. cikkely alapján az ország védelmet kap külső fenyegetések ellen, ugyanakkor egy olyan védelmi rendszer tagja lehet, amely megakadályozza, hogy a nyugati államok előnytelen szövetségeket kössenek a háta mögött. Jó alkalom ez a hadsereg modernizálására is; egy tízéves program indult be, ami egyébként sosem kezdődött volna meg. Politikai értelemben nem fenyegeti senki pillanatnyilag az országot. Belső életünket úgy lehetne korszakolni, hogy 1989 után, az első 5 év alatt az általános katarzis hangulatában a szabadságon nyugvó jogállam alapjai születtek meg. A következő 5 év során igyekeztünk visszaintegrálódni a nagy, nemzetközi szervezetekbe. Jelenleg külkereskedelmünk több mint 78%-át az EU-val bonyolítjuk; része vagyunk az EU védelmi rendszerének is. Most a nagy programok megvalósítására törekszünk, hogy az egy főre jutó nemzeti jövedelmet az uniós szintre hozzuk.

Oroszországnak a NATO-hoz csatlakozását nem szabad elsietni, jóllehet Putyin most hajlandóságot mutat a nyitásra. Viszont a katonai és biztonsági együttműködést a legszélesebb és a legkonkrétabb értelemben lenne érdemes folytatni Oroszországgal.

B. Bouvet megkérdezte azt is, hogy a 350 ezer szerbiai magyar sorsa nyugtalanságra adott-e okot az utóbbi években? A magyar miniszterelnök válasza: a magyarok helyzete rendkívül bizonytalanná vált a Vajdaságban, pl. mert arányaiban több a munkanélküli közöttük, mint a szerbek között, s mert nemigen tudják megvédeni javaikat a többi menekülttől. A 70–80 ezer magyar menekültből 30 ezren tartózkodnak Magyarországon, de a kormány, mivel általában a magyarok szülőföldjükön maradását támogatja, az ideérkezőknek nem adja meg automatikusan az állampolgárságot.

A romániai magyarok úgy határoztak, hogy részt vesznek egy új Románia felépítésében; saját politikai pártjuk van és parlamenti képviselőik is. Valószínűleg tartják magukat eredeti céljukhoz akkor is, ha Ion Iliescu pártja kerül többségbe a parlamentben. (Azóta tudjuk, a miniszterelnök feltételezése helyesnek bizonyult. – a szerk.)

Ami a többi szomszéd államot illeti, Magyarország valóban missziójának tartja, hogy Közép-Európa stabilitását támogassa. Pl. ezért is élesztette újjá a visegrádi országok kapcsolatát a kormányzati szerepbe került FIDESZ-MPP. Vagy ezért bábáskodik Horvátország uniós felvétele körül, és ugyanezért nem szakította meg kapcsolatát

Ausztriával sem. Magyarország különben sem a kormányokkal, hanem országokkal és népekkel ápolja elsősorban kapcsolatait. Horvátországgal fontos a jószomszédi viszony fenntartása, Ausztria pedig az egyik legfontosabb kereskedelmi partnerünk.

Magyarországon világviszonylatban rendkívül magas a halálozási arányszám. A FIDESZ-MPP miért nem tűzte ki céljául az egészségügyi rendszer helyrehozását? - szólt egy újabb újságírói kérdés Orbán Viktorhoz. - Az öngyilkosságra való hajlam erős a magyarságban. A kommunizmus ehhez további motivációkat is nyújtott. A kormány családtámogatási politikájával próbálja korrigálni a történelmi elmaradásokat. A családi pótlék már az első gyermek után is jár. A személyi jövedelemadó-kedvezmények akár 30%-ra is fölmehetnek. Amelyik szülő otthon marad az újszülöttel két évig, az külön juttatást kap. Akár az édesapa, akár az édesanya veszi igénybe, bérének a 3/4-ét is megkaphatja, de maximum a minimálbér kétszeresét. A lakásépítések támogatása érdekében pedig a hitelkamatok ma 13%-osak (korábban 27%-on álltak).

Egy nyugati polgár számára a magyarországi politikai viták (pl. a főpolgármester döntéseivel vagy a jegybank elnökével) esetleg túlságosan hevesnek tűnhetnek, de ebben az esetben figyelembe kell venniük, hogy Magyarországon 1990-ig nem lehetett szabadon beszélni. Ezért élénkebb a vita az 1968-as társadalmi válságról, állam és egyház viszonyáról, a globalizációról. Disszidálni Nyugatra, vagy beletörödni börtönünkbe, ezt az alternatívát állították az előző generációk az ifjúság elé. Azután - 1989 után - két év alatt a legmerészebb álmok valósultak meg. A magyar ifjúság szinte felvillanyozódott. Korábban a parlamenti, most a kormányzati munka mellett még nem gondolt komolyan a visszavonulás idejére a 38 éves Orbán Viktor.

Kakasy Judit

[Vissza](#)

A kelet-közép- és a kelet-európai államok uniós csatlakozása

Lhomel, Edith: Les pays de l'Europe centrale et orientale face a l'élargissement. = Les Cahiers français, 2000. no. 298. 16-21. p.

Edith Lhomel cikke az uniós csatlakozásra váró tíz európai ország kormányának elképzeléseit, valamint az itt élő lakosság várakozását, közvéleményének alakulását tanulmányozza. Felveti, hogy némely országnak rendeznie kell kapcsolatát szomszédaival, ha be akar tagolódni az Unióba.

A kelet-, illetve a kelet-közép-európai államok csatlakozási szándéka az Európai Unióhoz logikus törekvés a kommunizmus gazdasági-politikai igájának levetése után. Valamennyi ország külpolitikáját egyúttal a NATO-hoz történő csatlakozás is meghatározza. A felvételre váró államok vezetői a lehető leggyorsabb felzárkózás hívei, az egyes politikai pártok életében viszont hosszabb idő vezetett a konszenzushoz, s közülük most is többen kritizálják a társadalom által megfizetendő árat, illetve az önrendelkezés feladásának kényszerét, melyet a csatlakozás eredményezhet. A lakosok véleménye ugyancsak eltérő: egy naivabb réteg az előnyöket hangoztatja, mások viszont már mérlegelik a veszélyeket, amelyek most még csak az életminőség romlásában, a foglalkoztatás bizonytalanságában jelentkeznek.

A csatlakozásra kész kormányok rosszul viselik a vágyott nagy esemény pontos dátumának hiányát. Az 1999 decemberében, Helsinkiben tartott európai csúcsertekezleten 2002 végéig jelölték meg a tizenötök arra, hogy az Unió „készen álljon újabb tagok felvételére”. Ez utóbbiak nemcsak az Unión belül zajló lassú intézményi reform miatt türelmetlenek, hanem mert a politikai erőviszonyok csak lassan stabilizálódnak a kelet-, kelet-közép-európai térségben.

A politikai pártok törekeny konszenzusra jutottak, s ezért a bizonytalanságok növekszenek. Amíg a csatlakozás kérdése csak úgy, általában merült fel, addig az egyetértés szinte egyhangú volt. Amint a következmények, a kötelezettségek is körvonalazódnak látszanak, a konszenzus visszafogottabb lett. A nacionalistának tekintett pártok (MIÉP, Románia Mare stb.) a földtulajdonjog nemzeti kézben tartásához ragaszkodnak. De mi a megoldás pl. az 1945 után lengyel földre száműzött németek földvásárlási szándékával? Ellenállás mutatkozott bizonyos bolgár és román körökben a NATO 1999. márciusi, koszovói beavatkozása apropóján is. Itt a légtér s az állam szuverenitásának féltésében fogalmazták meg a tartózkodást. Ugyancsak erős ellenállást szült pl. a cseh államvezetésben az EU regionális, decentralizáló politikájának kiterjesztése, mégpedig azért, mert a frissen csatlakozni kívánó államokban a belső termelési viszonyok még nem szilárdultak meg; úgy érzik, hogy előnytelen helyzetbe kerültek (pl. a cseh élelmiszeripar). Megfigyelők szerint azonban erőteljes változások zajlanak le mind a „pro”, mind a „kontra” körökben.

Az utca embere, miközben unos-untalan a PHARE-programról, Európai Beruházási Bankról vagy az Európai Újjáépítési és Befektetési Bankról hall és olvas, általában úgy érzi, hogy személy szerint semmi haszna nincs ezekből. De ugyanez a benyomása a nem kormányzati vagy civil szervezeteknek nyújtott segélyekről is. A lakosság nem érti, hogy a berlini fal ledöntése után miért kell még mindig várni a csatlakozással. A fásultság egyik kézzelfogható megnyilvánulása a választásokon való csekély részvétel, az általános politikai közömbösség. Az átmenet vesztesei és a csatlakozás ellenzői valahogy mindenütt ugyanazok: a nyugdíjasok, a szakképzetlen munkások, a román és lengyel földművesek, valamint a FÁK-kal közvetlen határos térségben élők.

Úgy tűnik, minél közelebb kerülnek a tényleges csatlakozás lehetőségéhez az országok, annál több kétely merül föl bennük az EU-tagságot illetően. Ebben persze néhány nyugati példa is jól ismert.

Számos valódi jogvita is fölmerül egyes országok között (pl. Lengyelország - Ukrajna vagy Csehország - Szlovákia) az ún. schengeni elvek megvalósításában, a vámunió tekintetében. Az „első körben” csatlakozó országok megint másik részének (Szlovénia, Magyarország, Csehország, Lengyelország), amelyek a politikai határaikon túli nemzettesttel is ápolni akarják a kapcsolatot, erre külön politikai megoldást kell találniuk.

Láthatók már - olykor negyven évi szünet után - a kooperáció jelei is (a délkelet-európai országok, pl. Bulgária és Románia között), de ennek ellenkezőjére talán több példa akad.

Összegezve: kevesebb mint tíz év alatt a felvételre váró államok szemmel látható fejlődésen mentek keresztül. Megértették azt is, hogy az EU-hoz tartozásnak ára van. A kelet-európai vezetők pragmatista módon máris elkötelezettséget éreznek a csatlakozás iránt, amit az országok külkereskedelmének csaknem teljes liberalizálása, másfelől a keleti határokon az ellenőrzés megerősítése is bizonyít. A szakértők egy része szerint tehát az európai bővítés ma már inkább politikai, illetve stratégiai kérdés, ami persze nem jelenti azt, hogy további meglepetés ne lenne várható. Ez utóbbival azonban szolgálhat az EU-bővítést nem mindenáron szorgalmazó Németország éppúgy, mint a csatlakozásra váró államok, amelyek nem pusztán a gazdasági konvergencia hangoztatását várják a tizenötöktől.

[Vissza](#)

Kakasy Judit: Mi a helyzet a NATO további bővítésével?

Šedivý, Jiri: Další rozšíření NATO: hledání nejlepšího ze špatných řešení? = Mezinárodní vztahy, 36. roc. 2001. 1. no. 8-28. p.

A NATO kelet-közép-európai bővítésének első köre politikailag mindenképpen sikeres volt. Azt, hogy Csehország, Lengyelország és Magyarország 1999. március 12-én felvételt nyerhetett a szervezetbe, a három ország viszonylagos homogenitásának köszönheti. Ezzel szemben a felvételre várakozók tágabb köre (Albánia, Észtország, Lettország, Litvánia, Macedónia, Románia, Szlovákia és Szlovénia) korántsem tekinthető egyszerű alakzatnak, bármilyen nézőpontból elemezzük is őket. Azt mindenesetre ezeknek az országoknak is megígérték, hogy a NATO nyitott a további bővítés előtt, illetve hogy a felvételi folyamat legkésőbb 2002-ben megkezdődik. Most e „második körös” jelöltek ennek a kilátásnak ígézetében élnek, ám könnyen megeshetik, hogy csalódní fognak. A NATO-megnyilvánulások vonatkozásukban mindinkább kerülük a konkrét dátumokat, s megmaradnak az általánosságok meglehetősen „vállveregető” szintjén (pl. „a NATO elismeri és üdvözli a folyamatban lévő szándékokat és előrelépéseket mind Romániában, mind Szlovéniában”, „a madridi csúcstalálkozó óta a NATO regisztrálja és üdvözli a pozitív fejlődést Bulgáriában”, az utóbbi időben „Szlovákiában is érzékeli és üdvözli a pozitív kibontakozást”, Macedónia esetében a NATO „hálás a [koszovói] válság rendezésében való közreműködésért, és üdvözli a reformok terén tapasztalható előrelépést”, Albániában a NATO „üdvözli az együttműködést, és ösztönzi a reformtörekvéseket”).

Ha a második körbe soroltak felvételének reális kilátásait vesszük szemügyre, akkor mindenekelőtt az derül ki, hogy Albániának és Macedóniának belátható időn belül gyakorlatilag nincs reális lehetősége a felvételre. A többi országnak – az egyetlen máris felvételre érett Szlovénia kivételével – komoly hiányai vannak a felvételi kívánalmak tekintetében. Ezek részint belpolitikaiak, részint gazdaságiak és katonaiak. Észtország, Lettország és Litvánia felvételének kérdése a legproblematisabb. Egyfelől Oroszország ellenkezése, az orosz kisebbségek bizonytalan helyzete, másfelől a balti államok elégtelen védelmi képessége és e stratégiailag meghatározó régió nehezen védhetősége okoz gondot náluk. Így hát bármennyire hajlamosak a NATO-országok a balti államokat magasra értékelni, egyelőre a „modus operandi” keresése van napirenden.

A balti országok problematikája tehát nem is belső okokból mondható „pikánsnak”, hanem külsőkből. Itt van mindjárt általában is Oroszország szerepe. Noha ellenkezése a balti államok vonatkozásában a legegységesebb és a legszigorúbb, ez nem jelenti azt, hogy az összes többi állam felvételével kapcsolatban ne volnának olyan kifogásai, amelyek kompenzálhatók lennének bizonyos garanciákkal és előnyös üzletekkel. (Így volt ez Csehország, Lengyelország és Magyarország felvételekor is.)

Az is lassítja a „második körösök” felvételének előrehaladását, hogy a NATO egyes országai korántsem egységesek a tennivalókat és az országpreferenciákat illetően. Korábban pl. a franciák és az olaszok Románia és Szlovénia mielőbbi felvétele mellett kardoskodtak, mostanában pedig Dánia és Norvégia emeli fel szavát a balti államok felvétele mellett.

Egészében véve a további bővítést senki sem akarja elsietni, legújában különösen Franciaország és Németország ellenkezik. Ennek egyik oka, hogy az első körben felvettek esetében korántsem megy simán a haderőreform, amelynek „féloldalasságára utal, hogy néhány NATO-konform elitegységen kívül a haderők meghatározó többsége stagnál vagy visszafejlődik.

A koszovói-jugoszláviai válságban az új NATO-tagok ugyan „kiállták a hűség próbáját”, ám ezt belső megpróbáltatások kísérték. A felvételre váróknál mindenesetre vizsgálni kell az ilyen válsághelyzet esetén lehetséges forgatókönyveket.

Napjainkban az az EU-törekvés, hogy autonóm katonai képességekre tegyen szert, mintha kiváltotta volna a NATO „féltekenységét”, aminek jele: van, aki a második kör jelöltjeit inkább az EU gyámságába utalná.

A lassító tényezők sorában végül meg kell említeni, hogy léteznek a második körbe tartozó államok kapcsolattörténetének „homályos fejezetei”, amelyek ugyancsak kétségeket ébresztenek a majdani egymás iránti barátság és szolidaritás megvalósítását illetően.

A NATO kibővítésének ügye az alábbi öt követelményt kontúroz:

- Meg kell őrizni a szervezeten belüli szolidaritást és a katonai cselekvőképességet.
- Erkölcsi téren meg kell őrizni a szervezet szavahihetőségét (ld. a „nyitott ajtók” szlogent).
- Teljes mértékben integrálni kell a szervezetbe az első körben felvetteket.
- Meg kell őrizni Oroszországgal a produktív partnerséget.
- Biztosítani kell a belső konszenzust.

Z. Brzezinski szerint a bővítés során a NATO három feltételt tartson be:

- Csak azt a jelöltet szabad felvenni, aki a felvételi követelményeknek teljes mértékben megfelel.
- Nem érvényesülhet semmiféle ország-összekapcsolás: minden felvétel egyedi.
- Nem szabad tekintettel lenni a Moszkva által emlegetett „vörös vonalra”, amely a majdani Szovjetunió határával azonos.

Az előadott bonyolult helyzetben és feltételek közepette a NATO második körben való bővítése mindenképpen gondos mérlegeléseket, hatástanulmányokat kíván. Ez szükségképpen ugyan lelassítja a bővítési folyamatot, ám semmiképpen nem vezethet a NATO „nyitott ajtók” ígérvényének kérdésessé tételéhez.

[Vissza](#)

Futala Tibor: Horvátország metamorfózisa. Beszélgetés Stipe Mešić-tyel

Hofnung, Thomas [rip.]: Croatie : la métamorphose. = Politique internationale, 2000., 89. no., 199-209. p

Néhány héttel a „horvát függetlenség atyjának”, Franjo Tudjmannak a halála után pártja, a Horvát Demokratikus Tömörülés vereséget szenvedett a törvényhatósági választásokon és a Szociálliberális és a Szociáldemokratikus (exkommunista) Párttal szemben ellenzékbe került. Ekkor még úgy tűnt, hogy az elnökválasztáson sikerül revansot venni a vereséért. De másképp történt: Stipe Mešić - 56%-os támogatottsággal - került ki győztesen a küzdelemből. Az 56 éves Mešić kimondottan ellentéte Tudjmannak. A szocialista Jugoszlávia utolsó, 1991-ben menesztett elnöke mintegy észrevétlenül vészelt át egy kisebb ellenzéki párton belül az elmúlt tíz évet. Mešić, Tudjman politikájával minden tekintetben szakítani kíván (pl.: korrupcióellenes harc, a média szabadságának elismerése, közeledés az Európai Unióhoz, távolságtartás az ultranacionalistáktól, stb.). Első külföldi útjai Szlovéniába, majd Boszniába vezettek. Mostarban felszólította az ottani horvátokat, hogy „Szarajevóra nézzenek ezentúl és ne Zágrábra”. Az európai tizenötökhöz folyamodott, hogy sürgősséggel vegyék fel Horvátországot az Unióba. (Miközben a nemzeti össztermék 45%-át a külső adósságok kiegyenlítésére fordítja és 20%-os a munkanélküliség az aktív munkavállalók körében.) Kilenc hónappal váratlan megválasztása után is igen népszerű, noha időnként halálos fenyegetést kap. Tényleges sikert ért el 2000 májusában azzal, hogy az országot a NATO békepartneri programjába fölvtették.

A riportot Thomas Hofnung, újságíró készítette. Elsőként az elnökválasztás körülményeiről érdeklődött. A Horvát Demokratikus Tömörülés (Tudjman pártja) lényegében az egypártiságot folytatta, ami Jugoszlávia nyomasztó hagyományát követte. Mešić szerint erre a jelenségre szánt reakciónak kell tekinteni megválasztását. Tudjmanék hibájának rója fel az Európától izoláló külpolitikájukat, s hogy nem fogtak össze Milošević minden áldozatával hogy megbuktassák az agresszort. A kormányzathoz közeli körök jelentős magánvagyonra tettek szert, s amikor erről már az újságírók is írtak, újra megválasztották a szocialista politikust.

Összességében véve Mešić a XVII-XVIII. századi politikusok sorába utalja elődjét, aki - szerinte - sosem értette meg a demokrácia lényegét.

Jacques Chirac személyében Mešić (a Franciaországhoz fűződő történelmi kapcsolatok miatt is) Horvátország egyik fő támogatóját reméli megtalálni. A külföldi tőke becsalogatása érdekében az Unióval harmonizáló jogrendszert kívánnak bevezetni az országban. Biztatóak az Unió részéről jövő jelzések: pl. támogatnák egy Olaszországot és Törökországot összekötő autót út építését, vagy a Duna megtisztításának munkálatait. Így végre egy hajdan virágzó város, Vukovár is megint a figyelem középpontjába kerülhetne. De Brüsszel támogathatná egy, az Adriát a Kaspi-tengerrel összekötő olajvezeték kiépítését is.

A jelenlegi horvát elnök retorikájában sokszor szerepel az „egyesítés” kifejezés, ami a „régión” illeti. Fontosnak tartja a jószomszédság politikáját, de az Európához tartozást is. Nehézséget jelent az országnak, hogy a boszniai horvát-muzulmán hadsereget ő tartja fenn.

Szerbiával kapcsolatban Mešić úgy nyilatkozott, hogy Milošević-től megszabadulva egy, az 1945 után Németországban végbement katharizisra (sic!) van szüksége a demokrácia kiépítéséhez. A szerbek egy része még mindig nem tudja elhinni, hogy gyalázatos gyilkosságokat követtek el az ő nevükben Horvátországban, Boszniában, Koszovóban. Ugyanakkor a horvátok közül sokan attól rettegnek, hogy egyszerűen csak visszaállítják Jugoszláviát...

A boszniai hadsereget Tudjman anyagilag támogatta, mert annak 4%-a ottani horvátokból verbuválódott, s mert valamiképpen Horvátországhoz tartozónak érzett minden talpalatnyi helyet, ahol horvátok élnek. Mešić ezzel szemben tévedésnek tartja, hogy pl. Hercegovina szeretne Horvátországhoz tartozni. Vagyis a jelenlegi országhatárokat nem kívánja módosítani. Tény, hogy a korábbi összeg felével ugyan, de még mindig támogatja az „anyaország” a boszniai hadsereg horvát tagjait. Távolokban azonban gazdasági együttműködés kiépítésére törekszik Boszniával.

Mešić úgy véli, hogy a háborús bűnök olyan egyéni bűnök, amelyekkel az egyénnek kell elszámolnia a Hágai Nemzetközi Bíróság előtt, legyen az szerb, horvát, vagy bosnyák. A mostani Horvátországon belül elkövetett bűnöket, illetve azok megengedését, vagy következmények nélkül hagyását mind a defenzívával magyarázza. Vagyis a szerbek által megszállt szülőföld megvédése e szerint nem számít büntettnek.

Milan Levar a saját háza előtt gyilkolták meg, mert nyilvánosan elítélte a horvát katonák által elkövetett tetteket. Nyilvánvaló, hogy Levar gyilkosai a nemzet kifosztásán munkálkodnak továbbra is. Horvátország azonban ma jogállam, így nem lehet következmények nélkül való semmilyen gáztett. Mešić elnök eltökélt szándéka még megbízatása idején az országot az Európai Unió és a NATO keretein belülre kormányozni.

[Vissza](#)

Kakasy Judit: Koszovó mindenhol van!

Mit tehet Európa és az ENSZ?

Senghaas, Dieter: Kosovo ist überall. Was können Europa und die UN tun? = Gegenwartkunde, 48. vol. 1999. 3. no. 261-266. p.

Bosznia, Koszovó és a Balkán fogalmakat együttesen „konfliktusstruktúrának” szokták nevezni, a konfliktusos helyzetek alapmintájának, amelyben politikai és gazdasági érdekek és hatalmi pozíciók állnak szemben és ütköznek egymással, amelyben a kulturális és a nemzetiségi (sőt, gyakran vallási) identitások harcolnak egymással, és törekednek egymás megsemmisítésére vagy kiszorítására.

De vajon nem hasonlóan bonyolult és azonos elemekből felépülő konfliktusokkal találkozunk-e például Észak-Írországon, Tibetben, Kína nemzetiségi vidékein, Palesztinában, a Baltikumban és máshol? A saját (nemzeti, nemzetiségi, vallási) identitás elismertetéséért vajon nem hasonló hatalmi harcok, vélt és valóságos támadások lángolnak-e fel, nem „intoleráns diszkriminációk” alakítják-e a hatalmi-politikai helyzetet?

Csak Európában több mint hatvan folyamatos és alkalmi konfliktusgóc található, és nem csupán a Balkánon vagy Délkelet-Európában vagy a FÁK államaiban, hanem Nyugat-Európában is (például Észak-Írországon, Baszkföldön vagy Korzikában). Persze nem minden konfliktus szélesedik politikai válsággá (például Katalóniában, Dél-Tirolban, a német-dán határvidék kisebbségei esetében, Skóciában vagy Walesben vagy a magyaroknál Dél-Szlovákiában – véli a szerző).

Európán kívül is lépten-nyomon találkozhatunk hasonló problémákkal. Jelenleg különösen veszedelemes konfliktusnak tűnik Indonézia esete, ahol heterogén társadalomban diktatórikus hatalom élezi az ellentéteket. De a viszonylag homogén kultúrájú Kínában is számos konfliktusforrást találunk: a gazdasági nyitás és a szociális változás vajon szükségképpen együtt jár-e a politikai rendszer szükséges átalakításával.

A többség-kisebbség-vita vagy a modernizáció dilemmája az egész társadalmat érinti: a szociálisan mobillá vált társadalomban, amelyben jól képzett és kompetens személyek, különös érdekekkel és eltérő identitással egzisztálnak, nem hajlandók politikailag másoktól meghatározott légkörben élni. Ezért ilyen társadalmakban az autoriter konfliktusmegoldások csak szerény sikerre számíthatnak.

Az „új Európa” alapdokumentumában az első törvény így hangzik: demokratikus, alkotmányos jogállam, a második: működő gazdaság, valamint folyamatos törekvés a szociális egyenlőség megteremtésére, végül a harmadik: „a konstruktív konfliktuskezelés politikai kultúrájának megteremtése – és nemcsak a politika, hanem a társadalom civilszférájának a szintjén is.

Vajon mit tehet Európa az „agresszív etnonacionalizmus” ellen? A német, a spanyol és a portugál példa a folyamatos integráció irányába mutat, ilyen értelemben a balkáni konfliktusok számára is követhető utat és használható megoldást jelent. A megoldás ugyan várhatóan nem öt-tíz év alatt fog bekövetkezni, hanem a következő két nemzedék idején (de legalább harminc év alatt).

Európa ebben a folyamatban elsősorban a „konfliktust megelőző politikai instrumentárium” kiépítésében segíthet. „Catch them young”, vagyis „Kezeld a konfliktust a kezdeti stádiumban”, szokták mondani, ami kétségtelenül helyes célkitűzés, – csak éppen nem fordították le a politikai intézmények nyelvére.

Összeurópai szinten is komoly segítséget jelentene olyan hatásos magatartáskódex kidolgozása és elfogadása, amelyet valamennyi kormány alkalmazhatna (például) kisebbségpolitikájában, amelyben maguk a kisebbségek is megfogalmazhatják kívánságaikat és gondjaikat. A kormányzatok mellett számos nem kormányzati szerv venne részt e kódex kidolgozásában, de tudósok és szakértők is. A kisebbségi problematika ilyenféle „európaizálásával” elérhetővé válik a kormányok és a kisebbségek közötti kétoldalú viták szabályozása, és elkerülhető lesz, hogy a nemzetiségek a hatalomra jutás megszállottjai legyenek, vagy hogy „megnémuljanak” (autistává váljanak), – állapítja meg a tanulmány szerzője.

Vannak azonban határesetek, szélsőséges megoldások, mint az elűzés, az etnikai tisztogatás vagy a genocídium, nem zárható ki, hogy ilyenekre is sor kerül valamelyik európai kisebbségi rendszerben. A koszovói példa azt sugallja Európának, hogy a legitim intervenció esetére is fel kell készülni.

Lukáts János: Lettek Fehéroroszországban egykor és ma

Tugaj, Uladzëměr Vasël'evic: Latyšy na Belarusi. Měnsk, Vydavec Ul. M. Skakun, 1999. 135 p.

A könyv az írásos történelmi források előtti időktől kezdve tekinti át a lett-fehérorosz kapcsolatokat. Balti törzsek részt vettek a fehérorosz etnikum kialakulásában, a szlávok a fehérorosz területen balti népeiséget asszimiláltak. A középkorban a Nyugati-Dvina (lettül: Daugava) folyó fontos kereskedelmi útvonalat alkotott, amely Polockot, Vityebszket, Szmolenszket Rigával és a Balti-tengerrel kapcsolta össze. Rigában a polocki püspökség alá tartozó ortodox templom működött a XVI. század végéig, feltehető, hogy a rigai kereskedők is tartottak fenn állandó telepeket a fehérorosz városokban. A mai kelet-lettországi Latgale tartomány *Livland* (lengyelül *Inflanty*) néven 1561-től a lengyel-litván államközösség hűbértartója lett, így ez a terület már ettől kezdve a fehéroroszokkal közös államszervezethez tartozott, sőt az Orosz Birodalmon belül is a fehérorosz többségű vityebszki kormányzáság Dűneburgi járásaként egészen 1918-ig fehérorosz területekkel közös közigazgatás alá tartozott. A terület a lett-fehérorosz érintkezés fő területévé vált, amely azonban végül Lettországhoz került.

A mai Fehéroroszország területére a XIX. században kezdtek nagyobb számban betelepülni lettek, mégpedig lett parasztok. Az 1861. évi jobbágyfelszabadítás után a balti kormányzóságokban megnőtt az olyan föld nélküli parasztok száma, akiket a földbirtokosok sem tudtak foglalkoztatni. A mintegy 650 ezer föld nélküli livlandi paraszt nem látott más kiutat sorsa jobbra fordítására, mint hogy a birodalom más részeibe települjön át. Egy népes küldöttségük 1868-ban a cár elé kívánt járulni ez ügyben. A hatóságok hivatalosan tiltották az elvándorlást, de maguk a balti földbirtokosok váltották ki az egyre ismétlődő kivándorlási hullámokat azzal, hogy olyan magasra srófolták a földbérleti díjat, hogy a bérlők azt nem tudták kigazdálkodni, s a hátralékba kerülőket a földbirtokosok elűzték földjeikről. A telepesek közül sokan egészen Szibériáig vándoroltak, de legtöbbször a balti kormányzóságokkal szomszédos orosz és fehérorosz többségű területeken próbáltak szerencsét. A lett paraszti kivándorlás kézenfekvő célpontja lett így a vityebszki kormányzáság. A tipikus szerződés 40 gyeszjatyina (= 45 hektár) földre és 12 évre szóló ügy, hogy az első 6 évben nem kellett bérleti díjat fizetni, a második 6 évben a bérleti díj 2 rubel 50 kopek volt gyeszjatyinánként, ami akkoriban kedvezőnek számított. Emellett a földbirtokos segítette a lakóház és a gazdasági épületek felépítésében. Az első lett telepesek további jelentős kedvezménye volt az is, hogy fiaik mentesültek a katonai szolgálat alól. A szerződést a földesúr felmondhatta, ha a telepes nem fizette időben a földbérletet, nem művelte meg a földterületet, vagy ha valamilyen törvénytörtést (pl. lopást) követett el. Ilyenkor a bérlő által emelt építmények a földesúr birtokában maradtak. Egyes telepesek úgy próbáltak ügyeskedni, hogy az első hat évben, amikor nem kellett bérleti díjat fizetni, rablógazdálkodást folytattak a földdel, majd odébbálltak, más földesúrnál vettek bérbe földet, s így vándoroltak egyik uradalomról a másikra több kormányzáságon át. A fehérorosz kormányzóságokban idénymunkásként is dolgoztak lettek. 1884-ben például a vityebszki kormányzáságban a férfiak napszáma a legnagyobb nyári dologidőben (napkeltétől napnyugtáig, saját koszton) 40, ritkán 50 kopek volt. Más évszakokban a férfiak napi 30-35, a nők 20-25 kopeket kaptak.

A bérleti szerződés lejárta után a bérlő megvásárolhatta az addig általa művelt földet gyeszjatyinánként 50 rubeles áron; ettől kezdve ő fizette természetesen a földet terhelő összes helyi és állami adót is. A föld megvásárlásakor a teljes vételár 20 százalékát kellett egy összegben kifizetni, a többi 10 éven át 6 százalékos részletekben lehetett törleszteni. Ily módon sikeres gazdálkodás esetén a bérlők tulajdonossá válhattak. A hazájukat nincstelenként elhagyó lett parasztok hosszú évek kemény munkájával a fehérorosz kormányzóságokban kisbirtokosokká válhattak. Segítette ebben őket, hogy már otthonról magasabb munkakultúrát hoztak magukkal, és ezért hatékonyabban dolgoztak, mint a helybeli fehérorosz parasztok, ráadásul a technikai újítások iránt is fogékonyak voltak, nem elégedtek meg a földesúr által kínált eszközökkel, hanem modernebb szerszámokat is rendeltek. A cselédsorból ilyen módon kiemelkedő lett parasztok aztán az 1917-es fordulat után kulákoknak számítottak. A nagybirtokok megszűntek, a föld nélküli és a szegényparasztok között osztották fel a földesúri birtokokat, de ezekből nem jutott mindenkinek elég föld. Így aztán szemet vetettek a lett telepesek saját munkával megszerzett, gondosan művelt földjeire is, gyakran erőszakkal vették el a "kulákoktól" a jó földeket. Az osztályharc sokszor nemzetiségi jelleget öltött, mert a lettek - a gazdagok is, de a kevésbé tehetősek is - összetartottak. Sem megérteni, sem támogatni nem tudták azt az új hatalmat, amely a nyomor egyenlőségét kényszerítette rájuk. Ráadásul a tőlük elvett gondosan művelt földek az azt kisajátító falusi lumpenek kezén a szemük láttára mentek tönkre. 1918-1919-ben több, lettek által lakott körzetben került sor fegyveres ellenállásra a szovjethatalommal szemben. A hadikommunizmus idején kifosztott parasztgazdaságok a NEP-korszakban újra fejlődésnek indultak, és szép eredményeket értek el. Közrejátszott ebben az is, hogy a lettek voltak az újonnan megalakult Szovjet-Fehéroroszország legiskolázottabb nemzetisége. Egy 1924-es statisztika szerint a főbb nemzetiségek az írni-olvasni tudás tekintetében az alábbi megoszlást mutatták:

Nemzetiség	Írni-olvasni tudó	Analfabéta
Fehérorosz	1 467 767	2 549 534

Zsidó	280 466	126 593
		3 605
Lett	10 356	

Ezt erősíti meg az 1926. évi népszámlálás is, amely szerint a fehéroroszországi nemzetiségek között az írni-olvasni tudók aránya az alábbiak szerint alakult: fehéroroszok - 36 %, zsidók - 70 %, oroszok - 49 %, lengyelek - 50 %, ukránok - 43%, lettek - 74 %, litvánok - 61 %. A nemzetiségi oktatás 1930-ban érte el csúcspontját: a lett gyermekek 77 százaléka tanult ekkor lett iskolában (1931-ben már csak 67 százalékuk).

A lett parasztek erőn felüli adóztatása már a hadikommunizmus idején megkezdődött. Például az egyik Mogiljovi kormányzóságbeli járás egyetlen, 42 házból álló lett falujára 100 180 rubel adó volt kivetve, míg az egész, 32 községből álló járás összesen 200 000 rubel adót fizetett. 1926 után a különböző szintű pártdokumentumokban leplezetlenül hirdetik, hogy „a lettek olyan kulák lakosság, amelytől meg kell szabadulni”. Ennek szellemében egész lett településeket nyilvánítottak kuláknak. A totális kollektivizálás során kiadták a jelszót „a kulákság mint osztály” felszámolására, ami jobb esetben a Szovjetunió távoli vidékeire való kitelepítést, rosszabb esetben kivégzést jelentett. Az 1930-as évek elejétől a homogenizálási politika érvényesült, a lett telepések sajátos kultúrája nacionalizmusnak minősült, visszafejlesztették az ezek ápolására és kutatására korábban létrehozott összes intézményt. Ezekben az években a lett lakosság igen nagy része (több mint 11 ezer ember) esett áldozatul az önkénynek. Az 1959. évi népszámlálás már csak 2 631 lett nemzetiségű lakosról tud, hasonló számot mutat az 1979. évi népszámlálás is (2 617 fő). A tömeges „kuláktalanítás” mellett a hatalmas vérvesztéshez (vö. a fentebb idézett 1924. évi kb. 14 ezres létszámot) a II. világháborús események is hozzájárultak. Számukat csökkentette az is, hogy a háború után sokan visszatelepültek Lettországba. A populációt apasztotta végül a hagyományos paraszti életforma felbomlása, a vegyes házasságok, az asszimiláció. Alacsony számukhoz képest ma jelentősen felülreprezentáltak a magas képzettségű értelmiség körében.

Zoltán András

[Vissza](#)

Fehérorosz jelenlét Litvániában

Muraška, Lâvon: Belaruskaâ prysutnasc' u Litve. = Golas Radzëmy, 2001. 6. no. 6. p., 7. no. 6. p., 8. no. 6. p

A litvániai fehéroroszok két csoportra oszthatók. Az elsőbe az őshonosok tartoznak, akiknek az ősei már sok generáció óta itt élnek. A másodikba azok tartoznak, akik a II. világháború után érkeztek Litvániába, hogy a klaipedai kikötőben, a jonavai és a kedainiai-i vegyi művekben, a maeikiai-i olajfinomítóban, a vilniusi hőerőmű építésén dolgozzanak, meg persze olyan katonatisztek is, akik leszerelésük után itt telepedtek le családjukkal együtt. Kompakt fehérorosz lakosság Visaginas, Maeikiai, Jonava, Kedainiai, Klaipeda városokban, valamint a švencionysi és šalcininkai-i járásban van. Tudvalevő, hogy az autochton és a migráns fehéroroszok együttes aránya a lakosságon belül Vilniusban a legnagyobb. A legutóbbi népszámlálás szerint Litvániában mintegy 63 ezer fehérorosz élt, ma számuk hivatalos adatok szerint 55 ezer körül van, nem hivatalos becslések szerint kb. 110 ezren lehetnek.

A litvániai fehéroroszok pontos számát azért is nehéz meghatározni, mert sokan maguk is ingadoznak nemzeti hovatartozásuk meghatározásakor. Kelet-Litvániában (Vilnius környékén, amely a két világháború között Lengyelországhoz tartozott) sok családban otthon fehéroroszul beszélnek, de mivel katolikusok, a katolikus papok pedig lengyelek, ezért lengyelnek tartják magukat.

Az újra függetlenné vált Litvánia hatóságai hagyományos jóindulattal kezelik a fehéroroszokat, akik a nemzeti megújódási folyamat során maguk is szervezetekbe tömörültek.

Vilnius (lengyelül *Wilno*, fehéroroszul *Vil'nja*) mindig soknyelvű város volt. A két világháború között fontos fehérorosz kulturális központi szerepet is betöltött, sok fehérorosz tudós és művész, politikus és egyházi vezető működött itt, számos fehérorosz szervezetnek volt itt a székhelye.

A második világháború, a fehérorosz értelmiséget sújtó sztálini önkény, a fehérorosz társadalmi szervezetek feloszlata jövátételten csapást mért a litvániai fehérorosz életre. Utolsó intézményüket, a fehérorosz gimnáziumot 1944-ben zárták be. Mészúnt az Évan Luckevéc által alapított páratlan gazdagságú fehérorosz múzeum is.

Úgy tűnt, hogy a fehérorosz társadalmi élet végleg kihalt Vilniusban. Mégsem így történt, csak rejtve maradt a nagyobb nyilvánosság elől. Felvették egymással a kapcsolatot azok a fehéroroszok, akik elkerülték a száműzetést vagy a lágereket. Lassan kezdtek visszatérni a száműzöttek is. Találkozásaikra a családi és a vallási ünnepek szolgáltattak alkalmat, helyszínük többnyire magánlakások voltak. Az első, máig is működő fehérorosz klub 1988-ban alakult. 1989-ben megalakult a Fehérorosz Művelődési Társaság, amely művészeti és kulturális rendezvényeket szervezett, megemlékezett a fehérorosz nemzeti és egyházi ünnepekről, meghívta a fehéroroszországi szellemi élet kiválóságait. E társaság nevéhez fűződik annak kezdeményezése és megvalósítása, hogy a Vilniusban élt neves fehérorosz személyiségek emléktáblát kapjanak itteni lakóhelyük falán (Francisk Skaryna, Janka Kupala, V. Lastouski, B. Taraškevic stb.). 1989-től működik fehérorosz nyelvű adása a litván rádióknak, és létezik rendszeresen jelentkező fehérorosz műsora a litván televízióknak is.

Vannak fehérorosz rétegszervezetek is, mint például a fehérorosz volt politikai foglyok és száműzöttek egyesülete vagy a fehérorosz iskolaegyesület. Igen sok a regionális és lokális kulturális egyesület, társaság. Ezek összefogására jött létre 1995-ben a Litvániai Fehérorosz Társadalmi Egyesületek Szövetsége. Ez politikai szervezeteket nem fogad tagjai közé, ezért nem válhatott e szövetség tagszervezetévé az egyébként kulturális téren is tevékenykedő, Francisk Skarynáról elnevezett fehérorosz nyelvi társaság: ez ugyanis szövetségre lépett a litvániai lengyelek egyik politikai szervezetével (*Akcja Wyborcza Polaków Litwy*).

A vilniusi fehérorosz közösség nagy eredményt ért el az iskolaügy terén. 1992-ben indult az első fehérorosz nyelvű óvodai csoport, 1993-ban pedig megnyílt a tizenegyosztályos fehérorosz középiskola, amely később Fr. Skaryna nevet vette fel. A sok áldozat árán létrehozott és működtetett iskola összfehérorosz jelentőségű: jelenleg ez a 170 tanulót oktató intézmény egyetlen [!] teljesen fehérorosz iskola a világon.

[Vissza](#)

Zoltán András: Új kezdet Észak-Írországban?

Brennan, Paul - Hutchinson, Wesley: Irlande du Nord, un nouveau départ? = Problèmes politiques et sociaux, 2000. 845. no. 3-83. p.

Az 1998. április 10-én megkötött, ún. Nagypénteki Egyezség óta új remények születtek Észak-Írországban. Az összeállítás az ír történelem nagy dátumait idézi föl, melyek nélkül nehéz megérteni a kettészakadt Ulster sorsát. Az első blokk címe „Megosztott társadalom”, mely ismerteti az adott területhez és valláshoz tartozás következményeit. A XVIII. században az angol és skót protestánsok tulajdonképpen meghódították Ulstert, ez később alkotmányos válsághoz vezetett, amelyben a protestáns írek az Egyesült Királyság keretein belül gondolták fenntartani a politikai és kulturális kapcsolatot Nagy-Britanniával. A katolikus írek viszont politikai függetlenségre, önálló kulturális identitásra törekedtek.

Az 1920-ban bekövetkezett határmódosítás a többségben lévő unionisták elképzeléseinek kedvezett. A gyakran feszült, mindig rosszindulattal telített kapcsolatokat a protestánsok hatalomra jutása és a kisebbségben lévő, nacionalista katolikusok gazdasági háttérbe szorulása jellemezte.

Írország kettéosztásának eszméje csak hatványozódott a vidék szintjén. A láthatatlan (vallási, politikai, kulturális) törésvonalak át- meg átjárják ma is az észak-ír társadalmat. A lakosság térbeli szegregációja – elsősorban a felekezeti hovatartozás szerint – persze óhatatlanul a gondolkodásmód gettósodásához is vezetett. Ugyanakkor a – további terjeszkedés nem titkolt szándékával – a vidék népessége jelentősen megnövekedett. A szegregációt erősítő tényező a felekezeti iskola. A történelem brit vagy ír olvasata, az ősi gael nyelv választhatósága, a „benszülött” vagy „külföldi” alternatívája mind-mind a két történelem, két kultúra, két identitás, két politikai koncepció tartósításához vezetnek. Természetesen a területi, demográfiai, identitásbeli rivalizálás együttesen részei a sziget újraegyesítéséért folytatott nacionalista céloknak. Az igazságtalanság érzése, a vitatkozók kölcsönös féltelme több mint háromezer halottat, több ezer sérültet követelt eddig, a mérhetetlen anyagi kárról nem is szólva.

Az összeállítás második felének alcíme „Túllépni a megosztottságon”, melyben az Észak-Írország által tett erőfeszítésekről esik szó. Rövid összefoglalást találni a brit kormány alkotmányos javaslatáról, ami a „két hagyomány” együttélésének kíván megfelelni. A közvetlen államigazgatásnak ellenszegülve (1972.) ez az akarat vezetett az 1998-as Nagypénteki Egyezség aláírásához. Tony Blair Munkáspárti kormánya az egyenlőséget garantáló intézményes egyensúly fenntartására törekszik, ami végső soron, távlataiban a sziget békés, alkotmányos újraegyesítéséhez vezet. Az intézmények vonatkozásában megvalósítandó, kiegyensúlyozó törekvés szorosan összefügg az észak-ír társadalom megosztottságának fől számolásával is.

A kezdeményezések az egyes embertől is származhatnak, pl. szülők egy csoportja elhatározta, hogy ún. integrált nevelésben részesíti gyermekét, ezért létrehozták a többfelekezeti iskolát. A változásokat szolgálhatja a már meglévő közösségi szerveződés is. Például a szakszervezetek megerősödve, konkrét programmal lépnek föl közvetlenül a munkahelyeken.

Mindenekelőtt azonban a kormány feladata föllépni a makacs problémák esetében, hogy ezek megoldására igazgatási, jogi kereteket biztosítson. London kezdeményezésére az 1970-es évek közepén a Fair Employment Commission, ami a szolgáltatói szférából ezért alakult meg, a nagy- és kisüzemekben ellenőrzi, hogy bármely felekezethez tartozó munkavállalót egyenlő eséllyel alkalmaznak-e. De a brit kormány büszkesége még inkább az 1990-ben létrehozott Community Relations Council (CRC), melynek feladata az egyházakkal, szakszervezetekkel együttműködve kialakítani és megerősíteni a párbeszédet az egyes közösségek között. Fontos szerep jut itt az észak-írországi hagyományok kölcsönös elismertetésének és ápolásának, a közös vonások kihangsúlyozásának. Ugyanazok a szellemi mozgatók állnak itt is a háttérben, mint a Nagypénteki Egyezség létrehozása mögött.

Az összeállítás harmadik blokkjában azokról a gazdasági beruházásokról esik szó, amelyek nyugati tőkeinjekcióval fölerősítik a legelmaradottabb nyugat-európai régiót.

A Nagypénteki Egyezség látnivalóan intézményes keretet adott tehát nemcsak a politikai-alkotmányos vívmányoknak, hanem a társadalmi-gazdasági egyensúly megteremtésének is. A kétféle észak-ír társadalom ilyen körülmények között képes az egyenlő esélyeket föntartani, egymást kölcsönösen figyelembe venni.

Kakasy Judit

[Vissza](#)

Politikaváltás Izraelben? Az 1999. évi miniszterelnök- és knesszetválasztás – és következményei

Edinger, Michael: Politikwechsel in Israel? Zu den Premier- und Knessetwahlen 1999 und ihre Folgen. = Gegenwartskunde 48. vol. 1999. 4. no. 421-432. p.

Az 1990-es években háromszor okozott a választás Izraelben rendszerváltozást, mindannyiszor a nemzetközi figyelemtől kísérvé. A választások a belpolitikában mindannyiszor a zsidóságon belül kiéleződött feszültségek mérséklését, a külpolitikában pedig a közel-keleti békefolyamat eredményes folytatását ígérték. 1999 tavaszán egyúttal az új választási rendszer kipróbálására is sor került, amelynek során minden választó két szavazatot adott le: a „favorizált pártot”, illetve a miniszterelnök személyét külön jelölhették meg.

A jelzett évtized során a pártok között növekedtek a nézeteltérések fontos kérdésekben, és a szövetségek átrendeződése indult meg, – már jóval az 1999. májusi választások előtt. Sorra alakultak az új pártok és pártszövetségek, a jelöltek személyéről pedig éles viták robbantak ki (arab pártlisták jöttek létre, az újonnan bevándoroltak, a környezetvédők, és sorra alakultak meg a női szavazók pártjai). De a hagyományos nagypártok is arculatot váltottak, a nemzeti erők határozottan a palesztin-kérdés ellenzőiként léptek fel (Oslo-Prozess).

Az erőviszonyok többszöri átrendeződése folytán (és az esélytelenek kihullása következtében) a hatalmi párharc Barak és Netanyahu küzdelmévé alakult. Izrael első közvetlen miniszterelnök-választásából Barak került ki győztesen, egyértelmű, 56%-os fölényel. A knesszetben elért helyeket tekintve azonban jóval kisebb volt pártja (az Egységes Izrael – One Israel) többsége. Hasonlóképpen egyértelmű vereséget szenvedtek a korábbi nagypártok, de az etnikai csoportok és az új bevándoroltak pártjai is.

Az 1999-es választásban három trend érvényesülése érezhető. Gyengültek a nagy pártblokkok (mind a Munkapárt, mind a Likud-tömörülés elvesztette korábbi többségét a parlamentben), az Egységes Izrael frakció viszont 1948 óta első ízben nem szerezte meg az összes mandátum 25%-át.

A pártrendszer szétforgácsolódása: a nagypártok gyenge szereplése a kisebbek sikerét eredményezte, a knesszet frakciók száma 11-ről 15-re emelkedett, Izrael állam nagymértékű pluralizálódása a választási eredményekben is tükröződik. Ez a folyamat azonban a kormánykoalíció létrehozását és koherens politika folytatását megnehezíti.

A kettős szavazás elősegítette a partikuláris és csoportérdekek érvényesülését, a polarizálódás meggyorsult a knesszetben. De meggyorsult a vallási és a szekularizált pártok széthullása is. A választások eredményeként tehát erős miniszterelnöke lett az országnak, akinek azonban gyenge a parlamenti támogatottsága. Ebben az új rendszerben a kispártok jelentik a mérleg nyelvét, és a kispártok élnek is ezzel a helyzettel.

A kormányalakítást hagyományosan megnehezíti Izraelben a többségi zsidó pártok koalíciójának kérdése az arab pártokkal. Ezt korábban Rabin és Perez kormánya, 1999 után Barak kabinetje is kizárta, de az utóbbinak be kellett látnia: lehetetlenség többséget szerezni a „galambok” és a centрупártok szövetségéből. Barak tíz frakcióval igyekezett egyezkedni, hogy kormányzati többségét megerősítse. A legtöbb problémát az állam és a vallás kapcsolata, a telepítéspolitika, végül pedig a tárcák elosztása jelentette. De vitát gerjesztett a honvédelmi kötelezettség kiterjesztése az ortodox zsidókra is, ez a probléma a vallási pártokkal állította szembe Barak kormányát.

Barak végül a Shass párttal lépett szövetségre, elfogadta az oktatásügy állami finanszírozását, ami a Shass kormányba lépésének a feltétele volt. Kockázatos lépésnek bizonyult – amelyet azonban koalíciós partnerei kielégítése érdekében kénytelen volt Barak meglépni –, hogy a minisztériumok számát 18-ról 24-re emelte.

Az új kabinet munkarendjének a kialakítását szolgálta a kormány első száz napja. A belpolitikában a társadalom vallásos és szekularizált rétegeinek a közelítése tűnt elsőrendű feladatnak, ez volt a nem zsidó lakosság megnyerésének a legfőbb záloga is. A külpolitikában a békefolyamat meggyorsítása volt a legfőbb teendő a palesztinokkal, illetve Szíriával, továbbá az izraeli csapatok visszavonása Libanonból (egy éven belül).

Az izraeli közvélemény elsősorban a Barak-kormány külpolitikai törekvéseit fogadta egyetértéssel, ebben sokan a kontinuitást üdvözltek a korábbi kormányokkal. A koalíciós kényszer azonban lehetetlenné tette, hogy valódi politikai irányváltás jöhessen létre Izraelben.

[Vissza](#)

Lukáts János: Az új palesztin felkelés

Hedges, Chris: The new palestinian revolt. = Foreign Affairs, 2001. 1. no. 124-138. p.

Nem tudjuk, hogy ki lőtt először. Palesztin fiatalokból álló tömeg, velük szemben posztjukon az izraeli katonák – bármelyik fél megtehetette. Most már nem lényeges, hogy ki kezdeményezett. Az új izraeli felkelés kezd hasonlítani az 1987 és 1993 közöttire, amelyet az oslói békekötés zárt le. Akkor a békében kijelölték a palesztin öngigazgatás kereteit a gázai területeken.

Az öngyilkos palesztin fiatalok már sok ember halálát okozták. Ők a közösségen belül mártíroknak számítanak, a ravatalon testüket palesztin lobogóval takarják le, és rengetegen kísérik őket utolsó útjukra. Mindig lesznek újak, akik hajlandók az öngyilkosságra azért, hogy kárt tegyenek az izraeliekben. Hogy miért? Talán magyarázatot adhat a körülmények felvázolása.

A gázai övezetben egymillió palesztin él, 70%-uk izraeli menekült vagy azok leszármazottja. A legtöbbször sohasem hagyta el azt a területet. Az egész gázai övezet tulajdonképpen egy hatalmas nyomornegyed. A családok összezsúfolódva élnek betonfalak között, hullámpapír-tetők alatt. Nagyon kevés bútoruk van, a víz- és az áramszolgáltatás szörványos és esetleges. Mindezek ellenére a népszaporulat a világon itt egyike a legmagasabbaknak, több mint kétszerese az izraelieknek.

Csak 28 ezer, gázai övezetben élőknek van Izraelben munkavállalási engedélye, ők is főleg középkorú férfiak, akikből kevésbé félnek az izraeliek. A fiatalok nem kapnak munkát sehol, és elmenni sem tudnak. Házasságkötésre nem igazán gondolhatnak, mert nem jutnak lakáshoz, nincs hol élniük. Ráadásul az utcák tele vannak plakátokkal: a „mártírok” kinagyított képeivel találkoznak nap mint nap. Ezek után nem csoda, ha a mártíromság, az Izraellel folytatott harcban elszenvedett halál az egyetlen útja a palesztin fiatalok „boldogulásának”. Ha megkérdezzük egy kislányt, hogy mi akar lenni, ha nagy lesz, már a két éves is azt vágja rá, hogy mártír.

A családokban újra és újra elmondják, hogy mi történt Izrael Állam 1948-as megalakulásakor, az arab-izraeli háborúban, hogyan halt meg a nagyapa, milyen körülmények közé kerültek, mikor elűzték őket otthonaikból stb. Egy egyetemi professzor a következőképpen fogalmazott: „Egyetlen este sem múlik el anélkül, hogy ne gondolkodnánk és ne beszéljünk Palesztináról”. Három fia azok között a palesztin fiatalok között tölti az idejét nap mint nap, akik kövekkel dobálják az izraeli ellenőrzőpontokat. Apjuk imádkozik értük: legyenek mártírok Palesztináért.

Izrael teljes gazdasági blokád alá veheti Palesztinát, ha a vezetés úgy dönt: az élelem, az áram, a fűtőanyag, a telefonszolgáltatás mind Izraelből jön, még saját pénzük sincs. A blokád ma még nem teljes, de például Ramadánkor 120 ezer palesztin elveszítette izraeli munkahelyét, fizetés és munka nélkül pedig gazdaságilag nagyon nehéz helyzetbe kerültek. Sokan feketemunkából próbálnak megélni.

A határokat gyakorlatilag lezárták, emiatt sok palesztin mezőgazdasági termelő nem tudja exportálni terményeit, sokan tönkrementek. Aki elvesztette munkáját vagy tönkrement, az nem tud vásárolni, így a kereskedők sem tudják áruikat eladni. Azok az izraeliek, akik általában 500 millió dollárt költöttek el évente bevásárlásra a palesztin területeken, már nem járnak át. A turisták sem merik meglátogatni az itt lévő szent helyeket, elmaradt az évente félmillió betlehemi látogató is.

Izraelben a szélsőségesek a palesztin kérdés kezelést úgy képzelik el, hogy a vezetés „hagyja végre győzni a hadsereget”. Ehud Barak miniszterelnöknek felróják azt, hogy a nemzetközi felháborodástól való félelmében nem engedi bevetni a fegyveres erőt.

A palesztinok szemével nézve a békefolyamat csak akkor érhet véget, ha eléri a teljes függetlenséget, ha befejeződik az izraeli okkupáció, és saját területük, határaik és gazdaságuk felett maguk gyakorolhatnak ellenőrzést. Természetesen szeretnék visszakapni Kelet-Jeruzsálemet, amely hét évszázadon keresztül, egészen 1967-ig muzulmán kézen volt. A menekültek visszatérését is szeretnék elérni, mégpedig úgy, hogy visszakaphassák otthonaikat és tulajdonukat. Amíg ezek az igények nem teljesülnek, addig a palesztinok folytatják harcukat, különösen most, az oslói béke kudarca után.

Az erőszakos cselekményeket manapság nem Arafat emberei, hanem a Hamas terrororganizáció tagjai követik el. Így nyilatkoznak: „A világ magunkra hagyott bennünket. Nincsenek tankjaink, nincsenek rakétáink, és nincsenek helikoptereink. Hogyan lőjünk vissza? Mégis megtehetjük. Mindenki kész feláldozni magát közülünk.”

Arafat most azon dolgozik, hogy ez a terrorhullám ne veszélyeztesse vezető szerepét a palesztinok között. A probléma vele ott van – legalábbis a palesztinok számára –, hogy elfogadta Izrael legitimitását, amellyel formálisan feladta az izraeli területekre vonatkozó palesztin igényeket. Csak az eredetileg elvett területek 30%-át biztosította népének, amely az egész térséget a magáénak érezte. Sokan úgy érezték, hogy az oslói béke megfosztotta őket Jeruzsálemtől, a menekültek visszatérése is lehetetlen, ráadásul az izraeli telepések is tovább özönlének az ő területükre. A békekötésben a palesztinoknak ígért térség kiürítése sem haladt olyan ütemben, ahogy azt előírták. A palesztinok egyre kevésbé bíznak meg az Arafat vezette Fatah-mozgalomban, mert korruptnak és nepotistának tartják.

Barak 1998-as hatalomra kerülésekor alábecsülte a palesztinkérdést. Egy hosszú év eltelte után tett csak ajánlatot Arafatnak a békés rendezés érdekében. A 2000-ben Camp Davidben lezajlott palesztin-izraeli tárgyalások tulajdonképpen eredmény nélkül értek véget. Arafat nem tehetett mást, megmakacsolta magát Jeruzsálem, a menekültek visszatérése és a megszállt területek feletti rendelkezés tekintetében. Ha engedett volna az izraelieknek, akkor elveszítette volna vezető szerepét a palesztinok között. Így nagy éljenzések közepette érkezhett haza. A Camp David-i béketárgyalások sikeres befejezése az Egyesült Államoknak is érdekében állt, de Clinton elnök erőfeszítései sem hoztak eredményt.

A palesztinok megkeményítették magukat, és kevés az esély, hogy a békefolyamat tovább folytatódjon. Hiába próbál meg Barak békés eszközökkel véget vetni a palesztinok Izrael elleni támadásainak, elkerülni a fegyverek beavatkozását, félő, hogy ezt a rendelkezésre álló kevés időben nem tudja végrehajtani. A soron következő választáson ugyanis olyan személy is győzhet, aki gyorsan és erőszakos eszközök bevetésével próbálja megoldani a „palesztinkérdést”.

[Vissza](#)

Biczó Krisztina: Latin-Amerika etnikai konfliktusai

Cleary, Matthew R.: Democracy and indigenous rebellion in Latin America. = Comparative Political Studies, 33. vol. 2000. 9. no. 1123-1153. p.

A tanulmány az etnikai konfliktusok nézőpontjából kevésbé elemzett Latin-Amerikával foglalkozik. Szakértők a térség problémái között inkább a társadalmi csoportok közötti ellentéteket és a gazdasági gondokat említik, az etnikai alapokat kevésbé. Pedig Latin-Amerika kisebbségei is éppen olyan nehéz helyzetben vannak, mint más népcsoportok a világ többi részén. Az összehasonlító vizsgálatok mégis azt mutatják, hogy kevesebb etnikai konfliktus zavarja meg a térség békéjét, mint Nyugat-Európa kivételével bárhol máshol a világon.

Ilyen konfliktus fordult elő például Brazíliában, az amazóniai indiánok és a telepések között, amikor a bennszülöttek 20 telepest öltek meg 1980-ban. Nicaraguában és Guatemalában a bennszülöttek évekig vívtak gerillaháborút a kormány ellen az 1970-es, 1980-as években. (A formális békét 1994-ben kötötték meg.) A témával foglalkozó tanulmányok azonban nem hangsúlyozták ki, hogy a gerillák között azonos identitásuk volt a valódi összetartó erő. A két említett cselekményt azért kell elkülöníteni egymástól, mert az első egyszeri eset volt, elszigetelt jelentés, míg a második hosszú időn keresztül tartó, szervezett akció a kormányzat ellen, amit a tanulmány „zendülésnek, felkelésnek” nevez, és ennek okait keresi.

A szerző hat lehetséges területen keresi az okokat: demográfia, politika, hadsereg, jóléti helyzet, tiltakozási lehetőségek és a kormányrendszer.

1. Demográfia, népesség: A feltételezés szerint a területi elkülönültség és az etnikumon belüli erős összetartás megnöveli a konfliktus kitörésének veszélyét.
2. Politika: A hipotézis itt arról szól, hogy az állam esetleges gyengesége azt a képzetet kelti a kisebbségi vezetők körében, hogy a konfliktus kirobbantásával nagyobb érdekérvényesítő képességhez jutnak.
3. Hadsereg: Latin-Amerikában nagy szerepe van a hadseregnek, amelyen belül mindenki katonai kiképzést kaphat. A feltételezés szerint azok a zendülések, amelyeknek résztvevői ezen túlestek, és harci tapasztalattal rendelkeznek, sikeresebbek, mint amelyeknek résztvevői katonailag képzetlenek.
4. Jólét, gazdagság: A kisebbségi jogok biztosítása - anyanyelvi oktatás, kultúra, kisebbségi önrendelkezés stb. - az államnak nagyon sok pénzébe kerül. Ezt a gazdagabb országok, a jóléti társadalmak képesek előteremteni. A feltételezés szerint tehát a gazdagabb államokban kisebb az esélye a konfliktus kirobbanásának, hiszen ott jobban biztosítottak a kisebbségi jogok.
5. Tiltakozási lehetőségek megléte: A hipotézis szerint azokban az országokban, ahol ennek létezik fóruma, tehát a kisebbségek az őket ért sérelem esetén a hatóságokhoz fordulhatnak, kisebb az esély az erőszakos cselekmények kitörésének, mert a problémák békés eszközökkel megoldhatók, nem kell erőszakosabb eszközökhöz nyúlni.
6. Kormányrendszer: A feltételezés itt arról szól, hogy a demokratikus államrendben megfelelő intézményrendszer áll a kisebbségek rendelkezésére problémáik kezelésére, nincs szükség erőszakra.

Latin-Amerikában e hipotézisek vizsgálata érdekében adatokat gyűjtöttek, és statisztikai elemzésnek vetették alá azokat. A hat feltételezett ok kapcsán az alábbi következtetések születtek.

Nem támasztják alá adatok azt a feltételezést, miszerint a jobban összetartó kisebbségi népcsoportok között nagyobb a lehetősége a fegyveres etnikai konfliktusok kirobbanásának, mint a kevésbé összetartók között. A statisztikai adatok szerint a megengedett tiltakozás keretei között kevesebb erőszakba torkolló etnikai konfliktus fordul elő, mint tiltás esetén. Ezzel összefüggésben természetesen a demokratikus államrendszer esetében is hasonló adatokat kaptunk, míg az egyeduralkodó rendszerekben több „zendülést”, harcot regisztráltak: a vizsgált antidemokratikus országok egyharmadában fajult erőszakossá az etnikai konfliktus.

Bebizonyosodott a hadsereg szerepének fontossága is: csak azok a „zendülő” csoportok voltak sikeresek, ahol katonailag képzett emberek harcoltak, terveket készítettek, és azokat meg is valósították.

A térségben összegyűjtött statisztikai adatok nem támasztották alá azt a feltételezést, hogy a gazdagabb államokban kisebb az etnikai konfliktus kitörésének veszélye. Ez a kutatókat nagyon meglepte, hiszen világméretben több vizsgálatban is bebizonyosodott ez a hipotézis.

Végül a szerző a vizsgálatban azt a következtetést vonta le, hogy az etnikai problémák rendezésének legjobb terepe egy demokratikus jogállam, ahol a kisebbségek jogait törvények biztosítják, és a felmerülő kérdések békés megoldására bejáratott intézményrendszer szolgál, nincs szükség erőszakra.

Biczó Krisztina

[Vissza](#)

„Furulyaszó a Kárpátok vállairól”

Bergel, Hans: „Von den Schultern der Karpaten...” Deutschschreibende jüdische Autoren aus Südosteuropa in Israel. = Südostdeutsche Vierteljahresblätter, 49. Jg. 2000. 4. no. 315-320. p.

A II. világháború előtti soknyelvű Csernovic szerzetes-örökség, zömmel zsidó gyökerű német irodalmi öröksége még ma is képes új meg új meglepetésekkel szolgálni. Világirodalmi rangú képviselői között legismertebb, régóta ismert név a Párizsban megtelepedett, korán elhunyt Paul Celané. Az erdélyi szász származású szerző (maga is író, irodalmár) egy, nemrég a romániai Jasi-ban rendezett konferencián idézett néhányat a csak újabban, idős korukra ismertté vált exbukovinai szerzők sorából: olyanokat, akik a háborús évek kataklizmája után Palesztina felé vették útjukat, vagy kerülőutakat bejárva később telepedtek meg Izraelben, megtartván a magukkal hozott nyelvet. Valamennyien az 1920 körüli születésű generáció – az utolsó honos nemzedék tagjai, akik, az 1940 júniusától számított „ruszki esztendő”, majd a német-román visszafoglalást (gettó, kényszermunkatáborok) még megélve-átvélve, a szovjet visszatéréssel (1944) veszítik el végleg a bukovinai hazát. A művek árulnának el róluk természetesen többet, ám ezek nélkül is (a vázlatos előadás rövidre szabott utalásai mellett) az életutak jellegzetesen kelet-közép-európai vonalai maguk olykor a legmarkánsabb korábrázolattal felérnek. Bergel öt ilyen pályát vázol fel jelzészzerűen.

Ilana Shmueli (1924) 1944-ben szüleivel (apja az első világháborúban még osztrák kötelékben szolgált) közvetlenül Palesztinába távozik, részt vesz az angolok elleni felkelésben, majd konszolidált szakértelmiségi pályát befutva, idősebb korára, ám annál elmélyültebb igénnyel és erudícióval jelentkezik héber és német nyelven írt verssel, fordítással, esszével. Ami végül az izraeli határokon kívül is ismertté tette: Celannal való levelező kapcsolatából született, dokumentum értékű, 1999-ben publikált munkája (*Sag, dass Jerusalem ist...*) a nagy költőtárs két utolsó életéről (1969-1970), s mint a versekben is, a levelekben kirajzolódó közös, bukovinai emlékekről.

Dorothea Sellas (1919) rövid ideig még tanulhat a csernovici egyetemen, 1941-től Sztavropolban, majd Tbiliszi-ben folytatva tanulmányait, s aztán Bukarestben 1947-ben végez, ezt követi az izraeli kitelepülés. Sellas bemutatása során tulajdonképp a Mű kerül a középpontba Bergel előadásában. Mintha csak az elhurcolt ezrek nyomába eredne a dél-ukrajnai, kaukázusi tájakon, hogy friss értesüléseiből, majd hosszú évtizedek célzott, szívós informálódása alapján méltó emléket állítson az áldozatoknak. 1996-ban jelent meg regénytrilógia formájában – a fiktív-dokumentatív elemekből formált hősnő tanúságaként – a történetek krónikája: *Der Ring des Prometheus* (Prometheusz gyűrűje). Sellas a borzalmaktól véletlen folytán megkímélt honfitárs szégyen- és felelősségérzetével dolgozza fel a szovjet felbomlás előtt alig ismert eseménykört. Széles epikus-apokaliptikus sodrással haladó „beszámolója” a háborúról szóló, ama ritka művek sorába tartozik, amelyeket az orosz-zsidó Jevgenyija Ginzburg „az örület és iszonyat szimfóniáinak” nevez, s eddig a német nyelvterület irodalmában kevés párja akadt.

Margit Bartfeld-Feller (1923) a szüleivel maga is ott sodródott a szibériai menettel. Tomszkgig jutnak el, ahol a háború végével lassan betagozódnak a helyi környezetbe. A leendő író pedagógusként dolgozza végig aktív éveit, s már rég nyugdíjas, amikor – 1990-ben, a peresztrojka végén – alkalma nyílik kivándorolni: Izraelbe. Itt jelennek meg először német elbeszélései, amelyek Csernovic és Szibéria kettős emlékezetét hordozzák, mint 1998-ban közreadott önéletrajzi beszámolója is (*Nichts ins Nichts gespannt - Von Czernowitz nach Sibirien*). Az önéletrajz ugyanazt az életanyagot dolgozza fel, mint Sellas trilógiája, ugyanazzal, a panasz és kétségbeesés fölé emelkedő emberi tartással.

Josef Rudel (1921) Csernovic szovjet-ukrán elcsatolásakor román felségterületre menekül (ez a gyakoribb útvonala a bukovinai exodusnak), Temesvárt működik mint újságíró. Radu Nor néven, román szerzőként lesz ismertté (regény, fordítás, ismeretterjesztés stb.). 1972-ben sikerül elhagyja Romániát – Izraelbe emigrál. Itt mutatkozik be német nyelvű szerzőként – groteszk humorú, zsidó elbeszéléseivel, humoreszkjeivel (*Süsse Mandeln, bittere Rosinen*, 1978), melyek átfogóbb gyűjteményét (*Das waren noch Zeiten - Jüdische Geschichten aus dem Czernowitzer Ghetto*) 1997-ben adta ki. Rudel utóbb felvállalta a Tel Aviv-ban 1944 óta megjelenő *Die Stimme* című német nyelvű folyóirat szerkesztését. Itt közölt saját publicisztikájából is kötetet állított össze. Az izraeli írószervezet német szekciójának élén aktív szerepet visz pályatársai érdekében.

Ugyancsak Temesvárt köt ki 1944/45 folyamán *Manfred Winkler* (1922), hogy már 1959-ben kitelepüljön. Képzőművészettel foglalkozik, közben elvégzi a jeruzsálemi egyetem hebraisztika-szakát. Fontos kulturpolitikai feladatot vállal majd két évtizeden át a Theodor Herzl-Archívum vezetésével. Irodalmi alkotóként kezdetben héber nyelven próbálkozott, főként verssel, elismerést is szerzett, mégis a némethez tért vissza, viszont héberre fordít német költőket (így nem utolsósorban Celant). Köré csoportosul 1985 óta a jeruzsálemi Lyris című folyóirat köre. A tágabb német nyelvterületen egy ideje már nagy érdeklődéssel fogadott költői termése öt kötetre rúg, és angol fordításban is ismertek versei, világteljeséget hordozó, szuggesztív erejű költészetével ma az egyik legismertebb lírai szerzőnek számít Izraelben. Hangjának, szemléletének legtöbb jellegzetessége végeredményben az elapadhatatlan bukovinai forrásból ered, amely ily módon a félszázados múltból is átér a jelenbe: „Még most is hallod / a Kárpátok vállairól / a remegő furulyaszót / a völgyben idelent...” (a referáló alkalmi fordítása).

Komáromi Sándor

[Vissza](#)

A Melusine-mítosz és a Luxemburg-dinasztia

Nejedlý, Martin: Meluzínský mýtus a rodová povest Lucemburku. = Český časopis historický, 98. roc. 2000. 4. no. 693-736. p.

Melusine (csehül Meluzína) mitikus alakjában és a vele kapcsolatos köznapi és természetfölötti eseményekben az iskolázott-értelmiségi és a népi kultúra, a kereszténység és a folklór, az arisztokrácia és az egyház felettébb bonyolult, „többfedelű” kapcsolatrendszerre tükröződik. Melusine-ra vonatkozó írásbeli és eredetileg szájhagyomány útján terjedő történetek lebilincselő érdekességükön kívül fényt vetnek létidejük, a 14. századvég társadalmi, politikai és ideológiai valóságára.

A Melusine-kutatás napjainkban is igen élénk: 1997-ben például nemzetközi kollokviumot tartottak róla. Az alak kutatásában a legkülönbözőbb tudományágak érdekeltek; Csehországban pl. történeti, irodalomtörténeti, ikonográfiai-heraldikai, archeológiai, művészettörténeti, zenei és egyéb produktumok hosszú sora tanúskodik az iránta megmutatkozó érdeklődés erősségéről és folyamatosságáról. Szép gyűjteménnyé kerekednek ki a „ponyvára került”, „népiratkákként” terjesztett Melusine-sztorik sokasága is. És nem túlzás: szinte minden csehországi várnak, kastélynak, főúri parknak megvan a maga „különbejárata” Melusine-je. Franciaország után - köszönhetően a német fordítások közvetítésének - Csehországban ismerik a legtöbben a 14. századvég e nevezetes emlékét.

Melusine gyönyörű tündér. Történetének egyik legnevesebb írásba foglalója, egyszersmind „továbbfejlesztője” Jean d'Arras párizsi könyvkereskedő volt, aki terjedelmes művét - tudjuk róla ezt is - 1393. augusztus 7-én fejezte be. A rengeteg mellékepeződöt tartalmazó - ahogy szerzője nevezi - „igaz história” mitikus gerincét az alábbiak szerint lehet felvázolni:

Elinas skót király egy erdőség mélyén találkozik Présine-nel, a szemrevaló tündérrel. A tündér ama feltételének elfogadásával, hogy őt szülés közben meg se pillanthatja, Elinas elveszi Présine-t. A király egyszer mégis megszegi a tilalmat. A feleség emiatt három lányával, akik közül Melusine az egyik, kénytelen Avalon szigetére költözni. Amikor a nővérek felnőnek, természetfeletti képességeik birtokában apjukat életfogytiglan az elvarázsolt erdőbe száműzik.

Az anya leányainak atyabüntető összeesküvését azzal torolja meg, hogy mindhármat valamilyen átokkal sújtja. Melusine-t azzal, hogy szombatoként deréktől lefelé kígyóvá változik. Ha vőlegénye akad, annak nem szabad őt - nehogy titka kiderüljön - a tilos napokon látnia.

Rajmondin lovag, hogy sorsát beteljesítse, egy csodás kanca nyergében eltöltött vadászaton véletlenül megöli nagybátyját és hűbérurát, Poitiers herceget. Ezt követően erdőközepi kútnál találkozik Melusine-nel, aki úgy adja neki a kezét, hogy megígérteti vele: szombatoként soha meg ne lássa.

Miután megvolt a lakodalom, Rajmondin Melusine tanácsára egy szarvasbőrben elférő szabad földet kér hűbérurától. Az így kapott „telkecskén” a házaspár egykettőre felépítetteti Lusignan várát, a további események egyik fő színhelyét. Melusine boldogan látja el a szerető hitves, a gyengéd anya (tíz fiút szül), jobbágyságai körében pedig a szeretett úrnő szerepét.

Nem is lett volna semmi baj, ha Rajmondint az egyik szombaton nem keríti hatalmába a féltékenység, melynek hevében lyukat fúr azon az ajtón, amely mögött Melusine tartózkodik. Látja ám, hogy asszonya a helyiségben mezítelenül fürdik, fésüli a haját, deréktől lefelé azonban kígyó farka van, s vele verdesi a fürdővíz felszínét.

Rajmondin egy darabig hallgat rettenetes felfedezéséről, de amikor egyik fiuk, Geoffrey felgyújt egy kolostort, Melusine-t nyilvánosan „hazug kígyónak” nevezi.

Melusine ekkor egészen kígyóvá változik, s mint valami sárkány, zokogva kiröppül az ablakon. Csak néha-néha „titkos éji órán” látogatja meg két legkisebb fiát, miközben áldatlan sorsa miatt keservesen sír. A porig sújtott Rajmondin Rómába zárandokol, és remeteéletben keres a maga számára bűnbocsánatot. Melusine az ő esetében teszi meg először, hogy nemzetségének tagjait három nappal korábban értesíti halálukról. Esetenkénti inkarnációi révén siet a rokonságot fenyegető veszélyek kivédésére, vagyonának megőrzésére.

Még mielőtt Melusine titka kitudódna, fiait különféle, de mindenképpen fényes, gyakorlatilag az akkor ismert egész világot érintő életutak bejárására szánja, annak a mitikus jogosítványának megfelelően, hogy az ő sorsa bárhogy alakul is, utódai sikeresek, mesésen gazdagok lesznek. Jövendölése szerint Antoine fia luxemburgi fejedelem, Renaud fia pedig cseh király lesz.

A későbbiek során Jean d'Arras a Luxemburg-dinasztia Melusine-től való származását igyekszik valószínűsíteni, sőt: bebizonyítani.

Ennek oka az, hogy művének elkészítésére Luxemburgi János cseh király unokái, Jean de Berry és nővére, Marie de Bar kérték fel. (Ezzel a két unoka annak a 14. századi divatnak hódolt, hogy a nagyhatalmi uralkodói és arisztokrata nemzetségek szerették eredetüket természetfölöttinek mutatni.)

Hogy igazában Jean d'Arras történetében mi a legenda és mi a valóság a Luxemburgok eredetmondáját illetően, azt az eddigieknél komplexebb kutatásoknak, főként az ikonográfiai-heraldikai és az írott források együttes elemzéseinek kell kideríteniük. E tanulmány szerzője szinte az egész Melusine-irodalmat felidézve fejezi ki kétségeit a tekintetben, hogy a szóban forgó történet szóról szóra a Luxemburgok eredetmondája lenne. A címetan legalábbis a kígyó sárkánnyá való áttűnéseit, mint azt az eredetmonda-pártiak érvként felhozzák, nem tartja megalapozottnak.

Szerzőnk végül a következőket javasolja: Jean d'Arras Melusine-jét tiszta lelkiismerettel ajánlhatni olvasásra a kalandos, szentimentális és fantasztikus történetek kedvelőinek, és azoknak is, akik a középkorról semmit sem tudnak. „A történésznek azonban joga, sőt némiképpen kötelessége is, hogy kétkedéssel fogadja a tündértörténetet, a Melusine-sztori nem illik bele a politikai történetek szokványos keretébe, az csak azért fordul elő, mert a középkorról mindmáig keveset tudunk.”

Futala Tibor

[Vissza](#)

A szlovákiai magyar irodalom összefüggései

Fónod Zoltán: „... történelmünk kínálja az abszurdításokat”. Beszélgetés Grendel Lajossal. = Irodalmi Szemle, 43. évf. 2000. 11-12 sz. 15-27 p. + Németh Zoltán: A „(cseh)szlovákiai magyar” irodalom kontextusa. = ua. 106-116. p.

Talán csak Tamási Áronnak volt annak idején olyan sikeres pályakezdése, mint Grendel Lajosnak az 1980-as évek elején. A siker okát maga az író a megjelenés szerencsés pillanatában jelöli meg, amikor, úgymond, „paradigmaváltás” zajlott le a magyar epikában, ami ugyanolyan fontos nemzedék- és ezzel együtt szemléletváltást is jelentett a magyar irodalomtudományban. Így a fiatal irodalomtörténészek rögtön reflektáltak az első regényekre (*Galeri*, 1982; *Áttételek*, 1985) és besorolták a magyar próza „újhullámába”. A szlovákiai magyar visszhang ennél jóval visszafogottabb volt.

Induláskor az író számára a formakeresés jelentette a legnagyobb problémát, ami állítása szerint nagyon lassú, évekig elhúzódó folyamat volt. A hetvenes években Mészöly Miklóst tekintette mesterének, mivel annak szikár, tényközlő, másfelől sokszor erőteljesen metaforizált prózája elbűvölte Grendelt. Bár az irodalomtörténészek kisregényei alapján posztmodern íróként emlegették sokszor, Grendel Lajos inkább csak címkének tartja ezt a besorolást az *Éleslövészet* (1981) alapján, mivel ott úgy próbálta meg a hagyományos realista regényt szétszedni, hogy a központi történetnek csak írmagja maradt, viszont a részletek, a főbb motívumok élesebb, markánsabb megvilágítást kaptak, s így kombinációjukból az olvasó mégiscsak összeállíthatta a történetet. Bár az *Éleslövészet*nek ezt az alkotói módszerét a későbbiek során többen számon kérték, nem ismételte meg többé az író. Esterházy Péterrel és Nádas Péterrel való írói rokonságát a posztmodern prózában csak az ironikus látásmód tekintetében tartja közösnek Grendel.

A trilógiát követő regényei: a *Szakítások* 1989, *Thészeusz és a fekete özvegy* 1991, *Eistein harangjai* 1992, *És eljön az Ő országa*, *Tömegsír*, valamint novellái a modern próza realista vonulatát erősítik. Ezekben Grendel Lajos a mű világszerűségét előnyben részesíti a szövegszerűséggel szemben, mivel az irodalmi mű valóságreferenciája nélkül a mű érdektelen az író számára. Műveiben tudatosan mellőzi a metanarratív és a metafizikus hajlandóságot, de a történet maga, sőt a mítosz és az anekdota erőteljes jelenléte funkcionális szereppel bír. A regény őse egyfelől a mítosz, másfelől az anekdota. Bár a Mórnicz előtti magyar prózát nem alaptalanul marasztalják el túltengő anekdotizmusa miatt, az anekdota Grendel szerint kiküszöbölhetetlen a regényből, mert ezerféle módon hasznos építőeleme az epikai műnek.

Az 1989 utáni irodalmi fejlődés egyik adóssága, hogy elmulasztotta helyére tenni négy évtized eredményeit és hiányosságait. De nemcsak az elmúlt fél évszázad szlovákiai magyar irodalmának mérlege nem készült el, hanem a Magyarországra vagy Nyugatra települt szlovákiai magyar írók (Monoszló Dezső, Tóth László, Varga Imre) értékeinek megbecsülése is elmaradt, bár a kilencvenes évek elején a Grendel Lajos által szerkesztett *Irodalmi Szemlében* történt néhány kísérlet erre. Irodalomkritikusként Grendel volt az egyetlen, aki kemény kritikával illette a korábbi korszak egyes alkotóit. A *Forrásban* (1985) majd az *Irodalmi Szemlében* (1997) megjelent írásaiban Dobos László, Duba Gyula, Rácz Olivér és Gál Sándor életművét úgy bírálta, hogy jelentőségüket soha sem vonta kétségbe, „csupán elhatárolódni kívánt olyan írói stratégiáktól, amelyeket korszerűtlennek ítélt.”

Németh Zoltán a „(cseh)szlovákiai magyar” irodalom kontextusának vizsgálata során – Talamon Alfonz prózáját elemezve – kísérletet tesz a „szlovákiai magyarság” mibenlétének meghatározására. A művésznek egy bizonyos közösséghez tartozása nem azon múlik, hogy ez a viszony megfogalmazódik-e a művében, hanem az, hogy az illető közösség el tudja-e sajátítani a művész alkotását, fel tudja-e fedezni benne a saját arcát.

A csehszlovákiai magyar irodalom 1948-tól egészen a 70-es évek elejéig viszonylag monolitikusnak tűnt a próza területén. A regényírás többnyire regényes történelemírás vagy regényes szociográfia volt. A Fábry Zoltán-i program, hogy meg kellene írni a szlovákiai magyar regényt, amelyben a szlovákiai magyarság drámai sorsa fejeződik ki nagyepikai formában, kimondva vagy kimondatlanul a múlt századi nagyrealista epika eszközeivel kijelölt ugyan egy utat; kérdéses csupán az volt, hogy elfogadják-e vagy elutasítják-e ezt az írók. Ez az irodalomra erőltetett nagy „integratív diszkurzus” lényegében három ideológiai alapelv érvényesítését jelentette: a realizmusét, a pártosságét és a népiségét. A pártosságot idővel felváltotta a hűség elve, a szülőföld, illetve a nemzet iránti hűség prózába foglalásának követelménye. Ennek azonban a monotematikus veszélye éppoly nagy volt, mint a pártosságé. A hetvenes években próbáltak először rést törni ezen a monolitikus prózafelfogáson a *Fekete szél* (1972) c. antológia alkotói; majd Grendel Lajos regénytrilógiája (*Éleslövészet* 1981, *Galeri* 1982, *Áttételek* 1985) jelentett egy másféle, de hasonlóan nagy jelentőségű prózai újítást, és a harmadik féle út a próza szemléletének gazdagítására az Iródia csoport két legtehetségesebb prózáírójának Talamon Alfonznak és Honya Györgynek két kötete szolgált példát. Mindhárommal érintkezik és köztük kapcsolatot is teremt Vajkai Miklós epikája. A *Fekete szél* alkotóinak (Kovács Magda, Bereck József) metaforikus nyelvezetük mellett sikerült egy mitologikus látásmódot is kialakítani, melyben a közösségi elv mint az önértelmezés egyik lehetséges és nem egyedülálló eszköze konstituálódik.

Grendel Lajos írásművészetében a sajátos írástechnika, melyben ötféle prózapoétikai eljárás különíthető el, új távlatot adott a hagyományos tematikának. A Grendel-i életmű nagy hatással volt Talamon Alfonzra is, de igazán az 1983 tavaszán Érsekújvárott alakult fiatal irodalmárok alkotóköre, az *Iródia* hatott rá. Az Iródia köré gyülekezett fiatal írók az irodalmat egyetemes, egy és oszthatatlan magyar irodalomként értelmezték, sőt csak így tekintették

az egyetemes irodalom alkotórészének. Olyan, hogy magyar, illetve csehszlovákiai magyar irodalom föl sem merült bennük. Az íródiások számára az a kérdés, hogy a kisebbségit és az egyetemet megkíséreljük-e összeegyeztetni, hogy a kultúrák között vagy egy kultúrán belül az államhatárt realitásként vagy valami irodalomformáló tényezőként fogadják el, fel sem merült.

A csehszlovákiai magyar prózafelfogás korrekciójára irányuló harmadik kísérlet az Iródia nemzedékének fellépésével következett be. Az első kísérlet, a *Fekete szél* antológia nemzedékének tagjai szétszóródtak. Grendel Lajos regényei mellett nemzedéktársai nem tudtak olyan írásokat produkálni, amelyek a radikális horizontváltás irányába mutattak volna. Hozzájárult ehhez, hogy az egyedül maradt Grendel-i prózapoetika is tematikailag teljesen az addigi paradigma elvárásrendszerét teljesítette ki, a csehszlovákiai magyar létezés sorsproblémáit fejtegette. Az Iródia nemzedékének tagjait közömbösen hagyták a csehszlovákiai magyar témák és önértésük horizontját a tágabb magyar irodalmi példák (Csáth Géza, Cholnoky Viktor, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Weöres Sándor, Hamvas Béla, Mészöly Miklós) jelentették. A *Próbaút(89)* című antológiában, amely a hatalom nyomásának „köszönhetően” nem jelenhetett meg Iródia címen, már ennek az együttgondolkodó mozgalomnak a legjobb szövegei kaphattak nyilvánosságot. Híznyai Zoltán, Farnbauer Gábor, Krausz Tivadar mellett itt jelent meg Talamon Alfonz két novellája is.

Talamon írásaival 1992-ig - a magyarországi lapok mellett - az *Irodalmi Szemlé*ben lehetett találkozni, 1992 után pedig leginkább a *Kalligram*ban jelentek meg írásai, bár továbbra is publikált a Tózsér Árpád által szerkesztett *Irodalmi Szemlé*ben is. Talamontól azonban távol áll minden olyan készlet, hogy valamilyen csoportba tagozódjon. Az irodalom az ő számára nem az ún. irodalmi életet, hanem a szövegalkotás lehetőségét jelentette. „A szlovákiai magyar írók, mintha egyszerre akartak volna mindent bepótolni, amitől évtizedeken át megfosztottak. Van itt ma neoavantgárd (Cselényi László, Juhász R. József), karkai ihletésű próza (Talamon Alfonz, Vajkai Miklós), újrealizmus (Fülöp Antal), neokatolikus költészet (Kulcsár Ferenc), a beatnemzedéket reveláló próza (Győry Attila, Czakó József), minimalizmus (Mórocz Mária), vagy éppen olyasmi, amit a kitűnő szerb író, Milorad Pavić számítógépes költészetnek nevezett (Farnbauer Gábor). Nincs az az írói társulás, folyóirat vagy kiadói műhely, amely ideológiai vagy esztétikai kritériumok alapján egy csoportba tudna rántani ennyire különböző alkotóegyénségeket.”

Cholnoky Olga

[Vissza](#)

Fogják beszélni unokáink is?

Lanstyák István: A magyar nyelv Szlovákiában. = Budapest - Pozsony. Osiris, Kalligram, MTA Kisebbségkutató Műhely. 2000. 368 p.

A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén című sorozat harmadik darabjaként jelent meg. Szerzője, Lanstyák István a pozsonyi Comenius Egyetem tanára.

A Kontra Miklós által vezetett munkaközösségben folyó kutatások egyik alaptörekvése: a magyar nyelv helyzete a történelmi Magyarország egyes utódállamaiban összehasonlítható legyen egymással, és más nyelvek helyzetével is szerte Európában.

Ez a kötet arról szól, milyen gazdasági, társadalmi, politikai, történelmi, kulturális és más tényezők határozzák meg a magyar nyelv szlovákiai helyzetét, hol és hogyan használják annak különféle változatait a szlovákiai magyar beszélőközösség tagjai, s milyen sajátosságai vannak ennek következtében a magyar nyelvnek Szlovákiában.

A Szlovákiában az elmúlt években folytatott legfontosabb kétnyelvűségi és élőnyelvi kutatások rövid áttekintése után az említett munkaközösség által végzett terepmunkát ismerteti a szerző. A kutatás két nagy témakörre irányult. Az egyik annak a megállapítása volt, hogy a nyelvhasználat egyes jellemző szinterein a kiválasztott települések magyar anyanyelvű lakossága mely nyelveket használja. A másik témakör nyelvi jellegű: néhány, a kisebbségi magyar nyelvváltozatokra jellemző nyelvi változó társadalmi eloszlásának feltárása volt a cél. A kérdőív ezenkívül más kérdéseket is tartalmazott, melyek mindkét témakör szociolingvisztikai háttérét alkották.

A vizsgálat három eltérő szlovákiai településtípuson folyt. A magyar többségű várost a csallóközi Dunaszerdahely képviselte; a magyar többségű falut a mátyusföldi Pered; a szlovák többségű várost pedig Losonc. Az összesen 108 adatközlő iskolázottsági, vallási és nemzetiségi megosztottságát táblázatok és grafikonok pontosan mutatják. A könyv végén mellékletként közli a szerző a kérdőívet, a terepadatok egy részét: a lexikai változókat tartalmazó kereszt táblát, amelyek a szlovákiai és a magyarországi adatokat mutatják.

A szerző az említetteken kívül több más kutatási adathból is merített, ezekről mindig az első utalás helyén számol be. Bár a könyvben felhasznált empirikus anyag tetemes mennyiségű, Lanstyák István mégsem tartja elegendőnek a magyar nyelv szlovákiai helyzetének átfogó bemutatásához. Ezért a magyar nyelv szerepéről, használatának módjáról, illetve a szlovákiai magyar nyelvváltozatok jellegzetességeiről szóló empirikus vizsgálati eredmények bemutatásán kívül gyakran támaszkodik a szerző saját megfigyeléseire, nyelvi kompetenciájára. A tapasztalatilag még nem igazolt jelenségek említését Lanstyák István a könyv céljával indokolja, amely nem lehet más, mint a szlovákiai magyar nyelvhasználat jellemzőinek átfogó feltárása. A kutatási eredmények bemutatása azonban mindig jól elkülöníthető a rendszertelen megfigyelések eredményeinek közlésétől.

A könyv első fejezete röviden áttekinti a mai Szlovákia térségében ma, illetve a korábbi évszázadokban fontos szerepet játszó etnikai csoportokat: a szlovákokat (az összlakosság: 85,7%-a), a magyarokat (10,8%), a cigányokat (1,4%), a cseheket (1,1%), a ruszinokat/ukránokat (0,6%), németeket, lengyeleket, horvátokat és zsidókat. A mai Szlovákia területén élő etnikumok mind történetüket, mind jelenlegi helyzetüket tekintve meglehetősen sokfélék.

A második fejezet részletesebben foglalkozik a magyar kisebbség demográfiai jellemzőivel, földrajzi elhelyezkedésével és település szerkezetével, gazdasági-társadalmi és műveltségi állapotával, felekezeti megoszlásával, identitásával, néprajzi és nyelvi tagolódásával.

A harmadik fejezet a magyar nyelv helyzetére hatást gyakorló többségi és kisebbségi politikával foglalkozik, főként a gazdaság, az oktatás, a magas kultúra, a hitélet és a jogalkotás területén.

A jogalkotás kérdését a negyedik fejezet tovább részletezi, és áttekintést ad azokról a jogszabályokról, amelyek közvetlen utalásokat tartalmaznak a nyelvhasználatra vonatkozóan. A jogszabályok bemutatásán túl a szerző ebben a fejezetben a joggyakorlatról is szól a közélet különböző területein, így az oktatásban, a magas kultúra és a hitélet szférájában.

Az ötödik fejezet a szlovákiai magyar beszélőközösség kétnyelvűségével foglalkozik: a két nyelv ismeretének mértékével, a nyelvek presztízsével, a kétnyelvűség típusaival. A hatalmi viszonyok szempontjából a szlovákiai magyarok kétnyelvűségének legfontosabb vonása, hogy kisebbségi kétnyelvűség, mivel a beszélők első nyelve, a magyar, az országban jogilag és valóságosan is alárendelt helyzetben van. Ennek nyelvi szempontból az a következménye, hogy azokon a területeken is, ahol a magyarok az összlakosságon belül többségben vannak, a szlovák nyelv jóval nagyobb mértékben hat a helyi magyar nyelvváltozatokra, mint a magyar a helyi szlovák nyelvváltozatokra. (Ezt később *A nyelven belüli vagy nyelvközi interferenciajelenségek*, valamint *A kölcsönzés c.* fejezetekben részletesebben kifejti a szerző.) A szlovákiai magyar kisebbség óshonos ezen a területen, ezért többségük magyar-domináns kétnyelvű, vagyis a magyar az erősebb nyelvük. A szlovákiai magyarok többségére az ún. „ellenőrzött” kétnyelvűség jellemző, azaz a második nyelv elsajátítása többnyire nem természetes élethelyzetben, hanem nevelési és oktatási intézményekben történik. Ugyanakkor nem hanyagolható el azok száma sem, akik spontán módon sajátítják el a szlovák nyelvet, olyan településeken, ahol a szlovák lakosság aránya magasabb. A lingvizmus és a glottizmus szempontjából a szlovákiai magyar beszélők többségére a glottizmus jellemző, vagyis a másodnyelvet az anyanyelv után sajátítják el. A vegyes házasságokban, illetve az erős szlovák többségű

környezetben élő gyermekek egy részénél azonban a lingvizmus érvényesül, azaz a két nyelv szimultán elsajátítása.

A szűkebb és tágabb társadalmi közegnek a kétnyelvűséggel kapcsolatos attitűdjei alapján a felcserélő (szubtraktív) és a hozzáadó (additív) kétnyelvűséget szokás megkülönböztetni. Felcserélő kétnyelvűségi helyzet akkor jön létre, ha a kisebbség nyelvét lenézik. Hozzáadó kétnyelvűség pedig akkor alakul ki, ha a környezet mindkét nyelvhez pozitívan viszonyul. A szlovákiai magyar közösségen belül a magyar nyelv továbbadásának igénye erős, többségi részről viszont sokszor a magyar nyelv tekintélyének aláásása folyik. Bár a helyzet ellentmondásos, mégis valószínű, hogy a szlovákiai magyarok többsége alapvetően hozzáadó kétnyelvűségi helyzetben van. Ezért a szlovák nyelv elsajátítása nem veszélyezteti anyanyelvünket. Az additív és a szubtraktív kétnyelvűségi helyzet kialakulása azért a benne élő közösség által befolyásolható. Ennek egyik komponense, hogy a közösség milyen intézményeket hoz létre és tart fenn, akár önerőből is. Az egyén pedig azzal befolyásolhatja kétnyelvűségi helyzetét, hogy milyen etnikai összetételű helyen telepszik le, milyen nemzetiségű partnerrel köt házasságot, milyen tanítási nyelvű iskolába járattja a gyermekét. A szerző ebben a tekintetben teljes mértékben egyetért Göncz Lajos véleményével, melynek summája: ha a szülő valóban magas fokú kétnyelvűséget szeretne kifejleszteni gyermekénél, döntésével ahhoz kell hozzájárulnia, hogy hozzáadó kétnyelvűségi körülményeket teremtsen. (In: A magyar nyelv Jugoszláviában Vajdaságban. Budapest – Újvidék 1999. Osiris – Forum. MTA Kisebbségkutató Műhely 115–123 p.)

Egy nyelv standard változata az a kitüntetett szerepű társadalmi dialektus, amely az írásbeliség fő hordozója, s amelyet főként az iskolázott beszélők szóban is használnak, s ezért nagy presztízzsel rendelkezik. Nyelvi szempontból a standard fő jellemzője, hogy – szemben a többi dialektussal – normája kodifikált (nyelvtani rendszerét leíró grammatikák, nyelvhelyességi kiadványok, szókincstárak, helyesírási szabályzatok rögzítik), ezért más változatokhoz képest viszonylag korlátozott benne a belső alakváltozatok száma. Mivel funkcionális hatóköre rendkívül tág, ezért nagymértékben differenciált. A standard rendszerint egész nyelvterületen él, ám kialakulhatnak ún. állami változatai is. Pl.: nagy-britanniai, amerikai, ausztráliai, új-zélandi, dél-afrikai standard angol. A több országban emelkedett funkcióban használt, állami változatokkal rendelkező nyelveket többközpontú nyelveknek nevezzük.

Bár a magyar csupán egyetlen országban államnyelv, mégis többközpontú, mert több országban használatos emelkedett funkcióban. Ennek következményeként a magyar standard egyes regiszterekben némileg eltérő változatokban valósul meg.

A magyar standard szlovákiai változata földrajzilag és társadalmilag egyaránt tagolatlan, nagy presztízsnek örvendő dialektus, melyet főként a műveltebb beszélők használnak formális beszédhelyzetekben, mindenekelőtt írásban. Ez a változat csak nagyon csekély mértékben kontaktusváltozat, szinte teljesen azonos a magyar standard magyarországi változatával. Az eltérések csaknem kivétel nélkül a szókészletben mutatkoznak.

A magyar nyelv alárendelt helyzete miatt a szlovákiai magyarok számos formális kontextusban nem a magyar, hanem a szlovák standardot használják; ez az egyik oka annak, hogy a magyar standard szlovákiai változatában gyakran jelennek meg – főleg élőszóban – a napi beszélt nyelvi, illetve nyelvjárási elemek. A másik meghatározó ok az, hogy a szlovákiai magyarok nagy része falun él, és hogy a felső- és középfokú végzettségűek aránya a szlovákiai magyarok körében alacsonyabb, mint Magyarországon, végül pedig a beszélők egy részének nem áll módjában a magyar standardot intézményes keretek között elsajátítani. A nyelvi standard nagyfokú térhódítása Magyarországon is a Trianon utáni időszakban következett be, így ez a folyamat a szlovákiai magyarokat már csak közvetve érinthette.

A könyv hatodik és egyben legterjedelmesebb fejezete a kétnyelvűség nyelvhasználati megnyilvánulásait mutatja be. A legjellemzőbb jelenségek: 1. A kódváltás (nyelvközi viszonylatban), amikor egyetlen diskurzuson belül egynél több nyelvnek van aktív szerepe. Az aktív jelzővel a kölcsönzéstől kívánja a szerző megkülönböztetni a nyelvi jelenséget. Majd a kódváltást előidéző tényezőket vizsgálja homogén és heterogén csoportokban és az írott nyelvben. 2. A nyelvi hiány és a nyelvi bizonytalanság a másik fő jellemző, amely nemcsak globálisan jelentkezhet az erősen domináns kétnyelvűek nem domináns nyelvében, hanem a többségi nyelvben is megnyilvánulhat főképpen lexikális területen, de a nyelvi rendszer bármely síkját érintheti. A nyelvi bizonytalanságon a beszélő nyelvérzékének, vagyis ösztönös belső nyelvi tudásának elégtelenségét érti a szerző, amely a nyelvi normák megsértésében ölt testet. A nyelvi bizonytalanság kiváltója lehet a túláltalánosításnak, az egyszerűsítésnek, a nyelven belüli és a nyelvközi interferenciának, a túlhelyesbítésnek, a hiperpurizmusnak és a normatúlteljesítésnek. Ezeknek mibenlétét és okait külön fejezetben, bőséges példaanyag bemutatásával és elemzésével kutatja a szerző.

A nyelvvesztés az egyéni, a nyelvcsere pedig a közösségi kétnyelvűség tárgykörébe vágó jelenség. A világtörténelem sokszor igazolta, hogy van alapja annak az állításnak, mely szerint a kétnyelvűség a nyelvcsere előszobája; a kisebbségi kétnyelvűség többnyire instabil állapot, nemcsak az emigráns, hanem az őshonos kisebbségi közösségekben is. Mivel a szlovákiai magyarok többsége kétnyelvű, Lanstyák István hasznosnak látja összegzésként áttekinteni, hogy a magyar nyelv mai szlovákiai helyzetét meghatározó tényezők milyen szerepet játszhatnak a magyar nyelv sorsának alakulásában. Rendkívül kedvezőnek ítéli azt a helyzetet, hogy Szlovákiában a magyar kisebbség több mint háromnegyede még mindig olyan helységeken él, ahol a lakosság többségét alkotja. Hátrányos azonban az, hogy ezeknek a településeknek a nagyobb része falu, ahol veszélyesen alacsony az értelmiség aránya. Kedvező helyzetben van viszont a szlovákiai magyarság az intézményi ellátottság, elsősorban az oktatási rendszer szempontjából. Az is előny, hogy ötvenéves kényszerpihenő után a magyar kisebbség képes volt magát politikailag megszervezni, és számarányához képest országos viszonylatban is tekintélyes politikai erőt képviselnie.

Vallásfelekezeti szempontból csupán a református magyarok vannak jó helyzetben, mivel ez a felekezet erősen magyar jellegű, a többi felekezet nem különül el a szlovákságtól. Kedvezőtlen körülményként kell elkönyvelni, hogy

az evangélikus és a római katolikus vallásfelekezetek vezetése korántsem a krisztusi szeretet szellemében viszonyul a magyar hívekhez.

Az anyaországgal sokrétű a szlovákiai magyarok kapcsolata, de ez általában nem jelent nagyfokú érzelmi azonosulást. A szlovákiai magyarok az egyetemes magyarság szerves részének tekintik közösségüket, de ezen kívül hangsúlyozottan mint szlovákiai magyarok határozzák meg magukat. A magyarországi magyarokhoz mint ugyanezen nemzethez tartozó másik csoporthoz kötődnek. A szlovákokhoz fűződő viszonyuk a társadalmi intézmények szintjén feszültségektől terhes, ugyanakkor kis közösségek szintjén nincsenek súlyos ellentétek. Ennek egyik oka a két nép kulturális közelsége, valamint az ezeréves békés együttélés. A koegzisztencia kedvez a vegyes házasságoknak, ami viszont gerjesztője az asszimilációs folyamatoknak.

Tudati és érzelmi szempontból nagyon előnyös, hogy a szlovákiai magyarság ezerszáz éves Kárpát-medencei múltat tekint vissza, nemzettudata erős, kultúrája gazdag. A magyar nyelv szlovákiai fennmaradásának esélyeit latolgatva nem észlelhetők olyan visszafordíthatatlan folyamatok, amelyek szükségszerűen a nyelvcserehez vezetnének. A szlovákiai magyar kisebbség eredendő adottságai olyanok, hogy nyelvének jövője mindenekelőtt a kisebbség és többség viszonyának további alakulásától, a többségi hatalom kisebbségpolitikájától és az ott élő magyarság gyermekvállalási kedvétől függ.

A könyv utolsó fejezete a felhasznált szakirodalmat mutatja be az egyes fejezetek sorrendjében. Ezt követik a jegyzetek és a mellékletek, valamint név- és tárgymutató, továbbá egy rövid angol és szlovák nyelvű összefoglaló.

Cholnoky Olga

[Vissza](#)

Nyugat-Poleszje nyelvi helyzete

Bedčr, German [Bieder, Herman]: Mounaâ sětuacyâ na Zahodněm Palessě. = Âzyk i socium. Materialy III Meždunarodnoj naucnoj konferencii, Minsk, 4-5 dekabrja 1998 g. Minsk, Belorusskij gosudarstvennyj universitet - Belorusskaâ Associaciâ komunikativnoj lingvistiki, 1998. 26-32. p.

Nyugat-Poleszje három ország - Fehéroroszország, Ukrajna és Lengyelország - határvidékén terül el, közigazgatásilag lényegében a Fehérorosz Köztársaság Breszti területének déli részét jelenti. A terület iránt az utóbbi néhány évtizedben több tudományág (néprajz, nyelvészet, történelem, irodalomtörténet, művelődéstörténet) is élénk érdeklődést mutat, ami vitával is jár. Különös aktualitást kölcsönöz a címben jelzett témának az önálló poleszjei („polesuk”, „jatvjag”) nyelv kérdése. Herman Bieder, a Salzburgi Egyetem professzora a J. Scharnhorst német szlavista által korábban kidolgozott kritériumok alapján jellemzi a régió nyelvi helyzetét.

A szláv nyelvtudomány a poleszjeit általában nem ismeri el önálló nyelvnek. A nyugat-poleszjei nyelvjárásokat többnyire az egységes ukrán nyelvjáróterület részének tekintik, amely ukrán-fehérorosz átmeneti nyelvjárásokkal kapcsolódik a fehérorosz nyelvjáróterülethez. Bizonyos nyugat-poleszjei értelmiségi körök azonban a nyelvüket önálló keleti szláv nyelvnek tartják, és ezt tekintik anyanyelvüknek. Ezek az emberek nem az ukrán vagy esetleg a fehérorosz nemzet egy etnikai csoportja tagjának tekintik magukat, hanem az önálló poleszjei nemzet tagjának. A nyugat-poleszjei lakosság más tagjai a nyugat-poleszjei nyelvet ukrán vagy (ritkábban) fehérorosz nyelvjárásnak tartják.

Nyugat-Poleszje határ menti helyzete, valamint a gyakori politikai változások miatt a régiót két-, sőt többnyelvűség jellemzi. A történelem során többféle kétnyelvűség is kialakult: poleszjei-lengyel, poleszjei-orosz, poleszjei-ukrán, poleszjei-fehérorosz, poleszjei-jiddis. Ma a régióban a poleszjei-orosz kétnyelvűség az uralkodó, a többi vagy marginális jelentőségű, vagy már teljesen eltűnt. A poleszjei-orosz kétnyelvűség magas aránya azzal függ össze, hogy a nyugat-poleszjei városok jobban eloroszosodtak, mint a Breszti terület többi városa.

Nyugat-Poleszjében az orosz irodalmi nyelv dominál a nyilvános kommunikáció minden szférájában, bizonyos jelentősége a fehérorosz irodalmi nyelvnek is van, de a lengyel és az ukrán irodalmi nyelvnek csak az illető kisebbségek életében van szerepe. A *Polis'se* autonóm mozgalom által az 1980-as évek végén létrehozott poleszjei irodalmi mikronyelv M. Šalâgověc és követői szándéka szerint nemcsak a folklór lejegyzésére szolgált volna, hanem normalizált, polivalens és funkcionálisan differenciált irodalmi nyelvként kötelező nyelv lett volna a poleszjei autonómiában. A *Polis'se* vezetői szerint a poleszjei nyelvnek az oroszral és a fehérorossal kellett volna felvennie a versenyt az oktatásban, a tömegkommunikációban, a közigazgatásban, a tudományban és a kultúrában. Ezzel szemben a poleszjei irodalmi nyelvet ez ideig csupán a folklórban, a szépirodalomban, a publicisztikában és néhány humán tudomány területén alkalmazzák. A poleszjei tematika olyan tekintélyes kutatói, mint Nikita Tolstoj vagy Aleksandr Dulicenko a poleszjei irodalmi nyelv használatára bátorítanak a folklórban és a regionális szépirodalomban, de tartózkodóan nyilatkoznak a teljes értékű, polifunkcionális irodalmi nyelv megteremtéséről. Az ukrán és a fehérorosz nemzeti mozgalmak kategorikusan elutasították a poleszjei mikronyelvet, mivel az ukránok nemzetük, a fehérorosok pedig államuk ellen irányuló szeparatista veszélyt láttak benne.

A nyugat-poleszjei nyelvjárásokat eltérően ítélik meg az ukrán és a fehérorosz nyelvészek, ami részben nyelvpolitikai nézeteik különbségéből adódik, részben pedig azzal függ össze, hogy dialektológiai szempontból nem volt kellő részletességgel feldolgozva ez a terület. Ma azonban rendelkezésünkre áll mind a fehérorosz, mind az ukrán nyelvátlasz, amelyek alapján egyértelműen megállapítható, hogy a nyugat-poleszjei nyelvjárások olyan lényeges fonetikai, morfológiai és lexikai jegyekkel rendelkeznek, amelyek egyértelműen az ukrán nyelvjárásokhoz és az ukrán irodalmi nyelvhez kapcsolják.

A Nyugat-Poleszjében használt irodalmi nyelvek közül csak az oroszoknak és a lengyelnek vannak stabil normái, az ukránban és a fehéroroszbán a nyelv majdnem minden szintjén reformok érlelődnek. A poleszjei irodalmi nyelv normáinak nagyobb részét M. Šalâgověc és V. Garbacuk dolgozta ki és alkalmazta a gyakorlatban az 1989-1994 között kiadott „Zbudinne” című újságban. A normák eléggé sok változatot engednek meg a hangtánban és a helyesírásban, nem mindig pontosak és következetesek. A mondattani és a stilisztikai normák kidolgozására nem is került sor.

A kommunikáció terén Nyugat-Poleszjében a hétköznapi életben sokáig a helyi poleszjei nyelvjárások domináltak, de az utóbbi időben már a magánszférában is visszaszorul a nyelvjárások használata az orosz nyelv javára. A kommunikáció nyilvános szférájában hagyományosan az idegen nyelvek uralkodnak.

A regionális politikában és a közigazgatásban a vezető állásokat ma is, akárcsak a szovjet korszakban, Kelet-Fehéroroszországból vagy egyenesen Oroszországból származó orosz anyanyelvű funkcionáriusok töltik be. A kis számú poleszjei értelmiséginek szinte semmi beleszólása sincs a helyi ügyekbe. Az oktatásban az orosz nyelv a vezető szerep, a fehérorosz és az ukrán nyelvű oktatás néhány iskolára és néhány speciális osztályra szorítkozik. Az állami oktatáspolitikai figyelmen kívül hagyja a lakosság kívánságát (egy 1995-ös közvélemény-kutatás szerint a megkérdezettek 55,1 százaléka az orosz, 39,0 százaléka a fehérorosz, 5,9 százalék a poleszjei nyelvű oktatást tartotta kívánatosnak). Breszt még a szovjet időkben egyetemi várossá vált, ahol azóta is csaknem minden tárgyat orosz nyelven oktatnak. A breszti és a pinszki helyi lapok és helyi rádióadások orosz nyelvűek. A breszti színházakban a legtöbb előadás orosz nyelvű.

A szociális és vallási téren is konzervatív Nyugat-Poleszjében az orosz ortodox egyház a legnagyobb vallási közösség, amely liturgikus nyelvként kezdettől fogva az egyházi szláv nyelvet használja, a prédikáció, a hitoktatás, az egyházi adminisztráció nyelve az orosz. A különféle újprotestáns felekezetek (evangelisták, baptisták, adventisták) istentiszteleti és adminisztratív nyelve az orosz. A római katolikus egyháznak a legutóbbi időkig nem volt jelentős befolyása, az 1990-es évektől kezdve viszont nyíltan a nyugat-poleszjei katolikusok polonizálására törekszik. A görög katolikus egyház továbbra is periferikus helyzetű maradt.

Összegezőképpen megállapítható, hogy az egykori sokféle kétnyelvűséget Nyugat-Poleszjében mára a poleszjei-orosz kétnyelvűség váltotta fel, ami a későbbiekben orosz egynyelvűségbe mehet át, mivel funkcionálisan a poleszjei nyelvjárásokat is az orosz nyelv váltja fel.

A poleszjei irodalmi nyelvet a nyugati szlavisztika nyilván tartja a 13 szláv irodalmi mikronyelv között. Hivatalos nyelvként való bevezetése Nyugat-Poleszjében nyilvánvalóan nem sikerült magának a nyelvnek a nem kielégítő funkcionalitása és normalizáltsága következtében. A poleszjei irodalmi nyelv kilátásai ma meglehetősen bizonytalanok. Sorsa elsősorban az állami nyelvi és nemzetiségi politikától, de nem kis részben Nyugat-Poleszje lakóinak politikai akaratától függ.

Zoltán András

[Vissza](#)

Az etnikai és faji kutatások fejlődése

Michael Banton: Progress in ethnic and racial studies. = Ethnic and Racial Studies, 24. vol. 2001. 2. no. 173-195. p.

Mekkora és milyen fejlődés következett be az elmúlt ötven évben az etnikai és faji kutatások területén? Ha csupán a számszerű adatokat nézzük, hatalmas haladást könyvelhetünk el: rengeteg új könyv és publikáció jelent meg, és az ilyen jellegű kutatásokkal foglalkozó tudósok száma is jelentősen megnőtt. Egyre jobban kibővült a kutatott kérdések köre (így például megjelent a nemek kérdése), új, összehasonlításokat is biztosító kutatási módszerek alakultak ki. A szerző azonban kételkedik abban, hogy ez a fejlődés automatikusan azt jelentené, hogy napjaink kutatói jobban megértik a kérdéses társadalmi folyamatokat. Igaz, hogy virágoznak az etnikai és faji kutatások és tanulmányok, egyre több egyetemi hallgató folytat etnikai stúdiumokat, és mind több kiadó jelentet meg ilyen műveket, az információk és az elemzések iránti igény azonban sokkal inkább politikai indíttatású, mintsem a megismerés igényéből fakad. A diákok egy részét is saját személyes tapasztalata és elkötelezettsége vezeti erre a területre.

A kutatási kör szélesedése helyett a szerző a kutatás elmélyülését tartaná kívánatosnak, ennek azonban - véleménye szerint - az a legfőbb akadálya, hogy a társadalomtudomány céljaira a köznapi nyelv fogalmi egyszerűen nem adekvátak, azaz nem eléggé elvontak és nem függetlenek az egyes kultúráktól. A köznapi nyelvet, a tömegkommunikáció és a politika nyelvezetét gyakorlati megfontolások alakítják és befolyásolják, a tudományos célokra viszont megfelelő, absztrakcióra alkalmas nyelvi rendszert kell kifejleszteni.

A szerző a nemzetközi szervezetek és egyezmények terminológiáját, azok változását ismertetve rámutat arra, mennyi bizonytalanság van mindmáig az egyes szavak, fogalmak használatában. Az első emberi jogi textusokban a „faj”, „etnikai származás”, „kisebbség” kategóriák - későbbi megállapítások és kritikák szerint - nyugatcentrikusak, és nincsenek tekintettel az ázsiai értékekre. Az egyezmények kidolgozásánál egyre inkább figyelembe kell venni olyan kérdéseket, mint például azt, mennyire vonatkoztatható a diszkrimináció tiltása az indiai kasztok megkülönböztetésére, mennyire alkalmazható világszerte az európai országok gyarmatosító politikájából származó *bennszülött vagy őshonos népek* fogalma (például a kínai kormány nyilatkozata szerint Kínában ez a kérdés nem merül fel), illetve mennyire nevezhető egy Európa teljes népességét létszámában kétszeresen meghaladó csoport (a Han kínaiaké) *etnikai csoportnak*. Maga az angol „race” szó is annyi jelentéssel és gondolatársítással bír, hogy nemigen fordítható le a különböző nyelvekre anélkül, hogy valami el ne vesszne, vagy meg ne változna a jelentéséből. Igaz viszont, hogy más szavak - például a diszkrimináció, az előítélet, az ideológia vagy a genocídium - a világ bármely részén azonos fogalmakat jelölnek és jelöltek a történelem bármely időszakában. Ezek a fogalmak kevésbé kultúrafüggők, és alkalmasak arra, hogy a kutatások elméleti nyelvezetének részét képezzék.

Különösen érdekes kérdést jelent, miben különböznek az 'etnikai kapcsolatok' (ethnic relations) a 'faji kapcsolatoktól' (racial relations). A közvélekedés szerint a faj (rassz) fizikai különbözőség megjelölésére szolgál, az etnicitás pedig kulturális különbségeket takar. A különbségtétel jogosnak tűnik, ha figyelembe vesszük, hogy a fizikai sajátosságok nemzedékről nemzedékre öröklődnek, és csak kevéssé változnak, míg a kulturális különbségek adott esetben igen gyorsan eltűnhetnek. Az ilyen szétválasztás azonban nem veszi figyelembe a különböző faji osztályokba sorolt népesség között létrejövő kereszteződéseket, illetve azt sem, hogy adott esetben a fizikai különbözőség és a kulturális másság egy csoportban egyszerre lehet jelen. Problematikus az angol nyelvben felbukkant „kevert rassz” (mixed race) kifejezés is, mert azt sugallja, mintha lennének tiszta fajok is.

Az etnikai és faji különbségtétel társadalomról társadalomra változott. Azt gondolhatnánk, célszerű lenne a társadalmakat aszerint csoportosítani, milyen jelentőséget tulajdonítottak az ilyen különbségeknek, de még az egyes társadalmakat egyszerűen rasszistának minősítő megközelítéseknek sem sikerült világos kritériumokkal meghatározniuk azt, hol van az a határ, amelytől kezdve az adott társadalom rasszistává válik.

Ugyanígy nem lehetséges értékmentes jellemzőkkel minősíteni az egyes társadalmakat. A *dominancia* vagy a *paternalizmus* kifejezések negatív, míg a *pluralizmus* vagy a *multikulturalizmus* szavak pozitív kicsengésűek, a társadalompolitika céljainak leírásában pedig mindennapos kulcsszavakká vált az *esélyegyenlőség* és az *integráció*. Az ötven évvel ezelőtt még alig használt *diszkrimináció* igazi sikerpályát futott be. Az etnikai és faji kutatásokban semmi sem lehet ennél központibb fogalom, hiszen nincs olyan csoport, amelynél ne fordulna elő, hogy az odatartozókkal, illetve az oda nem tartozókkal szemben eltérő bánásmódot ne alkalmaznának. A csoportok kialakulásának alapját ugyanis az jelenti, hogy az egyének készséggel csatlakoznak azokhoz, akiket önmagukhoz hasonlóknak tekintenek. A különböző egyéneknek különbözőek a preferenciáik is. Van, akinek fontos, hogy azonos etnikumúakkal éljen együtt, van, aki nagyra értékeli a másságot. Igen sok függ a szocializációtól, és az állam - példa erre a dél-afrikai apartheid vagy az Egyesült Államok lakóhelyi szegregációt biztosító politikája - igen erőteljesen befolyásolhatja a lakosság preferenciáit.

A világ története az elmúlt ötszáz évben olyan folyamatot mutat - ma globalizációnak nevezzük -, amelyben korábban elkülönült társadalmak egymással egyre szorosabb kapcsolatba kerültek, és ez részben konfliktusokhoz, részben a találkozások eredményeképpen fokozódó együttműködéshez vezetett.

A tanulmány zárófejezete címszavakban összefoglalja, kik voltak azok a jelentős tudósok, akiknek neve az etnikai/faji kutatások fejlődését fémjelzi. A szerző legfontosabb következtetése azonban így szól: az etnikai és faji kapcsolatok társadalomtudományi kutatása nem támaszkodhat a hétköznapi nyelv fogalmaira, mivel ezek jelentése koronként és társadalmanként változik. Az elmúlt ötven évben egyre több ismeretet sikerült szerezni az új információk összegyűjtése, illetve az idevágó szociológiai elméletek fejlődése révén. A köznapi nyelvi fogalmak helyébe egyre inkább egy olyan elméleti nyelvezetnek kell lépnie, amely sokkal jobban megfelel az etnikai és faji kapcsolatok, a vonatkozó társadalmi folyamatok elemzésének, lehetővé teszi az összehasonlításokat és azt, hogy az Európában, illetve Észak-Amerikában kialakult fogalmak nagyobb körtekintéssel és gondossággal legyenek alkalmazhatók más régiókban is.

Solymosi Judit

[Vissza](#)

...Bács Vármegyében levő Ferencz Canalisnak Feltalálója Fundálója...

Bordás Attila: Kiss József bácskai középületei. =Híd, 64. évf. 2000. 12. sz. 1147-1167 p.

A Ferenc-csatorna megépítésének közelgő 200. évfordulója készítette Bordás Attilát Kiss József építész munkásságának számbavételére.

Kiss Józsefet eddig „csupán” mint a Ferenc-csatorna tervezőjét és megépítőjét tartották számon. Jóllehet a műtárgy megalkotása egy európai méretekben is egyedülálló vállalkozás volt, Kiss József munkássága Bácska vidékének építészettörténete szempontjából is kikerülhetetlen, hiszen számos kvalitásos középület tervezése és építése az ő nevéhez fűződik.

Kiss József 1748 márciusában született Budán, de hatéves kora óta Apatinban élt. Miután édesanyja megözvegyült, Észak-Magyarországra költözött, mivel így tudta gyermekeit a Bécs melletti Gumpesdorfban a katonai-műszaki akadémiára járatni. Ezért Kiss József első munkáit a Pozsony környéki Duna-szabályozáson végzi 19 éves korában. Később öccsével együtt Hollandiába, majd Angliába utaznak tanulni. 1779-ben kamarai mérnök lesz a Bácskában.

Építőmérnöki munkáinak legnagyobb részét a Magyar Állami Levéltár őrzi, de találni belőlük a bécsi és a szabadkai levéltárakban is. Az általa rajzolt térképen a Dunának a Bezdán és a Dráva torkolata közötti szakaszát tervezte meg. A Ferenc-csatorna építésének igen alapos leírását Nikola Petrovic könyvéből ismerhetjük meg, amely az Al-Duna középső részének hajózásáról és iparáról szól.

A levéltárakban őrzött tervrajzok korántsem képviselik a teljes életművet: léteznek olyan templomok, amelyekről köztudott, hogy Kiss József tervezte, de a tervrajzai eltűntek. Ezekon kívül ilyen építmény pl. a kucorai görög katolikus templom, amely egyik legékeesebb bizonyítéka Kiss tervezői tevékenységének. A háromhajós templom ma is áll. Ikonosztázát egy kisebb tűzvész után restaurálták. Az épület fő tengelyétől balra, a főtca felől a templomnak asszonybejárata van, nagyon szép népi motívummal festett faajtóval. A nők bejáratával szemben van a férfibejárat. Itt még most is érvényes a rend, hogy a kóruson ülnek az „emberek”, állandó (előfizetett) helyen; a bejáratától a kórus felé eső részen ülnek a nők. A baloldali első sorok a szerzetes nővéreknek vannak fenntartva. A nővérek előtt a férfiak egy sora ül a fiúgyermekek mögött. Az ellentétes oldalon a leányok mögött nem ült senki, mert őket már otthon megnevelték, hogy a templomban rendesen viselkedjenek. Az ikonosztáz felőli oldalon a hosszanti fal mellett vannak az egyházközségi előjárók ülései. Az építészeti remeknek számító toronyban öt harang van. A legnagyobbnak a neve Alekszandar (ez nincs fenn a toronyban), a legkisebbé pedig Mihál, de a nép Mizsónak becézi. A többi harang neve Petár, Gyúra, Jani és Mikola.

Kiss József a templom tetejét zsindelyesre tervezte, ma azonban piros színű szalonit borítja úgy, hogy a födém tartó gerendákon teljes deszkázat szolgál a szalonitborítás alapjául. A falakra tíz vízszintes gerenda viszi át a terhelést. A templom mennyezetét csehboltozat alkotja, amit forró meszes habarccsal építettek meg téglából. Hogy a rajta lévő festmények fresco vagy secco technikával készültek-e, ma már megállapíthatatlan.

Itt, a kucorai templomnál megtalálható a késő barokk templomok összes eleme. Az egész épületet végig köríves ablakok díszítik. Az épület íves főbejáratát csúfították csak el téglalap alakú ajtóval. A szentély főfalán azonban Mikulic templomfestő szerencsére lefestette az eredeti bejáratot.

A bécsi levéltárban megvan Kiss Józsefnek a Temerinbe tervezett, de fel nem épült templomának a tervrajza. Ez nagy rokonságot mutat a kucorai templommal.

A Magyar Országos Levéltárban bukkant rá a szerző a szenttamási és a karavikováti katolikus templomok tervrajzára. Mindkettő késő barokk, a klasszicista, illetve egyszerűen posztbarokk funkcionális templomok. Az egész Habsburg Monarchiában ilyen típusú templomokat építettek. Ezeknek a templomoknak az építésénél műszaki, statikai, tűzvédelmi és egyéb előírások betartása mellett ügyelni kellett az előírt stílusjegyekre is. Ezzel magyarázható a 18. század végi késő barokk stílusú templomok sokasága a vidéken. A tervezőknek csak a torony, a tető, az ablaknyílás és az alapterület egyes részleteinek megoldásában volt lehetőségük egyéni megnyilvánulásra. II. József 1785-ben a közigazgatás központosítása jegyében egybevonta a helytartótanácsot és a kamarai igazgatóságot. Ettől kezdve mindenről a helytartótanácsban döntöttek: az építészeti és hajózási osztály kompetenciájába tartozott minden műszaki kérdés. 1788-ban Kiss József lett a bácskai és pécsi hajózási és építészeti kamara igazgatója. Ekkorra vált általánossá, hogy minden középületnek elkészítik a tervrajzát. Így Kiss József is készített títusterveket, pl. a bácskai malom tervét, mely igazában szárazmalom volt, ahol a páros malomkövet állati erő forgatta. A kanizsai sörház tervében is látható egy ilyen malátatoró szárazmalom.

A templom és a paplak tervén kívül Kiss József egy vendégfogadó tervét is elkészítette Temerinnek. A rajzon három épület látható: a vendégfogadó főépülete, a kocsiszín, a lóistálló, valamint egy kút. Az épülethomlokzat igen puritán. Bár az istállóban 24 lónak van hely, mindössze három vendégszobája van. A terv vázlatát Kiss József rajzolta, de a részletes kidolgozás már nem az ő munkája. Szintén Kiss József tervezőirodájából került ki a hódsgái vendégfogadó rajza. Ez már a mai értelemben is szállodának számít, egyemeletes épület. A földszinten 8 szoba van, az emeleten pedig egy biliárd szoba és táncterem is. A tervrajzon szerepel két WC is, ami más vendégfogadók rajzain nem fordul elő.

1786-ban Kiss József Szabadkára költözött, mert a szabadkai városháza bővítésének tervét elkészítve az építkezést

maga felügyelte. Fennmaradt további terve még az apatini lakóház títusterve, melynek négy különböző tetejű variánsa volt, és egyet magának is felépített közülük. Az építészeti irodájából kikerült lakóépületek sorába tartozik egy zombori városi ház terve, valamint a külai jegyzőlakás és ugyanott egy kádárműhely.

Megjegyzendő, hogy Kiss József volt az első bácskai középület-tervező. Mária Terézia, majd II. József idejében teljesen általánossá vált a térbeli tervezés, azaz az új települések városrendezési tervének rajzolása, akárcsak a lakóházak és más épületek, elsősorban középületek títustervének a készítése.

Kiss Józsefnek a zombori közigazgatás építészeti igazgatójaként és kamarai mérnökként végzett munkája igen sokszínű, és gazdag életmű képét mutatja. Feladatai közé tartozott, hogy megrajolja az új települések helység-alaprajzait, kimérje a mezsgyét az új szántóföldek, legelők, kaszáló, szérűskertek és szőlők számára, és felossa azokat az új telepések között. A tervrajzok sokaságából a szerző Cservenka új helységrajzát említi. Élete vége felé mégis küzdenie kellett a munkahelyéért a hajózási társaságnál, amely a Ferenc-csatornát építette és használta.

Cholnoky Olga

[Vissza](#)

Vannak-e „történeti akadályai” a cseh és német történészek dialógusának?

Hahnová, Eva: O „dejinných prekách” a cesko-nemeckém dialogu historiku. Dovetky ke zpráve o diskusi bohemistu v časopise Osteuropa. = Český časopis historický, 98. roc. 2000. 4. no. 813-819. p.

Az ismertetett tanulmány a Jirí Pešek és Eva Hahnová között kialakult és a személyeskedéseket sem elkerülő vitájának egyik részlete. A két történész annak megítélése miatt „kap hajba”, hogy miként szerepeltek a cseh történészek (Eva Hahnová is beleértve) az Osteuropa c. folyóiratnak a „Wohin steuert die Osteuropaforschung?” című vitafórumán a cseh-német történeti kutatómunka kérdését illetően. (A vita fő dokumentumai 2000 folyamán Kölnben Stefan Kreuzberger, Ingo Mannteufel, Alexander Steininger és Jutta Unser szerkesztésében gyűjteményes kötetben is megjelentek.)

E referátum bizvást tekint el attól, hogy megpróbálja előadni a vitapartnerek aprólékos „egymást kijavításait” és „értelmezési nyílt parancsait”, az összes viták majdnem szükségszerű velejáróit. Ehelyett Hahnová írásának azon mozzanataira hívja fel a figyelmet, amelyek a cseh és német bohemisták egész közösségét érintik. Szerinte a cseh és német történészek párbeszédének az az előfeltétele, hogy egyenjogúsítani kell a cseh történelemre vonatkozó megállapításokat, függetlenül attól, hogy melyik nemzet képviselői tették őket.

Egyelőre két kerékkötője is van a jelenleg még mindig fennálló „történeti akadályok” felszámolásának. Nevezetesen:

1. Nincs semmi komoly indoka annak, hogy a cseh történészeket valaki is (pl. Ferdinand Seibt) lenézzé, illetve azzal diszkriminálja, hogy előbb „hozzák be behoznivalóikat”. Noha a cseh történészszakmának, akárcsak világszerte valamennyi szakmának megvannak a maga gondjai, s a kommunizmus éveitől valóban nehéz körülmények között kellett dolgoznia, mégis: az, amit publikáltak, érdemi fogadtatást és megítélést érdemel. Nem szabad azt sem hangoztatni, hogy a cseh történészek izoláltak lettek volna: az általuk írt cikkek és monográfiák tanúskodnak róla, az irodalomhoz való hozzáférési lehetőségek körülményessége ellenére semmi nem maradt előttük titokban, ami a nyugati historiográfiákban végbement. Ha a bársonyos forradalom utáni egy-két évben még ilyen-olyan érzelmek alapján feltételezni is lehetett az elmaradást, napjainkra már beigazolódott, hogy az elmaradottságot hangoztató frázisok légbőlkapottak.

2. Igaztalan az a beállítás is, hogy a német történettudományban az elmúlt ötven évben minden „rózsaszín” lett volna. Mint azt minden valamirevaló cseh történész megtapasztalhatta: a hatvanas években az NSZK-ban a cseh történelem számos (szudéta) német ismerője annak a „régimódi” Ostforschungnak volt a híve és művelője, amely a nemzetiszocializmust szolgálta. Az új történész-nemzedékeknek kötelességük lenne a kommunizmus időszakában született cseh szövegeket, a régebbi (szudéta) német háttér miatt pedig a német szövegeket felettébb kritikusan olvasni, s ezáltal mérlegelni: mi maradt érvényben bennük, és mi nem.

Végül: a német-cseh kapcsolat történeti kutatása számára hosszú történeti időszak kínálkozik. Ezért indokolatlan a kutatásokat a második világháború következményeire leszűkíteni. És nem célszerű az sem, hogy a kutatási megközelítések kizárólagosan a nemzeti konfrontációk törésvonalait kövessék továbbra is. A cseh történelemmel kapcsolatos vitákat végre historizálni kellene.

Futala Tibor

[Vissza](#)

Felsőoktatási reform a független Ukrajnában

Penter, Tanja: Das Hochschulwesen in der Ukraine. Zu Reformen, gesetzlichen Grundlagen, Problemen und Perspektiven nach der staatlichen Unabhängigkeit. = Osteuropa, 2000. 11. no. 1212-1232. p.

A szovjet kulturális-politikai standard egyik legkritikusabb területként az oktatás, különösen pedig a felsőoktatás átfogó koncepcionális és szervezeti átalakítása halaszthatatlan feladatot jelentett a függetlenségét 1991-ben elnyert Ukrajna számára. A nemzeti oktatás követelményei (tematika, nyelv) mellett differenciálni és decentralizálni kellett a struktúrát, hozzá kellett fogni az intézmény demokratizálásához és a biztonságos finanszírozás feltételeinek megteremtéséhez. Az 1991-es, 1996-ban módosított *oktatási törvény* néhány alapintézkedését követően az oktatásügyi kormányzat 1993 végén tette le az asztalra az elképzelését, amelynek alapján 1995-ben született meg a felsőoktatási reformra vonatkozó elnöki rendelet. 1997-es keletű az önálló *felsőoktatási törvénytervezet*, amely a tanulmány megírásakor – átdolgozás után – még tárgyalás alatt állt, és a közvéleményben is indulatokat gerjesztett.

Az 1991-es törvény egységesen a felsőoktatás rendszerébe illesztette a különböző szakképzési formákat, megnyitotta a lehetőséget a magánintézmények előtt, kialakította az intézményi önkormányzatokat, biztosította a politikai pártoktól való függetlenséget. Ugyanakkor fenntartotta a központi akkreditálás, tantervi felügyelet, tankönyvkiadás, valamint a tudományos minősítés állami monopóliumát. Az új ukrán rendszer a szovjet szisztéma számos elemét őrzi – nemzeti kiadásban. A fenntartást illetően az oktatási kormányzat természetesen osztozik más szakminisztériumokkal, szervezetekkel, önkormányzatokkal. A minősítés feladatait különálló állami bizottság (Vyšca Atestacijna komisija) látja el.

Az intézményi *struktúra* négy szintre tagolódik. A legelső szintet a technikumi, szakiskolai típusú intézmények képviselik, két-három éves képzéssel. (A nyugat-európai rendszerben ez inkább a szakközépiskolának felel meg.) A következő szint: a négyéves kollégiumi képzés alapvizsgával. A harmadik szintet a szakintézetek képviselik, a negyediket: a szakakadémiák és az egyetemek. Az egyetemek a legelső szintet testesítik meg, mert ezek rendelkeznek egyedül kutatási akkreditációval is, s csak kivételszerűen a harmadik szintbeliek. Az *akkreditálás*: minisztériális keretek közé tartozó központi szerv (bizottság) szerepköre, melybe a felsőoktatási hálózat egyes szakemberei is meghívást kapnak, és működésük – vagy az adminisztratív önkény, vagy a személyi összetételből következő, eseti részrehajlás vádjá miatt – ritkán szolgál az intézmények megelégedésére.

A rektori tisztségeket pályázat útján töltik be. A pályázatok elbírálásában az adott intézmény képviselői egyharmad arányban vesznek részt, vagyis a súlyuk elvész a fenntartói szférával szemben. Ettől kezdve az *intézményi autonómia* lehetőségei csekélyek, részlegesek. Az 1993-tól működő „rektori szövetség” felléphet ugyan a fenntartóval szemben, jogositványai azonban nincsenek, szerepe lényegében a társadalmi és politikai reprezentáció, valamint az intézményközi egyeztetés. Erősebb autonómiát élveznek a „nemzeti” minősítést elnyert, kiemelkedő, nagy hagyományú intézmények. A belső működés demokratizmusát illetően egységes előírás a karok, intézetek, tanszékek képviselőit felsorakoztató tudományos tanács felállítása, amelyben az oktatói és hallgatói érdekvédelemnek is helye van. Arra nézve, hogy a centralizáció és a kézi irányítás lebontása mennyire nehéz, és mennyire lassan halad, talán legjellemzőbb mozzanat: a nemzetközi intézményi kapcsolatok szabad felvételét és ápolását csak az oktatási törvény egy 1996-os kiegészítő cikkelye teszi lehetővé.

Az egyetemi-főiskolai *kutatások* (főként az „alapkutatás”) – akkreditálástól függő – átfogó intézményesítése az ukrán felsőoktatás jelentős vívmánya a szovjet típusú szerepelosztással szemben. Az utóbbi rendszerben a kutatás döntően csak a tudományos akadémiai, illetve nagyvállalati szféra előjoga volt. E célra újabban a tudományos kutatásról szóló 1998-as törvény a fenntartói költségvetés tíz százalékának felhasználását írja elő.

Az egyetemi-főiskolai szintű intézmények száma 1997-ben 270 fölött volt. Az összes hallgatói létszám: kb. 1 millió fő, ami az 52 milliós ukrán lakosság 2%-ának felel meg. A felvételi keretszámokat az állami intézményekben a minisztérium határozza meg, illetve engedélyezi, a hallgatói helyekre pályázóknak felvételi vizsgán kell megfelelniük. A túljelentkezés összességében mintegy háromszoros. A törvénytervezet távlatban csak 2,8%-os lakossági arányt irányoz elő az állami fenntartású körben. Ezen (a későbbi elhelyezkedési esélyeket illetően reálisnak és vállalhatóan, finanszírozhatóan gondolt) a tandíjmentes létszámon felül egyre inkább terjed az önköltséges képzés rendszere az állami intézményekben is. Ennek körét a jövőben intézményenként az összlétszám 20%-a erejéig határozzák meg, a további igényt pedig a magánintézmény-rendszer bővülésére bíznák. Am a központi létszámgazdálkodásról az új nemzeti felsőoktatási törvénytervezet sem mond le.

Egyebekben a *finanszírozás* az ukrán felsőoktatásnak is, legalább az állami szektorban, a legkevésbé megoldott területe, ami önmagában korlátozza az intézményi autonómia lehetőségeit. Az 1991-es oktatási törvény a teljes oktatási rendszer szintjén a nemzeti jövedelem legalább tíz százaléka erejéig kívánja realizálni a finanszírozást, ez azonban akkor mint elérendő cél szerepelt. Nincs valós számítás arról: mi, hogyan valósul meg ebből. Az intézményeknek mindenesetre lehetősége nyílik gazdálkodni egyéb bevételeiből – tandíjból, szolgáltatói nyereségből, eladásokból, adományból, pályázati támogatásból. Ilyen önálló bevételekhez az intézmények azonban a legkritikább esetben jutnak hozzá megfelelő szinten; a központi költségvetés támogatása, megbízhatósága pedig nem hogy növekednék, hanem inkább gyengül. A törvény nem szabályozza az elosztási arányt sem az oktatási terület egészén belül, így előtérbe kerül az érdekmegosztó lobbizás, a magasabb szintű, több pénzzel járó akkreditálás hajhászása és mindenféle más taktika. Általános jelenség: a bértömegben, az ösztöndíjak kifizetésén túl

üres a „kassza”, s ezt erősen bánja az épületek állagmegóvása, felszerelése, energiaellátása, továbbá a könyvtárak dokumentumellátása. Másik következmény az intézmények bezárására, összevonására irányuló törekvés.

Az oktatói gárda anyagi megbecsülése, *szociális helyzete* osztozik a társadalom döntő többségének a nyomorán. Hiába írja elő a törvény a „megfelelő élet- és munkakörülmények” biztosítását, ezen belül azt, hogy az átlagbérek a 3. és 4. fokozatba sorolt intézmények esetében az iparban alkalmazottakénak a kétszeresét kell, hogy elérjék, a nagyléptékű inflálódás, az akadozó kifizetés következtében a végeredmény: az oktatók zöme (a kutatóké hasonlóan) szociálisan a társadalom perifériájára szorul. Egy utcai árus napi jövedelme nagyobb, mint egyhavi egyetemi átlagbér. Az oktatószemélyzet el is szivárog az ipari, üzleti szféra irányába, valamint külföldre. 1990–1995 között így veszítette el az ukrán társadalom értelmiségi elitjének mintegy a harmadát.

Hasonlóan kritikus a *hallgatóság helyzete*: az ösztöndíjak nem biztosítják a létminimumot sem, azt is akadozva kapják kézhez. A diákokthoz férőhelye kevés, az épületek állapota egyre rosszabb. Mindenki az elfogadás előtt álló felsőoktatási törvénytől vár javulást, noha semmilyen adminisztratív előírás nem biztosíték a rendeződésre egy tartós gazdasági válságot élő országban. A finanszírozási körülményekből fakadó anomáliák sorába tartozik a *kommercializálódás*: az önköltséges részlétszámok erőn felüli reprezentációja, az erőszakolt gazdasági tevékenység, személyi szinten pedig a *korruptió*: a felvételi vagy a további vizsgaeredmények bebiztosítása a tanári korrepetálással vagy a vizsgaeredmény egyszeri megvásárlása az adott oktató(k)tól. Az ukrán felsőoktatás elindított modernizációja jóindulattal is „félúton” levő folyamatnak mondható. A decentralizálás és részben ezzel összefüggésben az intézményi autonómia kérdésében nem sok új mutatkozik a szovjet előzményhez képest, s úgy tűnik, a készülő felsőoktatási törvény sem hoz lényeges változást.

Sikeresebbnek mondható az oktatás rendszerének és tartalmának korszerűsítése. Az e téren megnyílt új lehetőségeknek viszont gyakran az oktatói gárda létszám- és felkészültségbeli elégtelensége szab gátat.

Az oktatási tartalmak területén a szovjet-„internacionalista” kötelékek szorításában eltorzult, elszürkült *nemzeti öntudat* visszanyerése is komoly tét, s ezt a szempontot a tantervek oktatási szakágazattól független, átfogó általánossággal érvényesítik. Ezért ma a felsőoktatás és az oktatás egésze kiemelt belpolitikai súlyú ágazat. Az oktatás-nevelés nemzeti tartalmát két fő tényező adja: az ukrán hagyományok, a történelmi-kulturális örökség elsajátítása, valamint – a nyelvi oroszosítás évtizedes, sőt évszázados káros hatását orvosolandó – az ukrán nyelvoktatás, illetve az ukrán nyelven történő oktatás megvalósítása.

Az ukrán nemzeti identitás újraélesztése, erősítése érdekében szaktárgyként általános kötelezettséggel vezették be az ukrán *honismeretet* (ukrajinoznavsztvo), melynek programját a kijevi Nemzeti Tarasz Sevcsenko-Egyetem kereteiben dolgozták ki komplex történelmi-néprajzi-földrajzi-etnológiai-nyelvtudományi-folklorisztikai stúdium formájában (1997). Fő előzményét az a „tudományos nacionalizmus” (!) képviselte, amit az egykori „tudományos szocializmus”-oktatók, szerepüket keresve, tálaltak fel. Ennek oktatására az oktatási minisztérium 1993-ban szervezett kampányt, ám a kezdeményezését a kormányzat nem karolta fel. Ami a nyelvi problematikát illeti, a ’80-as évek végén az ukrán alsó és középiskolák több mint a felében orosz nyelvű tanítás folyt, a felsőoktatás nyelve (mint az összes hivatalos és hatóságé) pedig csaknem kizárólagosan az orosz volt. Az orosz nyelv monopóliumát természetesen az orosz nyelvi kisebbség mégoly kiemelkedő aránya (31%) sem igazolta, még az ország keleti vagy déli vidékein sem, ahol az orosz kisebbség többséget képviselt. (Még Kijev is 41, Odessza viszont 47%-ban orosz!) Etnikum és nyelv viszonyát illetően az adatok és elemzések egyébként 4,5 millió eloroszosodott ukránra utalnak, akik orosz anyanyelvű etnikai ukránok. A nyelvkérdést az ukrán politikai vezetés már a szovjet peresztrojka végén, 1989-ben napirendre tűzte, az ukrán mint nemzeti és államnyelv jogait nyelvtörvényben szentesítve. Az oroszzt ebben hivatalosan kisebbségi nyelvvé nyilvánították, de nyilvánvaló volt, hogy az átálláshoz objektív és szubjektív okokból egyaránt időre van szükség. A hivatalok esetében ezt öt, a felsőoktatás számára pedig tíz évben szabták meg. Azonnali aktualitást nyert természetesen az ukrán nyelv minden szintű oktatásának ügye. A nyelvtörvény végrehajtása a függetlenség kikiáltásáig lomhán haladt, s az orosz lakosság részéről (különösképpen Odesszában, valamint a Krímben) később is masszív ellenállásba ütközött. A döntő nehézséget ma már nem az akarat, hanem a megfelelő nyelvtudással bíró szakemberek hiánya okozza. Az ukrán nyelv elsajátítását legfőképp az akut tankönyvhiány hátráltatja. A helyzet rendkívül bonyolult: formailag mindenütt igyekeznek eleget tenni az ukrán nyelvi követelményeknek, sőt az orosz szülők egyre gyakrabban küldik ukrán iskolába a gyermekeiket, ugyanakkor az orosz mint fő érintkezési nyelv szerepe – Nyugat-Ukrajnát kivéve – máig is érvényesül.

Komáromi Sándor

[Vissza](#)

A kollektív traumák emléke és a megbékélés politikája. Variációk egy témára német hangsúlyokkal

Rauschenbach, Brigitte: La mémoire des traumatismes collectifs et la politique de réconciliation. Variations sur un thème avec accent allemand. = Revue d'études comparatives Est-Ouest, 2000. 31. vol. 1. no. 7-32. p.

A berlini fal ledöntése és a kelet-európai kommunista országok összeomlása a múlttal való heves szembesülést váltotta ki az emberekből szerte Európában. E szembesülések során nyilvánvaló lett, hogy a II. világháború sokkoló eseményeinek mind a mai napig munkálnak a következményei, sőt újabb konfliktusok kiváltói lehetnek. B. Rauschenbach politikatudományi professzornő elsősorban a német példán mutatja be a sokkhatások folytonosságát. Mindenekelőtt azt kívánja bizonyítani, hogy az emlékezet demokratikus kultúrájának elutasítása megbosszulja magát, és hosszú időre feleslegessé tesz bármiféle megbékélési politikát.

A koszovói háború kapcsán került a média nyelvébe a traumatizmus szó. Az Elűzött Szudétanémetek Egyesülete ez idő tájt azonnal kinyilvánította a saját hazához való jogot, és nyomban előállt követeléseivel. Kevésbé követelőzve, de hasonlóan fogalmazott meg Karl Schlögel történész is 1999 májusában egy szemináriumon, amikor Németország politikai légkörére célozva kijelentette: „végre megindul a tudósításáradat, amelyet mindenhol, minden párt meg kell, hogy hallgasson”. A traumák kimondása, a „veszteség topográfiája” önmagában is hozzásegít – szerinte – az identitás megtalálásához.

Németországban, a szerbiai háború kapcsán azonnal fölmerült a közbelépés morális köteletségének kérdése. Váltakozó heveséggel, de többen a II. világháborús koncentrációs táborokra asszociáltak (J. Habermas, Sibylle Tönnies, J. Fischer), és ítélték el az eseményeket. Schröder kancellár meglehetősen pragmatikusan fogalmazta meg, hogy Németország immár politikailag felnőtt, azaz akár a katonai felelősséget is vállalnia kell. A következő kormány azonban a háború következményeire is gondolva a háború elkerülését pártolta.

Valójában Nyugaton teljességgel hiányzott egy használható szerbiai béketerv. Hans Koschnik szövetségi szakértő óva intett mindenkit a túlzott várakozástól, hogy tudniillik Szerbiában hamar bekövetkezne a megbékélés. Ezzel kapcsolatban utal vissza B. Rauschenbach arra a tényre, hogy annak idején Németország is megkezdte az újjáépítést Hitler bukása után, de ezt az időszakot még nem lehetne gyógyult állapottal is jellemezni.

Hannah Arendt személyes tapasztalatai a II. világháború utáni Németországban most is aktuálisak lehetnek Koszovóra alkalmazva őket. Nevezetesen az ellenségeskedés befejezése és a traumatizálódott csoportok közötti megbékélés elképzelhetetlen, ha az áldozatok nem bocsátanak meg. (Arendt itt speciálisan a zsidóság részéről kinyilvánított megbocsátás felszabadító erejéről beszélt.) De vajon a tegnapi hóhérok mától vagy legkésőbb holnaptól együttérzők, politikailag figyelmesek lesznek rögtön, ahogy áldozataik és ellenségeik megbocsátanak nekik?

Hermann Lübbe filozófus és politológus válasza erre (1983-ban) az volt, hogy hóhérok és gyilkosok mentális átalakulása nem éppen szimmetrikus belátás alapján zajlott le a német társadalomban. Ő úgy értékelte, hogy a személyes és intézményes hallgatás nem az elfojtás, hanem a bűnösség elismerésének az egyértelmű jele. E nézet leginkább a Mitscherlich által 1967-ben megfogalmazott érveléssel ellenkezik, miszerint annak a nemzetnek, mely érzéketlenül csak a gazdasági növekedésre koncentrált, kevesebb esélye van a demokráciára. Lübbe éppen az ellenkezőjétől tartott, hogy ti. az újabb generáció annyira azonosul az áldozatokkal, hogy egy a meglévőnél még közvetlenebb, törvényes demokráciát akar. Kimutatta azt is, hogy a nyugati-keleti megosztás következtében a németek mindig a „másik” felet tették felelőssé a történelemért a II. világháborút követő időszakban.

A '60-as évek második felében Nyugaton kitört lázadások a hatalom és az annak való engedelmesség ellen, vajon az elfojtott auschwitzi traumában gyökerestek? Lübbe egyszerűen a születési dátummal, ti. hogy ennek az ifjúságnak már nem volt biográfiai kapcsolata a Harmadik Birodalommal, magyarázza a tradíciók és intézmények elvetését. Három évvel később, 1989-ben tört ki a történészek konfliktusa. Azóta a történelem kikerülhetetlenül napirenden van, s vele együtt a traumákra való emlékezés is.

B. Rauschenbach H. Arendtnek ad igazat, aki szerint a bűncselekmények éppen hogy a második generációig is pusztítanak. A német szülők nem akarták pszichikailag terhelni gyermekeiket, ezért legfeljebb csak suttogva, titokban beszéltek a II. világháborúról. Ilyen módon a gyerekek inkább cinkosakká lettek. Abban viszont egyetért Lübbével, hogy a '60-as évek diáklázadásai kezdetben nem a szülők hallgatására adott reakciók voltak.

A Shoah túlélőit sújtó traumákat is többféleképpen értelmezik. Nemcsak résztvevők és együttműködők voltak, hanem a tévesen értelmezett bűntudat öngyilkosságba is küldött többeket (Améry, Celan, Primo Levi).

A kollektív identitás egyébként mind a mai napig nem volt képes kielégítő politikai kifejezést találni. 1989-ben a demokratikus jelszó: „A nép mi vagyunk” nemzeti valutává változott: „Egy nép vagyunk”. Erre azóta sokféle magyarázat létezik. Vannik D. Volkan pszichoanalista egyenesen „válaszított traumákról” beszél. Példaként a szerbek rigómezei vereségét említi, ami generációról generációra, mitikus módon az önazonosságot erősítette bennük.

Christian Meier szerint azonban Auschwitz emlékére nem érvényesek többé a felejtés szabályai. Semmilyen más történelmi tényről, színhelyről nem esett annyi szó Németországban, a XX. század második felében, mint Auschwitzról. Az is igaz, hogy az újrakezdetes egyúttal fölélesztette a múlt pángermán eszméit is. Az NDK Állambiztonsági Minisztériumában 80 kilométernyi dokumentum bizonyította, hogy nemcsak megfigyeltek, de besúgók is szép számban éltek az országban. Az áldozatok nemcsak jogállapot, de igazságot is követelnek, a vádlottak vagy gyanúsítottak tiltakoztak a rájuk vonatkozó iratok nyilvánossá tétele ellen. Az emlékezés polarizál, nemcsak megbékéltet. A II. világháború befejezésének 50. évfordulója alkalmából rendezett vándorkiállítás erősen megosztotta a német lakosságot. (Pl. Martin Walser írásai heves vitákat váltottak ki.) Az elfojtott indulatok pusztá emlegetése is nagy vihart keltett Németország határain túl is.

1989 után a múlt újraértékelése nem pusztán a német nemzet feladata (K. Wojcicki). Tony Judt angol történész szerint a II. világháború utáni egész Európára jellemző a közvetlen múlt gölémmé fetiszizálása, épp ezért a nyugatiaknak éppúgy felül kell vizsgálniuk a korszakról szóló szakirodalmat, mint a keletieknek. Helmut König politológus nemrégiben úgy gondolta tovább Arendtnek a háborúról és forradalomról szóló tézisét, hogy míg a háború és a forradalom a traumák emlékét szaporítja, addig az emlékek helyes értékelése a múlt traumatikus hatalmával való szakításhoz vezethet.

A tanulmány bevezetőjében említett, napjaink emlékezőshullámának hozadéka eszerint éppen valódi perspektívát nyújthat a politikának. A különféle oldalról belépő emlékek, traumák ütköztetése nem a bevált gyakorlat szerinti egységesítést szolgálják ugyanis, hanem a lehetséges árnyaltabb szempontok figyelembevétele előre mutathat.

Gyakorlatilag lehetetlen megbékélésről, a traumák emlékéiről beszélni addig, míg meg nem válaszoljuk a kérdést: ki milyen szinten ismeri el nyíltan bűnösségét? Csak aki fölülvizsgálja saját előítéleteit a másikkal szemben, az képes saját bűnösségét meglátni (Horkheimer, Adorno). Ezt nem tette meg a politika a Balkánon.

Persze kérdés, hogy a lelkészek szerepét a pszichoanalízisnek kell-e átvennie? Heinz Kittsteiner a modern lelkiismeretről azt tartja, hogy az Auschwitz óta átmoralizált politika következtében születtek meg az azt legitimálni kívánó formák. Vagyis legalább annyi bajt okoz, ha a traumatizált gyakorlaton keresztül ítéljük meg a valóságot, mint ha az erkölcsön keresztül. Pontosabban egy tett motivációi nem ragadhatók meg teljességgel valamiféle ésszerű elemzés által. Nem a politika liberalizálását akarja Kittsteiner, hanem a tisztességet; a demokráciáknak különben is átláthatóknak kell lenniük, nem úgy, mint a diktatúráknak.

Tony Judt utal rá, hogy nehéz a történelmet 1945-ben elkezdni. Hiszen a kollektív traumák még régebbre mennek vissza. Németország esetében az I. világháborút lezáró békekötés vezetett 1933-hoz, és onnan 1945-höz. Érdekes, hogy éppen a franciákkal tudott leghamarabb megbékélni Németország, azokkal, akiknek viszonylag kevés halottjuk volt a II. világháború során, és maguk is beszennyeződtek a kollaboráns politikával.

A jelenlegi, szükséges megbékélések persze más logika mentén is működhetnek. Például Koszovóban még esetleg beláthatatlan ideig jelen kell lenniük a békefenntartóknak ahhoz, hogy a traumákat őrző szerbek és albánok együtt tudjanak élni. Fölmerül azért az a kérdés is, hogy a szerbek miért nem adnak valami másik helyszínt a sebek gyógyulásához, mint éppen a hóhérrel való mindennapi együttélés helyszínét?

Az NSZK-ban számos intézmény, helyi szervezet, együttműködési kör működött a szomszédokkal való megbékélés előmozdítása érdekében, s ez nem feltétlenül csak pénz kérdése volt. (Azonban ha valaki polgári szolgálatos katona akar lenni, az ma is hosszabb ideig szolgál, és önköltséget fizet.) Kérdés, hogy ha a legidősebbek még mindig cipelik az emlékezet traumáit, nem lehetne-e legalább az európai ifjúságot összehangolni a sebek begyógyítására? Vajon mire lenne szüksége ehhez a politikának: pénzre vagy bátorságra?

Kakasy Judit

[Vissza](#)

Hazárd balkáni stratégia a nemzeti beavatkozásért

Troebst, Stefan: Balkanisches Politikmuster? Nationalrevolutionäre Bewegungen in Südosteuropa und die „Ressource Weltöffentlichkeit“. = Osteuropa. 2000. 110. no. 1254-1265. p.

A nevezett stratégia fogalmát (önmagában lefordíthatatlan német megnevezéssel) eredetileg közel-keleti összefüggésben vezette be a szakirodalom (Thomas Scheffler, szerk.: *Ethnizität und Gewalt*. Hamburg, 1991.), de az, amit takar, történetileg balkáni eredetű jelenség, és azóta is a balkáni konfliktusok jellegzetes típusa. Elve a következő: túlerőben lévő hatalmi centrum szüntelen ingerlése rajtaütésszerű (gerilla vagy terrorista) csapások formájában – hazárd számítással az erősebb fél pusztító ellencsapását váltja ki, ami adott esetben nemzetközi konfliktuskezelést kényszerít ki. Az eredeti heroikus akciók a későbbiekben átváltak az öncélú áldozat-szedés hidegvérű, anarchista gyakorlatára. (Az elemzés ereje természetesen az eseménytörténet részletező felidézésében rejlik, ezt azonban lehetetlen a jelen összefoglaló formában visszaadni. – K. S.)

A módszer a „Nagy-Görögország” visszaállítására összeesküvő fanarióták (1821, Üpszilantisz és társai) leleménye, akik Oroszország fellépését kívánták elérni az Oszmán Birodalom ellen. Ők maguk nem értek ugyan célra, de a minta sikeresebb követőkre lelt a Peloponnészosz helyi felkelőinél, akik – a kiprovokált megtorlások révén – igen rövid idő alatt fel tudták hívni magukra Európa figyelmét, kiváltva az angol-német romantikus filhellénizmus mozgalmát, amely olyan nevezetes személyiségeket vonzott magához, mint lord Byron. Az önmagában elméleti ízű, irodalmias mozgalomnak hosszabb időre volt szüksége arra, hogy áthassa a politikai közvéleményt, mígnem 1827-ben katonai intervencióra került sor.

Mint ismeretes, a fanarióták az 1870-es években újra felbukkantak, ezúttal Bulgária érdekében, és akciójuk valamivel sikeresebbnek bizonyult az előzőnél. Inkább paradigma értékű mégis az 1903-as macedón felkelés (Thessaloniki), amely röviddel kegyetlen leverése után az övezet átmeneti nemzetközi ellenőrzéséhez vezetett. A felkelők akciói (tűz-szedés, tömegmerényletek) és a hatalom brutális eljárása egyként sokkolta a felajzott sajtóközlésekkel elárasztott nemzetközi közvéleményt. A sajtó nemzetközi nyilvánossága ebben az időben már erős sodrású dinamikával gyakorolt befolyást a közgondolkodásra. A macedónkérdés körül forgott, és helyi provokációk sorával kezdődött az első és második balkáni háború is (1912–1913), s a konfliktuskör túlélte a világháborút, de osztatlan nemzetközi támogatottságot már nem élvezett (a tengelyhatalmak operáltak vele).

Minden eddiginél látványosabban napjainkban elevenedett meg újra a stratégia, mégpedig Koszovóban. Az albán radikálisok (UÇK) a Koszovó-kérdést negligáló daytoni szerződés (1995) után – görög és makedón példák szerint, de új elemeket is bevetve – dobtak kesztyűt, előbb az albán mérsékelteknek (I. Rugova Demokratikus Ligája), végeredményben azonban Belgrádnak. Ez egyfelől egy sor üzenet célzatú merénylet formájában öltött testet, másfelől vállalták a szerb ellenlépéseket, amelyeknek áldozatai – természetesen – a koszovói falvak civil lakosai lettek. A CNN-televízió „önzetlenül” biztosította az események legteljesebb körű nemzetközi nyilvánosságát. A mérközés menetébe be volt programozva a végtelen eskaláció, ami az UÇK nyilvánvaló veresége mellett, a menekülő százvezrek látványából kovácsolt tőkét számára – a NATO-beavatkozással, Belgrád elvonulásának nemzetközi kikényszerítésével. A koszovói háború a fegyveres küzdelem elvesztése mellett lényegében az UÇK teljes győzelmével végződött, még ha az adminisztratív ellenőrzés nem is jutott a kezére. Az UÇK fellépése és ténykedése a balkáni típusú, nemzetközi beavatkozásra játszó felszabadítási stratégia eddigi legtisztább megvalósulása, egyben azonban azt is kézzelfoghatóan megmutatja, hogy ennek a stratégiának mi az ára: civil szintéren kerek 1 millió menekült és legalább 10 ezer halott.

Komáromi Sándor

[Vissza](#)

Nemi erőszak Koszovóban

Bracewell, Wendy: Rape in Kosovo: masculanism and Serbian nationalism. = Nations and Nationalism, 2000. 6. no. 563-590. p.

Koszovóban az 1980-as években az albánok „etnikailag tiszta” tartományt akartak teremteni. Céljuk az volt, hogy a tartományban élő szerbeket kivándorlásra kényszerítsék, s az ország rész szakadjon el Jugoszláviától, és egyesüljön Albániával. Minden eszközt bevetettek, hogy távozásra készítsék a szerbeket, nem riadtak vissza a nemi erőszak alkalmazásától sem, ami mondhatni mindennapos fegyverként szolgált. Egyetlen szerb sem volt biztonságban, nemtől, kortól függetlenül bárkit érhetett szexuális támadás. Minden albán férfi potenciális erőszak-elkövetőnek számított, számosan pedig meg is tették ezt a galádságot céljuk elérése érdekében. Az albán igazságszolgáltatás megvédte az erőszakoskodókat, noha ez nem tetszett a központi hatóságoknak. Az albán nacionalisták a nemi erőszakra nem szexuális bűncselekményként tekintettek, hanem egyszerűen a szerb nemzet elleni harcuk részeként értelmezték. Legalábbis ezt az előbb felvázolt képet festette róluk a szerb nacionalisták által uralt média.

A jelenség értékelése során azonban nem szabad azt figyelmen kívül hagyni, hogy a szerbek nem túrték békésen az atrocitásokat, ráadásul mindez Jugoszláviában történt abban az időben, amikor megerősödött a szerb nacionalizmus, és gyakorlatilag megszűnt Koszovó autonómiája.

A hivatalos statisztikai adatokban nem szerepel több Koszovóban elkövetett nemi erőszak, mint Jugoszlávia többi részén. Viszont pontosan ez az a bűncselekmény, ahol a tényleges előfordulás többszöröse a bejelentett eseteknek, hiszen az áldozatok félnek a cselekmény újbóli felidézésétől, a bírósági tárgyalástól és legfőképpen a társadalmi megbélyegzéstől, ami ma is létezik. Ráadásul nincs is sok értelme a bűncselekmény bejelentésének, hiszen nemcsak az albán igazságszolgáltatás kezeli enyhén az ilyen ügyeket, hanem az összes többi jugoszláviai bíróság is, vagyis sokkal inkább az áldozat szenved a per során, mint az elkövető, aki általában csekély büntetéssel megússza.

A feljelentésig eljutott nemi erőszak esetei körül azonban olyan szerb médiahisztéria keletkezett az 1980-as évek második felében, hogy a külvilág számára világossá vált: azt mesterségesen szítják a szerbek. A nacionalista szerb politikusok a megtörtént esetek miatti valós felháborodást felhasználva igyekeztek ellenségként beállítani a koszovói albánokat a többi nép számára. Milošević a Koszovóban elharapózott erőszak miatt úgy lépett fel, mint a szerbek jogainak és nemzeti integritásuknak védelmezője.

A szerbek férfiasságukban érezték sértve magukat az albánok által elkövetett nemi erőszak miatt, ezt fokozta hisztériává a sajtókampány. Az újságok különösen Djordje Martinovic esetét kapták fel, aki 1985. május 1-jén jelentkezett egy albán város kórházában: egy üveget kellett a végbeléből eltávolítani. Martinovic elmondta, hogy kint dolgozott a városon kívül fekvő birtokán, amikor két csuklyás albán megtámadta: megkötözte, elkábította, és erőszakot tett rajta az üveggel. Később a rendőrségi kihallgatás során azt vallotta, hogy ő sértette meg saját magát, aztán ezt a nyilatkozatát is visszavonta, és az eredetileg elmondottakat mondta el újra. Az eset nagy nyilvánosságot kapott, és megosztotta a közvéleményt. A szerbek Martinovicot mártírként kezelték, sokan viszont mesének tartották az egészet.

1986-ban bekerült a szerb büntetőtörvénykönyvbe a „nemzeti alapú” nemi erőszak bűncselekménye, mégpedig szigorúbb büntetési tétellel, mint a „közönséges” nemi erőszaké. Akkor alkalmazták a „nemzeti alapú” megnevezést, amikor a körülményekből azt a következtetést vonták le, hogy a nemi erőszak megtörténte különböző etnikumok közötti zavarkeltésre szolgált. Eszerint az értelmezés szerint tehát nemcsak az áldozatot érte sérelem, hanem nemzetét is.

A törvény megalkotása és alkalmazása során a leginkább bántalmazott nőkkel nem igen törődtek. Abból indultak ki ugyanis, hogy az elkövető áldozatát aszerint választja ki, milyen a nő családja, mekkora tulajdont hagynak hátra a megaláztatás miatti kivándorlás esetén, nem pedig a nő teste miatt erőszakolja meg. Ezért egyedülálló nőknél fel sem merült az ilyen típusú nemi erőszak lehetősége. Maguk a nők is – legalábbis a hivatalos álláspont szerint – nacionalista nézőpontból értékelték a szexuális erőszakot. Például egy tüntetésen a következő feliratokkal vonultak fel: „Mi vagyunk Tito katonáinak anyjai!”, „Fiaink megvédenek minket!”, „Nem szajhák vagyunk, hanem szerb és jugoszláv férfiak anyjai és nővérei!” – vagyis azt hangsúlyozták, hogy nem saját sérelmük miatt tiltakoznak, hanem a szerb nemzetet ért sérelem miatt. A hivatalos szerb nacionalista álláspont szerint a nő önmagában nem létezik, hanem csak férfi viszonylatában: valaki férje, anyja vagy nővére, és a férfiaknak kell megvédeniük asszonyaikat.

A valóságban azonban az 1980-as években a szerb férfi egyre kevésbé volt képes megvédeni családját. A gazdasági krízis, a csökkenő népesedés és a női emancipáció terjedése együttesen olyan újságcímeket eredményezett, mint „Nem könnyű férfinak lenni”; „Ahogy nő az infláció, úgy csökken a férfiasság” stb. A szerb férfi már nem tudta egyedül a kenyérkereső szerepét betölteni a családjában, ellentétben a koszovói albánnal, ahol megmaradt a hagyományos családmodell, a férfi irányítása.

Az 1980-as évek végén feltámadó szerb nacionalizmusban találták meg újra a szerb férfiak – legalábbis nagy részük – a nemüknek megfelelő szerepet. Ebben az ideológiában a nőnek családja körében van csak helye, szó sincs a „kommunista” női egyenjogúságról, ismét a férfi a védelmező. Milošević azt a férfi-képet állította a szerbek elé, ami a tömegek számára vonzó volt: a kétkezi munkást, aki családjáért dolgozik, és a katonát, aki a hazát védi. Persze

nem mindenki fogadta el ezt a gondolkodásmódot, sok férfi vallott liberális és antimilitarista elveket, tagadta meg a katonai szolgálatot, de a többség a nacionalizmus mellett tette le voksát. A másként gondolkodók árulónak, ellenségnek számítottak, és nemiségüket, férfiasságukat is megkérdőjelezték: gyávának, gyengének, elpuhultnak tekintették őket, sokukat homoszexualitással is megvádolták. A nacionalista szerb média, különösen a balkáni háborúk elején hősokeket kreált a „harcoló hazafiakból, akik az erőszak és az etnikai tisztogatás ellen fogtak fegyvert”. A másik oldal hangját nagyon gyengén lehetett hallani.

Koszovóban tulajdonképpen már 1988-ban kitört a háború az albánok és a szerbek között. Milan Komnenic albán író ezt így fogalmazta meg: „Uraim, háborúban állunk egymással. Miután mindannyian tudjuk, miért titkolnánk?”

A szerbek igénye Koszovó tekintetében nem volt más, mint hogy gondolják újra a tartomány alkotmányban garantált autonómiáját. Ezt persze a kellő pszichológiai előkészítés után fegyverekkel akarták elérni, ahogy ezt Milošević később megfogalmazta, „Mi, szerbek nem vagyunk igazán jók a pénzkeresésben, de nagyon jók vagyunk a harcban.” Az indok természetesen a koszovói erőszak megfékezése volt: „egyetlen európai országban sem erőszakolják meg a nőket nacionalista indokok alapján” - mondta Slobodan Milošević. Ezzel nemcsak a szerb támadás okát adta meg, hanem egyben azt is állította, hogy a koszovói albánok civilizálatlan, nem európai értékrendű, deviáns emberek. Szavai akkor fordultak önmaguk ellen, amikor később a szerb csapatok Boszniában tömegesen követtek el nemi erőszakot - bár ezt az állami és a katonai vezetők soha nem ismerték el. Furcsán tagadták a tényeket: a szerb kultúrában nem létezik a nemi erőszak jelensége, a szerb katona képtelen ilyet csinálni.

Koszovóban a szexuális erőszak körüli médiahisztéria a háború mellett más következményekkel is járt. Az albánok és a szerbek között szinte teljesen megszűntek a polgári kapcsolatok, csökkent a vegyes házasságok száma, és a meglévőkben is kevesebb gyermek született. Érdekes módon a családon belüli erőszakos cselekmények nem vegyes családokban is elszaporodtak - erről tanúskodnak a nőket ért atrocitásokról a segélyhívó telefonszámokra befutó hívások.

Hogy a Koszovóban elkezdődött szerb nacionalista erőszakhullámnak mi lett a következménye az 1990-es években, azt a történelemből ismerjük. Reméljük, hogy a szerb „férfiasság” kinyilvánítása ma már nem követel újabb áldozatokat.

Biczó Krisztina

[Vissza](#)

Egy megtört tabu: a görögországi szlavofónia

Voss, Christian: Das slavophone Griechenland - Bemerkungen zum Ende eines Tabus. = Südosteuropa Mitteilungen. 2000. 4. no. 351-363. p.

Évszázados tabut dönt *T. Kosztopoulosz* a 2000-ben, Athénban megjelent monográfiájával („I apagorevmeni glossza) a „tiltott nyelvről”, azaz Görög-Macedónia szláv dialektusairól. Görögországban a független Macedónia létrejöttét (1991) kísérő, minden korábnál hangosabb nemzeti hisztéria talán hosszabb időre elült az utóbbi évek politikai liberalizmusa hatására. Akkoriban az emberi és kisebbségi jogi fórumok élénk érdeklődését is kiváltotta a téma.

Az előzmények az első és második balkáni háborúra nyúlnak vissza, melyek nyomán a történelmi macedón területek az oszmán kötelékekből kiszabaduló Görögországhoz kerültek. Az új független nemzeti állam nem kevés erőfeszítést tett – a vallási azonosság jegyében – a macedo-szláv kisebbség letagadására, a beolvasztás távlati elképzelésével. Kapóra jött ehhez az 1919-es görög-bolgár lakosságcsere-egyezmény, amely jelentős számú szláv elemről „szabadította” meg a görögöket, legalább a Vardar folyótól keletre eső övezetekben, míg az attól nyugatra eső részek kiürítését Szerbia opponálta, a maga etnikumának nyilvánítva a szláv lakosokat. Ekkor rövid időre „szerb” kisebbségként el is ismerték őket, ugyanakkor spontán kivándorlás indult Szerbia felé. A terület etnikai összetételét döntően a mintegy milliós kis-ázsiai görög menekült tömeg letelepítése változtatta meg. Később, 1948-1949-ben a polgárháború vesztes oldalán szereplő macedo-szlávok tömeges emigrációja csökkentette tovább a kisebbségi arányt. A macedónok kisebbségi identitását, önmeghatározását a görög diszkriminációs politika természetesen inkább élesztette, mint fékezte, mind a háború előtt, mind pedig azóta. Az identitás közelebbi behatárolása egyébként a környező szláv övezetek politikai térnyerése szerint változott: hol „bolgár”, hol meg „szerb” irányultságú volt, s csak a titói Jugoszláv-Macedónia létrejötte nyomán került előtérbe a macedón azonosság. A görög politika egészen a '90-es évek elejéig inkább elismerte – európai unszólásra – akármely más kisebbségét, például a török pomákokat, de minden erejével tagadta e kisebbség meglétét, esetenként vitatta a szláv identitását.

A macedo-szláv etnikum a nagyobb történelmi mozgások elültével főként három körzetben (Florina, Kasztoria, Pella) oszlik el. Létszámukról és a körzetekben elfoglalt számarányukról a legellentétebb adatok kerülnek szóba, attól függően, hogy melyik oldal beszél róla. Kosztopoulosz idézi egy független történész adatát, aki 130-150 ezres létszámot ad meg a három körzet területén, ami például Florinában – egy másik forrás szerint – eléri a 80%-os helyi arányt. A kisebbségi helyzet a legutóbbi időkig egyébként szociális különbségekkel is párosult a vidék ipari, infrastrukturális elmaradottsága okán. A 80-as években a görög belföldi turizmus számára felfedezett vidék kisebbségi lakossága nem csinált problémát abból, hogy görög feliratokkal és hazafias jelszavakkal álcázza magát a házkapukon és cégtáblákon. De még így is kiobbantak kisebb-nagyobb konfliktusok, amelyekre szabadtéri zenés vigalmak alkalmával a kisebbségi folklór szerepeltetése vagy kétnyelvű privát feliratok elhelyezése adott okot.

A macedo-szláv önszerveződése csak a '80-as évek végén indult meg, válaszképpen a helyi erőszakhullámra. Kezdetben a folklór védelmére jött létre kulturális szerveződés („Bor-búza” szövetség, 1990), miután a nyugati emberi jogi fórumokkal is felvették a kapcsolatot. A szervezet tevékenysége, ismét csak az elhallgattatás fenyegetése nyomán, azonban politikai irányba fordult, és az 1994-es európai parlamenti választások keretében nyilvánosan fórumot kapott. A florinai iroda anyanyelvű névtáblájának elhelyezését újabb erőszakos fellépés követte 1995-ben. (A résztvevők pere két évvel később felmentéssel végződött.) A kisebbségi önszerveződés időközben támaszra talált Minority Groups Research Centre görög irodájának jóvoltából, amely a belpolitikai liberalizálódás nyomán kezdte meg munkáját. Az iroda 1998-ban nemzetközi konferenciát rendezett a macedo-szláv nyelvkérdésnek.

A kisebbségi szövetség követeléseiben sorában a nemzetiségi folklór, a kétnyelvű feliratok legalizálása, a munkaerőpiacon tapasztalható diszkrimináció megszüntetése, valamint az anyanyelven történő oktatás bevezetése szerepel. Ez utóbbi, mint az említett konferencián is nyilvánvalóvá vált, egyelőre azonban nem egyszerű kisebbségpolitikai és/vagy tanügyi kérdés, hanem a nyelvi standard kérdése is. Többféle dialektusról van szó, melyek egységesítő kodifikálására a '20-as években történt meg az első – sikertelen – kísérlet. A macedo-szlávok körében is tartja magát az a nézet, ami szerint az 1944-es jugoszláv-macedón kodifikáció nem vette figyelembe a dialektusokat, így az abban gyökerező mai nemzeti macedón nyelvhez közvetlenül kapcsolódni nem lehet. (Nem értik például a szkopjei rádió vagy tévé nyelvét!) Ez az állítás tudományosan azonban meglehetősen sántít, tájékozatlanságból vagy prekoncepcióból fakad. (A kisebbségi aktivisták olykor még a polgárháború tájékaról hozott balos-sematikus, esetleg maoista nézetek talaján állnak.) Valójában ebből csak annyi igaz, hogy a szkopjei beszéd modern szókinccse tömve van mindazzal a saját neologizmussal, ami a háború utáni jugoszláv-macedón nyelvfejlődésből fakadt, és a görögországi macedo-szláv számára idegen. A modern szókinccset itt általában a görög nyelvből honosították. Az alapszókinccs és a nyelvi alapok tekintetében a jugoszláv kodifikáció viszont éppen hogy nagyon is „nagy-macedón” célzatú volt (háttérben a korai titói politika balkáni nagyralátásával). Ettől függetlenül a saját standard megteremtése valóban önálló kodifikációt kíván, görög háttérrel és a helyi hagyományelemek kiemelésével. Minderre az új európai korszak hajnalán talán adottak lesznek a lehetőségek.

Komáromi Sándor

[Vissza](#)

Milyen államnak van jövője?

Posavac, Zvonko: Je li drava prema svojem najvišem određenju - prošlost? = Politicka misao, 37. vol. 2000. 4. no. 3-11. p.

Vajon nem veszítette el az állam korábbi szükségességét és kiemelkedő szerepét a biztonság és az élet védelmében; vajon nem a 16. és 17. századi vallásháborúk nyomán létrejött olyan képződmény-e, amely nemzeti válfajának-változatának kiürülésével előbb-utóbb eltékozolja valahai jelentőségét? Carl Schmidt jogtudós a *Begriff des Politischen* c. munkájában (Berlin, 1979.) ugyanis azt állítja, hogy az állam mint politikai egység, mint hordozója a legnagyobb értékű monopóliumoknak, főként a politikai elkülönítés monopóliumának, az európai formátumnak és nyugati racionalizmusnak ez a ragyogó produktuma jelenleg végelgyengülésben szenved.

Iménti véleményével Carl Schmidt korántsem áll egyedül. És nemcsak a baloldaliak, Marx, Engels és Lenin követői jövedölik az állam elhalását, hanem az anarchisták, szindikalisták és jobboldaliak ugyanúgy. E kérdésről átfogó tájékoztatással szolgál Helmut Quaritsch *Staat und Suveränität* c. munkája.

Manapság különböző nézőpontokból esik szó az államról, olykor heterogén fogalmakat is egybefűzve. Ahogy Peter Häberle (*Verfassung als öffentlicher Prozess*. Berlin, 1978.) írja: az államot esetenként korporációs, gazdasági vagy szindikalista, párt-, jog-, közigazgatási, törvényes stb. intézményként aposztrofálják az illetékes kutatóhelyek és szakemberek terveiben és eredményeiben.

Ezt követően joggal vethető fel a kérdés: valóban elveszítette-e jövőjét az állam mint a megkülönböztetetten fontos feladatok hordozója? Az egész kérdéskör eldöntésében számíthatunk-e a valahai kiváló elmék, pl. Hegel segítségére?

Referált szerzőnk, Zvonko Posavac, aki a zágrábi egyetem politikatudományi karának rendes tanára, mindenesetre nem áttal a régi, az olyannyiszor istenített és gyalázott filozófushoz, Hegelhez fordulni az itt felvetődő problémák megoldása érdekében. Mindenekelőtt azt olvassa ki Hegel vonatkozó művéből (*Grundlinien der Philosophie des Rechts*. Frankfurt/M., 1970.), hogy az ő állammal kapcsolatos jogfilozófiai álláspontjában két tendencia azonosítható.

E két, egymással érintkező, egymást kölcsönösen támogató és kiegészítő tendencia közül az első az államot a társadalom olyan megnyilvánulási formájának tekinti, amelyben az állampolgár akaratát kizárólag a hatalom fejezi ki, illetve gyakorolja. Ez a hatalom a pozitív jog egyetlen forrása. E megszorítás nélkül a törvények az állampolgárok kárára érvényesülnének. „In hic signo” az állam egyetemes eszmei személy, mely képes az önreflexiók spekulatív mozgásaihoz is alkalmazkodni.

A második tendencia a „szükség- és ésszerűség állama”, amely az állampolgárok közös jólétét hivatott szolgálni. Ám ez a felhatalmazás azért már nem érvényesülhet abszolút módon. Helye van benne a kölcsönös kompromisszumoknak, a közösen elért sikereknek, mivel saját szabadságát már a „premodern” ember is a polgári társadalom és az állam együttes fejlődésében látja.

A német jogtudomány minuciózusan vizsgálta és definiálta a kétféle tendenciát, amelynek mindegyike magára az államra mint jelenségre koncentrált, s minden gondolatkörben valamilyen formában jelen is van mindkettő. Így ez a sajátos „tandem” elzárja az utat a „velejéig” demokratikus mozgások-fejlemények előtt. A szóban forgó „államcentrikus” politikát, ha nem is megszüntetni kell, de legalábbis civil politikusokra bízni, hogy általuk szélesebb körű lehetőségei nyíljanak az állampolgároknak a közügyekbe való bekapcsolódásra.

Futala Tibor

[Vissza](#)

Egy új európai kelet-politika

A new Ostpolitik - Strategies for a United Europe. Ed.: Weidenfeld, Werner. Gütersloh: Bertelsmann Foundation Publishers, 1997.

Az 1989-es történelmi változások óta eltelt már pár év, de Európa jövője még mindig kiszámíthatatlan. Kelet-Európa országaiban megkezdődtek a politikai és gazdasági változások, de ez a térség még nagyon messze van attól, hogy felzárkózzon Európa szerencsésebb feléhez. Az átalakulási folyamatot felgyorsíthatja az Európai Unióba való felvétel, ebben azonban a közeljövőben nem sok országnak lesz része. A nyugati államok a felzárkózáshoz nem adnak annyi segítséget, mint amennyit ők kaptak a második világháború utáni talpra álláshoz.

A könyv célja, hogy részleteiben megvizsgálja, miképp lehet minden európaít egyesíteni az Európai Unió vezetése alatt, vagyis mi szükséges ahhoz, hogy Kelet-Európa posztkommunista államai megfelelő gazdasági és társadalmi átalakulás után „csatlakozzanak Európához”. Kelet-politikáról, Kelet-Európáról beszélve el kell mondanunk, hogy ez sem egységes térség: másféle segítségre van szüksége Kelet-Közép-Európának, mások a problémák a Balkánon, és más a szituáció Oroszországban és a volt Szovjetunió területén. A könyv is eszerint tagol, először bemutatja ezt a három térséget, majd felvázolja külön-külön a problémákat, a kockázati tényezőket, a célokat. Végül szintén a három elkülönülő térségre lebontva felvázolja az új kelet-politika stratégiáját.

Kelet-Közép-Európa problémái között első helyen a modernizáció és a társadalmi átalakulás lassulását említi. Az átalakult politikai rendszer még nem igazán stabil, ez maga után vonja a gazdasági reform ütemének csökkenését és a társadalmi instabilitást. Ez utóbbi pedig a szélsőségeknek kedvez, főleg a nacionalista erőeknek.

További megoldandó gond ebben a térségben a környezetvédelem és növekvő bűnözés ügye. A környezetszennyezés itt nem számít olyan nagy vétségnek, mint a fejlettebb államokban, ám ezen a területen nem lehet pusztán az adott állam intézkedésére hagyatkozni, hanem világméretű összefogás szükséges. Ezért adnak Kelet-Közép-Európának elég jelentős összegeket a környezetvédelmi problémák megoldására. Megpróbálják a nyugati államok azt is elérni, hogy a térségben zárják be a nem biztonságos atomerőműveket: Litvániában például még működik egy Csernobilhoz hasonló rendszerű erőmű.

1989 után Kelet-Közép-Európában megsokszorozódott a bűncselekmények száma. Ez a Nyugatnak azért okoz gondot, mert ma már nem olyan zártak a határok, mint a kommunista érában, könnyebb az átjárás a két régió között.

A kelet-közép-európai országoknál az Európai Unió kimondott célja a tagfelvétel. A mostani 15 tagállam mellé 12 másik kerül majd be idővel, a 27 tagországu EU azonban nem igazán tud majd működni a jelenlegi intézményrendszerrel: az Európai Uniónak magának is át kell alakulnia, hogy végbemehessen a bővítés. Az intézményi reform a könyv megjelenésével egy időben kezdődött el, és még most sem (2001 májusában) látjuk a folyamat végét.

A könyv szerzői megoldatlan problémának tekintik a térség biztonságát. Ez részben rendeződni látszik a három kelet-közép-európai ország - Lengyelország, Csehország és Magyarország - NATO-csatlakozásával és a Békepartnerség intézményének létrehozásával.

A Balkánon természetesen a fő probléma Jugoszlávia szétesése, az etnikai tisztogatások és a háborúk kitörése.

Oroszországgal és a volt Szovjetunió területének államaival kapcsolatban a gazdasági és biztonságpolitikai problémákat emeli ki a kötet, legfőképpen persze azt, hogyan lehet kezelni egy olyan országot, amelyik szuperhatalomból rövid időn belül gazdasági és politikai problémákkal küszködő állam lett. Figyelmeztetnek arra is, hogy ebben a térségben rengeteg fegyver, nukleáris erő van, amelynek nem szabad illetéktelen kezekbe kerülnie.

A három térséggel kapcsolatban Nyugat-Európának a következő céljai vannak. Mindenekelőtt - mint láttuk -, Kelet-Közép-Európát be akarják tagolni az Európai Unióba, mégpedig akkor (jelen tervek szerint 2004-ben), amikor az érintett országok és az EU erre egyaránt felkészültek. Ehhez a térség országainak demokratikus államszervezettel, stabil jogállammal és működő piaccsal kell rendelkezniük, az EU-nak pedig új intézményi struktúrával. A Balkánon a cél szintén világos: béke és stabilitás megteremtése. Erre a könyv írásakor még csak erőfeszítéseket tettek, ma már látjuk ennek az eredményét is: Jugoszláviában Milošević bukását, a békefenntartók folyamatos és határozott kiállítását a krízisövezetekben, valamint a pénzügyi segélyprogramot Délkelet-Európa stabilizációjához. Oroszországgal és a volt szovjet tagköztársaságokkal pedig Európa együttműködést szeretne: „stratégiai partnerséget”. Kelet-Közép-Európa integrációjához szükség van arra, hogy Oroszország ne ellenezze, ne lánson ellene irányuló támadást a csatlakozásban.

Az új kelet-politika Kelet-Közép-Európa vonatkozásában egyértelműen az integrációs folyamat szorgalmazását jelenti: a könyv szerzői a kelet-politika stratégiájának bemutatásakor az EU-bővítési és a NATO-bővítési célokat és lebonyolítási tervet ismertették az 1997-es állapot szerint. Mint tudjuk, azóta a NATO-bővítés első köre megtörtént, az EU-csatlakozás viszont egyre késik, elsősorban az Európai Unió belső reformjának elhúzódása és a tagállamok eltérő jövőképei miatt.

A Balkánnal kapcsolatos kelet-politika stratégiája is egyértelmű: a béke és biztonság megteremtése érdekében politikai, gazdasági és katonai eszközök széles skáláját kell felvonultatni. Az itt leírt elképzeléseket – azaz: erősíteni a civil társadalmat, elősegíteni a gazdasági fejlődést, kezelni a kisebbségi kérdést – nem olyan régtől kezdték megvalósítani, hiszen háborús időkben nemigen lehet jóléti-jogi kérdésekkel foglalkozni. Mint tudjuk, az 1997-es terveket nagyon gyorsan elsöpörte a fegyverek ereje, a NATO Jugoszlávia területén nem a Békepartnerség kiterjesztésével foglalkozott – ahogy a könyvben javasolták –, hanem bombázásokkal. A fegyveres konfliktusok azonban remélhetőleg végképp befejeződtek ebben a régióban, és a Milošević-rezsim bukásával megteremtődtek a demokratizálódás és a békés egymás mellett élés alapfeltételei.

A volt Szovjetunió utódállamaival kialakítandó stratégiai partnerség legfontosabb feladata az új Európa keleti határainak biztosítása. Ezért nagyon lényeges a kelet-európai országok gazdasági és társadalmi stabilizációjának megteremtése, amihez elég sok nyugati segítségre lesz szükség. Ezzel a térséggel kapcsolatban csak hosszú távú terveket szabad kialakítani és lépésről lépésre megvalósítani, hiszen illúzió az, hogy rövid időn belül meg lehet teremteni itt a jóléti társadalmakat és a demokratikus jogállamokat. Oroszország ugyan már az Európa Tanács tagja, mégsem tartja be maradéktalanul az ET ajánlásait, gondoljunk csak az emberi jogok kérdésére vagy a csecsenföldi háborúra. A nyugat-európai országoknak jelentős segítséget kell abban is nyújtaniuk – saját biztonságuk érdekében –, hogy megtörténjen a nukleáris fegyverek megsemmisítése, a veszélyes atomerőművek bezárása. Erre a könyv említ kidolgozott programokat, látványos eredmények azonban azóta sem születtek.

Összefoglalásul elmondható, hogy a könyv térségekre lebontva felvázolja Kelet-Európa problémáit, és mindegyikre megpróbál megoldást javasolni, összhangban az európai integráció kereteivel. A leírtak közül sajnos még most, 2001-ben is nagyon sok kérdés megoldatlan, vagyis az utóbbi négy évben a gondoknak csak töredékét sikerült orvosolni.

Biczó Krisztina

[Vissza](#)

Küzdelem a kommunista örökséggel

Struggling with the communist legacy. Studies of Yugoslavia, Romania, Poland and Czechoslovakia. Ed.: Klein, Patricia - Helweg, Arthur - McCrea, Barbara. New York, Columbia University Press, 1998

Az 1993-ban megtartott George Klein-émlékülés központi témája a posztkommunista országok kommunista örökséggel folytatott küzdelme volt. A konferencián világossá vált, hogy az az optimizmus, amely az évtized elején az egész világon a korábbi kommunista országok demokratikus átalakulását kísérte, 1993-ra eltűnt. Az emlékülés résztvevői a kelet-európai országok politikai, társadalmi, sőt történelmi tapasztalatait figyelembe véve arra figyelmeztettek, hogy az átalakulás nem ér véget rövid idő alatt, sőt lehet, hogy eltart egy évtizedig is, sok lesz a kommunista érából visszamaradt megoldandó probléma.

A tanulmányok közreadásakor, 1998 késő nyarán, már növekedett a szkepszis a demokratikus átmenet gyors megvalósulásával szemben. A berlini fal összeomlásával kapcsolatos eufória helyét mostanra a korrupció, az erőszak és az életszínvonal meredek zuhanása vette át. Az 1993-ban előre nem láthatott események: az orosz gazdaság összeomlása, a román és a bolgár gazdasági krízis, a koszovói válság mind-mind az előző korszak örökségének tekinthetők, és megoldásuk csak nyugati segítséggel történhet meg.

Ez a könyv Jugoszlávia, Románia, Csehszlovákia és Lengyelország demokratikus átalakulásának nehézségeiről tartalmaz tanulmányokat. Az írások alapvetően az említett szimpóziumon hangzottak el előszóban, de szerzőik az azóta eltelt öt év tapasztalatait is belefoglalták a megjelentett tanulmányokba. Mivel a szerkesztők kénytelenek voltak válogatni, azok az írások kerültek be a tanulmánygyűjteménybe, amelyek az átalakulás két évére, 1989-1990-re helyezik a hangsúlyt. A szerkesztők szándéka: tíz év távlatából rámutatni a régió jelen problémáinak akkor keletkezett gyökereire.

A kötet három nagyobb egységre tagolódik. Az első fejezet Jugoszláviával foglalkozik, és azokat az erőket vizsgálja, amelyek az ország dezintegrációjához vezettek. Tulajdonképpen a kötetet bevezető tanulmányt – Patricia Klein írását, amely George Klein munkásságát vizsgálja – is ebbe az egységbe kell sorolnunk, mert a tudós munkásságának elemzésekor a szerző a Jugoszláviával kapcsolatos kutatásaira helyezi a hangsúlyt. Kiemelten foglalkozik George Kleinnek a nemzeti konfliktusokkal, illetve általában a nacionalizmus jugoszláviai megnyilvánulásaival. Említ egy 1973-ban kiadott tanulmányt, amely akár 1998-ban is keletkezhetett volna; csak példaként lássunk egy rövid idézetet innen: „Jugoszláviában nem új a nacionalizmus megerősödése, és nem újdonság az ebből eredő megosztottság sem. Elmondható, hogy ez állandóan jelen van a jugoszláv politikai életben.” George Klein azt tartotta már 1972-ben Jugoszlávia tragédiájának, hogy az országban az állampolgárok megtartották nemzeti identitásukat, és nem alakult ki közös jugoszláv identitás, bárhogy erőltette is ezt a központi hatalom, és főleg a kommunista párt. Azt már Patricia Klein teszi hozzá, hogy a kommunizmus bukása után Jugoszlávia etnikai törésvonalai mentén esett szét, köszönhetően az akkor egyre erősödő nacionalizmusnak.

A *jugoszláv utódállamok létrejötte* címet viseli első rész Barbara McCrea tanulmányával kezdődik, amelynek címe: A titoista államberendezkedés szerepe Jugoszlávia széthullásában. A szerző kifejti, hogy Jugoszláviában Tito kormányzása alatt kevés tere volt a nacionalizmusnak, hiszen az állami és tartományi szervek hatalmukat mintegy Titótól átruházva gyakorolták, vagyis megvolt az őket összekötő ideológia. A jugoszláv vezető halálával azonban megszűnt az összekötő ideológiai kapocs a különböző etnikumok között, a kialakult intézményrendszer pedig alkalmas volt a nacionalizmus kibontakozásának elősegítésére, végső soron pedig az önálló államok kialakulására. Ebben persze szerepet játszott az is a tanulmány szerint, hogy Milošević saját magát minden szerb vezetőjének tartotta, éljenek azok bárhol Jugoszlávia területén, és kizárólagos szerb vezetést igényelt az országnak. Nagy-Szerbiáról azonban sem a horvátok, sem a szlovének, sem pedig a bosnyákok nem akartak hallani, ezért független államokat hoztak létre.

Agneza Bozic tanulmánya – *Az intézményrendszer bukása Jugoszláviában* – a föderalista államberendezkedést és annak szervezeti kereteit vizsgálja a második világháborútól Horvátország kiválásáig. Megállapítja, hogy a föderalizmus, amelyet az alkotmány és a törvények garantáltak, elősegítette azt, hogy a Jugoszláviát alkotó népek megtarthassák saját identitásukat. A politikai integritás pedig biztosított volt az ideológia által egészen a kommunista rendszer összeomlásáig. Bozic hezitál, hogy föderációként vagy konföderációként definiálja-e a jugoszláv államot, hiszen az ott kialakult decentralizáció akár az utóbbi megnevezést is lehetővé tenné, ráadásul a hat tagköztársaság és a két tartomány területi elkülönültsége etnikai alapon szerveződött meg. Őket pedig nem egy közös föderációs cél tartotta együtt, hanem csupán egy felülről erőltetett ideológia és hatalom. Amikor ez meggyengült, vele együtt fokozatosan elhalt a központ iránti lojalitás is. Vagyis a föderalizmus Jugoszláviában nem volt más, mint egy címke, amely értelmét veszítette a kelet-európai változásokkal, és éppúgy eltűnt, mint a kommunista ideológia.

Pavao Novosel írása zárja le a Jugoszláviával kapcsolatos részt. Ez a tanulmány a szerb részvétellel foglalkozik a horvát és a bosnyák háborúban. Nagy-Szerbia megteremtésének gondolata végül háborúhoz vezetett Jugoszláviában a kommunizmus bukása után. Történelmi elemzést olvashatunk, középpontban a szerbek és a többi Balkánon élő nép közötti konfliktusokkal.

A könyv második része a *Más balkáni államok* címet viseli. Az itt megjelent tanulmányok megpróbálnak egy-egy

pillanatképet felvillantani a területnek a kommunizmus összeomlása utáni történelméből. Robin Alison Remington tanulmánya a posztkommunista Balkán biztonságpolitikáját elemzi. Képet ad arról, hogy a nemzetközi szervezetek milyen indokokra hivatkozva döntöttek először a be nem avatkozás politikája mellett, majd milyen eszközökkel próbáltak véget vetni a háborúknak és az etnikai tisztogatásoknak. Különösen az ENSZ, illetve a NATO katonai, biztonságpolitikai érdekeinek vizsgálata kap nagy teret. A Bosznia-Hercegovinában történetek készítették végül is a nemzetközi szervezeteket a beavatkozásra, felismerve azt, hogy szép szavakkal nem lehet Európa békéjét megőrizni.

Két tanulmány foglalkozik Romániával. Arthur Helweg *Románia és az új vezetés* címmel az ország alkalmazkodási próbálkozásairól írt. A piacgazdaság kiépítése nagy terheket ró Romániára, amelyeket még súlyosbítanak a privatizációval kapcsolatos problémák. Ahhoz, hogy modern gazdasággal rendelkező országgént léphessen be nemzetközi szervezetekbe, át kell alakítani az oktatási rendszert, és ami a legfontosabb: az emberek gondolkodás- és viselkedésmódját is. Ez azonban a nagyon nehéz akkor, amikor a lakosság napi létfenntartási gondokkal küszködik, tehát az új vezetésnek a tanulmány megállapítása szerint szinte a lehetetlent kell véghezvinnie.

James McCollum írása szintén Románia piacgazdasággá válásának kísérletével foglalkozik; címe: Románia első lépése a privatizáció felé. Az 1990 és 1992 közötti román kormány erőfeszítéseiről ad számot a szerző: hogyan próbálták megteremtteni a piacgazdaság és a privatizáció jogi kereteit, és milyen eredményre vezettek ezek az erőfeszítések. Statisztikák szerint 1992 végére az országban 300 ezer új magánvállalkozás alakult, és 1133 korábban állami tulajdonban volt céget privatizáltak. Ezek akkor biztató eredmények voltak, és arra ösztönözték a kormányzatot, hogy folytassa a magánosítást.

A kötet harmadik része a többi posztkommunista országgal foglalkozik. Z. Anthony Kruszewski tanulmánya a kisebbségben élő lengyelekről szól: *Lengyelek az újonnan függetlenné vált államokban: Litvániában, Fehéroroszországban és Ukrajnában*. Kruszewski legfőképpen az új államok viszonyát vizsgálja a területükön élő lengyel kisebbséghez. A nacionalizmus megerősödése ezekben az országokban is végbement a kommunizmus bukása után, viszont az is igaz, ha mint önálló, független államok el akarták fogadtatni magukat a Nyugattal, akkor át kellett venniük azok elveit a kisebbségi jogok biztosítása terén. A helyzetet ebben a térségben bonyolítja az, hogy a korábban gyakran változó országhatárok miatt elég nagy a lengyelek és a többi nép közötti etnikai feszültség, amit tetézett a szovjet vezetés beolvasztásra törekvő politikája. Manapság azonban mind a három országban elismerik a lengyelek kulturális, oktatási, anyanyelv-használati jogát.

Joanna Regulska *Lengyelország útja az öngazgatás felé* címmel készített tanulmányt az ország új politikai rendszerének kiépítéséről, különös tekintettel az önkormányzatokra. Leírja azt, hogy milyen reményekkel várták a lengyel emberek a szabad öngazgatás kiépülését, az első önkormányzati választásokat. Ismertet egy 1991-ben készült felmérést, amely szerint a lengyel lakosság 61%-a nem lát változást a korábbiakhoz képest, csak kevesebb mint 20%-uk értékeli pozitívan az új rendszert.

Az utolsó tanulmány Carol Skalnik Leff írása az elit szerepét vizsgálja a posztkommunista országok átalakulásában. Megállapítja, hogy a rendszerváltás után kialakult új elit különböző társadalmi rétegekből verbuválódott: a korábbi reformkommunista vezetők, ellenzékiekből, a gazdaság szereplőiből stb. Ezek közül hol egyik, hol másik réteg került kormányra vagy más irányító pozícióba annak függvényében, melyik csoport tudta őket maga mellé állítani.

Biczó Krisztina

[Vissza](#)

Romániai németek - egy újjászerveződő országban

Kunze, Thomas: Rumäniendeutsche in einem Land im Aufbruch. = Osteuropa, 2000. 10. no. A 393-A 404. p.

Paul Philippi professzor tíz éven át volt az 1989-ben megalakult Romániai Németek Demokratikus Fórumának a vezetője, egyebekben pedig a Német Szövetségi Köztársaság Érdemkeresztjének tulajdonosa. A romániai németiség jelenéről és jövőjéről bukaresti és brassói sajtóforumokon tett közzé cikksorozatot, és Regensburgban tartott előadást. Nézeteit és gondolatrendszerét - némiképp rövidített formában - Thomas Kunze ismerteti.

A romániai németiség - a nemzeti eredet szempontjából - nem egységes csoport. Politikailag is csak az I. világháború után alkottak szervezetet, majd ötven év kényszerű szünet után 1989-ben.

Az erdélyi német ajkú lakosság legősibb elemeit szászoknak nevezzük, holott sem Alsó-, sem Felső-Szászországot nem tekintik „kibocsátó hazájuknak”; a XII. században kerültek Erdélybe. A XVIII. században az úgynevezett „landlerek” gyarapították soraikat, akik Ausztriából vándoroltak be Erdélybe. Számukat továbbá a bánáti németek (nem azonosak a bánáti svábokkal) és a szatmári németek növelték, mindkét népcsoport a török kiűzése után került az elnéptelenedett ország részbe. Kevés számban fordulnak elő az ország északi részén a cipszerek, illetve a bukovinai németek, viszont jelentős a romániai nagyvárosi szórványnémetiség aránya. A német népcsoportok egy része csak az I. világháború után lett Románia állampolgára.

A nemzetiségi széttagoltság megmutatkozik a Demokratikus Fórum felépítésében is, öt regionális egység munkáját fogja össze: a román ó-birodalmi, a bánáti, a bukovinai, a szatmári és az erdélyi területekét. Románia németiségének a teljes létszáma 100 ezer fő, ebből mintegy 60 ezer személy Fórum-tag. Az 1992. évi népszámlálás még 120 ezer némettel számolt, a nürnbergi átmeneti menekülttáborban azonban ez idő óta kb. 45 ezer romániai német fordult meg, az ő számukat le kell tehát vonni a 120 ezerből.

Ami a mindenkori német államhatárokon kívül élő németek megnevezését illeti, ez maga is többször változott a XX. század folyamán. Az 1920-as évekig „külföldi németeknek” nevezték őket (Auslanddeutsche), ügyeikkel a Deutsche Auslandinstitut foglalkozott. A náci időkben a „népi német” elnevezés volt használatban (Volksdeutsche), legújában pedig a „német eredetűek” kifejezés a hivatalos (Deutschstämmige). Ez a megnevezés történetileg és politikailag egyaránt szerencsétlen: az erdélyi németek nagy része a Rajnától nyugatra (ma Franciaország vagy Hollandia), illetve a keleti Alpokban (ma Ausztria) tudja őshazáját, a távoli eredetre hivatkozás kevés muníciót jelent az identitás megtartásához, - és a hatóságokban is bizalmatlanságot kelt. (A német eredet már csak azért is problémát okoz, mivel a századelőn „birodalmi német”, a századvégen „szövetségi német” néven nevezték magukat az anyaországnak nevezett ország lakosai (Reichsdeutsche, illetve Bundesdeutsche). És mi a helyzet a Monarchia más területeiről, például Steiermarkból vagy Karintiából „átköltöztetettekkel”?

Az 1970-es évek végén Helmut Schmidt kancellár kezdeményezésére a korábbi „ius sanguinis” elvet felcserélték a „ius soli” elvvel, az NSZK újfajta kitelepítési politikát hirdetett meg, amely Romániában is az állami politikai akarattal találkozott - az ország német lakosaival szemben. A megindult kivándorlási lavina a német nyelvű kisebbséget a megsemmisülés szélére sodorta, a helyben maradtak számára a „transzfúziós vezetékek” működését megszüntette, ami hamarosan „vér- és oxigénszegénységet” okozott a romániai németek körében. Aligha ez volt az előzetes politikai szándék!

Az NSZK politikájának akkori művelői 200 ezer állampolgárt ki akartak szabadítani a kommunista diktatúra nyomása alól, és e célra kétmilliárd márkát irányoztak elő. Vagyis ennyit szántak a Romániából kitelepülők kártalanítására. Pedig a történelmi igazságtétel azt kívánta volna, hogy azokat kártalanítsák, akiknek hozzátartozóját 1943 és 1945 között német származása miatt a német hadseregbe sorozták be, és elesett (60 ezer fő), akiket a Szovjetunióba hurcoltak kényszerszolgálatra (70 ezer fő) - éppen a ius sanguinisre hivatkozva.

1930 körül 800 ezer volt a romániai németek létszáma. Ez időben számuk a Besszarábiában, Bukovinában és a Dobrudzsában élő németeket is magában foglalta. A romániai németek csoportjai azonban komoly különbségeket mutatnak, elsősorban nyelvjárásukban, de vallási téren is (a bánátiak, a szatmáriak és a bukovinaiak katolikusok, a szászok, a besszarábiaiak és a dobudzsaiak evangélikusok).

Az erdélyi szászok két évszázados jogi hagyományokkal rendelkeztek, amelyekről csak 1876-ban kényszerültek lemondani. 1919-ben „a szász nép önrendelkezési joga” alapján Romániához csatlakoztak (mint önálló politikai csoportosulás). A náci uralom agresszív kelet-európai politikája idején SS-színezetű rohamosztagokat szerveztek, amelyeket Németországból irányítottak. 1943-ban 60 ezer romániai német fiatalat soroztak a Waffen-SS osztagaiba, ennek a „német idegenlégiónak” igen magas volt a veszteségrátája. 1945-ben az otthonmaradt németeket jogfosztottnak minősítették, és földbirtokaikat elkobozták. Az 1950-es években a Jugoszláviával határos bánáti falvak német lakosságát megbízhatatlannak bélyegezték, és a dunai síkság kietlen vidékeire telepítették. A városok német lakosságát szintén deportálták otthonaikból. A civil szféra és a vallás szervezeteit ugyancsak betiltották, azokban „náci szervezkedést” szimatoltak. 1956-ban, de később is több „jégkorszak” köszöntött a romániai németiségre. 1989 után az évszázadok során beidegzett mentalitás ismét jelentkezett: „Mindenkinek vagy senkinek!” - és megindult a kivándorlási lavina.

A romániai németiség otthon maradt része azonban talpra tudott állni 1989 után, megalakult a Demokratikus Fórum, a modernizált választójog következtében sikerrel juttatta be jelöltjeit a parlamentbe (több körzetben túllépték az 5%-os választási küszöböt). Szívós munkájuk eredményeként a háborús meghurcoltatásokért és elszennvedett károkért is sikerült a kárpótlásukat törvénybe iktatni, sőt földtulajdonukat is - részben - visszakapták, bár ez a procedúra közel egy évtizedig tartott. A romániai német kisebbség fontosnak érzi a román-magyar megbékélés folyamatát nemzetközileg és az országon belül, a kisebbségek részvételét a kormányban és a nemzetiségi kormánysszervek támogatását pedig programszerűen vallja.

Lukáts János

[Vissza](#)

A honvédelmi együttműködés és a közösségen belüli biztonság kérdései a FÁK keretében

Fedulova, N. G.: Problemy bezopasnosti i voennogo sotrudnicestva v ramkah SNG. = Otecestvennâ istoriâ, 2000. 5. no. 69-84. p.

A honvédelmi feladatok átfogó egységbe foglalásának igénye azonnal felmerült, mihelyst megalakult a Független Államok Közössége (FÁK). A kérdéssel kapcsolatos nyilatkozatok, elképzelések azonban nem illeszkedtek közösen kimunkált katonai-politikai stratégiába, minthogy ilyen nem létezett. Az új államok vezetői bizonytalanok és tétovák voltak a katonai együttműködés tekintetében.

1992. május 15-én megtörni látszott a jég. Taskentben Kazahsztán, Kirgizisztán, Örményország, Oroszország, Tadzsikisztán és Üzbegisztán képviselője aláírta a Megállapodás a kollektív biztonságról c. dokumentumot. A későbbiekben Azerbajdzsán, Fehéroroszország és Grúzia is csatlakozott az egyezményhez. Türkmenisztán csak a parafálásig jutott el, végül visszalépett.

Jellemző a FÁK államainak hezitáló magatartására, hogy a biztonsági megállapodás parafálása és aláírása között is majdnem két évnek kellett eltelnie.

A megállapodás értelmében az aláíró államok bármelyikét ért agresszió valamennyi résztvevőt ért agressziónak tekintendő és retorzióval jár. Mindez rendben is volna, ha nem hiányoznának belőle a konkrétumok, nevezetesen a szükséges tennivalók egyeztetett mechanizmusa.

Az oroszországi hadvezetés ezért nem elégedett meg e gyenge szabályozással, és tovább akart lépni egy kollektív biztonsági rendszer kimunkálása irányába. Kezdeményezésére a FÁK honvédelmi miniszterei 1994. április 14-én nyilatkozatot fogadtak el e biztonsági rendszer létrehozásának szükségességéről.

Azóta azonban az ügy nem mozdult előre, noha az oroszok nem hagyták abba a paktum újrafogalmazásának sürgetését. Újabban az esetleges külső támadások kivédésére Oroszország nélküli csoportosulások is keletkeznek. Ilyen csoport például a GUUAM, Grúzia, Ukrajna, Üzbegisztán, Azerbajdzsán és Moldávia részvételével. Ebben az esetben az öt állam területén átvezető, illetve épülő gáz- és kőolajvezetékek biztonságának garantálása a cél.

A sorozatos patthelyzetek és szelektív részvételek arról tanúskodnak, hogy ma már szinte elképzelhetetlen a FÁK keretében létrehozni egy egységes védelmi tervet, mivel a közösség egyes államainak céljai és érdekei teljességgel eltérnek attól, mint amelyek a hajdani szovjet szövetségi köztársaságok céljai és érdekei voltak.

A világpolitika béke-ígérvényeinek ismeretében talán a külső agresszió elleni védelmi összefogásnál is fontosabb, hogy a FÁK-on belüli biztonság és béke is garantálva legyen. Ez annyit tesz: szűnjenek meg az egyes tagállamok érintkezési vonalain a nemzetiségi-vallási és/vagy a gazdasági indíttatású konfliktusok.

Annak ellenére, hogy tizenegy FÁK-állam már 1992. március 20-án Kijevben egyetértésre jutott a közösség keretén belüli béke garantálásáról, illetve e célból megfigyelő csoportok és kollektív fegyveres erők létrehozásáról – egyetlen erőtlen kivételtől eltekintve – az oroszok sorra magukra maradtak az éppen aktuális fegyveres és diplomáciai béketeremtésekben. A kollektív fellépés és cselekvés elmaradásának indokául a tagállamok saját katonai és gazdasági gyengeségüket szokták felhozni, valójában azonban a politikai akarat hiányzik a küzdőterre való kiállásukhoz.

Pedig az 1990-es évek teli voltak válságócokkal. Így: 1993-ban és 1998–1999-ben robbant ki a tadzsik-válság (félíg-meddig közös fellépéssel kezelték), kisebb-nagyobb megszakításokkal tart 1994 óta a grúz-abház konfliktus. 1992 és 1997 között zajlott le Kisinyov és Tiraszpol közötti vita, 1991 óta kisebb-nagyobb megszakításokkal tart a Hegyi Karabach-i konfrontáció. (A csecsenkérdést a szerző, ellentétben az imént felsorolt konfliktusok részletes taglalásával, nem tárgyalja, sőt: meg sem említi, feltehetően azért, mert az érintett területnél nincs szó „közösségbeli államköziségről”.)

A FÁK kereteiben a honvédelmi és a biztonsági kérdések – mondhatni – együtt mozognak a közösség egészének mozgásával. Kifutásuk ezért a közösség egészének jövőjével függ össze. Ezt a jövőt azonban nagyon nehéz megjósolni, mert:

- A FÁK átmeneti formációnak bizonyul az egységes Szovjetunió megszűnte és a teljes dezintegráció bekövetkezte közötti időszakban. A nemzetközi és a belső politikai és gazdasági folyamatok mindenesetre sok érveléssel szolgálnak arra nézvést, hogy a posztsovjét térségben ez a fejlődési variáns valósul meg, akár tetszik valakinek, akár nem.

- Az az 1990-es évek elején divatos elképzelés, amely éppúgy eluralkodott az orosz politikai elit körében, mint a szélesebb közvéleményben, miszerint a FÁK valóban átmeneti képződmény, de olyan, amelyben ez a térség Oroszország vezetésével ismét szövetségi köztársasággá alakul, a mai fejlemények ismeretében naiv és illuzórikus.

- Nem zárható ki az sem, hogy a közösség államai egy idő elteltével (7-10 év múlva) gazdasági és modernizációs indítékokból önmaguk fogják kezdeményezni gazdasági reintegrációjukat, miként ez Nyugat-Európában történt, miáltal majd megteremtődnek a politikai egyetértés és a védelmi-biztonsági együttműködés szilárd előfeltételei is.

A szerző - mondanivalója végkifejletként - hangsúlyozza, hogy az iménti prognózisok legpozitívabb változata csak akkor következhet be, „ha Oroszország, amely a posztszovjet világ rendszerreprezentáló magja, ki tudja magát küzdeni abból a szakadékból, amelybe a radikális liberálisok sok-sok esztendőn át tartó kísérletezgetése következtében hullott bele. Ők, miközben a demokrácia és a piacgazdaságra történő áttérés jelszavait (az eredeti szóhasználata: lózungjait) hangoztatták, valójában egy szűk, sokmilliárdnyi tőkevagyonokat felhalmozó réteg számára az ország és a lakosság szabad kirablását törvényesítették." Ugyanakkor azt sem tagadja, hogy reményei szerint a jelenlegi helyzet még nem visszafordíthatatlan, s ha pedig nem az, akkor a jövőben a posztszovjet térség valamilyen, legalább részleges reintegrálása sem marad el.

Futala Tibor

[Vissza](#)

A politikai liberalizáció és a demokratizálódás hatása Afrika etnikai konfliktusaira

Smith, Zeric Kay: The impact of political liberalisation and democratisation on ethnic conflict in Africa: an empirical test of common assumptions. = The Journal of Modern African Studies, 38. vol. 2000. 1. no. 21-39. p.

Az Afrikával foglalkozó kutatók az elmúlt évtizedben főleg az etnikai konfliktusok és a demokratikus átalakulás egymásra gyakorolt hatásáról készítettek felméréseket és tanulmányokat. Ezekben két jelenségre hívták fel a figyelmet: egyrészt a politikai liberalizálódás kezdetben magával vonja az etnikai konfliktusok felerősödését, másrészt a megszilárdult demokráciában gyengülnek e konfliktusok kiváltó okai. Kezdetben ugyanis az egyeduralmi rendszerben felgyülemlett feszültségek hirtelen felszínre törnek, hiszen a polgárok ekkor már élhetnek szabadságjogaikkal, kisebbségi jogaikkal is. Később, amikor már evidens, hogy léteznek ilyen jogok, és szabadon gyakorolhatók, akkor kialakulnak a problémák megoldásának viszonylag konfliktusmentes rendezésének mechanizmusai. Az etnikai viták rendezése a demokratikus intézményrendszer keretein belül történik meg.

A tanulmányban ismertetett elemzés egy 1988 és 1997 között lefolytatott vizsgálat alapján készült. A vizsgált afrikai országok közé nem kerültek be azok, amelyek már 1988-ban demokratikusnak számítottak: Botswana, Gambia, Mauritánia és Szenegál. (Igaz, többen vitatták, hogy Szenegál 1988-ban valóban demokratikus volt-e.)

A vizsgálat szempontjai közé bevonták az országok gazdasági fejlettségét. Ezzel kapcsolatban arra a megállapításra jutottak, hogy a jobb teljesítőképességű, fejlettebb, magasabb GDP-vel rendelkező országokban alacsonyabb az etnikai konfliktusok aránya.

Egy másik jelzőszámot is figyelembe vettek, mégpedig a csecsemőhalandóság arányszámát. A magasabb csecsemőhalandósági arány alacsonyabb szintű egészségügyi ellátást, elégtelen ivóvíz-ellátottságot és táplálékhiányt is jelent általában, és mindezzel együtt alacsonyabb szintű társadalmi fejlettséget. A kevésbé fejlett társadalmakban pedig a vizsgálat szerint nagyobb az etnikai konfliktusok kitörésének veszélye, vagyis a kutatók magas csecsemőhalandósági arányszámnál több háborúba torkolló konfliktust találtak.

Nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy az afrikai országok gyarmati sorból váltak – esetenként jókora vargabetűvel – többé-kevésbé demokratikus államokká. Ezért a kutatók aszerint csoportosítva is vizsgálták az országokat, hogy korábban melyik anyaországhoz tartoztak: Nagy-Britanniához, Franciaországhoz, Portugáliához, Belgiumhoz, esetleg más országokhoz. Feltételezték, hogy a gyarmatosító országtól örökölt konfliktuskezelési technikák befolyásolták az etnikai konfliktusok kirobbanását. Ez azonban a statisztikai adatokból nem bizonyosodott be, a csoportok között nem találtak szignifikáns eltérést.

A legfontosabb elemzési szempont az volt, hogy az adott országon belül hány népcsoport él, és területileg mennyire különülnek el egymástól. Felmerült itt az a kérdés, hogy mi tekinthető az etnicitás jellemző jegyének: a nyelvhasználat, a kulturális szokások vagy a vallás, amely csoportképző faktor lehet. A vizsgálatból arra a következtetésre jutottak, hogy az etnikumok számának növekedésével nem áll egyenes arányban a konfliktusok számának emelkedése. Sőt, az adatok szerint a konfliktus akkor nyilvánul meg legerőteljesebben, ha két nép él egy országon belül, illetve két domináns népcsoport.

A vizsgálat egyértelműen megmutatta, hogy a demokratikus átalakulás után négy-öt évvel duplázódik meg az etnikai konfliktusok száma, majd körülbelül ismét négy-öt évnek kell ahhoz eltelnie, hogy az eredeti adatra essen vissza ez a szám. Ez összefügg azzal, hogy az átalakulással együtt járó gazdasági problémákat nem lehet egy-két év alatt megoldani. Egy jóléti társadalomban nem okoz nagy problémát a kisebbségek jogainak biztosítása, de Afrikában ma még alig van igazán jóléti állam. A gazdaság helyzetének javítása mellett a társadalom átalakítása, a stabil demokrácia intézményrendszerének megteremtése szüntetheti meg az etnikai problémákat.

Biczó Krisztina

[Vissza](#)

Az EBESZ Nemzeti Kisebbségügyi Főbiztosának Dokumentumai

OSCE DOCUMENTS, Documents of the OSCE High Commissioner on National Minorities. = Helsinki Monitor 2000, 3. no. 92-101. p.

A válogatás bepillantást enged Max van der Stoel, az EBESZ Nemzeti Kisebbségügyi Főbiztosának erőfeszítéseibe, amelyek során a kisebbségek kulturális jogainak érvényesülését kívánta elősegíteni Romániában és Moldovában.

Ajánlások a multikulturális oktatás fejlesztése érdekében a kolozsvári Babes-Bolyai Egyetemen

Hága, 2000. február 17.

Annak érdekében, hogy a kolozsvári Babes-Bolyai Egyetem modellértékű lehessen más romániai és európai egyetemek számára is a többnemzetiségű oktatás területén, a következő ajánlások figyelembevételét javasolja az EBESZ.

Alapvető célok megfogalmazása: szükség van a többnemzetiségű kultúra iránti elkötelezettség kinyilvánítására egy stratégiai tervben, amely évekre lebontott célokat és hatékony ellenőrzést is magában foglal.

Döntéshozatal: átláthatónak, számonkérhetőnek kell lennie, és a kisebbségek képviselőinek elvére kell épülnie (Management Bizottság létrehozása, a román, magyar, német kari tanácsok rendszeres konzultációja).

Tanterv: tükröznie kell az egyetem multikulturális jellegét (anyanyelvű felvételi vizsga biztosítása, nagyobb hangsúly helyezése a magyar és a német nyelvű oktatásra, harmonizáció a nyugat-európai gyakorlattal).

Személyügyi politika: fontos a tanári kar magas szakmai színvonalának és többnemzetiségű összetételének biztosítása, valamint az „Egyenlő Esélyek Bizottságá"-nak létrehozása a szükséges nemzetiségi és női oktatók felvétele érdekében.

Finanszírozás: szükség van emelt szintű állami normatív támogatásra a magyar és a német nyelvű oktatás elősegítése érdekében. Ezenkívül lehetőség van az Európai Bizottsághoz fordulni további támogatásért.

Melléklet: javaslat egy „Multikultúra tanszék" létrehozására (egyelőre hároméves időszakra, 2000 szeptemberétől).

Max van der Stoel, az EBESZ Nemzeti Kisebbségügyi Főbiztosának levele Andrei Margahoz, a Babes-Bolyai Egyetem rektorához

Hága, 2000. március 30.

A levél előzménye Max van der Stoel 2000. március 2-án Kolozsváron tett látogatása és a látogatás során neki átnyújtott 23 pontból álló román jegyzék.

Az EBESZ Nemzeti Kisebbségügyi Főbiztososa a látogatás tapasztalatai alapján és a jegyzék tanulmányozása után levelében a következő észrevételeket teszi: kifogásolja az Egyetem 1995-ben elfogadott alapító okiratát, amely alig tér ki a multikulturalizmusra, ezért javasolja annak felülvizsgálatát az azóta eltelt öt év eseményeinek, illetve a román oktatási törvény módosításainak figyelembevételével. Hiányolja a magyar kisebbség által kért garanciák megvalósítását. Javasolja a döntéshozatali rendszer módosítását, többnyelvű diplomák kiadását és a tanterv modernizálását.

Max van der Stoel, az EBESZ Nemzeti Kisebbségügyi Főbiztosának levele Nicolae Tabacaruhoz, Moldova Külügyminiszteréhez

Hága, 1999. november 2.

A levél az EBESZ Nemzeti Kisebbségügyi Főbiztosának a moldován reklámtörvény tervezett módosításával kapcsolatos észrevételeket tartalmazza. A reklámtörvény módosítása a nemzeti nyelv használatának növelése érdekében jövőben csak moldován (román) nyelvű reklámokat engedélyezne, ami sérti a szólásszabadságot, illetve ellentétes Moldova nemzetközi szerződéseiben vállalt kötelezettségeivel.

Nicolae Tabacaru, Moldova Külügyminiszterének levele Max van der Stoelhez, az EBESZ Nemzeti Kisebbségügyi Főbiztosához

Chisinau, 2000. március 31.

A moldován külügyminiszter a román anyanyelvű lakosság védelmére hivatkozik a reklámtörvény módosítását érő kritikákra válaszolva (a reklámok 90–95%-a a lakosság 13%-át kitevő orosz kisebbség anyanyelvén hangzik el), és hivatalos látogatásra hívja az EBESZ Nemzeti Kisebbségügyi Főbiztosát.

Max van der Stoel, az EBESZ Nemzeti Kisebbségügyi Főbiztosának levele Nicolae Tabacaruhoz, Moldova Külügyminiszteréhez

Hága, 2000. április 20.

Az EBESZ Nemzeti Kisebbségügyi Főbiztosója elfogadja a moldován külügyminiszter meghívását, egyúttal szándékát fejezi ki az ország politikai, kisebbségi és szakmai vezetőivel való személyes találkozásra, illetve egy kétnapos szeminárium megrendezésére, amelynek keretében ismertetné az EBESZ többéves tapasztalataira épülő ajánlásait a reklámtörvénnyel kapcsolatban.

Max van der Stoel, az EBESZ Nemzeti Kisebbségügyi Főbiztosának levele Nicolae Tabacaruhoz, Moldova Külügyminiszteréhez

Hága, 2000. május 31.

Az EBESZ Nemzeti Kisebbségügyi Főbiztosója összegzi moldovai látogatásának tapasztalatait, konkrét észrevételeket fűz a reklámtörvény módosításához, javaslatot tesz egy átfogó kisebbség-integrációs stratégiára, aminek kidolgozásához és megvalósításához felajánlja a szervezet segítségét.

Vadász Rezső

[Vissza](#)

Oroszország és az emberi jogok

Gerrits, André - Berg, Ger van der: Human rights and legal chance in the Russian Federation. = Helsinki Monitor, 11. vol. 2000. 3. no. 3-23. p.

Oroszországban az emberi jogok helyzete sajnálatosan ambivalens. Egyrészt törvényeiben elismeri azokat éppúgy, mint más demokratikus ország, másrészt viszont az alapvető emberi jogok megsértésének számtalan oroszországi példáját felsorolhatjuk, elég, ha csak a Csecsenföldön zajló háborúra gondolunk.

Oroszországban súlyos problémát okoz, hogy gyenge a civil társadalom, sőt ma kevesebb erővel rendelkezik, mint a kommunizmus végnapjaiban. Ebből a szempontból összehasonlítva a Borisz Jelcin-féle érárt Gorbacsov idejével, nem a „demokratikus” időszak kerül ki győztesen; ennél sokkal nagyobb volt a társadalom kohéziója Gorbacsov irányítása alatt. Egy közvélemény-kutatás során arról kérdezték az orosz embereket, hogy szerintük nagyobb beleszólásuk van-e az ország kormányzásába, mint a szovjet időkben. A megkérdezettek több mint fele nemmel válaszolt.

Egy államról kizárólag törvényei és intézményei alapján nem lehet megmondani, hogy valóban demokratikus ország-e, fontos az is, hogy betartsák a törvényeket, és az intézmények őrkdjenek a demokrácia felett. Oroszországban az 1993. december 12-én elfogadott alkotmány biztosítja az orosz állampolgárok alapvető szabadságjogait, a szabad választás jogát, a független igazságszolgáltatást, a sajtószabadságot stb. Ennek ellenére mégsem beszélhetünk tökéletesen megvalósított demokráciáról: a valódi döntéshozatal nem a törvények alapján történik, hanem személyes kapcsolatok mentén. Nagyon könnyen nyerhetők és éppoly könnyen el is vesztethetők a politikusi állások, minden az aktuális döntéshozók szimpátiájától függ.

A politikai pártok sem igazán erősek. Általában a választások közeledtével kerülnek jobban a figyelem középpontjába, akkor szerveződnek választási szövetségekbe, amelyeknek szerepe később elvész. Ráadásul a már említett közvéleménykutatás során kiderült, hogy az orosz állampolgárok nem bíznak a kormányzati intézményrendszerben, és a politikai pártok azok, amelyek felé legnagyobb a bizalmatlanságuk.

Oroszországban nagyon erős a gazdaság és a politikai hatalom összefonódása. A gazdasági érdekcsoportok erőteljesen harcolnak egymással a politikai vezetők támogatásáért. A mai orosz elit - akár gazdasági, akár politikai - a régi kommunista nomenklatúrából származik, azonos beidegződésekkel és kevés társadalmi érzékenységgel.

Éppen ezért nem könnyű definiálni a mai orosz posztkommunista politikai rendszert. Egy orosz szerző „rezsím”-ként határozza meg, amelyben keverednek demokratikus, diktatórikus és bürokratikus elemek. Szerinte az államhatalom gyenge, de ugyanakkor önhatalmú, önkényes. Megosztottsága egyszerre horizontális és vertikális: Moszkván belül is harcolnak egymással a - főleg gazdasági - érdekcsoportok, de sokszor mást akarnak az országon belül a helyi vezetők, mint a központiak.

Az 1993-as alkotmány Oroszországot mint jogállamot definiálta. Az ott lefektetett politikai rendszer inkább a prezidentális államhatalmat tekintette mintának, mint a parlamentáris demokráciát, az államfőnek széles jogkörrel adott. A törvényhozásban vétőjoggal rendelkezik, ő irányítja a hadsereget is.

Putyin elnök beiktatásakor erősebb államot ígért és szabadabb egyént. Úgy tűnik, igyekszik állni a szavát, például a parlamenthez intézett üzenetében egy erős pártrendszer kialakítása mellett tett hitet, amelyre majd fel lehet építeni egy polgárok akaratán is nyugvó biztos, erős államot.

A Szovjetunió összeomlásával az addig etnikai alapon szerveződő autonóm köztársaságok független államokká váltak. Oroszország területén azonban továbbra is sok nem orosz ember él, az ország maga is föderáció. Szabályozzák az államberendezkedés jogi kereteit, de nem mindig alkalmazzák, legalábbis a moszkvai központ számos esetben sokkal inkább próbál beleszólni a régiók irányításába, mint az egy jól működő demokratikus államban illenék. Ráadásul néhol olyan helyzet adódik, hogy a központi irányítás helyi szervei nem saját felsőbb hatóságuktól fogadnak el utasításokat, hanem a régiók vezetőitől, egész egyszerűen azért, mert a helyiek gondoskodnak az épületről, sőt a fizetésről is, nem pedig a központ. Putyin elnök ebben a kaotikus rendszerben megpróbált rendet teremteni: hét nagy régiót hozott létre, amelyeknek élére saját embereit nevezte ki. Ezenkívül a helyi hatalmasságok szerepének csökkentése érdekében kizárta őket a szenátusból.

Elsősorban azt kellene Putyin elnöknek elérnie, hogy a papíron létező törvényeket a valóságban betartsák, hiszen az országban a jogalkalmazás diszkriminatív és tetszőleges. Vannak olyanok, akik a törvények fölött állnak, a személyes kapcsolatok és a lojalitás gyakran fontosabb, mint a jogi megszorítások. A bíróságok túlterheltek és alulfizetettek. Az ügyek sokasága miatt a letartóztatottak embertelen körülmények között gyakran évekig várnak arra, hogy sor kerüljön tárgyalásukra. A rendőri brutalitás mindennapos jelenség éppúgy, mint a kínzás és a korrupció. Számos emberjogi szervezet felhívta már erre a figyelmet, de mindhiába.

A bíróságok túlterheltségét jól mutatják a statisztikák. 1993-ban kevesebb mint kétmillió esettel foglalkoztak különböző szinteken, 1996-ban már több mint hárommillióval, 1999-ben pedig megközelíti az ötmilliót a tárgyalat ügyek száma. 1995 és 1999 között megduplázódott a vitás gazdasági ügyek száma. Nehéz ezek tárgyalását emberi

és anyagi eszközökkel bírni.

1997-ben lépett érvénybe az új Büntető Törvénykönyv. Ebből már eltűnt számos korábbi államellenes bűncselekmény-kategória, ugyanakkor megpróbálták jogi eszközökkel megküzdeni a szervezett bűnözéssel. Számos esetben joga van a bíróságnak 15 éves vagy annál hosszabb börtönbüntetést kiszabni, nem ritka az életfogytig tartó bebörtönzés lehetősége sem. 1996–1997 folyamán 200 esetben hirdettek ki halálos ítéletet. Amikor Oroszország belépett az Európa Tanácsba, moratóriumot kellett volna hirdetnie a halálbüntetések végrehajtására, az orosz kormány azonban úgy vélekedett, hogy ez csak ajánlás a nemzetközi szervezet részéről, és formálisan nem léptették életbe. Az orosz igazságügyminiszter úgy nyilatkozott 1996 májusában, hogy a Büntető Törvénykönyvben megmaradt ugyan a halálbüntetés, de a gyakorlatban már nem alkalmazzák. Erről azonban ellentmondó adatok láttak napvilágot. Az Izvesztyija 1996-ból 62 végrehajtott halálos ítéletről tud, az Amnesty International viszont 140-ról. Az orosz hivatalos szervek azonban úgy nyilatkoztak, hogy 1996. augusztus 2-án hajtották végre az utolsó halálos ítéletet. Az Európa Tanács felfüggesztéssel fenyegette meg Oroszországot (és Ukrajnát is ugyanezen okból), erre történt meg a moratórium jogi szabályozása. 1999 májusában pedig Jelcin elnök megkegyelmezett azoknak, akiknél kihirdették a halálos ítéletet. 1999 februárjában az orosz Alkotmánybíróság kimondta, hogy a halálbüntetés ellentmondásban van az alkotmánnyal, ez találkozik az Európa Tanács elvárásával, egyelőre azonban a jogi szabályozás mindezt nem tükrözi, a Btk. szerint még kiszabható ez a büntetés.

Más statisztikai adatok is figyelemre méltóak a büntetések kiszabásával kapcsolatban. Az egy főre eső elítéltek száma itt az egyik legmagasabb a világon, az Egyesült Államokéval azonos szinten áll. Oroszországban található a legtöbb gyilkosságért, emberölésért elítélt, számuk 1999-ben 31 ezer volt, ami 10–15-ször több, mint Nyugat-Európa államaiban. Megszigorodtak a kábítószerrel kapcsolatba hozható ítéletek: 1998-ban több mint százezer ember kapott emiatt büntetést, szemben az 1991-ben regisztrált tízezerrel.

Emberi jogi szempontból számos esetben merül fel probléma a letartóztatottakkal történő bánásmód miatt. Körülbelül 500 ezer embert tartóztatnak le évente, 60–70%-ukat bűncselekmény elkövetésével vádolják. Sokan közülük rendőrségi zárkába kerülnek, ahol nincs biztosítva az ellenőrzés a bíróság részéről. Ha bűncselekmény alapos gyanúja miatt vettek valakit őrizetbe, akkor joga van ügyvédhez, de csak a letartóztatás után 24 órával, ami a rendőrségnek nagy hatalmat ad. Vizsgálati fogságba általában 275 ezer ember kerül, de a fogdák kapacitása nem több mint 180 ezer fő.

A börtönök rossz állapotban vannak, mégis úgy tartják, hogy jobb ott lenni, mint a fogdában. Utóbbiakban 1994-ben 5094-en, 1995-ben 6484-en haltak meg, az egyik vizsgálat szerint verés, túlsúlyosság, fertőzés, illetve elégtelen egészségügyi ellátás miatt. Az Egyesült Államok Külügyminisztériuma által 1999-ben lefolytatott vizsgálat megerősítette az előző megállapításait, ezúttal kiterjesztve azokat a börtönökre is. Eszerint 1994-ben 31 ezer ember szenvedett tüdőbetegségben, ez a szám 1999-re 96 ezerre nőtt. A HIV-fertőzöttek aránya 1200-ról (1997-es adat) 4000-re emelkedett.

Amikor Oroszország az Európa Tanács tagja lett, vállalta, hogy a bebörtönzött emberek minimális szükségleteinek szabályozását beépíti jogrendjébe. Ez meg is történt, csak hogy az életbeléptetést feltételhez kötötték: a szabályozást akkor végzik el, amikor létrejönnek a szükséges gazdasági és társadalmi feltételek. 22 milliárd dollárba lenne szükség (az éves költségvetés 88%-ára) a törvény maradéktalan betartásához.

Az ügyészség Oroszországban viszonylag független szervezet, amely nincs alárendelve más állami szervnek. Feladata szerint kötelessége feltárni a törvénytelenéseket, és vizsgálatot indítani az emberi jogok megsértése esetén. Ezenkívül a büntetőeljárásban a vádat képviseli. Feladataival összefüggésben különleges jogosultsága van az információgyűjtéshez, nyomozáshoz. Ugyanakkor az ügyészségnek gyenge a politikai érdekérvényesítő képessége, ami részben összefüggésben van relatív autonómiájával. Jellemző adat: az elmúlt tíz évben egyetlen legfőbb ügyész sem töltötte ki ötéves hivatali idejét.

Ma már Oroszországban is létezik az ombudsman intézménye. 1997-ben választották meg az első állampolgári jogok biztosát. Ha ennek működése hatékonyabb lenne, akkor az ügyészség jobban tudna a büntetőügyekre és az államapparátus törvényes működésének vizsgálatára koncentrálni, erre azonban még várni kell.

Összefoglalva elmondható, hogy Oroszország még nem jogállam, de megvan intézményrendszere, amely helyes működéssel azzá teheti. Nehéz azonban megjósolni, hogy mennyi idő kell ahhoz, hogy maradéktalanul érvényesüljenek az országban az emberi jogok. Egy olyan államban, ahol hosszú hagyománya van a diktatórikus vezetésnek, a politikai rendszer még mindig az informális kapcsolatokra épül, és jogi kultúrája alacsony, ehhez valóban sok idő szükséges. Súlyosbító körülmény, hogy az ország gazdasági válsággal küzd, a bűnözés mindennapos jelenség, és Csecsenfölddel folyamatos a konfliktus. A problémák megoldásához erős elhatározás szükséges és sok türelem; felszámolásuk csak fokozatosan történhet meg. Putyin elnök hozzáállott ehhez; elkezdődött az ország stabilizációja és valódi demokratizálása.

Biczó Krisztina

[Vissza](#)

A nemzetállamiság kialakulása Magyarországon és Romániában a XX. század első felében: összehasonlító vizsgálat

Barkey, Karen: Negotiated Paths to Nationhood: A Comparison of Hungary and Romania in the Early Twentieth Century. = East European Politics and Studies, 14. vol. 2000. 3. no. 497-531. p.

A tanulmány a magyar és a román nép nemzeti tudatának szerepét vizsgálja a két nemzetállam XX. század eleji létrejöttében, különös tekintettel a magyar és a román uralkodó osztály (elit) sajátosságaira és a két nép kisebbségekhez fűződő viszonyára.

A nemzetállamokat nemzetiségi összetételük alapján alapvetően két csoportba lehet osztani: soknemzetiségű (asszimilatív, nyílt-típusú) és homogén nemzetiségű (zárt, kizáró-típusú) államokra. Az első típust nevezik polgári nacionalizmusnak is, ahol származástól függetlenül minden nemzetiség tagjai egyenrangú állampolgárok, akiket egyenlő lehetőségek és jogok illetnek meg. A másodikat pedig etnikai nacionalizmusnak is hívják, mivel itt az alapvető szervező elv az azonos származás, az azonos vallás és az azonos kultúra.

Magyarországot és Romániát több évszázados közös történelem fűzi össze, ennek ellenére két teljesen különböző nemzeti attitűddel találkozunk, ha a két állam kialakulásának XIX. század végi - XX. század eleji történetét vizsgáljuk. 1848-ban, a „Népek Tavaszán” mint a Habsburg és a Török Birodalom népei harcoltak a függetlenségükért, kezdetben liberális és a kisebbségeket tisztelő alkotmányokkal, mivel azonban önálló, modern nemzetállammá különböző időpontokban váltak, további fejlődésük is jelentősen eltér egymástól: Magyarország a politikai-asszimilációs irányba haladt, Románia pedig homogén nemzetállami, más etnikumokat kizáró politikát folytatott.

Mivel a nacionalizmus alapvetően politikai kérdés, ezért fontos az egyes társadalmi csoportok szerepének tisztázása a nemzetépítés folyamatában. Elmondhatjuk, hogy míg az uralkodó osztály alapvető feladata a függetlenség kivívása, addig a társadalom szerepe az önálló állam stabilizálása. Meghatározó szerepe van ebben az adott ország szociális és politikai kultúrájának, illetve az elit gazdasági és politikai erejének. Emellett fontos tényező (mint majd látni fogjuk) az ország birodalmon belüli helyzete, adottságai: vagyis minél központibb egy ország elhelyezkedése egy birodalmon belül, annál erősebb szervezetiileg és politikailag. Egy birodalom perifériáján elhelyezkedő ország (meghódított terület) infrastruktúrája viszont teljesen hiányzik, vagy nagyon gyenge, ezért itt az etnikai alapú elszakadás-vágy vezérel mindent, s a függetlenedő állam is etnikai alapon jön létre. E három tényezőt ha megvizsgáljuk Magyarország és Románia esetében, fény derül a két állam közötti különbség okaira.

Magyarország az Osztrák-Magyar Monarchia részeként, illetve központi elhelyezkedésének köszönhetően évszázados kultúrával rendelkezett a különböző etnikumok asszimilációja terén. A „birodalom” növelése érdekében meg kellett tanulnia az együttélés szabályait a különböző népekkel, akiket a „kulturális magyarsítás” révén tett a nemzet részévé. Ennek a folyamatnak két eleme volt: egyfelől egy békés asszimiláció, amiből azok „részesültek”, akik hajlandóak voltak önként átvenni a magyar kultúrát, másfelől pedig egy kikényszerített asszimiláció, ami a magyar nyelvű oktatást részesítette előnyben a nemzetiségivel szemben, így téve lehetetlenné a különböző nemzetiségi értelmiségiek létrejöttét.

A Kossuth Lajos vezette magyar elit 1848-ban a nemzeti önrendelkezésért harcolt. Az „áprilisi törvények” egy új, demokratikus alkotmány alapjait rakták le, s bár az osztrák-orosz haderő leverte a magyar szabadságharcot, annak eszméisége tovább élt az emberekben, s végül az 1867-es Kiegyezésben sikerült érvényre jutnia. Ezt az is elősegítette, hogy Magyarország egy fejlett államszervezetet örökölt az Osztrák-Magyar Monarchiától, így uralkodó osztálya mind gazdaságilag, mind pedig politikailag erős volt. Ez egy olyan erős nemzeti öntudatot adott, amelyet az idegen (görög, török) hűbérurak uralma alatt álló román bojárok, arisztokraták sohasem tudtak kialakítani.

A kiegyezés évében a különböző etnikai kisebbségek az ország lakosságának több mint 50 százalékát tették ki (románok: 17,50%, németek: 13,62%, szlovákok: 13,52%, szerbhorvátok: 4,60%, rutének: 2,57%, egyéb nemzetiségek: 1,54%). 1867 után a gazdaság és a városok robbanásszerű fejlődésnek indultak (Budapest lakossága 280000-ról 1914-re majdnem 1 millióra nőtt), ami magával hozta a kisebbségek asszimilációjának felgyorsulását is. Ennek a fejlődésnek azonban volt egy rendkívül súlyos árnyoldala is: a vidék-város-ellentét kialakulása. Falvak ezrei néptelenedtek el a tömeges városba vándorlás miatt, a vidéken maradó parasztok pedig elszegényedtek, és teljesen kimaradtak a polgárosodásból. Ezenkívül feszültség jelentkezett a két legsikeresebben asszimilálódott kisebbség (a németek és a zsidók) és a többi etnikum között, akik egyre erősebb autonómia-igénnyel léptek fel. Tovább mélyítette a nemzetiségi ellentéteket a szocio-darwinizmus és az antiszemitizmus gyors terjedése is.

Az első világháborút lezáró Párizs-környéki békék következtében Magyarország területének és lakosságának kétharmadát veszítette el, melynek következtében soknemzetiségű, asszimilációs kultúrája elveszett, és homogén etnikai összetételű állammá vált, ahol a magyar etnikum a teljes lakosság mintegy 98%-át tette ki. A Kis-Trianon palotában 1920. június 4-én aláírt békeszerződés következtében több mint 3 millió magyar szorult az ország határain kívülre, de a régi uralkodó osztály nemzetállami eszméje tovább élt, elősegítve a revizionizmus ideológiájának terjedését. Mindehhez három további tényező járult még hozzá: a romániai magyarok helyzetének drasztikus romlása, a magyarországi németek pozitív diszkriminációja (vallási és oktatási autonómiát kaptak,

cserébe Magyarország revizionista ambíciói megvalósításában támogatást várt Németországtól) és az emiatt kialakuló feszültség, valamint az egyre növekvő szélsőjobboldali antiszemitizmus. A békeszerződés gazdasági következményei még talán ennél is súlyosabbak voltak: az acélipar 90%-a, az erdők 85%-a, a vasutak 60%-a, az élelmiszeripar 50%-a került a szomszédos államokhoz. Ehhez járult még a kelet-európai országok gazdasági elszigetelődése is. Az így kialakuló gazdasági és társadalmi elégedetlenség, majd az 1938-as első, illetve az 1940-es második bécsi döntés okozta eufória tovább segítette a szélsőjobboldali, fasiszta és antiszemita eszmék terjedését, aminek egyenes következménye volt az, hogy Magyarország Hitler szövetségese lett a II. világháborúban. A Gömbös Gyula vezette Szegedi Csoport egyre szélesebb támogatói táborra tett szert, elsősorban a középosztály tagjai közül, s ezt sem az egyház (Prohászka Ottokár), sem az értelmiség (Nyugat című folyóirat), sem pedig a régi arisztokratákból álló Bécsi csoport nem tudta megakadályozni. A negyvenes évek elejére a zsidók szinte teljesen kiszorultak a politikai, társadalmi és gazdasági élet valamennyi területéről. Magyarország keresztény-hungarista, etnikai elven szerveződő állammá vált, majd 1944. október 15-én Szálasi Ferencet a németek katonai puccsal hatalomra juttatták, és kezdetét vette a nyilasterror.

Románia esetében azonban teljesen ellentétes szituációból kell kiindulnunk. A Moldvát és Havasalföldet magába foglaló Regat („Régi Királyság”) török provinciaként a birodalom peremén helyezkedett el. Homogén etnikumú terület volt, amelyet idegen (török, görög) hűbérurak irányítottak, emiatt a románok kulturális identitása bizonytalan volt, és nem titkolt céljaik között szerepelt az ottomán birodalom szomszédos területeinek megszerzése. A Habsburg Birodalom részét képező és főleg magyarok lakta Erdélyben is kialakultak román nacionalista törekvések, csak míg ezekre hatással voltak az 1848-as magyarországi események, addig a bojárok uralta Regát területén nem volt népszerű a Nagy Francia Forradalom által hirdetett „Szabadság, Egyenlőség, Testvériség” jelszó.

A független román államot az orosz-török háborút lezáró Berliini Kongresszus (1878. június 13. – július 13.) ismerte el. A török birodalom romjain egy olyan ország született meg, ahol a gazdasági és politikai intézményrendszer szinte teljesen hiányzott. Az uralkodó osztály minden tekintetben gyenge volt, a román kulturális identitást pedig egyszerre veszélyeztették a külső veszélyek és a belső szegénység. Tovább rontotta a helyzetet az a tény, hogy az európai nagyhatalmak 1878-ban Románia függetlenségének feltételül szabták a zsidók egyenrangú állampolgárokként való elismerését. Ezt a követelést az immár független állam a szuverenitásába való durva beavatkozásként értékelte, mivel az 1866-os alkotmány csak a keresztény vallásúaknak biztosított állampolgárságot. A zsidó lakosság a városokban koncentrált, jelentős gazdasági, kereskedelmi tőkét halmozott fel, ami miatt a sérülékeny identitással rendelkező románok a szegények kizsákmányolóinak és a nép ellenségeinek tekintették őket. A Berliini Kongresszus tehát két kitörölhetetlen nyomot hagyott a románokban: mérhetetlen megalázottság-érzést amiatt, hogy idegen hatalmak döntöttek Románia sorsáról, másrészt antiszemita nacionalizmust a zsidók állampolgárságának kikényszerítéséért. E két tényező magyarázza azt, hogy a román értelmiség és az uralkodó osztály között kialakuló párbeszéd is alapvetően etnikai (nacionalista) színezetű volt, amelyet a saját kultúra féltése és felmagasztalása jellemzett (elsősorban a zsidó kultúrával szemben). Ennek eredményeként a nyugati követelés ellenére is csak nagyon kevés zsidó kapott román állampolgárságot. De a belpolitika sem volt mentes a konfliktusoktól: a konzervatívok a nyugat segítségét várták a vidék és a mezőgazdaság fejlesztéséhez, míg a liberálisok egy államilag irányított és saját erőforrásokra épülő ipar létrehozásáért szálltak síkra. Ennek érdekében hoztak létre egy új és hamar népszerűvé váló „románosító” nemzeti ideológiát, amely a román parasztokat dicsérte, és elítélte az idegen (zsidó) középosztályt.

Az első világháborút lezáró békék hatalmas területeket juttattak Romániának, aminek következtében az ország etnikai homogenitása megszűnt. A lakosság 18 millióra nőtt, ezen belül pedig a kisebbségek aránya a háború előtti 8%-ról 30%-ra ugrott. Ez azonban mit sem változtatott az ország társadalmi és gazdasági elmaradottságán: a demokrácia nem működött, a bizonytalan identitással rendelkező uralkodó osztály pedig nem volt képes sem az ország „nyakába szakadt” etnikai sokszínűséget kezelni, sem pedig a társadalomba asszimilálni a jobbágyságot és a kisebbségeket. Ezért a háború előtt már kialakult nacionalizmus maradt továbbra is az egész lakosságra jellemző és meghatározó gondolkodásmód. Mivel a Nyugat továbbra is ragaszkodott a zsidók állampolgársághoz juttatásához (akik a magyarok és a németek utáni harmadik legnagyobb kisebbségként a teljes lakosság mintegy 5%-át tették ki, és kezükben tartották az ország külkereskedelmét), a kormány és az értelmiség együttműködése még szorosabbá vált, a román politika radikális zsidóellenessége és nacionalizmusa pedig még tovább fokozódott, amit csak tetézett a főleg magyar és zsidó vezetők által irányított kommunista mozgalom. A gyakorlatban mindez a Liberális Párt 1922-es győzelme után a társadalom rendkívül szigorú, etnikai alapú ellenőrzését és egy új román értelmiségi elit felnevelését jelentette a társadalom teljes elrománosítása érdekében. Ezt a kisebbségek diszkriminációjának durvább jelei is kísérték: ilyen volt például az, hogy a zsidóknak magasabb és többféle adót kellett fizetniük, illetve hogy szinte teljesen kiszorították őket az iskolákból és a hivatalokból, hogy helyüket román értelmiségiek foglalhassák el.

Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy vizsgálatunkban két, különböző birodalmi örökséggel rendelkező ország különböző nemzetállamiságának kialakulását kísérhettük figyelemmel. Magyarország a tárgyalt időszakban sajátos utat járt be. Soknemzetiségű, asszimilációs társadalmi kultúrája a trianoni békeszerződés következtében egyik napról a másikra eltűnt, aminek sokkoló hatása a revizionizmus és a náci Németország teljes kiszolgáltatásának kényszerpályájára vitte az országot. Románia esetében egy változatlan és alapvetően védekező beállítottságú etnikai szemlélettel találkozhattunk, amely nem tudta a saját javára fordítani a történelem „ajándékait”. Csak remélni lehet, hogy a nacionalizmus-ellenes és a kisebbségeket minden tekintetben tiszteltben tartó szemlélet idővel mindenhol győzni fog.

Vadász Rezső

[Vissza](#)

Erdélyi szász egyesületek a középkorban és a korai újkorban

Naegler, Doina: Die siebenbürgisch-sächsischen Vereine im Mittelalter und der frühen Neuzeit. = Transylvanian Review 9. vol. 2000. 2. no. 3-7. p.

A nyugati egyházban a XII. század közepére alakult ki az az egységes hierarchia-rendszer, amelyben a közös összetartó erő felülről lefelé hatott, és amelyben ezért a közösségek és a laikus hívek egyaránt kevés illetékességet élveztek.

Az Erdélybe betelepült szászoknak nemcsak gazdasági-politikai igényeik voltak, amelyeket a magyar királyok teljesítettek, illetve megerősítettek, hanem egyházi követeléseik is. Ilyen követelés volt, hogy saját, önálló egyházi szervezetbe tartozzanak, amely az univerzális katolikus egyházba tagozódik, illetve közvetlenül a római pápa fennhatósága alá tartozik. Ezt a követelést szolgálta a nagyszabedényi prépostság létesítése a XII. század végén, amely viszonylagos függetlenséget jelentett, bár területileg az erdélyi püspökség felügyelete alatt állt. Vezetője a papok közül megválasztott prépost volt, akit a király helyezett jogaiba és a pápa megerősített állásában, de az erdélyi püspöknek semmilyen befolyása nem volt megválasztására.

Az erdélyi szászok önállósága még tovább erősödött annak következtében, hogy az egyházi közigazgatás elvben nem értett egyet, és a gyakorlatban sorozatosan szembe került a székekkel és a kerületekkel, a világi hatalomnak ezekkel a középszintű egységeivel.

II. András király engedélyezte, hogy a szászok saját bírákat és falubírakat válasszanak a helybenlakók közül, sőt papjaikat is maguk közül választhatták a szászok, – mindez azt eredményezte, hogy a Királyföld nemcsak szociális és politikai, de gazdasági, sőt szellemi téren is mind nagyobb önállóságot élvezett. A szász történetírás a telepések egységét némiképp idealizálja, a társadalmi rétegződés természetesen az ő soraikban is megállíthatatlanul haladt előre.

A „helyi lakosság kollektív szolidaritásának” a megnyilatkozását kell látnunk a „szomszédságokban” és a „testvériségekben” (Nachbarschaften és Bruderschaften). Később ugyan nem szászokat is felvettek soraikba (akár még magyarokat is), de egészen a XIX. századig megmaradtak a szász falusi telepések szervezeteinek, amelyekhez fogható Európában is csak keveset találhatunk.

A „szomszédságok” bizonyos társadalmi színvonal meglétét igényelték, kezdetben a német telepések védelmi szervezetekként szolgáltak más polgári csoportokkal és a nemesi anarchiával szemben, később azonban különböző csoportérdekek kifejezői lettek. A „szomszédságok” létesítésének gyakorlatát a régi frankok jogi rendszerében is megtaláljuk, nem az erdélyi szász városi vagy vallási jog sajátos képződménye volt, sem a reformáció terméke.

A „szomszédság” első írásos jelei a XV. századból maradtak fenn, elsősorban a városi közösségek meglétéről tanúskodnak, a falusi szervezetekről csak a XVII. század leírásaiból alkothatunk magunknak képet.

A „szomszédságnak” tagja volt minden felnőtt, házas férfi, aki egy-egy „udvar népéhez” tartozott. Az udvar képviselője a háziúr volt. Nők, gyermekek, valamint föld- és háznélküli szegények azonban nem voltak a „szomszédság” tagjai. A tisztségviselőket évente választották, egységes szabálykönyv írta elő a pontos feladatokat. Faluhelyen 20-30, városban 40 fő tartozott egy-egy „szomszédsághoz”, de idővel a tagok száma és összetétele is megváltozott (például, ha egy udvarban több háziúr lakott, vagy három nemzedék élt együtt).

A „szomszédságok” számos helyi funkciót láttak el, és így gyakran büntetést is kiszabtak. De arra is felügyeltek, nehogy „idegen népelemek” vásároljanak a városban, és még kevésbé, hogy beházasodjanak a szász városba. Ez a kirekesztő szemlélet idővel kulturális beszűküléshez és elszigetelődéshez vezetett.

A fiatalok (eredetileg római mintára) coetusokba szerveződtek, nők és leányok számára csak a XIX. századtól volt lehetőség saját szervezet létrehozására. A szervezetek sajátos tevékenysége mindvégig az életmóddal és a közösség életének megszervezésével függött össze, politikai színezetet sohasem öltött. A városi élet modernizálódása következtében ezek a szervezetek idővel elvesztették eredeti céljukat és értéküket.

Lukáts János

[Vissza](#)

Samile konstantinápolyi püspök levele Oswald Wenzelnek, Nagyszeben polgármesterének (1453)

Nägler, Thomas: Ein Brief des Bischofs Samile aus Konstantinopel an den Hermannstaedter Bürgermeister Oswald Wenzel (1453). = Transylvanien Review 9. vol. 2000. 2. no. 8-11. p.

A Bizánci Császárság Európa leghosszabb ideig fennálló és legrégebbi birodalma volt, ezer éven keresztül a keresztény világ védőbástyája. Megmentése és támogatása érdekében számos európai személyiség emelt szót, különös tekintettel olyan közép-európai nagyságokra, mint Luxemburgi Zsigmond német-római császár és magyar király, valamint Hunyadi János, Magyarország kormányzója.

1453 tavaszán Konstantinápoly falait százezer szeldzsuk-török támadó ostromolta, és alig 5 ezer görög védő, 2-3 ezer olasz és egyéb zsoldos védte, a város végzetét mégis egy nyitva felejtett oldalajtó idézte elő.

A város és az erőd (Európa legnagyobb erődítménye) elestéről az egyik legilletékesebb forrás Samile püspök levele, amelyet alig három hónappal az ostrom után írt, címzettje a nagyszebeni polgármester. A levél egy Regensburg környéki bencés kolostorból került a müncheni Bajor Állami Könyvtárba a XV. század második felében, több egyéb, török vonatkozású irattal együtt (De rebus Turcicis gyűjtőnév alatt).

Erdély kereskedő városai (Nagyszeben, Brassó, Kolozsvár) élénk és folyamatos kapcsolatot építettek ki a közép-ázsiai Trapezunttal ugyanúgy, mint a németalföldi Groningennel. Hasonlóan többoldalú tevékenységet folytattak Itália városai, az észak-német Hansa-városok, a kereskedelmi útvonalak nagyjából ugyanazok voltak, amelyeket még a rómaiak alakítottak ki. A kereskedelmi árucikkek mellett a politikai híreket is eljuttatták távoli vidékekre.

Az említett levél meghökkentő jellegzetessége, hogy középfelnémet nyelven íródott. Vajon honnan ismerte a görög püspök Luther Márton nyelvét, ha ugyan valóban ő írta a levelet, vagy a levél eredetijét? A levelezés ugyanis a Bizánci Birodalom és a német nyelvterület között a középkor folyamán és még később is túlnyomórészt latinul folyt. Az egyik feltételezés szerint ez a levél is latinul keletkezett, és Oswald polgármester követe fordította németre, mert jónak látta, ha egy példányt Bécsbe küld belőle. Oswald a következő évben (1454-ben) maga ír Bécsbe, levelében a török előretörés számos veszélyére figyelmeztet, érvei között több utalás található Samile püspök levelére.

Valószínűbb azonban, hogy a levelet valahol Erdélyben vagy a román fejedelemségekben írták, és csak aláírásra juttatták el Samile püspökhöz. A szöveg számos erdélyi szász szófordulatot tartalmaz, továbbá téves állításokat a császár megmeneküléséről, miszerint sajkával hajózott volna a Márvány-tengeren keresztül (holott a harcokban életét veszítette). Számos apró részlet viszont pontosan megfelel a valóságnak, például a Bizánc és Nagyszeben között épült erődök és várak elhelyezkedése. Nagyszeben („Czibin”) jól ismerték a görög és a délszláv kortársak is, hiszen Hunyadi János, aki éppen Nagyszeben mellett mért súlyos vereséget néhány évvel korábban a törökre, az ő nyelvükön a Sibianski Ian (Arany Jánosnál: Szibinyáni Jank) hamis, de találó nevet kapta.

Elképzeltető az is, hogy a levél baráti figyelmeztetés volt, talán egy másik város szász kereskedőjétől, aki Samile püspök nevét nyomtatésként íratta a szöveg alá.

Lukáts János

[Vissza](#)

A genfi jegyzőkönyv, a locarnói egyezmény és a garanciális paktumok csehszlovák nézőpontból

Dejmek, Jindrich: Velká Británie a Československo v době jednání o Západní garancií pakt (leden-prosinec 1925). = Český časopis historický, 98. roc. 2000. 4. no. 775-806. p.

1924 őszén a Népszövetség V. közgyűlésén – a francia diplomácia kezdeményezésére és Csehszlovákia támogatásával – jegyzőkönyvet írtak alá a nemzetek közötti viták békés rendezéséről. Nagy-Britannia MacDonald vezette munkáspárti kormánya melegen üdvözölte a fejleményt, és a maga részéről is tevélegesen akart hozzájárulni ennek az egyetemes igényű békedokumentumnak, illetve a benne foglalt elveknek gyakorlati megvalósításához.

Csak hogy a kormányzó Munkáspárt az októberi parlamenti választáson vereséget szenvedett. Stanley Baldwin konzervatív kormánya, illetve annak külügyminisztere, Austen Chamberlain különféle kitérésekkel és időhúzásokkal fokozatosan „kihátrált” a jegyzőkönyv támogatásából, a benne foglaltak megvalósításából. London visszatért a brit külpolitika hagyományos prioritásaihoz, nevezetesen birodalmi bajainak eredményesebb kezeléséhez, az USA-hoz fűződő kapcsolatainak intenzívebb fejlesztéséhez és az első világháború után elszigetelődött Németország európai szerepét erősíteni hivatott törekvéseinek (noha ezek olykor úgy tűntek, mintha kizárólag a német külügyminiszter, Gustav Stresemann kezdeményezései volnának) sikerre viteléhez.

A Baldwin-kormány külpolitikájában a genfi jegyzőkönyv korábbi pártolásából mindössze az a mozzanat maradt meg, hogy a franciák biztonsága a kontinensen szavatolva legyen, az is csak a frankofón Chamberlain erősködésének köszönhetően, azaz a francia-német határvonal a britek által is garantáltassék. Egyébként – hangoztatta a külügyminiszter, brit részről Németország keleti határainak biztosításához nem fűződik semmiféle érdek, s így semmi sem készteti országát garanciák megadására.

A genfi jegyzőkönyv elvetése, illetve a Stresemann-kezdeményezésként megismert javaslat nyilvánosságra hozása, s annak a britek általi elfogadása a csehszlovák külügyminisztert, Edvard Beneš igencsak kellemetlenül érintette, hiszen ő a genfi jegyzőkönyv legkövetkezetesebb elkötelezettjének számított. E fiaskó ismeretében azzal próbált vigasztalódni, hogy Németország fenyegető keleti terjeszkedésének útjában kizárólag Lengyelország áll, nem pedig – tetemes német ajkú kisebbsége ellenére is – Csehszlovákia. Nem utolsósorban azért, mert a csehszlovák-német határ történetileg alakult ki, s nem pedig a világháborút követő békealku következménye, mint a német-lengyel. Azért Beneš a „rend kedvéért” terjedelmes memorandumban fejtette ki elvi aggályait Chamberlain számára, de vigyázott arra, hogy az angol-csehszlovák barátság ne csorbuljon.

A genfi jegyzőkönyvet – mint már szó esett róla – a németek kedvező alku-pozíciója „ütötte ki” a népszövetségi napirendi kérdések köréből. A dolog vége a locarnói konferencia (1925. december 5–16.) lett, ahol megszületett az elhatározás Németország nyugati határainak garantálásáról és a döntőbíráskodásról. Az egyezményt Londonban írták alá 1925. december 1-jén. Legfontosabb összetevője az ún. rajnai paktum: benne az érdekelt felek elismerték a versailles-i szerződésben kijelölt francia-német, illetve belga-német határt. Ezek sérthetetlenségét Nagy-Britannia és Olaszország szavatolta. Az aláírást követően Németország politikailag is visszatért az „európai családba”, miközben gazdasági talpra állását a Dawes-terv már 1924 óta segítette.

A franciák – talán fogalmazhatni így: kompenzációként – garanciális egyezményt kötöttek két keleti szövetségesükkel, Lengyelországgal és Csehszlovákiával, minthogy az ő biztonságukról Locarnóban annak rendje-módja szerint megfeleltek.

* * *

Korábbi nézeteit és törekvéseit ismerve, sokan csodálkoztak, hogy Kelet-Közép-Európában éppen Edvard Beneš csapott fel a locarnói egyezmény legfőbb védelmezőjének. Parlamenti beszédében a paktumot hatalmas eredménynek minősítette, azt állítva, hogy Nyugat- és Közép-Európában minden valószínűség szerint több évtizedre sikerült vele a háborút kiküszöbölni. Az egyezményt ily módon a genfi jegyzőkönyvben foglaltak realizálásának első lépéseként állította be.

Eközben azzal mentegette Angliát, hogy megtette, amit egyáltalán megtehetett szorongatott gazdasági helyzetében és az egyre nyilvánvalóbb gyarmatbirodalmi elszakadási mozgalmak közepette. (Egy amerikai történész, Paul Kennedy ezt a két világháború közötti „puhább” angol külpolitikát, illetve az országnak a diktátorokkal való együttműködési készségét ugyanazokra az okokra vezette vissza, mint amelyeket Beneš a locarnói egyezményt védve emlegetett.)

Beneš „trouvaille” az is, ahogyan a francia-csehszlovák és a francia-lengyel garanciális szerződést értékeli, mondván: azok megkötése szervesen következik a locarnói egyezményből, illetve minőségükben a locarnói egyezmény részei.

Nem lehet könnyen eldönteni, hogy Beneš, aki tagadhatatlanul világos fejű államférfi volt, csupán porhintésnek szánta-e a locarnói egyezmény védelmében mondottakat, avagy valamiféle alapja mégiscsak volt az optimizmusának.

A Locarnót követő évek Európában kétségtelenül bizonyos megkönnyebbülést hoztak, s mindez mintha igazolná

Beneš derűlátását. A nemzetközi kapcsolatok nyugodtabbak lettek, noha igaz: mindez főként csak Nyugat-Európára vonatkozott: Kelet-Közép-Európában, ahol támadó és védekező nacionalizmusok konfrontálódtak egymással, éledezett a vesztes országok revansizmusa, mesterkedésekbe kezdtek az elűzött dinasztiák tagjai, és - persze - a keleti forradalmiság is megtette a magáét, így itt a konszolidáció jóval kevésbé érvényesült.

A húszas-harmincas évek fordulóján, a gazdasági válság első szimptomáinak megjelenésekor azonnal kiderült: egy sor locarnói remény beteljesíthetetlen álommá foszlott. A következő évtized első harmadában-közepe táján pedig végképpen bebizonyosodott, hogy a Locarnóban kimódolt keret túlságosan is törékeny. Az egyezmény megkötését követően Németország gazdaságilag is megerősödött, majd a nemzetiszocialisták uralomra jutása után (1933. január) megszállta az addig demilitarizált rajnai övezetet, s később (1936 márciusában) hivatalosan is felmondta a locarnói egyezményt.

A tanulmány szerzője nem rejti véka alá, hogy nehezményezi Nagy-Britannia akkori magatartását a kontinentális Európa vonatkozásában. Az eset kifejező példája volt a kétféle mércével való mérésnek, holott a béke és a biztonság egy és oszthatatlan: nem lehet csak Nyugat-Európában garantálni, Kelet-Közép-Európában pedig mellőzni. Mentetetni, mint annak idején Beneš tette, lehet ugyan a brit külpolitikát, felmenteni azonban még az újonnan közzétett brit és amerikai diplomáciai forrásokat áttanulmányozva, bennük reális mentségeket keresve (és olykor találva), sem lehetséges.

Futala Tibor

[Vissza](#)

1918–1919: lengyel–cseh konfliktusok a volt Tescheni hercegség területének felosztása miatt

Kaminski, Marek Kazimierz: Początki polsko-czeskiego konfliktu po pierwszej wojnie światowej. = Kwartalnik Historyczny, 107. rocz. 2000. 1. no. 63-91. p.

Az első világháború után a kialakulóban lévő, de az államiság összes kellékével még nem rendelkező Csehszlovákia 1918. október 28-án, a nála is képlékenyebb állapotban lévő Lengyelország pedig 1918. november 11-én kiállította ki függetlenségét.

Az újonnan létrejött két állam határai még korántsem voltak véglegesek. A több fronton harcoló lengyelek a déli szomszéd Csehszlovákiával szemben etnikai határok kialakítására törekedtek. Ez mindenekelőtt a volt Tescheni hercegség területének megosztására vonatkozott, de Csadca környéke, Árva megye és a Szepesség lengyelek lakta szegélyei is szóba jöttek az új határok kijelölésénél. Az utóbbi három lengyel igényt az antant-hatalmak azzal utasították el, hogy a két újonnan létrejövő állam között lényegében a történeti Magyarország határának kell érvényben maradnia.

Jóval nagyobb volt a tét a felettebb vegyes lakosságú Tescheni hercegség jövő sorsát illetően. Az e régióban működő lengyel és cseh tanács, nevezetesen a Rada Narodowa Śląska Ciesinskogo és a Národní výbor pro Slezko 1918. november 5-én kötött egyezséget a terület nemzetiségi elvű felosztásáról a két állam között.

A szóban forgó megállapodás szerint a hercegségből 1762 km² jutott volna Lengyelországnak 207 092 lengyel, 16 433 cseh és 63 418 német ajkú lakossal, 519 km² pedig Csehszlovákiának 99 171 csehvel, 26 758 lengyelrel és 13 498 némettel. Az egyezés aláírói úgy vélték, hogy ez a felosztás egy majdani népszavazás keretében (legfeljebb) néhány település hovatartozásának erejéig még módosulhat.

A cseh fél a megosztási egyezséget magára nézve nem ismerte el kötelezőnek, mondván: nem a központi kormányok „műve” a paktum. Csak hogy a csehek a lengyel központi kormányt sem ismerték el, miközben a legkülönbözőbb kifogásokkal és csúsztatásokkal hátráltatták ennek az elodázhatatlan egyezésnek a megkötését.

A paktum negligálása elsősorban nem etnikai indíttatású volt. A vérmes cseh követelések valójában gazdasági érdekeket fejeztek ki. Az igen ambiciózus új államnak a karvinai medence kiválóan kokszolható szenet adó bányáira, a trineci (lengyelül: trzyneci) vasművekre és a Csehországot Szlovákiával összekötő vasútvonalra, illetve annak központi – bohumini (bogumini) – csomópontjára volt szüksége. A köztársaság első elnöke, T. G. Masaryk szerint, ha a cseheknek lesz elég szenük, akkor nyomást gyakorolhatnak Bécsre, Budapestre és a bajorokra egyaránt. E nyilatkozatból is kitűnik, a cseh Teschen-politikának „lelke” maga az elnök volt.

A cseh diplomácia perspektivikusan gondolkodott. Általában már jó előre, aztán pedig szüntelenül úgy kérlelte-manipulálta az antant-államok illetékeseit, hogy a háborút követő sorsdöntő időkben lehetőleg a javukra döntsenek. Nem volt ez másként a Tescheni hercegség kérdésében sem. 1918. szeptember 28-án Edvard Beneš a teljesen tájékozatlan Étienne Pichonnal, a francia diplomácia első emberével olyan dokumentumot írt alá, miszerint a hercegség területe a történeti Csehország része, s ennek megfelelően kell felőle a békeszerződésben dönteni.

Az angolokat Beneš – egészen széles összefüggésekben – azzal győzködte, hogy a csehek hivatottak megteremteni, bizonyos értelemben rekonstruálni Közép-Európát, amely se német, se orosz nem lesz. Hogy nagyobb legyen a csehek küldetése iránti bizalom, Beneš kigondolta a nem létező csehszlovák nemzetet, s ezzel az új állam vezető etnikumát erőteljesebbnek tüntette fel, mint amilyen valójában volt (65–66%-nyi az 51%-nyi tényleges cseh helyett).

Mindezek tanúsítják: a Tescheni hercegségért vagy annak nagyobb részéért folyó versengés 1918 novemberében és decemberében még a cseh közvélemény manipulációját helyezte előtérbe. Ennek egyik megnyilvánulása, hogy Karel Kramář miniszterelnök a lengyeleket minősítette a csehszlovák állam legnagyobb ellenségének, s eközben még a magyarok fenyegetésének veszélyességével kapcsolatos sztereotípiák emlegetésétől is eltekintett, kijelentvén: velük szemben a csehek meghatározó kulturális fölényben vannak, s így – legalábbis szellemi síkon – lehenyerlik őket.

A lengyelek Teschenben állomásozó véderejük elégtelensége miatti szorult helyzetükben a cseh provokációkra úgy próbáltak reagálni, hogy a két nemzet baráti viszonyban van egymással, és a tescheni kérdés az 1918. november 5-i megállapodást alapul véve tárgyalások útján ugyancsak hamarosan megoldódhat. Ebbéli téziseiket az antant különféle képviselői körében is elő-elővezették.

A csehek azonban nem sokáig maradtak meg a manipulációs fázisban, hanem – katonai fölényük biztos tudatában és bízva az antant-hatalmak körében folytatódott diplomáciai manővereik sikerében 1919. január 23-án támadást indítottak a Tescheni hercegség lengyelek által ellenőrzött területei ellen, s a lengyel hadsereg utóvédharcai és elszakadó hadműveletei mellett elfoglalták a Visztula és az Olša folyó közötti sávot.

Ez az agresszió a csehek várakozásaival ellentétben az antant-hatalmaktól heves tiltakozást váltott ki, nem utolsósorban azért, mert vele a cseh hadsereg megakadályozta, hogy a terület lakossága 1919. január 26-ra meghirdetett választáson a lengyel központi Szejmbe képviselőket válasszon.

A Párizsban tartózkodó Beneš e csehek számára kedvezőtlen fejleményekről többször is tájékoztatta Masarykot, hogy a hazai közvélemény se maradjon ki a dolgok megismeréséből, nevezetesen abból, hogy az antant-hatalmak azon voltak: minél előbb rendet kell tenni a két fél között. Már 1919. február 1-jén elkészült annak a megállapodásnak a szövege, amelyet a négy nagyhatalom és a lengyel képviselő azonnal aláírt. Hozzájuk két nap múlva - fanyalgással a benne foglaltak miatt, de belátva: a cseh félnek e tekintetben nem lesznek jobb kilátásai - Eduard Beneš is csatlakozott aláírásával.

A megállapodás leszögezte, hogy a jövőben is az 1918. évi november 5-i dokumentumnak megfelelően működjék Teschen területén a helyi igazgatás, a kisebbségi jogok betartására pedig szigorúan figyelni kell. Kijelölték az új demarkációs vonalat is. Eszerint cseh oldalon maradt a karvinai bányavidék és Bohumin, miközben a lengyeleké lett a Visztula és Olša közötti területsáv.

A fentiek alapján a megállapodás a megnövekedett antant-szigorúság ellenére is csehbarát maradt. Általa a lengyel fél jelentős területi veszteségeket volt kénytelen elviselni (1762 km² helyett 1009 km² lett az övé). A csehek - persze - sértve érezték magukat, hogy azért nem minden a szájuk íze szerint ment végbe. A két új állam mindenesetre már alakulása első hónapjaiban „elraktározta” a kölcsönös ellenszenvet, amely az első Csehszlovák Köztársaság felbomlásáig erőteljesen „hűtötte le” kapcsolatrendszerüket.

Az itt referált tanulmány lengyel- és csehországi, illetve USA-beli és angliai lengyel levéltárak nem publikált dokumentumaiból merít.

Futala Tibor

[Vissza](#)

Erőpolitika és nacionalista vita az Észak-Epirusért folytatott harcban (1919–1921)

Triadafilopoulos, Triadafilos: Power politics and nationalist discourse in the struggle for 'Northern Epirus': 1919-1921. = Journal of Southern Europe and the Balkans, 2. vol. 2000. 2. sz., 149-162. p.

A nacionalista propaganda művelőinek bizonyos feszültség megteremtésén kívül a hallgatóság, illetve a megcélzott olvasótábor felkészültségét, igényeit alaposan is ismerniük kell ahhoz, hogy eredményesek legyenek. A tanulmány a görög, illetve az albán nacionalisták 1919–1921 között megjelent írásait vizsgálja, melyek Észak-Epirus tárgyában születtek. A kérdéses földrajzi terület kb. Albánia egynegyedét teszi ki, olyan városok tartoznak ide, mint Argirocastro, Koritza, Chimara vagy Santi Quaranta kikötője az Adrián. Az írások egy részét, pamflet formájában az 1918. februári Párizsi Béketárgyalásokon a nagyhatalmak elé terjesztették. Az emlékeztető tartalmazza a görög és az albán kormány álláspontját. A vitatott terület vegyes lakosságú, ezért nehéz lett volna bármely etnikum túlsúlyára hivatkozni.

A győztes hatalmak Németország, az Osztrák-Magyar Monarchia és az Oszmán Birodalom maradványainak további feldarabolásán fáradoztak. Valójában először fordult elő a történelem során, hogy a 'nemzet' primátusa rendezőelvként szerepelt az államközi kapcsolatokban. A görög és albán érvelések a kis népek önrendelkezési joga mellett szóltak, s tulajdonképpen megfelelték, a mai 'etnikai nacionalizmus' követeléseinek. S mivel a panaszok megegyeztek az „egyetemes kóddal”, amit diplomaták, politikai vezetők újságírók, tanult emberek használtak, a pamfletek szövege sokat elárul a korszakról, a nacionalizmus általános fogadtatásáról, helyzetéről, minőségéről.

Az ún. Firenzei protokoll (1912) egész Észak-Epirust az albánoknak ítélte, és fölszólította a görögöket, hogy vonják ki csapataikat a térségből. Cserébe az együttműködésért néhány Égei-tengeri kis szigetet kapott Görögország. A görög patrióták mozgalma azonban, George Christaki Zographos vezetésével ellenállási mozgalmat szervezett, 1914. március 2-án kikiáltották Észak-Epirus függetlenségét, aminek jelentőségét az I. világháború kitörése elhalványította. Görögország ekkor képviselőket hívott meg a parlamentbe a térségből, a szövetségesek viszont megtiltották ezt az együttműködést. Az olasz és a francia felszabadítók, később a szerb és a görög csapatok felváltva uralták Észak-Epirust.

Woodrow Wilson, a kis népek önrendelkezési jogának deklarálásával véget vetett a 'nemzet-államok' kora által fémjelvezhető korszaknak. Az új doktrína hozzájárult a többnemzetiségű térségek feldarabolásához, ugyanakkor szentesítette a nemzetállami koncepciót. A nemzetiségi vonalak mentén felosztott Európa a békét alapozta meg, ugyanakkor európai hatalmi érdekeket szolgált. Az igazság és a reálpolitika kétes házasságra lépett, és nagy ihletője lett a kisországokban élő nacionalista publicistáknak. Az albán és görög nacionalisták pontosan tudták, hogy mit is akarnak a nagyhatalmak hallani. Nemzet-koncepciójukkal és terület-követeléseikkel választ akartak kicsikarni a párizsi diplomatákból.

A párizsi békekonferenciákon Cassavetes, Konitza, Dakos és a hivatalos görög meg albán képviselők munkáját azonban egyszerűen a „balkáni képzeldés” munkájaként értékelték. Ez egyúttal elvette a nacionalista vita élet is, ami nem a 'tisztá' államokról és az 'igazságos' államhatárokról folyt, sokkal inkább arról, melyik csoport tudja törvényesen érvényesíteni előjogait a vitatott területeken. A görögök és albánok még abban is versengtek, hogy melyikőjük tud megszabadulni előbb a kulturális alsóbbrendűségtől, s kiérdemelni helyét a civilizált európai államok között.

Legújabbán Jugoszlávia és a kommunista országok igájából szabadult új államok fáradoznak a civilizált Nyugat Keletre telepítésével. Ezeknek az országoknak a nacionalistái Nyugattal kompatibilis nyelv használatára törekszenek. Első pillanatban ez kedvező fejleménynek tűnik. Adam Burgess azonban rámutat, hogy sokszor valóban csak a nyelv szintjén testesülnek meg az európai értékek. Sőt, a kortárs nacionalizmus retorikájában mintha egyenlőségjel állna a „keleti” törzsiség és a „nyugati” civilizáció fogalmak között. Ha komolyan vennénk e félreértést, akkor nagyon is szét kellene választanunk a különböző fajtájú nacionalizmusokat és követeléseik lényegét. A képzelt gyakorlat végén pedig ismét fölfedezhetnénk az államhatárokat átlépő, politikai és ideológiai indíttatású nemzeti identitást.

Kakasy Judit

[Vissza](#)

A fehérorosz zsidók sorsa a német megszállás alatt

K'ary, Bergard [Chiari, Bernhard]: Lès belaruskih gabrčâu u „General'nym kaměsaryâceBelarutčnii". Sproba nablěžecca da nezrozumelaga. = Belaruskě Gěstarycny Aglâd, 7. tom. 2000. 29-68. p.

A tanulmány szerzője, Bernhard Chiari a potsdami Hadtörténeti Kutatóintézet (Militärgeschichtliches Forschungsamt) munkatársa, azt próbálja meghatározni, hogy mi volt a különleges a zsidóság sorsában a „Generalkomissariat Weissruthenien" területén (a megszállt Szovjet-Fehéroroszország 1941 ősztől polgári közigazgatás alá helyezett részén) a németek által a II. világháború alatt megszállt más területekhez képest.

A „Lengyel Fő kormányzósághoz" hasonlóan a zsidók sorsát illetően passzivitás és apátia jellemezte a lakosságot Fehéroroszországban. Olyan zsidóellenes túlkapásokra, mint amilyenek a Baltikumban történtek, a német hatóságok itt ugyan hiába vártak, de helyi szinten a fehéroroszok és a lengyelek körében az antiszemitizmus eléggé általános jelenségnek számított. Amikor 1941 nyarán a lakosság széles rétegei mutattak hajlandóságot a megszálló hatalommal való együttműködésre, ez a készség többnyire „a zsidókérdés megoldásában" való együttműködésre is kiterjedt. A fehérorosz zsidók megsemmisítésének körülményeit csak úgy érthetjük meg, ha figyelembe vesszük a terület történeti fejlődésének (a többszállt területétől eltérő jellegét. Három körülmény érdemel alaposabb figyelmet: 1) Az 1941. évi határok közötti Szovjet-Fehéroroszország - az 1939-ben elfoglalt kelet-lengyel területek sietős szovjetizálása ellenére - etnikailag kevert lakosságú terület volt; 2) hatalmas volt a feszültség az 1939-es rezsimváltozás nyertesei és vesztesei között, ami kapóra jött a náci vezetésnek; 3) Fehéroroszországban minden más területnél jobban elszabadult az erőszak, ami minden szinten elősegítette mind az erőszakra való hajlamot, mind pedig az ahhoz való alkalmazkodást.

Az Orosz Birodalomban az ún. zsidó letelepedési övezet magába foglalta a fehérorosz többségű Vityebszki, Vilnai, Grodnói, Mogiljovi és Minszki kormányzóságokat. Ezekben a kormányzóságokban az 1897-i orosz birodalmi népszámlálás szerint a zsidók átlagosan a lakosság 13,6 százalékát tették ki. Az átlag azonban meglehetősen magas, mert a városokban a zsidó lakosság aránya rendszerint meghaladta az 50 %-ot, de például Szluckban egy nem zsidóra négy zsidó jutott. A zsidó kisvárosok szigeteket képeztek a szláv tengerben. Az Orosz Birodalomban, legalábbis a letelepedési övezetben nem érvényesültek azok az asszimilációs folyamatok, amelyek a századfordulón oly szembetűnők voltak Németországban és Ausztria-Magyarország számos vidékén. A kisvárosi zsidó kultúra éppen a diszkrimináció, a pogromok és a fehérorosz parasztokhoz, a lengyel nemesekhez és az orosz hivatalnokokhoz fűződő viszonylag problematikus viszonya következtében tudott elhárítani minden ellene irányuló külső támadást. Az I. világháború és az azt követő háborúk során a zsidók, akikre minden hadviselő fél bizalmatlanul tekintett, rendkívül sokat szenvedtek. Az I. világháborúban Fehéroroszország gigantikus hadseregek hadművelési területe lett, utána pedig rablás, éhség és járványok időszaka következett. A zsidó lakosság többnyire pozitív tapasztalatokat szerzett az osztrák-magyar és a német katonai közigazgatással kapcsolatban, amely a megszállt fehérorosz területek egy részén a röviden „Ober-Ost"-nak nevezett közigazgatási egységet állította fel. Ez az osztrák-magyar és német katonai közigazgatás nem sokat tett ugyan a zsidók érdekében, de a hadiesemények forgatagában egyfajta állandóságot jelentett, s ezt a német katonai közigazgatásról alkotott pozitív emléket mind a lengyelországi, mind a szovjet-fehéroroszországi zsidók megőrizték egészen a II. világháborúig. A lengyel-szovjet háború és az oroszországi polgárháború óriási veszteségeket okozott az egész lakosságnak, a zsidókat annyiban érintette a többi nemzetiségnél is súlyosabban, hogy a konfliktus összes résztvevője a zsidókat ellenségnek tekintette, árulás és kémkedés címén állandóan büntette. Egyes gyűlevész polgárháborús katonai képződmények bestiális cselekedetekre ragadtatták magukat. Fehéroroszországban a Vörös Hadsereg részéről a zsidóellenes kilengések inkább kivételnek számítottak, de az új szocialista rend eme előrsében sem volt ismeretlen az antiszemitizmus.

Az 1941. évi határok közötti „Nyugat-Fehéroroszország" - így hívták a Szovjetunióban az 1939-ben anektált lengyel „keleti végeket" (*Kresy Wschodnie*) - és az 1939 előtti Szovjet-Fehéroroszország zsidó lakossága a társadalmi és a kulturális fejlődés két különböző útját járta. A lengyel keleti végeken megmaradtak a hagyományos társadalmi és gazdasági viszonyok, a kisvárosi zsidó világ itt a lengyel és a fehérorosz közegegel párhuzamosan létezett egészen a II. világháborúig. A külső modernizációs nyomás viszonylag gyenge.

Más volt a helyzet Szovjet-Fehéroroszországban: a polgárháború után itt a zsidók nemcsak egy államilag megtúrt kisebbséget alkottak, hanem államalkotó nemzeté léptek elő. Szovjet-Fehéroroszország szocialista alkotmányában kezdetben néhány évig a jiddis egyenrangú állammivelként szerepelt a fehérorosszal, a lengyelrel és az oroszossal. A tudományos intézmények és az új közigazgatás megteremtésében a zsidók kiemelkedő szerepet játszottak. Az államigazgatásban a zsidók kulcsszerepet tölthettek be, mert iskolázottabbak voltak, mint a fehéroroszok. A zsidóság szociális felemelkedése együtt járt a hagyományos zsidó élet gyors átalakulásával. A korai szovjet nemzetiségi politika támogatta a jiddis nyelvet és a zsidó kultúrát, ugyanakkor a rendszer természetéből adódóan erős szekularizációs nyomással járt. A gazdasági élet átalakítása súlyosan érintette a kézműveseket, a kereskedőket pedig egyenesen létalapjuktól fosztotta meg. Megkezdődött a hívők és a vallási irányítású iskolák zaklatása, az állam egyre több olyan funkciót vett át, amelyet korábban a zsidó közösségek láttak el. Néhány év alatt a szovjet-fehéroroszországi zsidók radikális változásokat értek meg. A fiatalok látványosan szakítottak a hagyományos zsidó életformával, bekapcsolódtak a kommunista ifjúsági mozgalomba, s legtöbbször új korszak kezdeteként üdvözölte a szovjet társadalmi rendet. Amikor tehát a Hitler és Sztálin közötti megállapodás értelmében 1939-ben a Vörös Hadsereg „felszabadította" Kelet-Lengyelországot, a két ország részben a zsidóság helyzete az I. világháború óta tartó divergens fejlődés következtében már gyökeresen különbözött egymástól.

Kelet-Lengyelország szovjetizálása 1939-1941-ben hatalmas népvándorlással járt a megnövekedett területű Szovjet-Fehéroroszországon belül. Az anektált területekről több mint egy millió lengyelt, fehéroroszt és ukránt deportáltak Keletre. A lengyelek esetében már nemzeti hovartartozásuk elég indok volt a letartóztatásukra, ezzel egyidejűleg azonban a nemkívánatos fehéroroszoktól és zsidóktól is megszabadultak. A fehéroroszok esetében ez az értelmiséget érintette, amely inkább kitüntetésre számított a szovjet hatalomtól azért, hogy a két világháború közötti korszakban Lengyelországban aktív fehérorosz politikát folytatott; ehelyett most „nacionalizmussal" vádolva esett áldozatul az önkénynek. A zsidók közül a cionizmust nyíltan vállalók szenvedték meg a deportálást, továbbá azok, akik gazdasági vagy társadalmi pozíciójuk folytán szúrtak szemet az új hatalomnak.

A hagyományos zsidó kultúrához kötődő lengyel zsidók és a szekularizált szovjet zsidóság között túl nagy volt már a kulturális különbség ahhoz, hogy a kétféle népességből kialakulhasson valamiféle „fehérorosz" zsidóság. A szovjet zsidók kinevelték, az elmaradottság jelképének tekintették a lengyel kisvárosi zsidóságot. A kétféle életmód között nem volt helye a kompromisszumnak, a szovjet hatalom csak a rendszerhez való teljes alkalmazkodást ismerte el. A boldogulás vágya és a terrortól való félelem egyaránt a hatalommal való együttműködésre készítette a lengyel zsidóságot. A hatalomváltozás nemcsak a kulturális, hanem a gazdasági életet is alaposan felkavarta. A fehérorosz parasztoknak rá kellett jönniük, hogy a lengyel földbirtokok államosítása nem jár földosztással. Ők ugyan nemzeti kisebbségből most a többségi nemzet része lettek, de egyéni sorsuk rosszabbra fordult, mert a hatalomváltással együtt megindult a kollektivizálás is. A gazdasági életnek azok a szférái, amelyek hagyományosan a zsidók kezén voltak, sehogy sem illeszkedtek az új rendszerbe. Egy rövid átmeneti időszakban a különböző gazdasági formák kaotikusan egymással párhuzamosan működtek, de a szovjet hatóságok hamarosan beillesztették az újonnan anektált területeket a szovjet gazdaságba. Ennek következtében tömegesen zárták be az üzleteket és a magánkezelésűeket, helyüket az állami kereskedelem volt hivatva betölteni, ami viszont sokkal kevésbé volt hatékony; a krónikus áruhiány a feketekezeskedés terjedéséhez és a spekulánsok meggazdagodásához vezetett. A szovjet rendszer szempontjából gazdaságilag talán célszerűtlennek látszott egy hatékonyabb gazdaságot egy primitívvel felváltani, de Szovjet-Fehéroroszország új polgárait így lehetett a leggyorsabban kiszolgáltatottá tenni az új közigazgatásnak.

A kiszolgáltatottságot növelték a letartóztatások és a deportálások. Szovjet-Fehéroroszország lakói számára ez hétköznapi valósággá vált, és minden etnikai csoportot érintett. A szovjet szervek mindent ellenőrzésük alatt akartak tartani, informátorokat tartottak a

közintézményekben, a többlakásos házakban, de még a legkisebb falvakban is. A szovjetizálás azonban 1941 nyarára még nem fejeződött be teljesen. A lengyelek, majd a fehéroroszkok és a zsidók deportálása főleg a városokban okozott zavarokat. A szovjet rezsim nemcsak katonákat és biztonságiakat, hanem hivatalnoksereget is küldött Szovjet-Fehéroroszországba. A hatalomváltásnak nyertesei is voltak. Anyagi előnyökhöz lehetett jutni a nem túl nagy számú ipari üzem államosítása, főleg azonban a kis magánvállalkozások kisajátítása, valamint a lakások újraelosztása során. Azok előtt a helyi fehéroroszkok és zsidók előtt, akik nem minősültek „nacionalistának” vagy „politikailag elmaradottnak”, megnyílt a katonai vagy polgári karrier lehetősége. A mozgásterükben eleve korlátozott lengyelek, de a reményeiben csalódott fehérorosz falusi lakosság is szkeptikusan és hitetlenkedve fogadta, hogy a zsidók – jó nyelvtudásuk és a zsidó nevelési rendszer következtében – alkalmazkodni tudtak az új helyzethez. A képet az tette teljessé, hogy a Kelet-Fehéroroszországból, illetve a Szovjetunió távolabbi területeiről ide vezényelt szovjet funkcionáriusok között sok volt a zsidó. Még a „lengyel” zsidóknak is feltűnt, hogy ezek a „szovjet” zsidók elhatárolódnak a hagyományos zsidóságtól, és szilárd pozícióval rendelkeznek a szovjet államapparátusban. Még inkább ellenséget láttak a pártban és az állami bürokráciában tevékenykedő zsidókban a lengyelek és a fehéroroszkok.

Először a lengyel történészek ábrázolták a szovjetizálást a kaotikus erőszak periódusának, amely sok területen még 1941-ben is tartott. Az államilag gyakorolt brutalitás elősegítette az erőszak és a feljelentgetés terjedését helyi szinten is, ugyanakkor gátolta a szolidaritás és a civil kurázi megnyilvánulását később a náci erőszak áldozatai iránt. A szovjetizálás társadalombomlasztó hatása végzetesnek bizonyult a náci fajelmélet által megsemmisítésre ítélt fehéroroszországi zsidók számára, mivel a már második éve rettegésben és egymás iránti bizalmatlanságban élő közegben még a megszokottnál is ritkábban fordultak elő bátorságra valló személyes kiállások, netán hőstettek.

1941 nyarán a Wehrmacht gyors előrenyomulása ellenére a szovjet funkcionáriusok jelentős részének sikerült elmenekülnie. A szovjet közigazgatás összeomlott, a börtönöket a környező lakosság vagy maguk a rabok nyitották meg. A visszavonuló szovjet hadsereg az élelmiszerraktárakat is felégette maga mögött. Nyugat-Fehéroroszországban szovjetellenes kilengésekre is sor került. Az első hetek harcaiban több százezer szovjet katona adta meg magát. Sokakat „izoláltak” közülük (a komisszárokat és a zsidókat), sokan éhen haltak a hadifogoly-táborok embertelen körülményei közepette, de sok fiatal katonát hazaengedtek. Ezek – sok más, csapatától leszakadt vagy dezertált volt szovjet katonával együtt – az erdős és mocsaras Fehéroroszországban jó eséllyel találtak maguknak búvóhelyet. A lakosság többsége helyben maradt, és várakozó álláspontra helyezkedett. Noha a szovjet történetírás azt hirdeti, hogy a „nép” a háború első napjaitól kezdve szervezte a megszállókkal szembeni ellenállást, voltak olyan esetek, hogy a polgári lakosság lelkesen üdvözölte a Wehrmacht bevonuló katonáit. Ismerünk olyan eseteket is, hogy a zsidó közösség képviselői is örömmel fogadták a német csapatokat. Ezt a hangulatot kétségkívül az I. világháború alatti viszonylag civilizált német megszállás emléke is táplálta.

A megszállók Fehéroroszország egy részén (a Minszki terület és a volt „lengyel” területek) névlegesen civil közigazgatási egységet alakítottak ki „Generalkomissariat Weisruthenien” néven, amelyben azonban valójában mégsem civil irányítás alatt állt, mert a Wehrmacht és a német hadigazdaság céljaira vették igénybe az erőforrásokat. A lakosság kezdeti várakozó álláspontja átadta helyét a félelemnek és az ellenségességnek. Közrejátszott ebben az is, hogy elmaradt a föld privatizálása. Fehéroroszország területén az erőszak elharapózásához az is hozzájárult, hogy külső erők is beavatkoztak a helyi lakosság amúgy is konfliktusokkal terhelt életébe – a Moszkvából irányított szovjet partizánmozgalom és a Londonból irányított lengyel Honi Hadsereg (Armia Krajowa). Idővel a többféle ellenállási mozgalom egyre több gondot okozott a németeknek, akik erre egyre brutálisabb eszközökkel válaszoltak.

A fennmaradt forrásokban alig van nyoma annak, hogy lettek volna nyílt megmozdulások a zsidók meggyilkolása ellen. A zsidók gettókba való összezsúfólása már 1941 júliusában megkezdődött, és mindenkinek a szeme előtt játszódott le. A legnagyobb gettót Minszkben hozták létre, ebben százezer zsidó volt (ebből 25 ezer ún. „hamburgi zsidó”, akiket korábban a Német Birodalom városaiból deportáltak). Nem lehet egyértelmű választ adni arra a kérdésre, hogy a nem zsidók hogyan tekintettek zsidó polgártársaik izolálására, majd legyilkolására. Az első háborús napokban Ukrajnában és a Baltikumban tapasztalt és a német biztonsági szervek által oly nagy meglepődöttséggel nyugtázott spontán pogromokra a „Generalkomissariat Weisruthenien” területéről nincs adatunk. Zsidóellenes kilengések azonban több kisebb-nagyobb helységben voltak. Az 1942. és 1943. évi tömeges kivégzésekben, amelyek során a fehéroroszországi zsidóság zöme pusztult el, helyi ítéletvégrehajtók is részt vettek. Fehérorosz és lengyel rendőrök zárták le a gettót, terelték a zsidókat a kivégzés helyére, sokan közülük maguk is aktívan részt vettek a gyilkolásban.

A zsidók nem számíthattak támogatásra a német megszállás árnyékában megalakuló fehérorosz szervektől sem. Az 1941 októberétől működő „Fehérorosz önszegélyezés” (*Belaruskaâ samopamac*) szigorúan nemzeti alapon működött, szerény élelmiszerezéssel, nyugdíjjal, árvaellátással támogatta a fehérorosz rászorulókat, de ebből nem részesedhettek sem a lengyelek, sem más „politikailag gyanús elemek”. Hasonlóképpen nem számíthattak a németek által kinevezett helyi önkormányzati vezetők segítségére sem. A németek katonai ellenfelei sem támogatták a zsidókat. A lengyel Armia Krajowa soraiban gyakran volt érzékelhető antiszemita hangulat. Ellenségesen fogadták a zsidókat a szovjet partizánok is. Egyre több olyan eset vált ismertté, hogy agyonlőtték a gettóból szökött, a fegyveres ellenállókval kapcsolatot kereső zsidókat. Érdekesen alakult a Tuuâ Bel’ski vezető zsidó partizánosztag története, amely idővel több mint ezer főre duzzadt. Ez kezdetben békésen együttműködött a környéken működő lengyel és szovjet partizánegységekkel, idővel azonban éles rivalizálás kezdődött közöttük, majd nyílt hatalmi harc. Végül a szovjetek szétverték a lengyel osztagot, Bel’ski zsidó osztagát pedig beolvasztották a szovjet partizánmozgalomba.

A fehéroroszországi zsidók a holokauszt áldozatai. Sorsukat azonban nehezítették azok a körülmények, amelyek a német megszállást megelőző szovjetizálási periódusban gyökerestek. Fehéroroszország sajátossága e tekintetben az, hogy a társadalom atomizálódása itt nem tette lehetővé, hogy szervezetten forduljon szembe a külső ellenséggel. Mindezt figyelembe véve érdemelnek fokozott elismerést azok, akik ilyen körülmények között is életük kockáztatásával mentették meg zsidókat.

Zoltán András

[Vissza](#)